

‘ગુજરાતી’ની પત્ર માસિક
ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોલ, અંબઈ

ઈ. સ. ૧૯૪૧

સોલંકીનો સૂર્યાસ્ત

અથવા

વાઘેલાનો ચન્દ્રોદય

(ઐતિહાસિક નવલકથા)

લેખક

જેઠાલાલ નારાયણ ત્રિવેદી

પ્રકાશક

‘ગુજરાતી’ પત્રના માલિકો.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોલ, અંબઈ

૧૯૪૭]

સન ૧૯૪૮

[શ્રાવે ૧૯૪૨

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

પાકું પૂરું રૂ. ૩-૬-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૮૪૬ કિંમત રૂ.૦-૦

ગ્રંથનામ સોલંકીનો યુદ્ધચિત્ર

વર્ગીક ૩ : ૨

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

‘ગુજરાતી’ પત્રની ઓફીસ

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ

કોટ, મુંબઈ

(આ પ્રથમ આવૃત્તિના સર્વે હક મલકાશેને સ્વાધીન છે)

Printed and Published by Natverlal Itcharam Desai B. A

THE “GUJARATI” PRINTING PRESS

Sassoon Buildings, Elphinstone Circle, Fort, BOMBAY

આને બળદગાડીમાં કોઈ પ્રવાસ કરતું નથી અને દીવેલના કોડીયે કોઈ પ્રકાશ પણ કરતું નથી. એતું સ્થાન રેલ્વે, મોટર અને એરોપ્લેને લીધું છે. કોડીયાંને બદલે ઇલેક્ટ્રીક કોડીયાં થયાં છે.

કારણ આ વસ્તુ નવા જમાનાને અનુકૂળ છે. ઝડપી જમાનો, ઝડપી વાહનો, ઝડપી કાર્યક્રમો આ જીવનની જરૂરીઆત છે.

તેથીજ ઉદરનિર્વાહ અને જીવન સંચય માટે સોનાનાં ઘરેણાં અને ઘરની તીજેરીઓનો ઉપયોગ જમાનાઓ ઉપર થતો તે આજે બંધ થયો છે તેની જગ્યાએ આધુનિક જમાનાની શાસ્ત્રોક્ત રીતો આવેલી છે. જીવંતીનો વીમો બે ગરજ સારે છે. દ્રવ્ય સંચય અને વહાલાઓનું રક્ષણ.

ઝોરગેનાઈઝર્સ અને ઇન્સપેક્ટર્સ ભેદાયે છે.

લખો યા મળો:—

ગ્રેટ ઓરિયન્ટલ એસ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

હેડ ઓફીસ : નેપોલિયન રોડ, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

શાખાઓ : અમદાવાદ, અલાહાબાદ, કલકત્તા, પોરબંદર.

શ્રી ની ખુ બ સુ ર તી

મુલાયમ અને ભરાવદાર ચળકતા વાળ પર અવલંબે છે. તમારા વાળની સૌંદર્યતા, વધારવાને અને જળવવાને વનસ્પતી જન્ય

કામીનીઆ ઓઇલ

[રજસ્ટર્ડ] ખરીદવાની કળજી રાખો. સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને ઉત્તમ વનસ્પતી-માંથી તે બનાવવામાં આવેલું હોવાથી તે માથાની સર્વ બીમારીઓ માટે અકસીર છે. વળી તે વાળના મુળોઆને પોષણ આપે છે, તેમને ખરી પડતા અટકાવે છે અને તેની મીઠી સુગંધ દીલને પ્રશનુમાં રાખે છે.

કામીનીઆ ઓઇલ

ને ઉત્તમતા માટે દેશભરમાંથી સોનાના ચાંદ સરટી-ફીક્ટો અને સેક-ડો પ્રમાણપત્રો મળેલાં છે. અસા તેલની ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે.

બાટલીની કો. ર. ૧. ૩ બાટલીની કો. ૨-૧૦-૦. વી. પી. ચાન્ડ જુદો. પોણા આનાનો સ્ટેમ્પ મોકલવાથી નમુનો મફત.

દરેક ડેકાણે સઘળા દવાવાળા ગાંધી અને પ્રાવીણનના વેપારીઓને ત્યાં મળે છે.

અતરોનો રાજા ઓટો દીલબહાર (રજસ્ટર્ડ)

તેની હંમેશા વધતી જતી માગણી તેની નકલ ન કરી શકાય તેવી ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે. તેનાં માત્ર થોડાંક દીપાં તમારા રૂમાલ પર નાખવાથી જીલ્લો અને જસમીન ફુલોની મધુરી ખુશ્બો દીવસો સુધી પમરાટ ફેલાવે છે. ૦૧ ઓસની બાટલીની કો. રા. ૧-૪-૦. એક દ્રારની બાટલીની કો. આના ૧૨. વી. પી. ખર્ચ જુદો.

મફત નમુના માટે બે આનાના સ્ટેમ્પ મોકલો.

સોલ એજન્ટ:- એ. ગ્લો. ઈન્ડિયન ટ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું, મુંબઈ ૨.

‘ગુજરાતી’ પત્રે આપેલી ૫૮ ઐતિહાસિક વાર્તાની ભેટો

નામ	સન	કિંમત.
અ. પુનર્વિવાહ શાસ્ત્રસંમત છે.	(૧૮૮૬)	મળતી નથી
બ. ગૃહધર્મ	(૧૮૮૬)	મળતી નથી
૧ શાસેલાસ અથવા એબિસિનિયાનો રાજપુત્ર... દીનાર્બસ અથવા ઉત્તર શાસેલાસ...	(૧૮૮૬)	મળતી નથી ૦-૮-૦
૨ હિન્દ અને ખ્રિટાનિયા(રાજભક્તિવિઠંબણ-એક બાણ સહિત)(૧૮૮૭)	૨-	૦-૦
૩ અંગાગોવિદસિંહ અથવા વૉરન હેસ્ટિંગ્સનો જમણો હાથ(૧૮૮૮)	૧-	૮-૦
૪ મહારાણી વિક્ટોરીયાનું જીવનચરિત્ર...	(૧૮૮૮)	૧-૮-૦
૫ સવિતા સુંદરી અથવા ધરદા વરનો ફળેતો...	(૧૮૮૬)	૦-૪-૦
૬ ટીપુ સુલ્તાન અથવા શ્રીરંગપદ્મજીનો ઘેરો (પ્રથમ ભાગ)(૧૮૯૦)	મળતી નથી	
૭ દિલ્લી પર હુકુમો અથવા ભરતખાંડના પરવરાપણાનો પ્રારંભ(૧૮૯૫)	૧-	૮-૦
૮ અરાઢમી સદીનું હિન્દુસ્તાન	(૧૮૯૬)	૨-૦-૦
૯ ઔરંગઝેબ અને રાજપૂતો	(૧૮૯૭)	મળતી નથી
૧૦ શાહબદો અને લીખારી	(૧૮૯૮)	૧-૮-૦
૧૧ હેસ્ટિંગ્સની સોદી અથવા પ્લાસીના યુદ્ધ પછીનું અંગાજી(૧૮૯૯)	૨-	૦-૦
૧૨ પાણીપતનું યુદ્ધ અથવા નાના ફૅડનવીસ...	(૧૯૦૦)	મળતી નથી
૧૩ બેંગલ સાહેબ અથવા અગ્રોધ્યાનું પતન ...	(૧૯૦૧)	મળતી નથી
૧૪ નૂરજહાન અથવા સૌન્દર્યવિજય	(૧૯૦૨)	મળતી નથી
૧૫ બાજીરાવ બક્ષાજી અથવા પેશ્વાઈનો હૃદયકાળ	(૧૯૦૩)	મળતી નથી
૧૬ રૂપનગરની રાજકુંવરી અથવા મહારાણા રાજસિંહ	(૧૯૦૪)	મળતી નથી
૧૭ ઇન્દુકુમારી અથવા બંગાળમાં મરેઠાની ઢોડ	(૧૯૦૪)	મળતી નથી
૧૮ પ્લાસીનું યુદ્ધ અથવા લૉર્ડ ક્લાઈવનું કપટતંત્ર	(૧૯૦૫)	મળતી નથી
૧૯ શિવાજીનો વાઘનખ અથવા અફઝુલખાનનું ખૂન	(૧૯૦૬)	૦-૧૨-૦
૨૦ હળદીધાઠનું યુદ્ધ અથવા અકબરનો પરાજય	(૧૯૦૬)	૦-૧૨-૦
૨૧ નંદનવનનો નાશ અથવા આ તે રામની અધોધ્યા!	(૧૯૦૭)	૩-૦-૦
૨૨ પેશ્વાઈની પડતીનો પ્રસ્તાવ અથવા લાલજી વેરાજજી	(૧૯૦૮)	મળતી નથી
૨૩ ઔરંગઝેબનો હૃદય અથવા આ તે મહાન મોગલ!	(૧૯૦૯)	૨-૦-૦
૨૪ પદ્મિની અથવા ભરમીભૂત ચિત્તોડ...	(૧૯૧૦)	મળતી નથી
૨૫ કલ્પેઆમ અથવા દિલ્લીનો ડગમગતો રાજમુકુટ	(૧૯૧૧)	૨-૦-૦
૨૬ પુરાતન દિલ્હી: ૪૦ ચિત્રો સાથે...	(૧૯૧૧)	૨-૦-૦
૨૭ ચુંબનમીમાંસા...	(૧૯૧૧)	મળતી નથી
૨૮ ભદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રભય ...	(૧૯૧૨)	૨-૦-૦

“ગુજરાતી” પત્રે આપેલી ઐતિહાસિક લેટા.

	નામ	સન	કિંમત.
૨૯	જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતનું ભવિષ્ય ...	(૧૯૧૩)	મળતી નથી
૩૦	હમીર હક અથવા રણુથભોરનો ઘેરા ...	(૧૯૧૪)	મળતી નથી
૩૧	જુજબળથી ભાગ્યપરીક્ષા ...	(૧૯૧૫)	૨-૦-૦
૩૨	પાટણની પ્રભુતા ...	(૧૯૧૬)	૨-૮-૦
૩૩	ચાણુક્યનંદિની અથવા ચત્રચ અને સુંદધી...	(૧૯૧૭)	મળતી નથી
૩૪	અનગબદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ ...	(૧૯૧૮)	૨-૦-૦
૩૫	રૌનક મહેલની રાજખટપટ ...	(૧૯૧૯)	૨-૦-૦
૩૬	બાદશાહ બાબર અથવા નૂરે ઈસલામ ...	(૧૯૨૦)	૨-૦-૦
૩૭	અકબર્તી હમીર અથવા ચિત્તોડનો પુનરુદ્ધાર	(૧૯૨૧)	૨-૦-૦
૩૮	કચ્છનો કાર્તિકેય અથવા જડેજ વીર ખેંગાર	(૧૯૨૨)	૨-૦-૦
૩૯	અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર...	(૧૯૨૩)	૨-૦-૦
૪૦	મહારાણી મયણુદા અથવા ગુજરાતની માતા	(૧૯૨૪)	૪-૦-૦
૪૧	પરાધીન ગુજરાત અથવા ચાવડા વંશનો ઉદય	(૧૯૨૫)	૩-૦-૦
●	પ્રતાપી પ્રતાપ ...	(૧૯૨૫)	૧-૮-૦
૪૨	નાનાસાહેબ અથવા સ્વધર્મ માટે પ્રાણપર્ણ	(૧૯૨૬)	૨-૦-૦
૪૩	મુરીદે શયતાન અથવા મલબારનો મોપલા અત્યાચાર	(૧૯૨૭)	૨-૦-૦
૪૪	સિતમગર સુલતાન અથવા તલ્વાર અને કુરાન	(૧૯૨૮)	૩-૦-૦
૪૫	કચ્છનો કેસરી અથવા ઘેઘે અને અનેસર...	(૧૯૨૯)	૨-૦-૦
૪૬	અમરગર્જના અથવા સુધુમ્નિ અને જગરણ...	(૧૯૩૦)	૨-૦-૦
૪૭	અમરેશરી કટારી...	(૧૯૩૧)	} ૨-૦-૦
૪૮	તોઝારી તલવાર અને રાયસિંહજીરી હથેલી...	(૧૯૩૧)	
૪૯	રાત્રુંજયનો સ્થામ અને જોગણીનું અખર...	(૧૯૩૨)	૩-૦-૦
૫૦	પાટણની પ્રતિષ્ઠા ...	(૧૯૩૩)	૩-૦-૦
૫૧	મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ અથવા ખાલસાનું અખર	(૧૯૩૪)	૩-૦-૦
૫૨	મહારાજાધિરાજ ...	(૧૯૩૫)	૩-૦-૦
૫૩	ગુજરાતનો બુઝાતો દીપક અને ધસ્લામી સત્તાનો ઉદય	(૧૯૩૬)	૩-૦-૦
૫૪	ગુજરાતના વેરની વસુલાત	(૧૯૩૭)	૩-૦-૦
૫૫	રક્તપિપાસુ રાજકુમારી...	(૧૯૩૮)	૩-૦-૦
૫૬	જળસમાધિ ...	(૧૯૩૯)	૩-૦-૦
૫૭	ડગમગતી રાહોનરાહત ...	(૧૯૪૦)	૩-૦-૦
૫૮	સોલંકીનો સૂર્યોસ્ત ...	(૧૯૪૧)	૩-૦-૦

દરેકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું.

ગુજરાતીના ગ્રાહકોને વટાવ આપવામાં આવશે.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સામુન બીદોમ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

તાવથી બચો

અને ધંધા ફાજગાર સંભાળો.

તાવની ખીમારી ક્યારે આવશે અને કેટલી
ભયંકર નીવડશે તેની કાંઈને ખબર પડતી
નથી. પરંતુ, વખીયત જરા પણ અસ્વસ્થ
જણાય અથવા બેચેન જણાય કે તરતજ

કર્ણિક એગ્યુ મીક્ચર

ના બે ત્રણ ડોઝ લઈને તરતજ આરામ મેળવે.
અને ખુશ ખુશ તમારા ધંધા ઉપર ધ્યાન
આપો. નકલી માલથી બચવા માટે કર્ણિક
એગ્યુ મીક્ચર નામ ખરાબર વાંચીને ચિત્રમાં
ખતાવ્યા પ્રમાણેનીજ બાટલી ખરીદજો. ફરેક
દુકાને મળે છે. વેપારીઓને ખાસ સગવડ
આપવામાં આવે છે.

લખો-કર્ણિક પ્રધર્સ, દુબાઈ લેન
મુંબઈ નં. ૪

સચિત્ર ગંગા એક ગુર્જર વાર્તા સચિત્ર

કર્તા:-ઈન્દ્રહારામ સૂર્યરામ દેસાઈ

આ વાર્તા ગુર્જર સંસારની અનુપમ સત્ય ધટના ઉપર ધડાયલી વાર્તા છે.
આ વાર્તામાં વપરાયેલી ભાષા ગુજરાતી ભાષામાં વિદ્વાનોએ રૂઢ ઉત્તમ ગુજરાતી
ભાષાના નમુના તરીકે સ્વીકારેલી છે. ઈ. સ. ૧૮૮૦-૮૫માં મુંબઈની કોલેજમાં
શીખતા વિદ્યાર્થીઓનું ગૃહજીવન અને પાઠશાળાનું જીવન કેવું હોય છે તે આબેહુલ
દર્શાવ્યું છે.

કીંમત રૂ. ૧-૪-૦.

મળવાનું ઠેકાણું:

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન બિહારીજી, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

કચ્છનો કેસરી

અથવા

ધોધો અને ચનેસર

(૧૯૨૯)—મુલ્તાન અલાઉદ્દીને સિંધ પર કરેલી ચઢાઈ સર્વથા નિષ્ફળ જ નીવડી હતી, તે પૂરાવા સહિત જણાવેલ છે. સિંધુ દેશના સૂમરાવંશનો અને ત્યાર પછીના સમાવંશનો ઇતિહાસ આપેલો છે. સિંધુ દેશના રાજાઓ કચ્છ દેશમાં આવી, તે પહેલાં તેમણે મુસલમાન બાદશાહ અલાઉદ્દીન વગેરે સામે ઢૂવી ટક્કર ઝીલી; વાયવ્ય પ્રાંતમાંના ચવનોનાં ધાડાંઓ ઢૂવી રીતે મારી હઠાવ્યાં, વગેરે રોમાંચજનક વાતો નવલકથામાં રસ ભરી રીતે ગુંથી લીધી છે. અત્યારના સૂમરાઓનાં હિંદુ પૂર્વજો ઇસ્વી સનની ૧૩મી સદીના અંતમાં અલાઉદ્દીન ખૂનીના અત્યાચારોના પંજમાંથી છટકવા માટે કચ્છ પલાયન કરી ગયા હતા અને કચ્છના રહેવાસી થઈ ગયા પછી પણ ઢૂટલોક કાળ પર્યન્ત તેઓ હિંદુજ કાયમ રહ્યા હતા. પાછળથી આ હિંદુઓ ઢૂવી રીતે વટલીને મુસલમાન થયા, તે ચમત્કારિક વાર્તા વાંચવા જેવી છે. શુદ્ધિ અને સંગઠન ન થવાથી હિંદુ સંખ્યા ઠેમ ઘટતી ગઈ તે પણ દર્શાવ્યું છે. ચનેસર દિલ્હી જઈ અલાઉદ્દીનને સિંધમાં તેડી આવ્યો, તે ગુજરાતમાં કર્ણરાજને હરાવવા માધવ અલાઉદ્દીનને લઈ આવ્યો, એ હકીકત સાથે મળતી આવે છે. આ બન્ને વાતોનું મળતાપણું દંતકથા રૂપે જ છે, ઐતિહાસિક નથી, વગેરે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૨+૨૩૧=૨૫૧. કી. રૂ. ૩

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફિન્સ્ટન સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

પ્રસ્તાવના

ગુજરાતના પ્રાચીન પાટનગર અણહીલપુર પાટણની ગાદીએ આવનાર રાજપૂત મહારાજધિરાજઓમાં ભીમદેવ બીજો અથવા ભોજો ભીમ રાજત્વકાલના વિસ્તારની દ્રષ્ટિએ સૌથી પહેલો આવે છે. સંવત ૧૨૩૪ થી ૧૨૬૮ સુધીનાં ૬૪ વર્ષ પર્વત તે અણહીલપુર પટણનો મહારાજધિરાજ હતો. એટલું ખરું કે પહોળા પટમાં વહેતી સામાન્ય નદીનો પ્રવાહ જેમ છીંછરો બને છે, તેમ તેના બાહેળા રાજત્વકાલના પ્રમાણમાં પરાક્રમનો પ્રવાહ બહુ આછો હતો. આથી તેનો ૬૪ વર્ષનો રાજકાલ ઇતિહાસમાં બહુ પ્રસિદ્ધિ પામ્યો નથી. તે છતાં રાસા, પ્રખ્યાત અને દંતકથાઓમાં તો તેના વિષે ઘણી રસિક વિગતો નોંધાયેલી છે. એટલે તેના સમયની એકાદ રસભરી ઐતિહાસિક નવલકથા આલેખી શકાય તેવી ઘણી સામગ્રી જૂના ગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે. તેનો ઉપયોગ કરી આ નવલકથા લખવાનો પ્રયાસ કરેલો છે.

આ નવલકથાનો સમય ભોજાભીમના રાજત્વકાલના ઉત્તરાર્ધનો છે. સોલંકી રાજવંશના હાથમાંથી પાટણની રાજધુરા વાઘેલા શાખામાં કેવી રીતે સરી ગઈ અને તેમાં ક્યાં ક્યાં બળા કામ કરતાં હતાં તે અહીં વાર્તાકારની દ્રષ્ટિએ ચિતરેલું છે. નવલકથાના રસની પુષ્ટિ માટે આવી કૃતિઓમાં કલ્પનાને યોગ્ય સ્થાન આપવું જ પડે છે. પણ તે કલ્પના ઇતિહાસની પશ્ચાદ્દ્વેષ ઉપરથી જ પાંખો ફેલાવી ઉડે છે, એટલે ઇતિહાસને એમાં બહુ અન્યાય થવા જેવું નથી રહેતું. છતાં ઐતિહાસિક નવલકથાનું એકાંતિક ખ્યેય ઇતિહાસનું શિક્ષણ આપવાનું નથી

હોતું, એ વાતનો સૌ કોઇ સ્વીકાર કરશે. અને એવા સ્વીકાર પછી, વાતનિ કલાદેહ આપવામાં ઇતિહાસની સામગ્રીને ક્યાંક ક્યાંક હથોડાના ધા મારેલા જણાય તો તે ક્ષમ્ય ગણાશે, એવી આવી આશા છે. જો કે મુખ્ય ઇતિહાસને બ્રહ્મ થવા દીધો નથી.

ભોળા ભીમના રાજઅમલના પૂર્વાર્ધમાં ગુજરાતની સત્તા સોરઠ, આબુ, ડુંગરપુર અને મેવાડ પર્યંત જામેલી હતી. દક્ષિણમાં લાટમાં પણ ભીમદેવની આણુ વર્તાતી હતી. એટલે સિદ્ધરાજ તથા કુમાર-પાળના સાર્વભૌમત્વને તેણે પણ ટકાવી રાખ્યું હતું. પણ તેની વૃદ્ધા-વસ્થા અને મનની અસ્થિરતાથી પાટણનું રાજતંત્ર તેના રાજકાલના પાછલા વર્ષોમાં ડગમગ બની ગયું હતું. તે સમયે અણહીલપુરની રાજધુરાને બરોબર સંભાળનાર વાઘેલા સામંત લવણપ્રસાદ હતા. તે પાટણના રાજચિંતાકારીના નામથી પ્રસિદ્ધ હતા અને ભીમદેવ મહારાજ પણ પાછલાં વર્ષોમાં તેમના રક્ષિત જેવા બની ગયા હતા.

જયંતસિંહ નામક સરદારે મહારાજ ભીમદેવને દૂર કરી થોડે વખત પોતાના હાથમાં પાટણને રાજદંડ ધારણ કરી રાખ્યાની ઘણી સાબીતીઓ મળી આવે છે. આ જયંતસિંહ સોલંકી વંશનો જ હોવાનું ઇતિહાસકારો માને છે. એક સામાન્ય મંડળેશ્વર, ભીમદેવ જેવા મહારાજધિરાજને લવણપ્રસાદ જેવા મહામંડળેશ્વરની હયાતીમાં જ રાજપાટ પરથી દૂર કરે અને તે સ્થિતિ લાંબો વખત ટકી શકે છે, એ ઉપરથી જ આપણને તે વખતના અણહીલપુર પાટણના રાજમહેલની આંતરિક ખટપટોની ગંધ આવ્યા વગર નથી રહેતી. ગમે તેમ હો, પણ ભીમદેવ પુનઃ રાજપ્રાપ્ત કરી શક્યો છે અને લવણપ્રસાદ તથા આચાર્ય વેદમર્ચારાશ્ચિ પ્રત્યે તેનો સદ્ભાવ હેવટ સુધી કાયમ રહેલો જોવામાં આવે છે.

આ કથામાં દંતકથાઓને પણ યોગ્ય સ્થાન મળેલું છે. આજ-કાલ ગુજરાતના ઇતિહાસનું સંશોધન ઝડપભેર ચાલી રહ્યું છે અને દંતકથાઓની કસોટી કરી કરીને તેમાંથી મહણુ કરવા જેવું કરી લઇ,

નકામી દંતકથાઓને બાળુએ ફેંકવામાં આવે છે. મુખ્યત્વે જે દંત-કથાઓને કોઈ લેખ, ગ્રંથ કે બીજા પુરાવાથી ટેકા નથી મળતો તેને સંપૂર્ણ ખોટી માનવાતું વલણ હાલ જોવામાં આવે છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં, આજે નથી જડતો તેવો નવો લેખ કે પુરાવો મળી આવતાં તે દંતકથાઓ પુનઃ ઇતિહાસકારના અભ્યાસનો રસિક વિષય બની જાય એવો સંભવ તો છે જ. વળી દંતકથાઓમાંના ચમત્કારોને બાદ કર્યા પછી, તેમાં રહેલી નક્કર હકીકતો લોકોમાં કેવા કારણે વાર્તારૂપે વહેવા લાગી હશે તેનો પણ વિચાર થવો ઘટે છે. ધણીકવાર ઐતિહાસિક ગ્રંથ કે પ્રબંધ લખનાર અમુક અમુક અપ્રિય વસ્તુઓ છોડી દે છે, લેખ ક્રાંતરાવનાર મનગમતી વિગતો જ લેખમાં ક્રાંતરાવે છે,—અણુમ-મતી છોડી દે એ સ્વભાવિક છે. પણ લોકજીભ તો વ્યક્તિને પ્રિય કે અપ્રિય હોવાની પરવા રાખ્યા વગર બનેલી ઘટનાઓને જોમની તેમ વાર્તારૂપે જનસમૂહમાં વહેતી મૂકે છે. એમાં અતિશયોક્તિ અને અશુદ્ધિઓ ભળી હોય છે, પણ એનું ઉત્પત્તિકારણ તો કાંઈને કાંઈ ઐતિહાસિક ઘટના જ હોઈ શકે. આ દૃષ્ટિએ કાંઈ પણ દંતકથાને ‘ઠંડા પહોરની ગપ’ કહેતા પહેલાં બહુ વિચાર અને અભ્યાસ થવો જોઈએ. સંશોધનના જટિલ અને ઉંડા અભ્યાસ માગતા વિષયમાં માથું મારવું એ અત્રનું કર્તવ્ય ન હોવાથી એ વિષે આટલો ઇસારો જ બસ થશે.

જૂના વખતમાં ચાલતી રાજખટપટો કદાચ આ જમાનાને પણ નવીન લાગે તેવી છે. વસ્તુપાળ, તેજપાળ અને લવણપ્રસાદ જેવા રાજનીતિજ્ઞો ભલભલાને પોંચા કરડવા પડે તેવા દાવ ફેંકતા. ગુપ્તચરોની સંસ્થા તો મનુના કાળ જેટલી, બલકે તેથી જ જૂની છે. એક વાર મુસ-લમાનો મેવાડમાં ચઢી આવેલા હતા. ત્યાંથી તે ગુજરાત ઉપર ચઢી આવે એવી ભીતિ ઉપસ્થિત થઈ હતી. તે સમયે વસ્તુપાળ મંત્રીએ પોતાના કેટલાક કુશળ ગુપ્તચરો બગદાદ મોકલી મુસલમાનોમાં અંદર અંદર ખટપટ ભગે તેવી પ્રવૃત્તિ કરાવી હતી. એને પરિણામે માંહે માંહે ઝપડતા મુસલમા-

નોતે મેવાડમાંથી જ પાછા ભાગી જવાની ફરજ પડી હતી. મધ્યકાલીન ઇતિહાસમાં બીજે પણ આવી જાતના કૌટિલ્ય પ્રયોગો મળી આવે તેમ છે. એટલે આવી ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં તેનું ચિત્રણ સ્વાભાવિક થઈ પડે છે.

મહાન સોલંકીવંશની રાજકલા ભોળા ભીમદેવના સમયથી અસ્ત પામવા લાગી હતી. ભીમદેવ પછી સોલંકી નામ ભૂંસાઇને ‘વાઘેલા વંશ’ પ્રકાશમાં આવ્યો. તે પણ અસ્ત પામતા સોલંકી વંશ રૂપી મહાન સૂર્યના છેલ્લા કિરણ જેવો-સંખ્યાના ક્ષણિક પ્રકાશ જેવો હતો. એટલે આ નવલકથાને “સોલંકીનો સૂર્યાસ્ત” એ નામથી ઓળખાવવામાં આવી છે.

આ નવલકથા લખવા માટે ઐતિહાસિક માહિતી મેળવવા સારું નીચેના ગ્રંથો વગેરેની સહાય લીધી છે. તે બદલ તે ગ્રંથકારોનો હું ઝણી છું.

૧ રાસમાળા ભાગ ૧ લો (ગુજરાતી ભાષાંતર)

૨ ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ વિભાગ ૧ લો

૩ કુમારપાળ ચરિત્ર.

૪ દ્વાપરાશ્રય.

૫ પ્રજાધિક્ષિતામણી.

૬ કીર્તિકૌમુદી.

૭ પૃથ્વીરાજ રાસો.

૮ વાઘેલા વિષે વધારો.

(રાસમાળાના ભાષાંતર કર્તા શ્રી. રણછોડભાઈએ લખેલો.)

૯ સામયિકોમાંના પ્રકીર્ણ લેખો.

પૃથ્વીરાજ રાસો તથા બીજા પ્રજાધોની બધી વાતો માન્ય કરવા જેવી નથી. એ વસ્તુસ્થિતિ ખ્યાલમાં રાખીને જ વસ્તુ તથા પ્રસંગોની પસંદગી કરેલી છે; તે છતાં કાંઈ કારણે ઐતિહાસિક ઘટનાને

જાણ્યે અજાણ્યે વિકૃતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય એ સંભવિત છે. તે બદલ ઇતિહાસના અભ્યાસીઓ ઉદાર દષ્ટિ રાખશે એવી આશા છે.

ઐતિહાસિક વાર્તા ઇતિહાસે દોરી આપેલી મર્યાદાઓમાં રહીને જ ધડવી પડે છે. તેમાં ન જોવી છુટ લેવા છતાંય વાર્તાની કલા ઇતિહાસને એવકા તે નથી જ થઈ શકતી. એટલે લેખકની પોતાની મર્યાદા ઉપરાંત એ વાતને પણ નજરમાં રાખવા સુત્ર વાંચક તથા વિવેચકને વિનંતિ છે.

આ નવલકથાના લેખન અને પ્રકાશનની વચ્ચે સમયનો લાંબો આંતરો પડી ગયો છે. તેમ છતાંય તેના પ્રકાશનની જવાબદારી લેવા માટે હું “ગુજરાતી” પત્રના સંચાલકનો આભાર માનું છું.

સુખાનો ખાચો, વિસનગર } જોઠાલાલ નારાયણ ત્રિવેદી
ચૈત્રી નવું વર્ષ સંવત્ ૧૯૯૬.

લેખકની અન્ય કૃતિઓ.

૧ કાચાં ફળ (નવલિકા સંગ્રહ)	૫ સુરેખા (નવલકથા)
૨ નયનનાં નીર (નવલિકા સંગ્રહ)	૬ સપ્તાર વિક્રમ અથવા
૩ પાટણનો પુનરુદ્ધાર (નવલકથા)	અવંતીપતિ (નવલકથા)
૪ પાંખડી (કાવ્ય-મુક્તકો)	૭ રંગા (નવલકથા) [છપામ છે]

અપ્રગટ

- ૮ કુમારી સરલા અને બીજી વાતો ૯ કાવ્યદર્પણ (લક્ષણગ્રંથ)

જીવનરસાયન દવાઓ.

જીવનરસાયન શાસ્ત્ર ... .. કિં. રૂ. ૧-૪-૦

જીવનરસાયન શાસ્ત્રનું તારણ ... .. " રૂ. ૦-૬-૦

Mantual of Biochemistry... .. " Rs. 0-8-0

ને આધારે દરેક મનુષ્ય વાપરી શકે તેવા ૧૨ ક્ષારો શાસ્ત્રીય રીતે તૈયાર કરેલા, અનેક દાકતરો-વૈદો તથા રાજપુરુષોએ વાપરી ખાત્રી કરેલા ૨ પાવરથી ૪૦૦ પાવર સુધી, તાલ, ભુકાં તથા ટીકડીરૂપે તથા એજ દવામાંથી બનાવેલા અજીર્ણ, અંધકોશ, ન્વર, પ્રદર, પ્રમેહ, અશક્તિ, તથા પુષ્ટિ વગેરે બાર ચૂર્ણો તથા પ્રેન્ડોલ સમર્થા મી માટે આશીર્વાદ સમાન, હૃદયપુષ્ટ બાળક વૃત્તપત્ર કરતું, પ્રસવની વેદનાં ઝાણી કરતું, ગર્ભસાવ થતું અટકાવતું ટીકડીરૂપે મળી શકશે. પ્રાઇસલીસ્ટ માંગો.

બાવનગર—મગનલાલ તાપીદાસ,

સુરત-રાજકોટ-ત્રાણુલાલ અધર્સ,

પુસ્તકો વડોદરા આરિત્રય મંદિર, તથા

મુંબઈ એન. એમ. ત્રિપાઠીને ત્યાં પણ મળી શકશે.

આયર્લેન્ડનો મુક્તિયજ્ઞ

આયર્લેન્ડમાં સીનફીનની પ્રવૃત્તિનો ઇતિહાસ

(વેપક:-રા. રા. મંગળદાસ મંછારામ પકવાસા, સોલીસીટર)

આયર્લેન્ડનો મુલક ધિટીશ સત્તાથી કેવી રીતે સ્વતંત્ર થયો તેનો અગત્યનો અહેવાલ, હિન્દની સ્વતંત્રતા ઇચ્છનારે અવશ્ય જાણવા જોગ છે આયરીશ લોકોએ સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ કરવા માટે જેલડત ચલાવી હતી અને અનેક પ્રકારના ભોગ આપ્યા હતા તેનું ઉમદા ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. હિન્દ અને આયર્લેન્ડની વારંવાર સરખામણી થાય છે, તે શા માટે થાય છે સમજવા આ પુસ્તક વાંચો.

મૂ. રૂ. ૦-૧૨-૦. ઐદ આનાની ટીકીટ મોકલનારને ઘેરખેઠાં.

મળવાનું ઠેકાણું:-“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાસુન બિહિડંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

સાબુઓ જે ચામડીને ખુબસુરત બનાવે છે.

ફક્ત સાબુજ નહીં—પરંતુ સૌન્દર્યપ્રાપ્ત સાબુ

દીલબહાર સોપ (રજસ્ટર્ડ)

માત્ર સામાન્ય સાબુ નથી. તેનાથી ચામડી પુરેપુરી સ્વચ્છ થવા ઉપરાંત ચામડી નરમ અને સુંદર થાય છે. સાબુમાં કેટલાક કિંમતી તેલો જે ચામડીને મુલાયમ રાખવામાં મદદ કરે છે, તે તેમાં ઉમેરવાથી આમ બની શક્યું છે. દીલબહાર સાબુનાં ખૂબ શીણુ વળે છે અને તેથી વાપરવામાં કરકસર થાય છે. સુંદર ખુશ્બોદાર છે.

કિંમત ૩ ગોટીના બાકસના ૧૪ આના. વી. પી. જુદું.

કામીનીઆ સેન્ડલ સોપ (રજસ્ટર્ડ)

શુદ્ધ સુખડના તેલમાંથી અને ઉગ્ની જાતના તત્ત્વોમાંથી બનાવવામાં આવ્યો છે. તેનું ભરપૂર મુલાયમ શીણુ ચામડીના છીદ્રોને સંપૂર્ણ રીતે સાફ કરે છે અને ચામડીને મજબલ જેવી મુલાયમ બનાવે છે.

કીંમત ૩ ગોટીના બાકસના આના ૧૪ વી. પી. ખર્ચ જુદું.

ધી એંગલો ઇન્ડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. મુંબઈ નં. ૨

સોલંકીના સૂર્યાસ્ત

અનુક્રમણિકા

પ્રથમ ખંડ - લૂણસાપા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ	પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	મુનસરને કાંઠે	૧૭	૧૧	નિર્જન શિવાલયમાં	૮૨
૨	સુકેશીનો સત્કાર	૨૪	૧૨	કુર્ચ શિવહત્ત	૮૬
૩	વીરમ અને વિસળ	૩૦	૧૩	ભીમદેવનું સ્વપ્ન	૯૪
૪	સુકેશી ધોળકામાં	૩૮	૧૪	ભીમદેવનો પ્રવાસ	૯૬
૫	રણવાસમાં	૪૪	૧૫	રાજચિંતાકારી પટ્ટણુ છાડે છે	૧૦૫
૬	બે મંડળેશ્વરો	૫૧	૧૬	જયંતસિંહની જાળ	૧૧૧
૭	સુમલદેવીની ખટપટ	૫૭	૧૭	ચૌલાને મળેલું વરદાન	૧૧૭
૮	રાજચિંતાકારીની ચિંતા	૬૪	૧૮	વેદગર્ભશાશિ	૧૨૫
૯	કેલાસ કુમારી	૬૯	૧૯	યુવનિવાસ	૧૩૧
૧૦	ત્રિભુવનનું સાહસ	૭૫	૨૦	મુળેશ્વરમાં મંત્રણા	૧૩૬
			૨૧	નગરપ્રવેશ	૧૫૨

દ્વિતીય ખંડ - વીરમદેવ

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ	પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	રાત્રિર્ગેમિષ્યતિ	૧૫૯	૧૧	રાજયાદિષેક	૨૨૧
૨	કાર્તિકસ્નાનનો મેળો	૧૬૫	૧૨	ત્રિભુવનપાળદેવનો	૨૨૮
૩	શિવહત્ત અને લૂણસાપા	૧૭૧		રાજચક્રારભાર ...	૨૨૮
૪	કેલાસનું કેઠખાનું	૧૭૭	૧૩	સુકેશીની રોતરંજ	૨૩૨
૫	ભગવાને પ્રાર્થના સંભળવા માંડી	૧૮૪	૧૪	નિર્ધૂળ શિવહત્ત	૨૩૬
૬	ત્રિભુવને ઢાવ નાંખ્યો	૧૯૨	૧૫	વિસળદેવ યુવરાજ અને છે	૨૪૬
૭	શ્રીસ્થળમાં નિવાસ	૧૯૮	૧૬	બહારવટે	૨૫૨
૮	ભીમદેવની અંતિમ આજ્ઞા	૨૦૬	૧૭	સુકેશીનું મન	૨૫૬
૯	પ્રસ્થાન	૨૧૨	૧૮	આશિયાળી સુકેશી	૨૬૧
૧૦	ખટપટના મહાયુદ્ધ	૨૧૭	૧૯	સુકેશીને શાપ	૨૬૮
			૨૦	દેહમ અને અસ્ત	૨૭૪

સોલંકીનો સૂર્યાસ્ત

ખંડ ૧ લો-લૂણસાપા

પ્રકરણ ૧ હું

મુનસરને કાંઠે

વિક્રમ સંવતના તેરમા સૈકાની છેલ્લી પચીશીના એક પ્રભાતે વીરમગામના દરબારગઢમાં કસુંબાપાણી ઉડી રહ્યા હતાં. કસુંબાની લિજ્જતમાં ડાયરો રંગે ચડ્યો હતો. અલકમલકની વાતો રાજ્યારોટને મુખેથી સરી રહી હતી. એ ડાયરાના મુખી વીરમગામના તે વખતના ગિરાસદાર વીરમદેવ વાઘેલા હતા. કસુંબાના ઘેનથી તેમની રતુમડી આંખ વધુ લાલ બની હતી. ડાયરામાં ઉડી રહેલા હારયતરંગોમાં તે પણ કવચિત્ તેમના મોઢાને ઝાઝતી રીતે સાથ પૂરતા હતા.

હિંદુ પૌરાણિક કથાઓનો મુકાબલો કરે તેવી અદ્ભુત રસથી ભરેલી સિદ્ધચક્રવર્તી શ્રી. જયસિંહદેવ મહારાજની પરાક્રમગાથા ગવાઇ રહી હતી. સોલંકીવંશના પ્રબળ અંકુરો જેવા વાઘેલાઓ મુછપર તાવ દઇ સાંભળતા હતા ને વચ્ચે વચ્ચે ખમા ખમાના અવાજથી ડાયરો ગાળુ ઉઠતો હતો. રોજબરોજ એ પ્રમાણે વીરરસનું પાન કરતા હોવા છતાં ડાયરાના સભાસદોને ખાવાપીવાની જરૂર તો પડતી જ હતી, તેનું સ્વચ્છ દરબારગઢમાંથી ભોજનની વરદી આવતાં જ સૌને થયું. ભોજનની વરદી આપી વડારણ અંતઃપુરમાં ચાલી ગઇ અને ડાયરો વિખેરાવા લાગ્યો.

“મહારાજ, એક નવી વાત સાંભળવા જેવી છે.” વીરમદેવ અંદર જવા માટે ઉઠવાની તૈયારીમાં હતા, તેવામાં તેમનો હાથ માનપૂર્વક દાબી એક વિશ્વાસુ રજપૂતે ધીમેથી કહ્યું. વીરમદેવને તેમના મંડળમાં સૌ મહારાજ કહીને જ સંબોધતા હતા. દરબાર કે આપુનું સંબોધન તેમને બહુ ગમતું નહિ એ સૌના જાણવામાં હતું.

“શી વાત છે, કહો.” વિખેરાયેલા ડાયરામાંથી બેસી રહેલા ચાર પાંચ વિશ્વાસુ માણસો તરફ જોઈ લાંબા આતુરતાથી વીરમદેવે પૂછ્યું.

“આ બારોટની પકિની ને હસ્તિનીની વાતો સાંભળી સાંભળીને તો ચાક્યા, પણ જોવા ક્યાંય ન મળી. રતિ જેવી ને રંભા જેવી કહી કહીને વણીવે પણ.....”

“આડી વાતે મ ચઢ વિજય, તહે કાંઈ પકિની જોઈ છે કે શું તે કહેને ?” પકિનીની વાતથી વીરમ સચેત થઈ વચ્ચે જ બોલ્યો.

“તે જ કહું છું, મહારાજ.” વિજયે મહારાજની આતુરતા પરથી વધુ ધીમા સ્વરે કહ્યું: “મેં પકિની જોઈ છે ને તે મહારાજના જ ગામમાં. બાળે સાંજે તે મહારાજને પણ બતાવીશ.”

“પ્રજાની મા બેટી પર નજર નાંખનારને વીરમ શું શિક્ષા કરે છે તે તો જાણે છે ને ?” વીરમમાં સૂતેલો સજ્જન જરા સળવળી ઉઠ્યો. એવા સુજનતા અને શૌર્યના સળવળાટને લીધે જ વીરમ ઉદ્ધત અને હડીલો હોવા છતાં તે જમાનામાં શ્રવણી તથા ગુણીજનોનો માનીતો ગણાતો હતો.

“તે તો જાણું જ છું. પણ આ તો પકિની પોતે જ કદાચ મહારાજને કંઈ વરમાળ આરોપશે.” વિજય હસ્યો ને વીરમનું મોં પણ મલક્યું.

“અહીંયાં હાજર રહેલા રાજસેવકોથી કાંઈ છુપાવવાની જરૂર નથી. સ્પષ્ટ વાત કર.” રાજસેવકોનાં મસ્તકે રાજાના આ કથનથી સહજ સગવડ ટટાર બન્યાં.

“મહારાજ, મુનસરને કાંઠે એક પરદેશી સુંદરી કાલે આવી પોતાના રસાલા સાથે મુકામ નાંખી પડી છે. એનું રૂપ તો આપણા બારોડ તો શું, પણ સાક્ષાત્ ભગવાન પણ વણ્વી શકે તેમ નથી. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તે મહારાજની ભેટ લેવા આવુર છે.”

“પરદેશીને વિશ્વાસ એકદમ થાય નહિ. પહેલાં મહારાજે પાકા તપાસ કરવો જોઈએ.” પાસે બેઠેલા માણસોમાંથી એકે સલાહ આપી.

“હા, આજકાલ જિનમંત્રીઓ જખરાં કારસ્થાન ગોઠવે છે. જુના કાળમાં રાજસત્તાના લોભિયાઓ વિષકન્યાઓથી દુશ્મનોના જીવ લેતા, એટલે ચેતીને ચાલવું. દષ્ટિપૂર્ત ન્યસેત્પાદમ્ એ બૂલવા જેવું નથી.” વીરમહેવલા દરબારના રાજનીતિના સલાહકાર બ્રાહ્મણમિત્રે પોતાનો સ્વર પૂરાવ્યો.

“તમારા બધાની સલાહ ખોટી નથી.” મૂછ આમળતાં આમળતાં વિચારવશ બનેલો વીરમહેવ બોલ્યો:

“ઠીક, હાલ વધુ સમય એ વાતચીત માટે નથી. ત્રીજો પ્રહર થતાં વિજય, તું મને ફરી મળજે.” વીરમહેવે થોડીવારે ઉભા થતાં વિજયને સૂચના કરી.

બધાએ ઉભા થઈ માનપૂર્વક નમન કર્યું ને મહારાજ વીરમહેવ અંદર ચાલ્યા ગયા.

“વિજય, સંભાળજે ! ઘોળકાના જિનમંત્રીઓની જળ ન હોય તે.” છુટા પડતાં પેલા બ્રાહ્મણ કારભારીએ ફરી ચેતવણી આપી ને બધા દરબારગઢમાંથી નીકળી પોતપોતાને નિવાસસ્થાને રવાના થયા.

x

x

x

x

“વિજય, એનું નામઠામ તું જાણે છે ?” પાછલે પહોરે રાજગઢીમાં ખાનગી મુલાકાત વખતે વીરમહેવે વિજયને પૂછ્યું.

“ના મહારાજ, પણ તે સુંદરી ચોસઠ કળામાં નિપુણ છે ને કોઈ મોટા રાજમહારાજના દરબારગઢને શોભાવવા ઇચ્છે છે.”

“તે શી રીતે જાણ્યું ?”

“એના એક અનુચર સાથે મારે તળાવ પર જ વાતચીત થઈ હતી. લોકો તેને વેશ્યા ગણે છે, પણ તે વાત ખોટી છે. કોઈ ગુણીજનને જ આશ્રયે રહી તે પોતાની કદર કરાવવા માગે છે.”

“એટલું બધું ? દેશેદેશ બટકતી વારાંગના જેવી નારીને આટલે હદે કદરના તે શી રીતે બાંધી ?”

“અહો ! તેનો અનુચર તો કહેતો હતો કે પ્રભાસમાં એક વખત અણુ-હીલવાડના મહામંત્રી ચાર્યાંગને એણે ત્રણ તમાચા લગાવી દીધા હતા.”

“શી ઘટના ઘટેલી કે એમ થયું ?” વીરમદેવ હસ્યો.

“ખીલું શું થાય ? રૂપ, યૌવન, નૈપુણ્ય અને સાહસની ભરેલી આ નારીને એક નજેવી વેશ્યા ગણી, ચાર્યાંગે એને ખરીદવા ઇચ્છા બતાવેલી. એ ખિચારો સમજેલો કે અણુહીલવાડના મહામંત્રીની ઉપ-પત્ની થવાનું આ સુંદરી સ્વીકારી લેશે, પણ એ ગણત્રી ભૂટી પડી. ચાર્યાંગ જાતે આ રૂપવિંતાને મનાવવા ગયા ને પરિણામે આ સુંદરીના સુકોમળ હસ્ત પોતાને ગળે વીંટાળી લેવાને બદલે લમણે તમાચા ઝીલી પાછા કર્યા.” વિજય હસ્યો.

“છતાં તું મારી પણ એ દશા કરાવવા.....”

“ખબરદાર, એવું બોલ્યા તો બાપુ ! મારો ધણી તો નારીઓનો નટવર છે. એ કોઈથી ચળે નહિ પણ ધારે તેને ચળાવી શકે.” ટીખળ કરતા વીરમદેવને વચ્ચે જ અટકાવી વિજયે પ્રુશામત કરી લીધી. આવા પ્રસંગે ખાનગીમાં તેના જેવા હનૂરિયા લાડમાં “બાપુ” કહેવાનો પોતાનો હક્ક સાબીત કરી લેતા. જાહેરમાં અણુમતતા શબ્દો કોઈકવાર ખાનગીમાં એટલા જ પ્રિયકર થઈ પડે છે.

x   x   x   x

એ સાંજે મહારાજ વીરમદેવની સ્વારી પગે ચાલતી જ શહેરમાં ફરવા નીકળી. સાથે માત્ર એક વિજય હતો. શહેરમાં થોડીક વાર ફરી નગરજનોનાં નમન ઝીલતા મહારાજ મુનસરને કાંઠે આવી પહોંચ્યા.

સાંજ પડવા આવેલી હોવાથી તળાવના ઘાટ લગભગ નિર્જન થવા લાગ્યા હતા. કોઈ રડ્યાખડ્યા લોકો જ નહાવાધોવા તે વખતે આવતાં.

વીરમદેવ તળાવને કાંઠે થોડુંક ફરી બોલ્યા: “વિજય, ક્યાંક થોડીક વાર બેસીશું?”

“મહારાજને બેસવા જેવી જગ્યા હું પણ જોણી રહ્યો છું.” ચક્રાર નજરે ચારે તરફ જોતો વિજય બોલ્યો.

“આ સામેનો ઘાટ ખાલી છે. ત્યાંથી.....”

“મારી સાથે જ પધારો.” હાથનો સંકેત કરી મહારાજને ચૂપ થવા સૂચવતો વિજય આગળ ચાલ્યો. મહારાજ મૂંગા રહી તેને અનુસરવા લાગ્યા.

“અહીં આરામ કરો જરા.” પોતાનો કિંમતી ઉપરણો ધાટના એક સ્વચ્છ પગથાર પર પાથરી વિજયે વીરમદેવને વિનંતિ કરી. વીરમ ત્યાં બેઠો.

વિજય મહારાજને કંઈક બતાવવા વાણીનો પ્રસારો કરી રહ્યો હતો: “મહારાજ, હવે પાણી સ્વચ્છ રહે છે હો!”

“હા, માછલાં એમનું કામ કરેજને!”

“પેલા કૂવા આગળ પહેલાં કેટલી લીલ હતી?” વિજયે મહારાજની નજર કૂવા તરફ દોરી. તે તરફ જોતાં જ મહારાજ સ્થંભી ગયા. એ સ્થળે લીલ ન હતી પણ એ લીલમાંથી જાણે અમોઘ તપના ફળ જેવું દિવ્ય કમળ ઉગી નીકળ્યું હોય એમ લાગ્યું.

આકાશમાં ઉગતા પૂર્ણેન્દુને લગભગ તેવું એક સુંદરીનું સુંદર મુખ તે સ્થળે પાણીપર ઝલતું હતું. આથમતા સૂર્યનાં કિરણો એ મોહક મુખકમળને આર મોહકતા અર્પી રહ્યાં હતાં. સુંદરીનું સ્થાન રાજની બેઠકવાળી જગોથી થોડું છેટે હતું એટલે રાજને હજી તેણે જોયો નહતો. કાંઠે એ સુંદરીની એક કિંકરી વચ્ચે સહિત પ્રતીક્ષા કરતી બેઠી હતી.

“વિજય !” ગલિત થતા સ્વરે વીરમદેવથી બોલાઇ ગયું. વિજયે તે જોયું ને મલકાતે મુખે ચૂપ રહ્યો. અણુધારી રીતે તે રાજાની ઇચ્છિત વસ્તુ રજુ કરી શક્યો હતો, તેથી મલકાતો હતો.

સ્નાનમાં રત બનેલી સુંદરીએ પોતાનું લાંબી વેણીથી શોભતું શિર જરા હલાવી મૃણાલદંડ જેવા કામળ અને ભરાઉ હસ્તોથી કેશને સમારવા માંડ્યા. રાજા તે છટા જોતાં વિવશ બન્યો. એનું હૃદયચંદ્ર જેવું ધડકતું હતું. તેને તેજ પળે એ સુંદરી સાથે પરિચય કરવા ઉત્કંઠા થઇ આવી, પણ તે શિષ્ટાચાર વિરૂદ્ધ છે, એમ ખ્યાલ આવતાં તે લાંચાર બન્યો. પોતાને એ સુંદરી આ રીતે તળાવને કાંઠે બેઠેલો જોઇ ન જાય તે સારું ત્યાંથી ઉઠી જવાની તેને જરૂર લાગી. પણ તેના અમલ કરતાં તેની પરવશ બનેલી આંખોએ તેને રોક્યો ને થોડી જ વારમાં સુંદરી જળ ડહોળતી હાથની અંગુલીઓ જળમાં રમાડતી કાંઠે આવવા લાગી. વીરમને થયું કે પોતે પાસેના એકાદ શિવાલયને જોયે સંતાઇ જાય તો પોતાનો મરતબો જળવાય. પણ જળનીતરતી જળ-સુંદરી જેવી એ રમણીને જોવામાં તે તેમ કરવાનું વિસરી ગયો.

વિજય પણ સ્થિર નજરે સુંદરીના અંગેડ રૂપનું પાન કરી રહ્યો હતો. સુંદરીએ રાજા બેઠો હતો ત્યાં એક નજર નાખી. બેસનારના દેખાવ પરથી જ તે બેસનારની પદવી વિષે કંઈક મન સાથે સમજી ગઇ. તેણે શરમથી નીચી નજર કરી, પોતાની રૂપવેશ શી દેહને નજીકના એક શિવાલયને જોયે છુપાવી દીધી. મુનસરને કાંઠે તે વખતે ત્રણસે સાઠ શિવાલય આબાદ હતાં. એવા એકાદ શિવાલયની દરીને જોયે પેલી સુંદરીએ પોતાનાં વસ્ત્રો બદલવા માંડ્યાં.

શરીર સાથે ચોંટી જઇ પુષ્ટ અંગોને બેમર્યાદ રીતે રૂપરૂ કરતું ઝીણું રેશમી વસ્ત્ર દાંતમાં પકડી, નીચી નજરે વીડાબચાં નયને છુપાઇ જતી એ અંગેડ રૂપસી વીરમના હૃદયમાં ચિરંતન ચિત્ર તરીકે કોતરાઇ ગઇ. રાજ્યના કાવાદાવા, ધોળકાનું યુવરાજપદ કે અણુહીલવાડની માદીની

ખટખટ બધું તેને મિથ્યા લાગ્યું. જાણે આ અસાર સંસારમાં એ રૂપસી જ એક સારરૂપ હતી એમ તેને લાગ્યું.

“મહારાજ, એ જ સુંદરી, આપે જોઈને ?” વિજયે ધીમેથી પૂછ્યું.

“સાચે જ પદ્મિની છે. એનો સંકાય એની કુલિનતાની શાખ પૂરે છે.” વીરમ બોલી ઉઠ્યો.

“તો મહારાજ, હું નહોતો કહેતો ? આવું રત્ન તે કોઈ દિ રાજખટખટમાં ઉતરે ? આ તો ભાગ્યશાળીને જ સાંપડી આવે.”

“તારું કહેવું ખરું છે.”

“હવે કેણી તરફ જવું છે ?” ઉભા થતાં વિજયે પૂછ્યું.

“મારું ચિત્ત તો એ સુંદરીની પાછળ જ ચાલ્યું ગયું છે, પણ દેહને માટે એ શક્ય નથી. માટે નગરમાં જ પાછા ફરીએ.”

“મહારાજ, એ પણ શક્ય બનશે. આપણા દરબારમાં એ સુંદરીનો એકાદ નાચ ગોઠવી પછી પરિચય સંઘાતાં બધુંય પાર પડશે.”

“કેવું રૂપ ! દેવોનેય દુર્લભ !” ઉભો થતાં થતાં વીરમદેવ મનમાં બબડ્યો.

પ્રકરણ ૨ જી

સુકેશીના સત્કાર

એ આખી રાત વીરમદેવે જળસુંદરીના અન્નેડ રૂપના ચિંતનમાં જ વીતાવી. પાછલે પરાઠિથે નિદ્રામાં પણ તેનાં જ સ્વપ્ન આવવા લાગ્યાં. સવારમાં વહેલો વીરમદેવે વિજયને બોલાવ્યો ને તે સુંદરીના કારભારીને પોતાની પાસે બોલાવી લાવવા આજ્ઞા કરી.

“તેને બોલાવી આપ શું કરશો, મહારાજ?” વિજય માત્ર હજૂંરિયો જ નહતો; તે થરવીર સૈનિક અને વફાદાર સેવક હોવા ઉપરાંત એક ચતુર મુલ્સદી પણ હતો.

“એ સુંદરીનાં દર્શન વગર મને હવે વખત વીતાવવો મુશ્કેલ લાગે છે. એટલે તેની સાથે પરિચય કરી એ સુંદરીને જીતવી જ જોઈશે.”

“તેની આપ ચિંતા મ કરો. હું છું ને આપના આહોશ મંત્રીઓ છે, આપે જાતે એવા સામાન્ય પુરુષને મુલાકાત આપવી ઇષ્ટ નથી,” ચાલાક વિજયે સલાહ આપી.

“તો પછી કેમ કરશો?” ગૂંચવાતા વીરમે પ્રછયું.

“હું બધી ગોઠવણ કરું છું. આપે જરા ધીરજ રાખવી પડશે.” એમ કહી વિજયે તે વખતે વીરમની રજા લીધી.

વિજયે એ સુંદરીનું નામ મેળવ્યું હતું. તેનું નામ સુકેશી હતું. તેણે સુકેશીનાં માણસોને રાજકર્મચારીને ઘટતી સીકતથી પોતાને હાથ કરી લીધાં. વળી મુનસર તળાવનો આકર્ષક દેખાવ અને આનુબાનુની વગડાની લીટી હરિયાળી સુકેશીને ગમી ગમ્મ હતી. એટલે એકાદ સપ્તાહ ત્યાં રહી ત્યાંથી ધોળકા જત્રાનો તેનો ઇરાદો હતો. એટલે તેટલા સમયમાં વીરમગમતા ઠાકારને પોતાની નૃત્યકળાના પ્રભાવે આંજ વાટ-ખરચી મેળતી લેવાની તેની નેમ હતી. આથી સુકેશીના માણસો રાજકર્મચારીઓના પરિચય માટે ઉત્સુક જ હતા.

વિજયે વીરમહેવના વિપ્રમંત્રી સાથે તથા બીજાઓ સાથે વાટા-
ઘાટ કરી લીધી અને વીરમહેવની ઇચ્છા મુજબ એ રમણી વીરમગામ
દરબારમાં જ કાયમ માટે રહી જાય તેવી યોજના ઝેલવવા માંડી-
રાજની નાની નાની ઇચ્છાઓને મંત્રીએ હમેશાં માન આપવું પડે છે.
પણ તેમ કરતી વખતે પણ ચતુર મંત્રીઓ તે પોતાની મહત્તા સાચ-
વી જ લે છે. સુકેશી જેવી એક સુંદર નર્તકી વીરમહેવને મહેલે
બેસાડવાના ન જેવા પ્રસંગમાં માનપાત્ર મંત્રી પોતાની કિંમતી જુદી
ખરચે અને બીજા તેને મદદ આપે ને તેને મહાકાર્ય લેખે એ અભુ-
ગતું ગણાય. આથી ચતુર મંત્રીએ એ નર્તકીના ધોળકા તરફ જવાના
આશયને વધુ પડતું મહત્ત્વ આપી વીરમના સામંતો તથા દરબારી-
ઓના મન પર એમ ઠસાવ્યું કે આવું રત્ન વીરમહેવ જેવા નર-
કેસરીને હાથ ચઢ્યા છતાં સરકીને તેમના પ્રતિસ્પર્ધી લેખાતા ધોળકાના
રાણાને દરબારે જઈ બેસે તો તે વીરમહેવની જ નહિ પણ આખા
વીરમગામ દરબારની નાલેશી લેખાય. આ મુદ્દા પર બધા સામંતો
એકમત થયા ને સુકેશીને વીરમગામમાં જ રોકી લેવાની વાતને
ગર્વજરી રીતે ટેકા આપવા લાગ્યા. ધોળકામાં વીરમહેવનો નાનો
ભાઈ વીસળદેવ પાટે હતો. તેની સાથે અણબનાવ થવાથી વીરમહેવ
કાયમ વીરમગામમાં જ રહેતો હતો. પણ તે બધી રીતે વીસળદેવથી
વધુ શરવીર, પ્રતાપી ને ગુણીજન છે એમ તેની તથા વીરમગામના
સામંતોની માન્યતા હતી. આથી સુકેશીને વીરમગામમાં રાખી લેવાના
પ્રયાસને વીરમગામ પુરતું રાજકારણીય સ્વરૂપ મળી ગયું. આ રીતે
મંત્રીએ પ્રજા તથા સામંતોની દ્રષ્ટિએ કંઈક લઘુતાભર્યા પ્રસંગને
મહત્ત્વભર્યો બનાવી, પોતાનું તથા દરબારનું ગૌરવ સાચવી લીધું.

આ પ્રમાણે આ પ્રશ્નને મહત્ત્વ અપાયા પછી, તે સિદ્ધ કરવાનું,
વિજય વગેરેને તો બહુ મુશ્કેલ ન લાગ્યું. પણ વીરમહેવને અધીરાઈ
ધણી હતી. સુકેશીના રૂપમાં ઘેલો થયેલો વીરમહેવ બસ એને જ જાંખ્યા
કરતો હતો. બીજે દિવસે સુકેશીનો નૃત્ય તથા ગાયનવાદનનો જલસો

વીરમગામના રાજગઢમાં ગોઠવાયો. નર્તકીને જાણે માન આપવાનું હોય તેમ દરબારગઢને શણગારી રાજાનીનો ભપકો કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રતિષ્ઠિત નગરજનોને પણ આ જલસામાં નિમંત્રણ અપાયું હતું.

જલસો શરૂ થયો, નર્તકીની અંગભંગિમા, દેહસંચાલનનું ત્વરાભર્યું નૈપુણ્ય, એનો કંઠ, સૌંદર્ય અને એ બધાને સ્વરોદ્ધાર વધુ રસિક કરતું વાદન—સંગીત સભાજનોનો અતિ આદર પામ્યું. દરબારી રીત મુજબ વખતોવખત જલસાના મુખી તરફ નર્તકીની અર્થ ભરેલી દ્રષ્ટિ પડતી. તે દ્રષ્ટિમાં હોવો જોઈએ તે કરતાં વધુ ભાવ અને અર્થ-સંભાર વીરમને જણાવા લાગ્યો. એ વાત ખરી હોય કે ખોટી તે તો નર્તકી જ જાણે, પરંતુ વીરમદેવના મંત્રીઓ પણ તેવો ભાવ અનુભવતા હતા, એટલે વીરમને દોષ દેવો નકામો છે.

વીરમ નર્તકીનું નૈપુણ્ય જોઈ બહુ જ ખુશ થયો. ઠરેલા પારિતોષિક ઉપરાંત નર્તકીને દરબારે ખુશ થઈ કિંમતી બેટા આપી અને કળાનાં વખાણુ કર્યાં. વળતે દિવસે દરબારી પ્રતિનિધિ તરીકે વિજયે સુકેશીની મુલાકાત લીધી. ગઈ કાલથી સુકેશીને તળાવપરના દરબારી ઉતારામાં જ રાજ-અભિયંત્રિ તરીકે રાખવાની ગોઠવણુ થઈ ગઈ હતી. એટલે તે જ સ્થળે બહારના ઉદ્યાનમાં મુલાકાત ગોઠવાઈ. આ મુલાકાતનો હેતુ સુકેશીનું મન પરખી તેના દિલ પર વીરમ વિષે અમુક પ્રકારની છાપ પાડવાનો હતો.

સુકેશીના પ્રવાસ અને ભાવિ કાર્યક્રમ સંબંધી ઉપરબલ્લી વાતચીત થયા પછી દરબારની વાત નીકળી તે પરથી દરબારની હુકુમત-સીમા અને ઉત્પન્ન સંબંધી પ્રશ્નો ઉઠ્યા, આના સારામાં સારા જવાબો વિજયની પાસે તૈયાર હતા.

મહારાજ વીરમદેવ ધોળકાના ભાવિ મહારાણા હતા, કારણુ તે રાણા વીરધવળના જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતા, પણ કુટુંબકલહ ટાળવા ખાતર જ તેમના દાદા લવણપ્રસાદની આજ્ઞાથી વીરમગામમાં રહેતા હતા. આ પ્રમાણે વીરમદેવનો પરિચય આપી વિશેષમાં વિજયે જણાવ્યું કે, મહારાજ

વીરમદેવ અણુહીલવાડના મહારાજ થશે એ નિઃશંક છે. કારણ મહારાજ-ધિરાજ બીમદેવને પુત્ર નંથી ને તેમના રાજચિન્તાકારીને પદે રાણા લૂણસાપા છે, તે જ બધો વહીવટ ચલાવે છે. મહારાજધિરાજે રાણા લૂણસાપા સમક્ષ તેમના પૌત્રને યુવરાજપદે સ્થાપવા ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી છે, જેથી થોડા જ વખતમાં અમારા મહારાજ અણુહીલવાડના યુવરાજપદે અભિષિક્ત થવાના છે. અને તેટલા જ ખાતર ધોળકાની ગાદી માટે ઝઘડો ન કરતાં તેમના દાદા રાણા લૂણસાપાની આજ્ઞા માની તે અહીં રહ્યા છે.

પછી વીરમદેવના શૌર્ય ને સાહસનાં ખર્ચા ખોટાંબ્યાન પણ થયાં. સુકેશી આ બધી હકીકત રસપૂર્વક સાંભળતી હતી. છેક છેવટે મહારાજના રણવાસ સંબંધી પણ વાત નીકળી. તે વાતમાં સુકેશીએ લીધેલો રસ વિજયને ખાસ નોંધપાત્ર લાગ્યો.

“તમારા મહારાજને એક જ રાણી છે?” સુકેશીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, અમારાં રાણી જળાલીપુરનાં રાજકન્યા થાય છે.”

“ત્યારે તો એ રાજકન્યા અણુહીલપુરનાં મહારાણી થવાનાં ખરું ને?” સુકેશીએ જરા ચાવીને પૂછ્યું.

“હાલ તો એમ જ મનાય. પણ વખતે મહારાજ બીજી રાણી લાવે ને તે નવી રાણીને પટરાણી બનાવે તો તેમ પણ બને.” વિજયે કહ્યું.

“અને આ રાજકન્યાનો બાપ કંઈ ન કરે?”

“એ શું કરે? પ્રાકૃતમાં કહેતી છે ને કે, રાજને ગમી તે રાણી ને જાણી વીણતાં આણી.” વિજય હસ્યો ને સુકેશી પણ હસી.

“મને તમારા રાજ સાથે વાતચીત કરવાની ઇચ્છા છે. તે ગોઠવણ કરશો?”

“હા, મહારાજ તો તમારાથી ઘણા જ પ્રસન્ન થયા છે. જો તમે કાયમ અહીં જ રહો તો ઘણા જ ખુશ થાયા.”

“હું કોઈ સારા રાજાના નિવાસ કરવા ઇચ્છું છું. પણ તેવું સ્થાન મને હજી જાણ્યું નથી. જોઈ છું શું થાય છે તે.” સુકેશી મોહક સ્વરે બોલી ને એક દાસીએ સન્મુખ લાવી સુકેશી મેવો લેવા તેણે વિજયને આગ્રહ કર્યો. પોતે પણ થોડો મેવો લઈ જરા વાર રહીને ફરી બોલી:-

“હીક, મહારાજા મારું નમંત્રણ સ્વીકારી અહીં પધારી શકશે ?”

“હું તેમને વિનંતિ કરી આપને જણાવીશ.” વિજયે તેના દરજ્જાને ધટતી ઢાંચે જવાખ આપ્યો.

વિજય સુકેશી સાથેની વાતચીતમાં એ પણ સમજી શક્યો કે સુકેશી, માત્ર પોતાની નૃત્યકળાના પ્રદર્શન વડે જ જરૂર પુરતું કમાઈ લેતી હતી. તેની મુત્સદ્દોગીરીથી બરેલી બુદ્ધિએ તેને કોઈ રાજકર્તાની ગુલામ બનવા દીધી ન હતી. છતાં દાણો ચાંપી જોયા પછી તેને એમ લાગ્યું કે જે બીજે નથી બન્યું તે વીરમદેવ સાથે બનવું શક્ય જણાતું હતું.

વિજયના ગયા પછી સુકેશી ઊંડા વિચારમાં પડી ગઈ. તેણે વીરમને બે જ વખત જોયો હતો. પ્રથમ મુનસરને કાઠે સ્નાન કરી બહાર નીકળતાં ને બીજી વખત નૃત્યના જલસામાં. પણ તેની વીર-મુદ્રા એ બંને પ્રસંગે તેને આકર્ષક લાગી હતી. જે સાહસ, બેશીકરાઈ અને વીરતાનો સુકેશીને શોખ હતો તે વીરમમાં હોવાનો તેને ભાસ થયો. વળી વિજયની વાતચીત પરથી વીરમના બાવિ વિષે પણ તે ઉર્લવળ સ્વપ્ન જોઈ શકી. રાણા લુણુસાપાની સત્તા વિષે અને તેના વીરમદેવ પરના પક્ષપાત વિષે તેણે પણ થોડુંક સાંભળ્યું હતું. કારણ તે રાજદરબારોના મામલાથી પ્રત્યક્ષ રીતે દૂર હોવા છતાં એ વિષે જરૂરજોગું જાણી લેતી. આથી વિજયની વાતચીત વિષે સુકેશીના મનમાં શ્રદ્ધા અને રસ જન્મ્યાં હતાં.

આમ છતાં ચતુર નટી સરોવરકાંઠે પોતાને તાકી રહેલા વીરમના નેત્રોમાંની આગ પામી ગઈ હતી. એટલે પોતાના જીવનનું

યોગ્ય મૂલ મેળવવામાં પણ તે ગાફલ રહે તેમ ન હતું. તેણે વીરમ-
દેવને તાલી જોઈને જે તે નિશ્ચય કરવા વિચાર કર્યો.

સુકેશી કોઈ રાજાખટપટના અંગનું શસ્ત્ર બની આવી ન હતી તેની ખાત્રી થયા બાદ, વીરમદેવની તેની સાથે તેજ ઉતારામાં મુલાકાત ગોઠવવામાં આવી. અધીરા વીરમે તેના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રેમમાં પણ સાહસ કર્યું. તેણે નડીને ન આપવાનાં વચન આપી દીધાં અને તે તેને પોતાની કરીને જ નગરમાં ગયો.

મંત્રીઓએ તેણે કરેલી ઉતાવળ બદલ તેને ધટતા શબ્દોમાં ઠપકો આપ્યો. પણ સુકેશીને જીતનાર વીરમને પોતાની જીત આગળ બધુંય ન જેવું લાગ્યું.

“લાયકને લાયક વર આપતાં સાચા રાજવીઓ પાછા પડતા નથી. હું સુકેશીને મારી બનાવવા હૃદયથી ઇચ્છું છું તેમાં ભેદની દીવાલ રાખી શકું નહિ.” વીરમનો મંત્રીને છેલ્લો જવાબ મળ્યો.

“ધણીને ગમ્યું તે ઢાંકણીમાં ને.....” મંત્રી ધીમેથી બબડ્યો ને એ વાતનું પિટ્ટપેષણ તેણે છોડી દીધું. બધુંય મંત્રીઓનું જ ધાર્યું થાય તો પછી રાજા “રાજા” શી રીતે ગણાય, એવી દલીલનો આશ્રય લેઈ, મંત્રીએ પોતાની લાગણીને સ્થાંત કરી.

પ્રકરણ ૩ જી

વીરમ અને વીરજાળ

અણ્ણહીલવાડનો પ્રતાપી રાજા ભોજો ભીમદેવ વૃદ્ધ અને નબળો બની ગયો હતો. દિલ્હી ને અજમેરનાં દ્વાર ખખડાવનાર એ પ્રતાપી રાજા ઉતરતી વયે ધસાઇ ગયો હતો. એના સામંતો અને મંડળેશ્વરો પ્રતાપી હતા, પણ તે પ્રતાપને એકાગ્ર બનાવવાનો ઉત્સાહ ભીમદેવમાં રહ્યો ન હતો. અણ્ણહીલવાડનું રાજ્યયુક્ત ભીમદેવના નામથી તેમનો રાજચિન્તાકારી લવણુપ્રસાદ વાઘેલો ચલાવતો હતો. તે રાણા લવણુસાપાના નામથી પ્રખ્યાત હતો.

રાણો લવણુપ્રસાદ કુમારપાળના મસિયાઇ બાઇ આનાક અથવા અણ્ણેરાજનો પુત્ર હતો. આ અણ્ણેરાજ મહારાજાધિરાજ કુમારપાળના વખતમાં અણ્ણહીલવાડમાં જ રહેતા ને તે કુમારપાળના માનીતા હતા. અણ્ણેરાજના પિતા ધવલક કરીને હતા. તે ચૈલુક્ય કુળના બાલાત હોઈ તેમને વ્યાઘ્રપક્ષી (વાઘેલ)નો ગ્રાસ મળેલો હતો. તે પરથી તેમના વંશને વાઘેલા નામથી ઓળખાયા. અણ્ણેરાજના વખતથી જ અણ્ણહીલવાડના દરબારમાં આ વાઘેલ શાખાની લાગવગ વધવા લાગી હતી અને તે લાગવગ ભીમદેવના સમયમાં તેની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી હતી. અણ્ણેરાજ પછી થયેલા તેના પુત્ર લવણુપ્રસાદે અને લવણુપ્રસાદની હયાતીમાં જ પરાક્રમ દાખવી ગુજરી ગયેલા તેના પુત્ર વીરધવળે ગુજરાત સૈરાષ્ટ્ર, અને કચ્છમાં દિગ્વિજયો કરી અણ્ણહીલવાડની આથમતી કીર્તિને પ્રકાશમાન કરી હતી.

લવણુપ્રસાદ રાજકારોબાર ચલાવવા કાયમ અણ્ણહીલવાડમાં જ મહારાજા ભીમદેવની પાસે રહેતા હતા. આથી ધવલકે વસાવેલા ધોળકાની ગાદી પર લવણુપ્રસાદનો પુત્ર વીરધવળ રાણા તરીકે બિરાજતો હતો. વીરધવળ મહાપરાક્રમી હતો અને તેના પરાક્રમને દિગંતમાં પ્રસારે તેવા બે મંત્રીઓ તેને મળી આવ્યા હતા. તે મંત્રીઓનાં નામ

વસ્તુપાળ અને તેજપાળ હતાં. આ બે મંત્રીઅંધુઓની શુદ્ધિ અને ચતુરાઈ તે જમાનામાં અજોડ હતી. તેમણે રાજની પૂર્ણ વફાદારીથી સેવા કરી, દેલવાડાનાં અક્ષયકર્તિદાતા દહેરાં બંધાવેલાં છે.

વીરધવળે સૌરાષ્ટ્ર તથા કચ્છના નૃપોને નમાવ્યા અને દિલ્હીની યવનસેનાને પણ તેણે પોતાની તરવારનું પાણી ખતાવી ગુજરાત પર આવતી અટકાવી દીધી હતી. ધણી રાજ, તથા મંડલિકોને વશ કર્યા પછી જ્યારે વીરધવળના મંત્રીઓએ તેને મહારાજાધિરાજનું પદ ધારણ કરવા વિનંતિ કરી ત્યારે તેણે નમ્રતાથી ઉચ્ચારેલી વાણી સ્મરણીય છે; તેણે કહ્યું:

અજિત્વા સાળંબ્રાજ્ઞર્વામનિદ્વા વિવિધર્મભૈ:

અદત્વા ચાચમર્થિમ્યો મવેયં પાર્થિવઃ કયમ્ ॥

અર્થ:-સમુદ્ધ સુધી પૃથ્વી જત્યા વિના, વિવિધ યજ્ઞ કર્યા વિના, યાચકોને ધન આપ્યા વિના હું રાજા કેમ થાઉં ?

આ પ્રમાણે કહી વીરધવળે જણાવ્યું કે, ‘હું તો મહારાજાધિરાજ બીમદેવનો મંડલેશ્વર છું. મારે મારું રાજ્યાપદ જ ઠીક છે.’ આ શબ્દોથી વીરધવળની મહારાજા બીમદેવ પ્રત્યેની વફાદારીનું સ્પષ્ટ થાય છે. જો કે બીમદેવને સંતાન ન હોવાથી તેની પછી તુરત જ અણ્ણહીલવાડના સિંહાસને પોતાના પુત્રને પધરાવવાની જોગવાઈ તો લવણપ્રસાદ મન સાથે કરી જ રહ્યો હતો. તો પણ મહારાજા બીમદેવની હયાતીમાં તો તેને વફાદાર રહેવાની જ લવણપ્રસાદની નેમ હતી.

વીરધવળને બે પુત્રો હતા. મોટો વીરમદેવ અને નાનો વીસળદેવ. શરવીર પુરૂષો વીરમનાં ખૂબ વખાણ કરતા, પણ તે શૈવમત પ્રત્યે વધુ આસ્થાવાળો હોવાથી તેના પિતાના જૈન મંત્રીઓ-વસ્તુપાળ તેજપાળને તે બહુ ગમતું નહિ. વળી તેનામાં ઉદ્ધતાઈ અને અવિચારીપણું હોય તેનાં તોફાનોથી વીરધવળ પણ થોડો ધણો નારાજ થયેલો હતો. નાનો વીસળ કલ્પાગ્રે હોય મંત્રીઓને તે પ્રિય હતો. આકર મંત્રીઓએ રાજા વીરધવળને પણ ધીમે ધીમે વીસળ પ્રત્યે વધુ બાવ દાખવતો

કરી મૂક્યો. મંત્રીઓ તથા તેમના માણસો રાજ સમક્ષ શક્ય તેટલે દરજ્જે વીરમની નિંદા ને વીસળની પ્રશંસા કરતા, આથી વીસળ પ્રત્યે રાણાને વધુ રોહ રહેતો હતો. વીસળ જૈન ધર્મ પ્રત્યે ઢળતો હતો તેથી તથા પોતાના કલા પ્રમાણે વર્તે તેવા હોવાથી મંત્રીઓએ તેને આગળ લાવવા પ્રયાસ કરવા માંડ્યા હતા.

વીરમ સાહસિક હોવાથી ગમે તે પ્રસંગે તોફાન કરી ખેસે એવો ભય રાણાને બતાવી, વીરમની આજ્ઞા ન માનવા માટે રાણાના સૈન્ય-ધિકારીઓને પણ ચેતવણી અપાઈ હતી. આથી વીરમ પોતાનું અપમાન થયેલું સમજી મંત્રીઓ તરફ ધૂણાથી જોતો હતો.

વીરમને મનથી વણિકા પ્રત્યે ને તેમાં ચે જૈનો પ્રત્યે ઘણો અણુગમો થયો હતો. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ તેના માર્ગમાં આડા ઉભેલા જૈન મંત્રીઓની ખટપટ હતી. તેઓની એ ખટપટ વીરમનું યુવરાજ-પદ છીનવી લઈ વીસળને યુવરાજ બનાવવાની હતી. વીરમને કોઈ મદદમાર ન હતું. માત્ર તેના મામા સિંહની તેના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હતી, પણ તેનું દરબારમાં કોઈ વજન ન હતું.

આખરે મંત્રીઓએ રાણાને વીરમ પ્રત્યે ઉપજાવેલો અણુગમો કાર્યસાધક બન્યો ને વીરમને ધોળકા છોડવું પડ્યું. મધ્યયુગના આણુકય મંત્રીઓ મહારાજાઓ પાસે પોતે ધારે તેવા હુકમો કરાવવાને યોગ્ય સંજોગો ઘડિકમાં ખડા કરી દેતા. વીરમના પ્રસંગમાં પણ તેમજ થયું.

X X X X

ધોળકામાં તે કાળમાં એવો સંપ્રદાય હતો કે, વૈષ્ણવી એકાદશીને દિવસે બાવિકા એક ઝાડ નીચે એકઠા થઈ, ત્યાં પોતપોતાની શ્રદ્ધા અનુસાર ભોર, આમળાં, પ્રગ્મ, રૂપામહોર, સુવર્ણમહોર વગેરે દેવાર્પણ કરતા હતા. આ અર્પણ કરવાની વસ્તુની સંખ્યા ૧૦૮ ની ગણીને અર્પણ કરવામાં આવતી. આ પ્રમાણે એક એકાદશીને રોજ લોકો એકઠાં થયેલાં હતાં, તેવામાં વાત પ્રસરી કે વડા કુમાર પધારે છે.

વડા કુમારનું નામ સાંભળતાં જ લોકો ભય અને માનથી શિરતપ્પદ ગોઠવાઇ ગયાં.

“કાણુ આચાર્ય છે મહારાજ?” રાજવંશી પોશાકમાં સજ્જ થયેલા ને કમ્બરે તરવાર લટકાવી રૂઆપખંધ આવતા વીરમે આવતાં જ પૂછ્યું.

“રવિશર્મા મહારાજ આચાર્ય છે.” એક બ્રાહ્મણે માનસહ જણાવ્યું.

“પધારો કુમાર, હું આ રહ્યો.” રવિશર્મા આગળ આવ્યા.

“બોલો મંત્ર ત્યારે”. વીરમદેવે પોતાના સાથી સામે જોઇ હસીને કહ્યું.

“આ બ્રાહ્મણોને ન જેવા મંત્રનું મૂલ્ય જાણે મળે છે!” સાથીએ કટાક્ષ કર્યો.

“એવું ન બોલ. જો મહારાજ ગુરુસે થશે.” પ્રથમની પેઠે હસીને જ વીરમ બોલ્યો. તે મંત્ર બજાતા રવિશર્મા તરફ જોઇ રહ્યો હતો.

થોડી જ વારમાં મંત્રવિધિ સમાપ્ત થતાં રવિશર્મા બોલ્યાઃ
“ધરાવો આપની બેટ કુમાર.”

“હા, ધરાવું છું ને.” કહી કંઈક ગર્વથી, કંઈક આસ્થાથી ને કંઈક મળકથી વીરમે નીચા નમી ૧૦૮ શૈખ મહોરો અર્પણ કરી. પછી તે એકઠી થયેલી માનવમેદનીને જોતો જોતો મયણુલ્લસરને કાઠે લટાર મારવા ચાલ્યો ગયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં સહજ કુતૂહલવશ થઇ તેણે પેલા ઝાડ નીચે આવી માનવમેદનીમાં ડોકિયું કર્યું. તેને જોતાં જ લોકોએ માનભરે માર્ગ આપ્યો.

પોતે મૂકેલી ૧૦૮ શૈખ મહોરોને ઝાંખી પાડતી ૧૦૮ સોના મહોરો ત્યાં કાઢીએ મૂકેલી તે તેના જોવામાં આવી. પોતાના પ્રભાવને ઝાંખપ દેનાર એ માનવી કાણુ હતો તે જાણવાની તેને ઇચ્છા થઈ.

“મહારાજ! આ મહોરો કાણુ મૂકી?” તેણે જરા કડક સ્વરે પૂછ્યું.

“આ વૈશ્ય ગૃહસ્થ ઉભા છે તેમણે.” સામે જ ખેસ નાંખી શાંતિથી ઉમેલો એક વણિકને મહારાજે બતાવ્યો.

“એમ ? સોના મહોરો ?” કરડાકાથી વીરમે તેની સામે જોયું.
પેલો વૈષ્ણવ વણિક શાંત જ ઉભો રહ્યો.

“મેં રૂપા મહોર મૂકી હતી તેની તમને ખબર હતી કે નહિ ?”
વીરમે તેને ફરી પૂછ્યું.

“ખબર તો હતી.” વણિકે પૂર્વવત્ શાંતિથી કહ્યું. લોકો વીરમ
ખીજ્યો છે એ સમજી ગયાં હતાં. વણિકનું હવે આવી બન્યું એમ
સૌને લાગવા માંડ્યું.

“તો પછી રાણાના પાટની કુમારથી તું વધુ સમૃદ્ધિવાળો છે એમ ?”

“ના મહારાજ, તેમ તો નહિ પણ મારી શ્રદ્ધા હતી, એટલે
મેં સોના મહોરો મૂકી.”

“મારું અપમાન કરવા ખરું ને ? ચાલ ઉઠાવી લે તારી સોના
મહોર.” કડકાકાથી વીરમ બોલ્યો. તેનો હાથ વારંવાર બેડમાં લટકતી
તરવાર પર જતો હતો.

“મહારાજ, દેવાર્પણ થયેલી ચીજ મારાથી ન ઉઠાવાય.” વણિકે
શાંતિથી જરા પણ ગભરાયા વિના કહ્યું.

“કેમ ન ઉઠાવાય ? હું તને ફરમાવું છું કે ઉઠાવ !” વીરમ હડે
ચડ્યો. તે હડે ચઢે ત્યારે તેને સમજાવવો મુશ્કેલ હતો. બ્રાહ્મણો પણ
ડરીને ચૂપ રહ્યા.

“મારાથી ન ઉઠાવાય કુમાર.”

“હજી એની એ જીદ ? મારી મહોરો પાસે એ મૂકનાર તું કાણ ?”

“કુમાર, આપનું અપમાન થતું હોય તો આપ ૧૦૮ મોતી
મૂકી મારાથી અધિકા બનો. મારી મહોરો તો દેવને પહેંચી ગઈ.”
વાણીઓ જરા રોશથી બોલ્યો.

મોતી મૂકવા જેટલી વીરમની શક્તિ ન હતી. એથી આ
જવાબ તેને પડકાર જેવો લાગ્યો. તે રોષથી રાતોપીળો બની ગયો.

“એમ ? ચાલ ઉઠાવ તારી મહોરો.” તરવાર બ્યાનમાંથી અધીર
બેંચતાં કોપાન્વિત વીરમ વણિક તરફ ધસ્યો.

“આપુ, એ તો મારાથી નહિ જ અને.” ગરીબડે સ્વરે પણ મક્કમપણે વણિક હાથ જોડી બોલ્યો. વીરમના રોષનો પાર રહ્યો નહિ.

“ચાલ ઉઠાવ, નહિ તો તારું માથું ધડથી જુદું કરું છું.” સડાક કરતી તરવાર ખેંચી વીરમ આગળ ધસ્યો. લોકો પણ ભયથી પાછા પડ્યાં. વણિક મૂર્તિમાન કાળને ધસી આવતો જોઈ ભયથી જીવ લપ્પ નાંઠો. પળવાર થોભી વધુ રોષાન્વિત અનેલો વીરમ તેની પાછળ ઉઘાડી તરવારે દોડ્યો.

નાસતો વૈશ્યે જોયું કે, ઠાકોરનો છોકરો જીવ લીધા વગર રહેશે નહિ. તેની અને વીરમની વચ્ચે થોડું અંતર પડેલું હતું ને તે જીવ માટે નાસતો હતો એટલે તેની ઝડપ જૂદી જ હતી. વણિક વખત વિચારી સીધો દરબારગઢ તરફ દોડ્યો. તેને લાગ્યું કે આ કાળપુરુષના પંજમાંથી વીરધવળ વગર તેને બીજો જામ નહિ જ બચાવી શકે.

સવારનો વખત હતો. રાણા વીરધવળ દરબારના મોટા ચોકમાં મોટી પાટ પર બીજાવેલા મખમલના ગાદીતકીએ અઢેલીને બેઠા હતા ને મહામંત્રી વસ્તુપાલ તેમને કંઈક રાજકીય હકીકત સમજાવી રહ્યા હતા. તેવામાં સુસવતી ગોળી આવી પડે તેમ બેબાકોનો વાણીએ વેગભર્યો આવી રાણાના પગમાં પછડાયો. દ્વાર પરના દ્વારપાળને પણ તેને અટકાવવા તક મળી નહિ, એટલી ઝડપથી વણિક અંદર ધસ્યો હતો.

“આપુ, મને બચાવો, તમારી ગાય છું. મને બચાવો, બચાવો.” બોલતા વણિકે રાણાના પગ પકડી લીધા.

શી હકીકત છે તે રાણો પૂછે તે પહેલાં તો વીરમદેવ નાગી તરવાર વીંજતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રાણો તથા મંત્રી વસ્તુસ્થિત પામી ગયા. વીરમની સાથે સાથે ગભરાયેલો દ્વારપાળ ને બીજા એક બે અનુચરો પણ દોડી આવ્યા.

“વીરમ, નાલાયક તારા સ્વભાવ પર ગયો ? દુષ્ટ, મારા ન્યાયની તને ખબર નથી ?” રોષથી સળગતી આંખે રાણાએ વીરમને ડાર્યો.

ઉદ્ધત વીરમ પળવારમાં નરમ બન્યો. તેણે જોયું કે હવે વાણીઓ રાણાને શરણે હતો એટલે પોતાના ઉલટા બાર વાગશે. વગર નિચાર્યે પોતે છેક રાણા સમક્ષ ઉઘાડી તરવારે દોડી આવ્યો તે બદલ તેને મનમાં જ પસ્તાવો થયો.

“ચાલ, તરવાર મ્યાન કર.” રાણાએ કડકામથી આજ્ઞા કરી ને વીરમે તેનો ન છૂટકે અમલ કર્યો.

ગભરાયેલા વાણીઆને શાંત કરી વીરધવળે તેની બધી હકીકત સાંભળી લીધી. રાણો રોષથી ઉકળી ઉઠ્યો, એજ વખતે પોતાના કપૂતને ઝમે કરી નાખવાની ઉચ્ચત્તિ તેને થઈ આવી. તેણે વસ્તુપાળ તરફ જોયું ને પછી અંગારાવરસતી આંખે વીરમને પ્રજ્ઞા: “બોલ, આ વાત ખરી છે?”

વીરમ ચૂપ રહ્યો. રાણો કોષભર્યા સ્વરે બોલ્યો: “તું મારા નામને કલંકિત કરનાર ક્યાંથી પાક્યો? જ તારું કાળું મોં મને બતાવીશ નહિ. હાલ જ ઘોળકા છોડી ચાલ્યો જ.”

“રાણાજી, હવે શાંત થાઓ. કુમાર, હજી બાળક છે.” ચાણક્ય શુદ્ધના વસ્તુપાળે વાતનું માપ કાઢવાનો મધ્યમ માર્ગ લીધો.

“નહિ પ્રધાનજી, વાણીઆ તો મારા જંગમકોશ છે. તેમના પર મારો પોતાનો યુવરાજ જ આવો અત્યાચાર કરે તે હું ચલાવી લઈશ નહિ. હાલ જ હુકમ કરી મારી મહોર મેળવી દ્યો. વીરમને ઘોળકાની હદમાં રાખવો ઇચ્છ નથી.” રાણાએ મક્કમ સ્વરે કહ્યું.

વીરમ રોષ, ભય, ક્ષોભ અને શરમથી ચૂપ હતો. તેના તરફ જોઈ મંત્રીએ કહ્યું: “એમ ન થાય રાણાજી, કુમારની વતી હું આપને માફ કરવા વિનંતિ કરું છું.”

“નહિ, એને વીરમગામ જવા અને ત્યાં રહેવા હું આજ્ઞા કરું છું. જ કુલાંગાર, તારા વીરમગામમાં જઈ વાસ કર. ત્યાં પશુ જે તોફાન કરીશ તો હું તને માફ કરનાર નથી એ યાદ રાખજે.” રાણો રોષભર્યે સ્વરે મંત્રી અને વીરમ તરફ જોઈ બોલ્યો.

x

x

x

x

આ બનાવ બન્યા પછી અપમાનિત વીરમ ધોળકાથી સીધો પોતાના પિતામહ લવણપ્રસાદ પાસે અણહીલવાડ ગયો. લવણપ્રસાદને વીરમ પ્રિય હતો. તેની વીરતા તથા સાહસ લવણપ્રસાદને ગમતા હતાં. તેણે મુત્સદ્દીપણું વાપરી વીરમને શાંત પાડી કુટુંબકલહ ન થાય તે સારૂ વીરમગામ જઈ રહેવા સલાહ આપી. વીરમગામ પરગણું વીરમને જીવાઈ પેટે મળેલું હતું. પિતામહ લવણપ્રસાદે વીરમને તેના યુવરાજપદની ખાત્રા આપવા ઉપરાંત પાટણના ભાવિ રાજપદની પણ લાલચ આપી એટલે વીરમ શાંત થયો. વળી તે વખતના સંજોગો તથા લૂણસાપાની ભાગવગ જોતાં વીરમની તે લાલચ છેક અસંભવિત પણ ન હતી.

ઉપર પ્રમાણે જૈન મંત્રીઓની કુટિલતા તથા પોતાની ઉદ્ધતાઈ એ બંને કારણોને લીધે ધોળકા છોડી વીરમને વીરમગામ રહેવું પડ્યું. ને પાછળથી વીરધવળના મૃત્યુ વખતે પણ તેને દૂર રાખી મંત્રીઓએ ધોળકાની ગાદીએ વીસળદેવનો અભિષેક કર્યો ને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી લવણપ્રસાદની આજ્ઞા પણ તે માટે મેળવી લીધી.

પ્રકરણ ૪ થું સુકેશી ધોળકામાં

અણુહીલવાડમાં લવણપ્રસાદ આખા પટ્ટણી મહારાજ્યને પોતાની હથેળીમાં રમીડી શકતો હતો. તેમાં તેની શુદ્ધિની જમાવટ તો પ્રધાનપદે હતી જ; પરંતુ તે ઉપરાંત ધોળકાના મંત્રીશ્વરો-વસ્તુપાળ તથા તેજપાળની પણ તેને હુંફ હતી. એ મંત્રીઓએ ગુજરાત, કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને દિલ્હી સુધી પોતાનો પ્રભાવ વીરધવળને મોખરે રાખી ફેલાવ્યો હતો. આવા મહામુત્સદ્દી પુરૂષોને નારાજ કરવાનું લવણપ્રસાદને ઠીક લાગ્યું નહિ. યોગ્ય વખતે વીરમને આગળ લાવવાની ગોઠવણ પોતે અણુહીલવાડ રહીને જ કરી શકશે, એમ ધારી તેણે ધોળકાની ગાદીએ વીરધવળના મૃત્યુ બાદ વીસળને બેસાડવા અનુમતિ આપી. આથી મંત્રીઓ રાજ થયા. લવણપ્રસાદે લડવા તૈયાર થયેલા પૌત્ર વીરમને મીઠાશથી પંપાળી, બીમદેવ પાસે તેને વીરમગામની આજુબાજુનાં સંખ્યાબંધ ગામેની હકુમત અપાવી.

વીરમ જેમ લવણપ્રસાદને પ્રિય હતો તેમ ઉદ્ધત વીરમ બનતાં સુધી લૂણસાપાનું કંઈ પણ ઉથાપતો નહિ. એ બંનેનો એ રીતનો અનુરાગ મંત્રીઓને મૂંઝવતો હતો. તેવી મૂંઝવણ ન હોત તો વીરમનો કાંટો તેઓએ ક્યારનો દૂર કરી નાંખ્યો હોત. લવણપ્રસાદ આ સમજતો હતો અને તેથી તેણે એક બાહોશ વિપ્રને વીરમના સલાહકાર કે મંત્રી તરીકે રખાવ્યો હતો ને તેની સાથે માનથી વર્તી તેની સલાહ માનવા તેણે વીરમને પણ શિખામણ આપી હતી.

આ રીતે ગાદીનો હક્કદાર હોવા છતાં ફટાયા જેવો બનેલો વીરમ અસંતુષ્ટ મને વીરમગામમાં રહી, વીસળ તથા તેના મંત્રીઓને મ્હાત કરવાની તક શોધી રહ્યો હતો. લૂણસાપાએ પણ તે તોફાન ન કરી બેસે તે માટે તેના તરફ પોતાની આંખ રાખી જ હતી. એટલે સંજોગવશાત્ વીરમને સખણ રહ્યા સિવાય છુટકો ન હતો. વીરમ-

ગામની પ્રજામાં વીરમ બહુ માનીતો થઇ પડ્યો હતો. પ્રજાને તે પુત્રવત્ રાખતો ને તેમની હરકતો દૂર કરવામાં ધણી વખત બારે સાહસો પણ ખેડતો, એથી એની લોકપ્રિયતા વધી હતી.

તેવામાં એકાએક સુકેશી તેની નજરે ચઢી અને તે તેને વશ થઇ ગયો. સુકેશી વિચક્ષણ નારી હતી. તેની મહત્ત્વાકાંક્ષાનો પાર ન હતો, અને તે આકાંક્ષાઓની સફળતા માટે જ તે પ્રવાસ કરી રહી હતી. વીરમમાં તેણે વીર, ધીર અને પોતાને પ્રિય એવો પ્રિયતમ જોયો. પ્રણયની ઘેલછા ને રણની રમણા તેનામાં જોઇ તે આકર્ષાઈ. વીરમ માટેની પાટણની ભાવિ રાજપદની આગાહી તે આકર્ષણને વધુ મોહક બનાવી રહી; અને એ અન્નેડ રૂપસુંદરીએ સ્વેચ્છાથી વીરમના અંકમાં પોતાનો પુષ્પસુકોમળ દેહ અને રસથી છલકતું હૃદય પણ અર્પી દીધું.

એક બીજાની ઓછપના પ્રરક જેવાં એ બંને સાથે મળતાં નવું જીવન જીવવા લાગ્યાં. ચતુર સુકેશીને રાજરાણી બનવાની આકાંક્ષા જાગી હતી. તે નટી હતી છતાં તેણે પોતાનો દેહ પૈસા માટે વેચ્યો ન હતો, પોતાની આકાંક્ષા સંતોષે તેવા ગુણીજનની તે શોધમાં હતી. તેવાને માટે તે પોતાનું મોહક સૌંદર્ય સાચવી રહી હતી. વીરમ તેનો ભોક્તા બન્યો. ઘેલા વીરમે તેને પ્રણયઘેલછામાં જ પોતાના હૃદય વખતે રાણી બનાવવાનું વચન વગર વિચાર્યું આપી દીધું. ગમે તેવું વચન આપવામાં વિચાર કરે તો તે વીરમ નહિ. અને વચન આપ્યા પછી તે ન પાળે તે પણ તેને માટે અસંભવિત હતું. વીરમના મંત્રીએ વીરમે સુકેશીને આપું વચન આપ્યું તે જાણી તેને ઠપકા આપ્યો, તે છેવટે નાછલાજ થઇ તે વાતને બહાર જતી અટકાવવા તેણે તે વાત પર હેતુપુરઃસર પડદો પડવા દીધો.

સુકેશી જાહેરમાં વીરમની ઉપપત્ની બેખાતી હતી, પણ તેનું માન અને મરતબો રાણીનેય ઇર્ષ્યા કરાવે તેવાં હતાં. વીરમ એક ધડી પણ તેનાથી છુટો પડતો નહિ. ચતુર સુકેશી જરૂર પડ્યે વીરમને

રાજકાજમાં પણ સલાહ આપતી. થોડાક સમયમાં તો સુકેશી અણહીલવાડ, ધોળકા અને વીરમગામ વચ્ચે રમાતી રાજબાજીને સંપૂર્ણ સમજતી થઈ ગઈ. ધોળકાના જિનમંત્રીશ્વરની મંત્રશક્તિનો પણ તેને ખ્યાલ આવી ગયો. એમ વર્ષો વહી ગયાં.

“મહારાજ, મને ધણાક દિવસથી મયણુલ્લસર (મલાવ) જોવાની ઇચ્છા છે. ધોળકા ક્યારે જશું?” એકવાર સુકેશીએ વીરમને પૂછ્યું.

“મને ધોળકા જવા દિલ જ થતું નથી. અણહીલવાડના પાટ ચઢ્યા પછી જ ત્યાં જવું મારે માટે શોભાપદ છે.”

“આપણે ત્યાં બહુ નહિ રોકાઈએ. તમારી પિતૃભોમકા અને મયણુલ્લસરનાં દર્શનની જ માત્ર મને ઇચ્છા છે.” સુકેશી એનાં જાણીતાં પાણીદાર નયનો વીરમ પર ઠેરવી બોલી.

“તો તારે માટે જવાનો બંદોબસ્ત કરી દઉં. હું તો નહિ જ આવું. મને...”

“એ તો ન બને.” વીરમને બોલતો અટકાવી સુકેશી બોલી ઉઠી. “તમારા સિવાય હું ક્યાંય જવાની નથી. મારા વીરમથી પણ પછુ પડવાનું મને પસંદ નથી.” સુકેશીનાં અંગાંગમાંથી ઉભરાઈ જતી ઊર્મિની મોહકતા વીરમ જોઈ રહ્યો.

“દેવી, મારી સુકેશી! તો હું પણ આવીશ. તને નારાજ કરવાની વીરમમાં શક્તિ જ નથી.” પોતાની સોડયમાં લપાચેલી સુંદરીને લાડથી પંપાળતાં વીરમે રિમત કર્યું. પ્રેમના બહાને ઇગવું ને ઇગાવું માનવીને કેમ એટલું પ્રિય લાગતું હશે? કે ઇગાઈની ભૂમિકા પર જ પ્રેમ રોપાતો હશે?

સુકેશીની ઇચ્છા મુજબ વીરમ તેની સાથે ધોળકા આવ્યો હતો. ધોળકાદરબાર અને તેમના મંત્રીશ્વરોના ચક્રાર કાન સરવા બની ગયા હતા. તેમના જસસ આ યુગલની પાછળ પાછળ ભમવા લાગ્યા હતા. દરબારમાં જાહેર રીતે પણ કવચિત્ત વીરમની ટીકાના સ્વર ઉઠતા. વીરમે પોતાના ધોળકામાંના આગમન વિષે વીસળને

કંઈપણ ખમર આપ્યા ન હતા, છતાં બીજેજ દિવસે મંત્રી વસ્તુ-
પાળે રાણા વીસળદેવની વતી વીરમને રાજ્યઅતિથિ તરીકેનો
સત્કાર ગ્રહણ કરવા વિનંત કરી ને વીરમને તે સ્વીકારવી પડી.
પરિણામે વીરમ મંત્રીના માણસોની જાળ વચ્ચે નજરકેદી જેવો બની
ગયો. બેજ દિવસમાં મંત્રીને માહિતી મળી મધ્ય કે હાલ તુરત તો
સુકેશીના મોહક સંબંધની માદકતાના ઘેનમાં પડેલો વીરમ કંઈ તોફાન
કરે તેમ ન હતું, એટલે તે જરા નિશ્ચિંત બન્યો.

પણ એક કડવાશભર્યો, ગંભીર બનાવ અકસ્માત બની ગયો.
અને વાતાવરણ વેરઝેર ને તોફાનથી ભરછક બની ગયું. પણભર તો
એમ પણ લાગ્યું કે એ પ્રસંગ કદાચ ભારે રાજકીય રૂપ ધારણ કરશે.

એક દિવસે વીરમ તથા સુકેશી મયણુદસર પર ફરવા જવા
માટે નીકળ્યાં હતાં. બે ધોડાના ઉપરથી ખુદા રાખેલા રથમાં વીરમ
અને સુકેશી સામસામે બેઠાં હતાં અને બે સ્વારો આમળપાછળ
રક્ષણ માટે ચાલતા હતા. અલબત્ત, રથ તો ધોળકાદરબારનો જ
હતો, પણ સવાર ખુદ વીરમદેવના અંગત માણસો હતા. એક ઉપા-
શ્રય આગળથી વીરમદેવની સ્વારી પસાર થતી હતી, તેવામાં ઉપાશ્રયના
માળ પરથી કેાઈકે અજાણતાં કચરો ફેંક્યો ને તે સુકેશીના ખુદા
માથામાં સારી પેઠે વેરાયો. કચરો નાખનાર જૈન અનુચર હેબતાઈ
ગયો. પણ હાથમાંથી ફેંકેલો કચરો કંઈ પડતો ઓછો રોકી શકાય
છે? નોકર બચથી ઉપાશ્રયમાં દોડી ગયો.

“મહારાજ, આ શું?” પોતાના હાથમાંના રેશમી વસ્ત્રના ટુક-
ડાથી માથું ઝાપટતી સુકેશી રોષથી તડકી ઉઠી. વીરમ ઉંચે બેઠ
વસ્તુસ્થિતિ સમજી ચૂપ રહ્યો. સુકેશીએ તેના તરફ કરડી નજર નાંખી.
તે નજરમાં વીરમદેવના પ્રતાપને લન્નિજત કરવાનો ભાવ હતો.

“બસ કરો, મહારાજ! તમારી રાજપૂતીને લન્નવો મા.” સુકે-
શીને શાંત કરવા ખાતર તેની કપડાની ઝાપટથી વીખરાયેલી લટો
સમારવા જતાં વીરમને તેણે રોક્યો.

“સુકેશી, આ મંત્રી વસ્તુપાળના માનીતા ગુરૂનો ઉપાશ્રય છે.”
વીરમ બોલ્યો.

“એટલે વસ્તુપાળના ગુરૂથીયે હું વીરમની માનેતી ઉતરું એમ ?
મારું આ અપમાન તો મને જીવનભર સાલશે.” સુકેશીના રોષથી
લાલચોળ બનેલા મુખ તરફ જોતા વીરમે રથ ઉભો રખાવ્યો.

વસ્તુપાળની સાથે લડવાનું વીરમને ઊચિત ન લાગ્યું અને કચરો
નાખનારે અબજાતાં રસ્તામાં ફેંકેલો કચરો રથ પર પડ્યો હતો એનો
પણ તેને ખ્યાલ હતો. આથી તે સુકેશીને શ્રીત કરવા મથ્યો, પણ જ્યારે
સુકેશીએ ઉલટો ટાણો માર્યો, ત્યારે વીરમની વિવેકબુદ્ધિ પરાજિત
થઈને તેની ઉદ્ધતાઈ બજૂકી ઉઠી. પોતાની પ્રિયતમાના પર કચરો,
ફેંકનારના હાથને કાપી નાંખવા એક જ પળમાં તે તૈયાર થઈ ગયો.

પાટણની ભાવિ મહારાણી બનવાના કાંડ સેવતી રૂપસુંદરી પણ
આવું અપમાન સહી લેવા તૈયાર ન હતી. તે બોલી: “એ દુષ્ટને
પકડીને હું જ એ તમાચા લગાવી દઉં છું.”

પણ આ સાંભળતાં પહેલાં તો વીરમ રથમાંથી બહાર ફેંદી
પડ્યો. તેની બ્રહ્મદિ રોષથી ચરડાઈ ગઈ હતી ને હાથ કમર પરની
તરવાર પર સળવળી રહ્યો હતો. “શી આચા છે, મહારાજ ?” બંને
સ્વારોએ ઘોડા પરથી ઉતરી નમન કરી પૂછ્યું.

“આ રથ પર કચરો કાણે ફેંક્યો પેલા ઉપાશ્રયમાંથી ? જે દુષ્ટ
ફેંક્યો હોય તેનો હાથ ઝટકાવી નાંખો.” ઉપાશ્રય તરફ આગળ
વધતાં વીરમ બોલ્યો.

“મહારાજ, આપ રથમાં જ બીરાજો. હું ત્યાં જઈ એ દુષ્ટને
શિક્ષા કરું છું. મુંડિયા હમણાંના બહુ જ ફાટ્યા છે.” એક સ્વારે
વીરમને રોકીને કહ્યું.

પળવારમાં જ ઉપાશ્રયમાં ધાંધલ મચી રહ્યું. કાણે કચરો ફેંક્યો
હતો તે નક્કી ન થવાથી રોષાકુળ બનેલો વીરમનો રક્ષક એક નિર્દોષ
સાધુની આંખોની ખીજથી ઝટકાવી લોહીવાળી તરવારસહ ચાલ્યો ગયો.

આ બનાવની જાણ આખા ધોળકામાં થઈ ગઈ. વસ્તુપાળ મંત્રીને પણ ફરિયાદ પહોંચી ગઈ. વસ્તુપાળે તેજપાળ, સોમેશ્વર, ક્ષેત્રવર્મા વગેરે મંત્રીમંડળને બોલાવી મંત્રણા કરી, થું કરવું તેનો નિર્ણય કરવા માંડ્યો. જિનધર્મની ખાતર જ વીરમ પર આક્રમણ કર્યાનો એકપક્ષી આરોપ ન આવે તે ખાતર વસ્તુપાળ મંત્રીએ સોમવર્મા વગેરેની સલાહને જ વધારે મહત્ત્વ આપ્યું.

મંત્રીમંડળનું નિવેદન જાણી શુરોદિત સોમેશ્વરે જ વીસળ સમક્ષ રજુ કર્યું. વીસળ તો પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીને ગમે તે રીતે મ્હાત થતો જોવા તૈયાર જ હતો, એટલે તેણે વીરમને શિક્ષા કરવા અનુમતિ આપી. પણ તેણે જાહેર રીતે વીરમ સામે લડાઈ કરવા સ્વયંભૂં તે મંત્રીમંડળને પસંદ પડ્યું નહિ. મંત્રીમંડળે વીરમને નજર કેદ કરવા નક્કી કર્યું હતું. નજીવા કારણથી જાહેર લડાઈ કરવાથી રાણા લૂણ-સાપાનો ખોફ પોતાની ઉપર ઉતરે, તેની મંત્રીમંડળને બીતિ હતી.

છેવટે સોમેશ્વરે સ્વયંભૂં કે, જે લડાઈ જ કરવી હોય તો પહેલાં વીરમદેવ પાસે આ આખત ખુલાસો માંગવો, ને તે ઉદ્ધત જવાખ જ આપશે એ ધણું જ સંભવિત છે. કદાચ પોતે જ થઈને લડવા તૈયાર પણ થશે. જે એમ થશે તો આપણી જવાબદારી ઓછી થશે.

આ બદલ આગળની તબવીબ બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે કરવાનું ઠરાવી મંત્રીમંડળ વિખેરાયું. રાતોરાત વસ્તુપાળે વીરમ પર ગુપ્ત ચોકી ગોઠવી દીધી.

આમ છતાં સવારે અણુધારી રીતે એવા બનાવ બન્યા કે ઉદ્ધત વીરમને કોઈ તુંકાર સરખો કરી શક્યું નહિ.

પ્રકરણ ૫ મું

રણવાસમાં

ગુજરાતના પ્રતાપી સોલંકીઓમાંનો છેલ્લો સોલંકી ભીમદેવ ઉર્ફે ભોળો ભીમ હતો. એણે ગુજરાતની ગાદી પર ૬૩ વર્ષ પર્ચાંત રાજ ચલાવેલું અને એની યુવાન વયે એણે ગુજરાતની કીર્તિ ઉત્તર ભારતમાં ફેલાવી ચંદ્રખીરદાયી જેવાને મુગ્ધ કર્યા હતા. ચંદ બારોડે એના એક મહાપ્રતાપી રાજ તરીકે યશોગાન ગાયેલાં છે. જે કે ચંદ, ભોળો ભીમ પૃથ્વીરાજના હાથે મરાયો હોય એવું આલેખન કરે છે, પણ તે સત્ય નથી. પૃથ્વીરાજની પછી પણ ભોળો ભીમ ગુજરાતના સિંહાસને હયાત હતો. પરંતુ યવનોને હરાવનાર, અજ-મેરનાં દ્વાર ખખડાવનાર અને પૃથ્વીરાજનો મહાન પ્રતિસ્પર્ધી એવો એ રાજ વૃદ્ધત્વમાં ઘણો જ નિર્બળ બની ગયો હતો. એના વૃદ્ધત્વની છેલ્લી પચીસીએ કાંઈ પણ મહત્ત્વનો ઇતિહાસ ઘડ્યો નથી. માત્ર એના સરદાર સામંતોના બળે એ મહારાજ તરીકે વૃદ્ધત્વમાં પણ ટકી રહ્યો હતો.

આજુના પરમાર સાથે, સાંભરના સોમેશ્વર સાથે, ગર્જનના યવનો સાથે અને પૃથ્વીરાજ સાથે લઢતાં ભોળા ભીમના પરાક્રમી માણસો ખપી ગયા હતા. જે હતા તે રાજ પર પોતાનું વર્ચસ્વ સ્થાપવા આંતરિક રીતે મથી રહ્યા હતા. સેનાપતિ જીવણરાય અને અમરસિંહ સેવડા જેવા ભીમના વિશ્વાસુ સહાયકો ચાલ્યા ગયા હતા અને પોતે અપુત્ર હોવાથી રાણીઓ પણ રાજખટપટમાં ઉતરી ભીમદેવની આંતરિક સ્થિતિ વધુ નિર્બળ બનાવી રહી હતી.

ભીમદેવની પટરાણી સ્વમલદેવી એક વિચક્ષણ સ્ત્રી હતી. બીજી મહારાણી લીલાદેવી ચહુઆણુ રાણા અમરસિંહની કુમારી હતી. તે જીવાન હોવાથી મહારાજની વૃદ્ધ વયમાં પણ પુત્ર થવાની આશા સેવતી હતી. આથી સ્વમલદેવીને મનમાં લીલાદેવી તરફ ખૂબ ઇર્ષ્યા તી હતી.

લીલાદેવી પુત્રપ્રાપ્તિ માટે અનેક ઉપાયો કરી રહી હતી. જુદા જુદા વૈદાની દવાઓ, દોરાધાગા, મંતરજંતર અને વ્રતવરતૂલાં એમ દરેક ઉપાયો તે અજમાવી રહી હતી. સ્વમલદેવીની રણુવાસ માટે સહજ લેખાય તેવી શોક પ્રત્યેની પ્રખ્યાતિ ભોગ પોતે ન અને તે સાડ તેને જાગ્રત્ રહેવું પડતું હતું. વૃક્ષવથી જડ થઇ ગયેલી રાજની પ્રચ્છાશક્તિને આ રાણીઓ પોતાનાં સંઘર્ષણોથી વારંવાર જગાડતી ને પરિણામે તેને વધુ જડ બનાવી મૂકતી.

પ્રખ્યાત જૈન સાધુ અમરસિંહ સેવડો હયાત હતો તે વખતે સ્વમલદેવી તેનામાં ખૂબ શ્રદ્ધા રાખતી. તે વખતે લીલાદેવી નવી જ ભીમદેવના અંતઃપુરમાં આવેલી હતી. એટલે કદાચ તેને પુત્ર થાય તો પોતાનું માન ઘટે તેથી લીલાદેવીને મંત્રશક્તિથી વંધ્યા બનાવવા તેણે અમરસિંહ સેવડાને વિનંતિ કરી હતી. આ વાતની લીલાદેવીને જાણ થવાથી તેણે પોતાની પરના એવા પ્રયોગને નિષ્ફળ બનાવવા અનેક મંત્રતંત્રોને આશ્રય લીધો હતો. આમ ભીમદેવેના રણુવાસ એ ધંતરમંતરનું સમરાંગણ બની રહ્યો હતો. એ સમરાંગણના એ દ્વંદ્વીઓ જેવાં લીલાદેવી અને સ્વમલદેવી હતાં. તેમણે પ્રતિ-દ્વંદ્વીના વ્યૂહથી હરપળે વાકેફ રહેવા સામસામે ગુપ્તચરોની યોજના પણ રચેલી હતી. અને ધણીક વાર રાજ્યના પ્રતિષ્ઠિત રાજપુરુષોને પણ વત્તેઓછે અંશે આ સમરાંગણમાં ઉતારવામાં આવતા. પરિણામે મહારાજ ભીમદેવનું આંતરિક જીવન કલેશમય અને કાષ્ટક વાર બીન સલામત પણ જણાતું, પરંતુ રાણા લણુસાપાએ મહારાજના શરીરનો સંપૂર્ણ કબજો પોતાના હાથમાં લીધો હતો અને ભીમદેવ પ્રત્યેની તેની વફાદારી, જાંડી હોવાથી, સૌ લણુસાપાથી ડરતાં અને ભીમદેવની સલામતી સચવાતી.

×

×

×

×

“મહારાજ શા વિચારમાં પડ્યા છો ? પટરાણીને બોલો કેને લેવો તેની ચિંતા કરતા હશે ?” એક રાતે ચંદ્રશાળામાં બોજન લેતા

ભીમદેવને રાણી લીલાદેવી કટાક્ષથી પ્રહી રહી હતી. રાજા જમતા હતા અને મહારાણી પાસે બેસી પંખો કરતાં હતાં.

“શી વાત કરે છે તું ? કાને ઝોળે લેવાની વાત ?” ભીમદેવે ગૂંચવાઈને પ્રછયું. રણુવાસની કટાક્ષમય ઉક્તિઓ તે કાળના ચતુર રાજાઓને પણ મૂંઝવતી તો ભોળા ભીમને મૂંઝવે તેમાં શી નવાઈ ?

પટરાણી સ્વમલદેવી શત્રુજય ગયાં હતાં. તેમને જૈન ધર્મ પ્રત્યે સારી આસ્થા હતી. ચંદ્રશાળામાં રાણી લીલાદેવીની વિશ્વાસુ દાસીઓ જ હતી. “ચંદ્રા, મહારાજાને સમજાવને શી વાત છે તે !” લીલાદેવીએ પીરસણ પીરસતી દાસીને સ્વયના કરી.

“તે બા, મહારાજાથી કાંઈ અજાણ્યું હશે ?” રાણીથી સવાઈ ચતી દાસીએ બીજો કટાક્ષ કર્યો.

“મને કહો ત્યારે ખબર પડે ને કે શી વાત છે ! તમે બીઓને તો પ્રભુએ ન પહોંચે.” ભીમદેવે કંટાળીને કહ્યું.

“પટરાણીને પ્રભુ નથી પહોંચતો એમ કહો મહારાજા. તમને ખબર છે ? પટરાણીએ મારી કુખ બાંધી છે ? તેમ ન હોત તો મને ક્યારનું એ સંતાન થયું હોત.” રાણીએ વાત ઉપાડી.

“ચહુઆણુ દરબારના રાજબેશીએ તો કહેલું કે કુંવરીબાને પાંચ ફરબંદ થશે, પણ કુખ બાંધી ત્યાં શું થાય ?” રાણીની પિયરની દાસીએ ટહુકા પૂર્યો.

“તમને એક જૂની કથા યાદ છે મહારાજા ? સિદ્ધરાજદેવનો જન્મ કેવી રીતે થયો હતો તે ?” રાણીએ વાતને રસે ચઢાવી પાન-બીડું આપતાં પ્રછયું.

“ના, કહો તો સાંભળીએ.” રાજાએ સામેના ગાદીતકીએ બેસી મુખવાસ આરોગતાં કહ્યું.

“સાંભળવા જેવી વાત છે, રાજમાતા મીનળદેવીબાને પેટ ચક્રવર્તી મહારાજા સિદ્ધરાજદેવનો ગર્ભ હતો. તે વખતે રણુવાસતી બીજી રાણીઓ તેમના પર મીઠું વાટવા લાગી. મારા પર પટરાણી

વાટે છે તેમ જ તો. ખીજી રાણીઓને સંતાન ન હોવાથી મીનળખાને પુત્ર ન થાય એમ બધીએ ધચ્છતી હતી. સાંભળો છો ને મહારાજ ?” લીલાદેવીએ પૂછ્યું ને ભીમદેવે હકારમાં ડોકું હલાવ્યું.

વાત આગળ ચાલી: “પછી મહારાજ, તે બધી ઝેરીલી રાણીઓએ એક જૈન યતિને બોલાવી કામણ કરાવ્યું, એવું કામણ કરાવ્યું કે, મીનળખાના પેટનો ગર્ભ અવતરે જ નહિ.”

“એવું શી રીતે બને ?” રાજાએ વચ્ચે જ પ્રશ્ન કર્યો.

“એજ તો ખુબી છે. એ શી રીતે બને એ તો પૂછજોને આપનાં પટરાણીને. એ બધુંય કરી ચૂક્યાં છે.” રાણી પ્રપ્રુષ્ઠ મને બોલી.

રાજા વાતમાં રસ લેતો હતો તેથી એને આનંદ પડતો હતો. સામે ઝળહળી રહેલી રૌપ્ય દીપિકાના તેજથી રાણીનું મોં વધુ પ્રકાશમાન બની રહ્યું હતું.

“ઠીક, પછી શું થયું ?” બોળા ભીમે આરામથી તકીએ ઝાઢે-લતા ફરી પૂછ્યું.

“પછી મહારાજ, દિવસ ગયા, મહિના ગયા, દસ માસ થયા, આર માસ થયા પણ મીનળખાનો ગર્ભ તો ફરકે પણ નહિ, તો અવતરે તો ક્યાંથી ? જ્યાં તેર ને ચૌદ માસ થયા ત્યાં મીનળખાને ખબર પડી કે, આ તો શોક્યોતું કારસ્તાન છે. એટલે એ તો અણુલીલ-વાડ છોડી એાતરાદી દિશામાં હવાફેરને બહાને રવાના થયાં. એમને પણ એક ઉસ્તાદ મળી ગયો. પેલા જૈન યતિએ રાણીઓ સમક્ષ રાજમહેલના એક એકાંત ભાગમાં એક માટલામાં પાણી ભરી તેમાં એક દેડકો નાંખી, માટલું બંધ કરી બોંબમાં દારી દીધું હતું. એણે કહેલું કે આ દેડકો માટલામાંથી બહાર પડશે, તેજ વખતે રાણી મીનળખાને કુંવર અવતરશે. પણ જો તેને માટલા બહાર નહિ નીકળવા દો તો કદી પણ મીનળદેવીના ગર્ભનો પ્રસવ થશે નહિ. માટે આ માટલાનાળી જગો બરાબર સાચવજો. એ માટલું કાંઈ કાઢીને ખોલે નહિ તેની કાળજી રાખશો.”

“ઝેવું તે વળી કાઠ દહાડો બને! તમે બાઈ લોકો બહુ વહેમી.” રાજા હસ્યા.

“સાંભળો, સાંભળો. આતો તમારા વડવાઓના વખતની બનેલી વાત છે. પછી મીનળબાએ અણુહીલવાડથી ઘણે છેટે જઈ, અણુહીલવાડમાં ખોટા ખજર મોકલાવ્યા કે રાણીને કુંવર અવતર્યો છે. આ સમાચાર જાણી બળતી રાણીઓ ચમકી ઉઠી. તેમણે પેલા ચતિને બોલાવ્યો ને ખૂબ ધમકાવ્યો કે તું મને ઠગી ગયો, ને મીનળદેવીને તો પુત્ર જન્મ્યો. ચતિએ કહ્યું કે, માટલી કાંઈએ ખોલી હોય તોજ છોકરો જન્મે. ન ખોલી હોય તો કદાપિ જન્મ થાય નહિ. આથી રાણીઓએ તેને ઢાંગી ને ધુતારો કહી માટલીવાળું સ્થળ જેમનું તેમ હતું તે બતાવ્યું. પેલા ચતિને આ અપમાનથી માઠું લાગ્યું. તેણે ખાત્રી કરવા માટે દારેલું માટલું ખોદી કઢાવ્યું. પછી તેણે ધીમેથી માટલાનું મોં ખોલ્યું, તે ખૂલતાંજ અંદરનો દેડકો કુદકો મારી બહાર પડ્યો. ચતિએ રોષથી કહ્યું કે, ‘તમારું જુદાણું જ તમને નડ્યું. આ દેડકો માટલાની અંદર જ હતો. એટલે અત્યાર આગમચ કુમાર જન્મ્યાની વાત તદ્દન ખોટી છે, પણ હવે આ દેડકો બહાર નીકળી ગયો છે; એટલે મીનળદેવી બ્યાં હશે ત્યાં તેને આજ વખતે પ્રસવ થયો હશે.’ મહારાજ, એ વાતની રાણીઓએ તપાસ કરાવી તો તે સાવ સાચી નીકળી, દેડકો માટલામાંથી બહાર પડ્યો ત્યારે જ સિદ્ધરાજદેવ મહારાજ જન્મ્યા હતા. આવાં કામણદૂમણ તમારા સોલંકીઓના રાજમહેલમાં તો ચતાં આવ્યાં છે.”

“અને અત્યારે તેથીય સવાયાં થાય છે, એ કહેવાનું કેમ વિસરી જાય છે! બા ?” અચરાક દાસીએ વાતને મુદાપર લાવી ચૂકી દીધી.

“તેજ કહું છું ને, મહારાજ! તમારા અણુહીલવાડના રણુવાસથી તોખાહ! હું હજી કાલ આણું વળીને આવી છું ને મારાપર આટલી દાઝ! મને ઈશ્વર સારો દહાડો આપત પણ શોકયોનાં પાપે નસીબ આડે પાંદડું ફરી વળ્યું.” લીલાદેવી નરમ સ્વરે બોલી.

“શા પરથી એમ માને છે? સમલદેવી એવાં તો નથી.” વૃદ્ધ રાજા ધીમેથી બોલ્યા.

“શું નથી નથી! મહારાજ, તમારો અમરસિંહ સેવડો ગયો ત્યારથી એમણે આનંદવિજયસૂરીને શોધી કાઢ્યા છે. મારી કૃપા બાંધી છે. હું હવે શું કરું? મારી કૃપા બાંધી એમની બેનના કુમાર ત્રિભુવનને તમારી પછી પાટે લાવવા ખટપટ થાય છે મહારાજ. તમારે એને દત્તક લેવો હોય તો લેજો. હું તો તે જ ઘડીએ મારા બાપુને ઘેર ચાલી જઈશ. મારું નસીબ કુટેલું, બીજું શું? નહિ તો આવી શં...” રાણીએ કુસકું ખાંધ પાલવથી મોં ઢાંકી દીધું.

“રડશો નહિ, બા, મહારાજ બધું સમજે છે.” દાસી બહારે આવી.

“હું કોઈને દત્તક લેવાનો નથી, લેવાનો પ્રસંગ આવશે તોય હવે પૂછ્યા વગર પગલું ભરવાનો નથી.”

લીલાએ પોતાનું મસ્તક મૌનસહ મહારાજના અંકમાં નાખ્યું ને દાસી બીજા ખંડમાં ચાલી ગઈ.

વૃદ્ધ બોળો બીમ પછી કયાંય સુધી લીલાદેવીની કથની સાંભળી રહ્યો. તેમાં આનંદસૂરી, ચાચીંગ તથા જશંતસિંહનાં કારસ્તાનોની સાચીખોટી વાતો મીઠુંમરચું બહારાવી કહેવામાં આવી. રાજા તેમાંની કાંઈ કાંઈ વાતથી ચમકી ઉઠતો ને લીલાદેવી આનંદ પામતી વાત આગળ લાંબાબંધે જતી. મોડી રાત્રે જ્યારે દાસીએ શયનકાળ થયાનું સૂચન કર્યું ત્યારેજ એ વાતો અટકી.

તે રાત્રે બોળો બીમને સ્વપ્નમાં પણ લીલાદેવીએ વર્ણવેલાં કારસ્તાનો નજરે આવ્યાં. એક એ વાર તો જાણે પોતાનો જીવ લેવાની પેરવી થતી હોય એવાં કારમાં સ્વપ્ન આવવાથી રાજા અચકા ઉઠ્યો. છેલ્લા પ્રહરની નોખત વાગ્યા પછી તે જાગતો જ શય્યામાં પડી રહ્યો. વૃદ્ધત્વથી નબળા પડેલા તેના મગજમાં સંશયનાં ભૂત ભરાઈને ફેંદાફેંદ કરવા લાગ્યાં.

સવારમાં ઉઠતાં વેંત જ મહારાજાએ રાજચિંતાકારી લુણુસાપાને તેડાવ્યા, તેમની સમક્ષ પોતાની ચિંતાઓ વ્યક્ત કરી. રાણા લુણુસાપાએ તેને ધીરજ આપી નિશ્ચિંત રહેવા જણાવ્યું અને રાજાને જરા શાતા વળી.

આવા પ્રસંગ તો વખતો વખત બનતા અને રાજાને વધુ ને વધુ અમિત બનાવ્યે જતા. સુમલદેવી પણ લીલાદેવીની પેઠે નિર્બળ રાજાને પ્રસંગ મળતાં બમાવતી અને લીલાદેવીની વિરુદ્ધ વાતાવરણ પ્રગટાવવા મથતી.

લુણી વાર તો કંટાળેલો નૃપ બીમદેવ “તમારી હકીકત રાજચિંતાકારીને જણાવજો. હું ક્યાં કોઈ વાતમાં ભાગ લઉં છું?” એમ બોલી દેતો.

આ જવાબ પછી સુમલદેવી ચૂપ રહેતી, પણ તે લવણુપ્રસાદ સમક્ષ કાંઈ પણ વાત જણાવવા હામ બીડતી નહિ, તેમ તેણે પ્રસંગ પણ મળતો નહિ. લવણુપ્રસાદના નામથી જ પટરાણી મુંઝાતાં ને ચૂપ થઈ જતાં.

પ્રકરણ ૬ ઠું

બે મંડળેશ્વરો

આ સમયે અણુહીલવાડના દરબારમાં બે વ્યક્તિઓ સ્થાયા વધુ પ્રભાવશાળી હતી. એક રાણા લવણપ્રસાદ અને બીજા જયંત-સિંહદેવ. આ બંને અણુહીલવાડના મહારાજાધિરાજના મહામંડળેશ્વરો હતા, અને તેમના તેજમાં નાનામોટા સહુ કોઈ અંજતા હતા. આ બંને મહામંડળેશ્વરો એક ચંદ્ર જે અણુહીલપુર પાટણની ગાદીએ રાજ રાજ એક નવા રાજને બેસાડે ને ઉઠાડે તો પણ કોઈ માથું ઉંચકી શકે તેમ ન હતું, એવા પ્રકારની સત્તાનો દોર તેમના હાથમાં હતો.

લૂણસાપાનું બળ, તેમની લાંબી રાજસેવાં ને વફાદારી તથા ધોળકાના મંત્રીશ્વરોની ચાણક્યશુદ્ધિને આભારી હતું. પરંતુ જયંતસિંહનું બળ તો તેના મંડળ (પ્રાંત)ના મહત્ત્વને લીધે તથા સૈન્યબળને લીધે હતું. તે રાજની ખુશામત બહુ જ ઓછી કરતો, છતાં દરેક રાજકીય હકીકતથી વાકેફ રહેવા હંમેશાં તત્પર રહેતો. તે શ્રદ્ધામતી પ્રદેશનો મંડળેશ્વર હતો અને તે પ્રદેશની દક્ષિણે દૂર દૂર સુધી તેની આણુ ફેલાયલી હતી. તેણે નદીકાંઠાના બીલ, કોળી લોકો જે યુનંદા નિશાન-બાજ ને ધનુર્ધારી હતા તેમને વશ કર્યા હતા, એટલે તેમના બળને લીધે તે અણુહીલવાડમાં મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવતો હતો.

જયંતસિંહ શૂરવીર યોદ્ધા હતો. તે રાણા લૂણસાપાની મુત્સદ્દી-ગીરી તથા તેના પીઠબળથી સારી પેઠે વાકેફગાર હતો. એટલે લૂણ-સાપાથી તે કંઈક દબાતો ને રાજકીય બાબતોમાં લૂણસાપાનું કથન ભાગ્યે જ ઉઘાપતો. જૈન મંત્રી ચાર્યાંગ જે બીમદેવના જહોબલાલીના કાળમાં બહુ સત્તાશાળી ગણાતો હતો, તે પણ બંને મહામંડળેશ્વરોથી દબાતો હતો અને તેમની સાથે હળીમળીને જ રહેવામાં શ્રેય માનતો હતો.

શ્રદ્ધામતી પ્રદેશના એક ડુંગરાળ ભાગમાં સુરસંગ નામનો એક બીલ લૂંટફાટ કરી લોકોને ત્રાસ આપતો હતો. તેને જોર કરવા માટે

જ્યંતસિંહે ધણા પ્રયત્ન કર્યા, પણ તેમાં તે ફાળ્યો નહિ. છેવટે તેની ટાળીના એક માણસને ફાડીને સુરસંગને એ ભાગમાંથી ગૂંમ કરી તેના સાથીઓને પકડી લેવાની યોજના જ્યંતસિંહે ગોઠવી.

આ યુક્તિ પાર પડી ને ગુપ્ત રીતે સુરસંગને અણુહીલવાડ લાવી છુપી રીતે કેદમાં રાખવામાં આવ્યો. આ વાતની ચાર્ચીંગ તથા લૂણ-સાપા સિવાય બીજાઓને કાંઈ ખબર ન હતી. સુરસંગ ગૂંમ થયા પછી તેના કેટલાક સાથીઓ પકડાયા ને બાકીના નાસી ગયા. નાસી ગયેલા સાથીઓએ સુરસંગને શોધી ઠાઠી છોડાવવા માટે ભારે પ્રયાસ કરવા માંડ્યો. અણુહીલપુર પ્રગણાના કેટલાક નામચીન ફાળીઓ પણ આ કામમાં મદદ આપવા લાગ્યા ને તેઓ અણુહીલવાડમાં છુપી રીતે ચક્રાર દ્રષ્ટિ રાખી રાતદિવસ ધૂમવા લાગ્યા. જ્યંતસિંહને આની જાણ થઈ. જે સુરસંગ એક વખત છુટીને નાસી જાય તો ફરી અદાવતનો પ્રેર્યો આખા સાબરકાંઠાના ભીલ-ફાળીઓને સળગાવી જ્યંતસિંહ સામે ઉશ્કેરે તેવો સંભવ હતો. આથી થોડો વખત સુરસંગને કેદમાં પૂરી રાખી, છેવટે પોતાનો ઉપર હાથ રાખી સુલેહથી વર્તવાની શરતે છોડી મૂકવાની જ્યંતસિંહની નેમ હતી, પણ તેમ થઈ શકે તે પહેલાં કેદી નાસી છુટે તો સાબરકાંઠાના પ્રદેશનો મામલો વિકરે તેમ હતું.

સુરસંગને એક અંધારા ગુપ્ત ભોંયરામાં કેદી તરીકે પુરેલો હતો. મોડી રાત્રે જ્યંતસિંહ છુપી રીતે ત્યાં જઈ કેદીને તાવી જોતો; પણ કેદી અણનમ જ રહ્યો.

“સુરસંગ, તું માની જા, નહિ તો તને જે દિવસ બાદ મહારાજા ભીમદેવ સમક્ષ રજુ કરવો પડશે.” જ્યંતસિંહે કેદીને સમજાવવા માંડ્યો.

“ભલે, ભીમદેવથી મોટો બીજો કોઈ હોય તો તેની આગળ પણ જવા તૈયાર છું.” સુરસંગનો જવાબ મળ્યો.

“બૂખ, એથીયે મોટો ગણે તો રાણા લૂણસાપા છે, જે તને જોતાં જ અવળી ધાણીએ ધાલશે.”

“ધાત્યાં ધાત્યાં હવે અવળી ધાણીએ ? એના દીકરાનાં તો મેં દશ ગામ ભાંગ્યાં હતાં. ધોળકા પથકમાં મારું કોષ્ટ નામ ન લે. મારી પાછળ આખો સાબરકાંઠો ને મહીકાંઠો ખડો છે, દરબાર !” ગર્વથી માયું ઉંચકી સુરસંગે જવાબ આપ્યો.

સુરસંગનું છેવટનું કથન છેક ખોટું ન હતું. સુરસંગનો વાંકો વાળ કરવો જ્યંતસિંહ માટે મુશ્કેલ હતો. તેમ ન હોત તો તે તેને આમ સમજાવત જ શા માટે ?

“કોષ્ટ કોષ્ટને માટે મરી પડતું નથી, માટે નાહક તારો જીવ ન ગૃમાવ. તારા જેવા શ્વરવીરને ગૃમાવવાનું મનેય નથી ગમતું.” મંડળેશ્વરે સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો.

“મને મારા જીવની ચિંતા નથી, તો તમે શું કામ ચિંતા કરો છો ?”

“નકામો આ ભોંયરામાં જ સડીશ હોં.” ઉભા થતાં થતાં જ્યંતસિંહ બોલ્યા.

“તેમ તો નહિ જ બને. ગમે લાંથી-આ પાતાળ હશે તો ત્યાંથી પણ મને મારા સાથીઓ છોડાવી જ જશે તેની મને ખાત્રી છે, અને છુટ્યા પછી જોઈ લેજો મારો હાથ.” સુરસંગે મૂઠ પર હાથ નાંખ્યો ને જ્યંતસિંહ રોષથી પગ પછાડતો ચાલ્યો ગયો.

X

X

X

X

ચાર્યોગ મંત્રીને અણહીલવાડ પરગણાના એક બે આગેવાન ભીલ ઠાકોર મળ્યા ને સુરસંગને છોડાવવામાં તેની સહાય માગી. ચાર્યોગે પ્રથમ તો આનાકાની કરી, પણ ભીલ ઠાકોરોએ મંત્રીને ભેટસોગાદો તથા કાકલુદીઓથી છેવટે જીતી લીધો. ચાર્યોગે માત્ર કેદી હાથ લાગે તેટલી માહિતી આપવાનું જ માથે લીધું. ખીજ બધી જવાબદારી ઠાકોરોએ પોતે ઉપાડી લીધી.

સુરસંગના ભોંયરાને એક જાળી હતી, તે એક હવડ કુવામાં પડતી હતી. સુરસંગ પણ તે જાળી વિષે લાંબા વખતથી વિચાર ચલાવી રહ્યો હતો. મોડી વહેલી તે જાળી જ પોતાના છુટકારાનો માર્ગ બતાવશે,

એમ તે બીજ સરદારને આણું આણું સમજાયું હતું. પણ તેની પાસે કાંઈ પણ સાધન ન હતાં એટલે તે તકની રાહ જોઈ બેઠો હતો.

એક રાત્રે જાળીવાળા કુવામાં પ્રકાશ પડ્યો ને સુરસંગ ચમક્યો. થોડી જ વારમાં તેણે પોતાના એક સાથીનો પરિચિત હાથ જાળી આગળ જોયો. સાંકેતિક ભાષામાં વાતચીત થઈ. રસ્તો કેમ કરવો તે નક્કી થયું ને થોડી જ વારમાં જાળી તૂટી ને કુવામાં લટકતા દોરડેથી પોતાના સાથીઓ સાથે સુરસંગ બહાર આવ્યો.

સુરસંગ અને તેની સાથેના ત્રણ માણસો બહાર નીકળી થોડેક છેટે ગયા ને સંકેત કરી ત્રણે છુટા પડ્યા. છુટા પડી સો એક દંડ નહિ ગયા હોય તેટલામાં તો ત્રણ ત્રણ ચકાર રખેવાળોએ દરેકને જુદે જુદે સ્થળે ઘેરી લઈ, પકડી લીધા. એક માણસ સામટા ત્રણ માણસોને છેતરી નાસી શકે તેમ પણ ન હતું. એટલે લાચાર સ્થિતિમાં ત્રણે પકડાયેલાઓ પકડનારની ધમ્મજાને માન આપી અંધનયુક્ત બની જુદી જુદી દિશામાં ચાલવા લાગ્યા.

સવારમાં જયંતસિંહને કેદી નાઠાના સમાચાર મળતાં જ તે ગભરાયો. તેણે દક્ષિણસીમા મજબૂત કરવા માટે દૂતો શ્વભ્રમતી તરફ દોડાવ્યા ને પોતે રાણા લૂણસાપાની સહાય લેવા દોડ્યો.

બધી વાત સાંભળી રાણાએ જયંતસિંહને હસીને વૃથાયું: “તમારા કામઠીઓવાળાને સજ્જ કરી પાછળ દોડાવો ને.”

“અરે કામઠીવાળા જ હવે તો દુશ્મન થયા માનોને. હવે શ્વભ્રમતીકાંઠો સળગી ઉઠશે.”

“શ્વભ્રમતીમાં પાણી પુરતું છે.” રાજચિંતાકારી હસ્યા.

“મંડળેશ્વરજી, આપ હસો છો પણ મામલો વિપરીત છે. મને સૈન્યની મદદ આપો અગર કંઈક રસ્તો બતાવો.” નમ્રતાસ્રયક સ્વરે જયંતસિંહ બોલ્યો.

“કંઈ હરકત નથી, તમે નિશ્ચિંત રહો. આજ સાંજ સુધીમાં હું બધું બરાબર કરી દઈશ.” લૂણસાપાએ શાંતિથી કહ્યું.

“પણુ તે શી રીતે ? વખત જશે તેમ.....”

“મારામાં તમને વિશ્વાસ નથી ? ન હોય તો પણુ આજે મારા-
પર વિશ્વાસ મૂકી જુઓ.” લૂણસાપાના વૃદ્ધ મુખપર સ્મિત ફરક્યું.

“વાર, તો હું હવે અણુહીલવાડ છોડી ત્યાં જઈ કે કેમ ?”

“હાલ નહિ. જરૂર પડશે તો હું કહીશ.” લૂણસાપાએ વિદાય
થતા જ્યંતસિંહને મીઠાશથી કહ્યું.

સુરસંગને છોડાવવા આવનારાઓમાં એક તેનો સાથી હતો અને
બીજા બે અણુહીલપુર પરગણાના પ્રતિષ્ઠિત બીલ ઠાકોરો હતા. તે ત્રણે
સુરસંગને છોડાવીને નાસતાં જ પકડાયા હતા. તેમને આ રીતે પકડ-
નાર લૂણસાપાના માણસો જ હતા. લૂણસાપાના જાણવામાં અગાઉથી
નાસી છૂટવાની વાત આવી હતી, એટલે તેમણે પોતાના માણસોને
ચોખ્ખા સ્થળે ગોઠવી બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો હતો. પરિણામે મૂળ કેદી
નાસતાં બચ્યા ને બીજા બે નવા કેદ પકડાયા, જેમનો સારામાં સારો
ઉપયોગ થઈ શકે તેમ હતું.

કેદ પકડાયેલા બંને ઠાકોરોને જ્યારે સવારે લૂણસાપા સમક્ષ
લાવવામાં આવ્યા ત્યારે તેઓ શરમથી મરવા જેવા થઈ ગયા. તેઓએ
રાણા લૂણસાપાને નમીનમીને પોતાને છોડી મૂકવા આમ્રહ કર્યો.

“અમારા રાજકેદીને છોડાવી જવાનો ગુનો તમારે શિર છે.”
લૂણસાપાએ કડકાઈથી કહ્યું.

“મહારાજ, બાપુ ! અમે ભૂલ્યા. મહારાજને પગે હાથ મૂકી ફરી
તેવું ન કરવા પ્રતિજ્ઞા લઈએ છીએ.” ઠાકોર કરગર્યા. પોતાની ફજે-
તીની તેમને બહુ બીક હતી.

“એ ન ચાલે, તમારી જાગીર જમ કરી તમને બેડીઓ
પહેરાવવી પડશે.” સત્તાસૂચક સ્વરે રાણાએ કહ્યું.

“બાપુ ! લેવો હોય તે દંડ લઈને પણુ અમને મુક્ત કરો. અમે
તો મહારાજનાં ચરણની રજ છીએ.” રજપૂતોના તથા રાજદરબારી-

ઓના સતત સંસર્ગથી, કંઈક સંસ્કારી થયેલા ઠાકોરો નાનમ અનુભવતાં બોલ્યા.

“તો એક વાત કપૂલ કરો. સુરસંગના તમે જામીન થાઓ કે એ લૂંટફાટ કે તોફાન નહિ કરે, તો દંડ લઇને તેને તથા તમને બધાને છોડીએ.”

ઠાકોર ન છુટકે કબુલ થયા. જે રાજગઢમાં તે સામંતો જેવા બની આવતા ત્યાં કેદી બની ઉભા રહેતાં તેઓને મહા નાનમ લાગી. તેમણે મહાપ્રયાસે સુરસંગને સમજાવ્યો ને સુરસંગના જામીન પોતે થયા.

દંડ રાજકોષમાં જમા કરાવી, બધાને માફી આપી. સુરસંગને જયંતસિંહના જ મંડળમાં સુભટની પદવી આપી, જયંતસિંહને લૂણસાપાએ ચિંતામુકત કર્યો.

આ બનાવ પછી અછઠ્ઠ જણાતો જયંતસિંહ પણ રાણા લૂણસાપાને માન તથા પ્રેમથી જોતો હતો. અન્તે એ બંને એક બીજાના મિત્ર જેવા બની વર્તતા હતા.

પ્રકરણ ૭ મું

સુમલદેવીની ખટપટ

આનંદવિજયસૂરી નામના જેન સાધુ પર પટરાણી સુમલ-
દેવીને સારી આસ્થા હતી. સૂરીની અણુહીલવાડમાં ખ્યાતિ પણ સારી
હતી અને ઘણા રાજપુરો પણ તેમને સારું માન આપતા હતા. રાણી
લીલાદેવી શૈવ ધર્મમાં આસ્થાવાળી હતી. માંડલના મૂલેશ્વરદેવના પૂજારી
થાનપતિશ્રી વેદગર્ભરાશિની તે શિષ્યા હતી. પટરાણીનાં મંતરજ્ઞતરથી
પચવા તે આ મઠના સાધકોનો જ આશ્રય શોધી પોતાની સલામતી
મનુભવતી હતી.

વેદગર્ભરાશિજીના એક પટશિષ્ય સાથે મહારાણી લીલાદેવીને સારો
રિચય હતો. મહારાણી તેને વખતોવખત પોતાની મુશ્કેલીઓ જણાવી
રહાય માગતી. ધણીવાર તે વેદગર્ભરાશિજીને પણ તેની જ દ્વારા મહારા-
ણીની વિનતિ પહોંચાડવામાં આવતી. આ શિષ્યનું નામ યોગરાશિ હતું.

“રાશિજી, મારી આકાંક્ષા પાર પાડવા ગુરૂજીને આપે વિનતિ
કરી કે?” રાણી લીલાદેવીએ નમ્રતાથી યોગરાશિને પૂછ્યું.

“માતાજી, ગુરૂજી આપના પર પ્રસન્ન જ છે. તેમણે આપને
બ્રાશિષ્ આપી છે, ને ચાંદ્રાયણ વ્રત કરવા આદેશ કર્યો છે. બે
વેસ બાદ હું રાજગઢમાં ફરી આવી એ વ્રતની વિધિ આપને સમ-
જાવી પ્રારંભ કરાવીશ.” રાશિજીએ રાણીને આશ્વાસન આપ્યું. રાણી
જુસાપા શૈવમતના હતા ને સ્થાનપતિ વેદગર્ભરાશિજી પ્રત્યે આસ્થા-
ન હતા, એટલે શૈવધર્મી મહારાણી પાસે મહાધિપતિના શિષ્યોને
વાની છૂટ રાખેલી હતી. ઉત્તરાવસ્થામાં મહારાજ બીમદેવે પોતાના
જુવાસનો નાનુકર્મા નાનુક ગણાતો બાર પણ જુસાપાને શિર સોંપ્યો
તો અને જુસાપા તે બાર વહેવા ચોગ્ય પણ લેખાયા હતા.

લીલાદેવી ચાંદ્રાયણ વ્રત કરી પુત્રની કામના કરી રહી છે, એ
જાત દાસીઓએ સુમલદેવીને જણાવી. સુમલદેવી હસીને બોલ્યા: “ચાંદ્રા-
યણ કરે કે સ્વાયંયણ કરે, એને ફરજદ થવાનું જ નથી.”

“બા, પણ વેદગર્ભરાશિ તેમને પ્રસન્ન થયેલા છે.” એક દાસીએ ટકોર કરી.

“પ્રસન્ન થયા છે એટલે વેદ-ગર્ભ મટીને રાણીનો ગર્ભ થશે એમ ?” પટરાણી વ્યંગથી હસ્યાં. ને ફરી બોલ્યાં: “વેદગર્ભરાશિ તો શું પણ સાક્ષાત્ ઈશ્વર પણ એને સંતાન આપી શકશે નહિ. એને સંતાન થાય તો મારી છાતીને ઠેકાણે ડામ દઉં.” છાતીએ હાથ ચૂકી વૃદ્ધ થવા આવેલાં મહારાણીએ અભિનય કરી બતાવ્યો.

“કેમ બા, એમ શા પરથી માનો છો ?” દાસીએ આવીને પૂછ્યું.

“છોકરી, તું નાદાન છે. સ્ત્રીજીને મેં ક્યારનું એ પૂછેલું કે, એને સંતાન થશે કે નહિ. સ્ત્રીજી જ્યોતિષમાં પારંગત છે. તેમણે મને ગણિતથી ખાત્રી કરી કહ્યું છે કે, લીલાદેવી વંધ્યાજ્વ રહેશે. બોલો, હવે તો ખાત્રી થઈને ?”

“સ્ત્રીજી કહે તો તો બા પરમેશ્વરનું વચન.” દાસીએ સ્ત્રીની ખુશામત દ્વારા રાણીની ખુશામત કરી. મનગમતી વાતમાં ટાપસી પૂરીને ખુશામત કરવી એ પણ એક ચતુરાઈ છે.

“સ્ત્રીજી તો સિદ્ધ પુરૂષ છે. ત્હને તે દિવસે તારીજ હથેળીમાં જગદંબાનું દર્શન કરાવેલું તે યાદ છે ને ?” રાણીને સ્ત્રીજીની વાતમાં બહુ રસ પડતો.

“હા, બા! જયરો ચમત્કાર એ તો. હું તો દંગ થઈ ગઈ.” દાસી હસી.

“મને પણ એવી જ દંગ કરી નાખી એક દિવસ.” પટરાણીએ વાત આગળ ચલાવી.

“શી રીતે બા ?” દાસીએ ઉત્સુકતા દર્શાવી.

“તું કહે જો મહારાજની પાછળ અણુહીલવાડની ગાદીએ કેાણુ બેસશે ?” રાણીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“બા, હું તો ધારું છું કે, રાણા લણસાપાના કુંવર ગાદીએ આવશે.”

“ના, તેમ નહિ જ બને.” મહમતાથી પટરાણી બોલ્યાં.

“બા, બે પગે ચાલે છે તે સૌ, મેં કહ્યું તેમ જ માને છે.” દાસીએ રાણીનો મનોભાવ જાણવા ખાતર કહ્યું.

“મારો ત્રિભુવન જ ગાદીએ આવવાનો છે. મેં સરીછને એક દહાડો કહ્યું કે મને ગુજરાતનો ભાવિ રાજા કોણ થશે તે કહો. ત્યારે સરીછ હસ્યા ને કહ્યું: ‘રાણીમાતા, તમારા હાથમાં જ જીવ્યો.’ એમ કહી તેમણે મારા હાથની અંજલિ બનાવી, તેમાં જેવા સ્વચ્ચું. ચૌલા, મેં શું બેચું તે કહું? મારો ત્રિભુવનપાળ મહારાજાધિરાજનું છત્ર ધરી મારી હથેળીમાં બેઠેલો મેં જોયો.”

“શું કહો છો બા? સાચે સાચી વાત કહો છો?” દાસીએ આશ્ચર્ય બતાવ્યું.

“હા ચૌલા! સાચે સાચી વાત કહું છું, પણ કોઈને કહેતી નહિ. નહિ તો વખતે મહારાજા કુમારપાળના જેવી મારા ત્રિભુવનની પજવણી થાય.” રાણી સગર્વ બોલી.

“તો તો બા, તમારા વેરીઓ આંધળા જ છે એમ સમજો.” ચૌલા બોલી.

પટરાણીના મહેલની આવી વાતોને સાર લીલાદેવીને પણ પહોંચતો અને બંને મનમાં એક બીજા પર ચડબડેલી રહેતી. છતાં મહારાજાની સમક્ષ બ્યારે બંનેને ન છુટકે એકઠાં થવું પડતું, ત્યારે ઉપર ઉપરથી બે સગી બહેનોની જેમ મીઠાશથી વાતચીત કરતી. ઘણીકવાર આવી મીઠાશ જ અંતરની કડવાશનું ખાતર બને છે.

“ચૌલા, મંડળેશ્વર જ્યંતસિંહ દેવને તું આજે મળી આવ ને તેમની સાથે મારી મુલાકાત તાકીદે ગોઠવ.” પટરાણીએ પોતાની માનીતી દાસી ચૌલાને કહ્યું. ચૌલા આખા રણુવાસમાં સૌથી સુંદર યુવતી હતી. મહારાજા બીમદેવ પોતે યુવાન હોત તો પટરાણી પોતે જ આ દાસીને રૂપસદ્ આપી દેત. પણ હાલના સંજોગમાં તો ચૌલાનું સૈંદર્ય પટરાણીને આશીર્વાદ સમાન થઈ પડ્યું હતું. ચૌલાની ચતુરાઈ અને યૌવનમંડિત અમોઘ સૈંદર્ય રાણીના ખટપટાશનું કામ આપાદ રીતે કરતું. રાણી બ્યાં પ્રેરતી ત્યાંથી ચૌલા વિજયવંત થઈને જ પાછી ફરતી.

જયંતસિંહદેવ અણુહીલવાડનો એક પ્રબળ મંડળેશ્વર હતો. તે જો પટરાણીના પક્ષમાં બેસે તો લૂણસાપાની ધારણા અકળ જાય તેમ હતું. તેના સિવાય લૂણસાપાની સામે માથું ઊંચકે તેવો બીજો કોઈ સરદાર સામંત તે વખતે અણુહીલવાડમાં ન હતો. જયંતસિંહ શૈવ મતના હતા અને ચૌલા સાથે તેમને એક બે વાર મુલાકાત થઈ હતી. તે વખતે તેમણે જણાવેલું કે “પટરાણીની જિન ધર્મ પ્રત્યેની વધુ પડતી ઝોક મને નથી ગમતી. તેમણે તો બધા ધર્મ સરખા ગણવા જોઈએ.”

આ કથન સ્વમલદેવીને વિચારણીય થઈ પડ્યું હતું. જયંતસિંહ કાસ્તીરી અપ્સરા ચૌલા પર મુગ્ધ બન્યો હતો તે પણ પટરાણી જાણી ચૂક્યા હતાં. તો પણ તેટલા જ પરથી જયંતસિંહ વશ થાય તેમ લાગતું ન હતું. આથી પોતાનું ધાર્મિક વલણ દેખીતી રીતે બદલી, એકાદ વખત મંડળેશ્વરની મુલાકાત લેઈ તેને પોતાના પક્ષમાં લેવા પટરાણી સ્વમલદેવી વિચારી રહ્યાં હતાં. મુખ્ય પ્રશ્ન જયંતસિંહદેવને રૂપરૂ ક્યાં ને કેવી રીતે મળવું તે બદલનો હતો. રણવાસમાં જયંતસિંહદેવને જાહેર રીતે બોલાવાય તેમ ન હતું, ને તે રીતે મુલાકાતનું રહસ્ય પણ જળવાય તેમ ન હતું. બહાર પણ લૂણસાપાના ચકોર દૂતો રાતાં રાતાં નેત્ર ધારણ કરી ધૂમતા હતા.

ચૌલાને જયંતસિંહ પાસે જવાનું બહુ ગમતું. ખાસ કરીને એ મંડળેશ્વર મહારાજ એના પ્રતિ જે સુવાળય બતાવતા તે બાતર-છતાં એ પટરાણીની માનીતી દાસી તરીકેની પોતાની મહત્તા ઝટ બૂલી શકતી નહિ અને તેથી મંડળેશ્વરને વધુ અસ્પર્શ જેવી લાગી, મહા-મોહાસ્ત્ર બની રહેતી.

“હું મંડળેશ્વરને આજે સાંજે જ મળીશ. પણ બા, કુમારપાળેશ્વરના બોંયરા સિવાય બીજો મુલાકાત શક્ય નથી. ત્યાં પણ લૂણસાપાની નજરનો તો ભય છે જ. પરંતુ એ સ્થાનનો પૂજારી મંડળેશ્વરનો માણસ હોવાથી બહુ ચિંતા જેવું નથી.”

“એ ભોંયરું તેં જોયું છે?” રાણીએ સહસા પ્રછયું.

ચૌલા જરા ખમચાણી. “હા, ના” તે ગૂંચવાતી બોલી: “પણ મંડળેશ્વર મહારાજે મને તે વિષે વાત કરી છે. વિશેષ હકીકત હું સાંજે તેમને મળ્યા પછી નક્કી કરીને જણાવીશ.” ચૌલા એ ભોંયરામાં જ બે વાર મંડળેશ્વરને મળી હતી અને ત્યાં જ મંડળેશ્વર પર તેણે મોહાજનો ધા કર્યો હતો. પટરાણીને તે વાત જણાવતાં તે ડરતી હતી, પણ ચતુર પટરાણી થોડું ધણું તો સમજતી જ હતી. તેને પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ સાથે નિસ્ખત હતી. ચૌલા તે શી રીતે સાધતી હતી તેની જરા પણ પરવા ન હતી.

તે સાંજે ચૌલા રાજગઢમાંથી પટરાણીની રજા લઈ લપાતીક્રુપાતી બહાર નીકળી. રાજગઢથી થોડે છેટે એક જુના વખતનો કુંડ હતો અને તેને કાંઠે એક તેના જેવું જ જીર્ણ શિવાલય હતું. તે શિવાલયમાં ચૌલા દાખલ થઈ અને શિવલિંગની નજીક જઈ આમ તેમ જોઈ થોડીવારમાં ક્યાંક ગૂમ થઈ ગઈ. ત્યાં કોઈ પણ માણસ હાજર ન હતું. જો હોત તો તેણે ગણપતિની મૂર્તિવાળા ગોખમાં પાછળ ચૌલાને સમાઈ જતી જોઈને આશ્ચર્યથી ચીસ પાડી હોત.

એ શિવાલયમાંના ગુપ્ત દ્વારને રસ્તે સહેલાઈથી કુમારપાળેશ્વરના વિસ્તૃત ભોંયરામાં જવાતું હતું. મંડળેશ્વર જ્યંતસિંહદેવ જ્યારે પાટણમાં હાજર હોય ત્યારે રોજ સાંજે કુમારપાળેશ્વરમાં દર્શન માટે પધારતા, અને દર્શન કરીને પુરસદ હોય તો ધણીક વખત સ્થાનપતિની સાથે કિંવા પોતે એકલા શિવાલયની પાછળના બગીચામાં ફરતા કિંવા પાછળના બાગની સમાધિઓની ડેરીઓમાં ફરી સંતપુરુષોનાં પાદચિન્હોને નમન કરતા અને ધણીકવાર ત્યાં બેસતા પણ ખરા.

મોડી રાતે ચૌલા પાછી ફરી. તેના મુખ પર આનંદની મધુર રેખાઓ તરવરી રહી હતી. મંડળેશ્વર આજ તેના પર બહુ જ પ્રસન્ન થઈ ગયા હતા, અને પટરાણીની મુલાકાતની પણ વળતે દિવસે યોજના નક્કી થઈ ગઈ હતી. આધેડ થવા આવેલા જ્યંતસિંહદેવને ચૌલા

જેવું રમકડું બહુ જ ગમી ગયું. ધણીક વાર વિચાર કરતાં તેમને પોતાની એ રીતભાત અયોગ્ય લાગતી. પોતાના જેવો મહામંડળેશ્વર એક દાસી જેવી નાચીજ સ્ત્રીનો નચાવ્યો નાચે ને તેની પાછળ ફરવામાં આનંદ માને એ બેહુંદુ લાગતું. પણ આ વિચારોને કુટડી ચૌલાના દેહલાલિત્યના મસ્ત તરંગો પ્રાથમિક દશામાં જ છુંદી નાંખતા ને પોતાની સત્તા સ્થાપતા. મંડળેશ્વર મહારાજનું મસ્તીભરેલું મન બોલતું કે, દાસીઓ ને રાણીઓ તો ધણીએ જોઈ પણ ચૌલા તે ચૌલા જ છે.

“ચૌલા, તું તો મારી સાથે જ રહીશને?” પટરાણીએ ચૌલાએ કરેલી ગોઠવણની હકીકત સાંભળ્યા પછી પૂછ્યું.

“હા, આ તે વગર તો તમે શું કરો? મહાદેવનાં દર્શન કરનારાઓ અંદરના સમાધિસ્થાનમાં કે બાગમાં દાખલ ન થાય તે માટે વિશ્વાસપાત્ર પહેરેગીરને કુમારપાળેશ્વરના અંદરના દરવાજે રાખી આપણે અંદર જઈશું. પછી શું કરવું તે હું બતાવીશ.”

“ચૌલા, મંડળેશ્વર મહારાજ આટલા જલદી કેમ પીગળ્યા?”

“તમે કુમારપાળેશ્વરનાં દર્શનને બહાને એમને મળવાનાં છો એ વાત જ એમને બહુ ગમે છે. તમે શૈવ મતને પણ માન આપો તો એ બહુ રાજ થાય.” લૂચ્ચી ચૌલાએ મંડળેશ્વરની સંમતિનું કારણ આપ્યું. ખરી રીતે તો મંડળેશ્વરને એ જ નચાવી રહી હતી.

“પણ આ, લૂચુસાપાનો કોઈ માણસ આ બેઠ પામી ન જાય તે ખાસ જોવાનું છે.” થોડીવારે ચૌલાએ ચેતવણી આપી.

“એની જ મોટી બીક છે ને! પણ મને એ પહોંચે તેમ નથી. કારણ તારા જેવી ચતુર સેવિકા મને મળી છે. પછી શો વાંધો છે?” રાણીએ ચતુર દાસીની થોડી ખુશામત કરી લીધી. મોટાને નાનાની ખુશામત કરવાના પણ પ્રસંગો આવે છે. માત્ર ખુશામતની રીત જરા જુદી હોય છે.

“કાંઈ વાંધો નથી બા. આ તો ચેત્યાં હોઈએ તો સારું.” ગર્વથી પુલાતી ચૌલા બોલી.

બીજે દિવસે સવારથી જ પટરાણી સમલદેવીએ કુમારપાળેશ્વરનાં દર્શને જવાની તૈયારી કરવા માંડી. દાસીમાં માત્ર ચૌલાને જ સાથે આવવા આજ્ઞા હતી. એ પહેરેગીરે ને પાલખી ઉપાડનારા ભોધ એટલા જ રસાલાને લેઈ જવા પટરાણીએ નક્કી કર્યું હતું. શિવપૂજન માટેની વિવિધ સામગ્રી અને દક્ષિણા માટે પણ ગોઠવણ કરવામાં આવી. રણુવાસમાં સમલદેવી શિવદર્શને જાય છે એ વાતથી સૌને નવાઈ લાગી ને જાતજાતની વાતો થવા લાગી. લણસાપાને પણ આ વાતની જાણ થતાં નવાઈ લાગી, અને તેણે પોતાના દક્ષ ચારાને ચેતાવી દીધા.

દિવસ આયમતા પહેલાં રાજમહેલમાંથી પટરાણીની પાલખી ઉપડી. કુમારપાળેશ્વરમાં જઈ દર્શન કરી વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું અને પછી મહારાણી શિવાલયના પાછળના કોટના બગીચામાં ફરવા લાગ્યાં.

“બા, પેલી સમાધિઓ જોવા જેવી છે.” ચૌલાએ પટરાણીને દિશા બતાવીને દ્વારપરના પહેરેગીરને સાવધાનીથી દ્વાર સાચવવા સૂચના કરી.

“બહુ ચીખાવલી, શું કરું? વાત વાતમાં હાથતાળી આપી જાય છે!” રાણીને વિશ્વાસુ સેવક રાણી સાથે જતી ચૌલા તરફ જોઈ બબડ્યો. થોડી વારમાં તો તે તથા રાણી સમાધિઓને જોયે દેખાતાં બંધ થઈ ગયાં.

લગભગ અર્ધ કલાક પછી પટરાણી અને ચૌલા પાછાં ફર્યા. બંનેનાં મુખ પ્રફુલ્લ હતાં.

“ચૌલા, સ્થાન તો રમણીય છે હો!” પાલખીમાં બેસતાં પટરાણી બોલ્યાં.

“હું નહોતી કહેતી બા?” ચૌલાએ સ્મિતપૂર્વક ડોક હલાવી.

પ્રકરણ ૮ મું

રાજચિંતાકારીની ચિંતા

પૂટરાણી સૂમલદેવી એની ચાલાક દાસી ચૌલાના પ્રતાપે જ્યંતસિંહને કુમારપાળેશ્વરના ગુપ્ત ભોંયરામાં મળી શકી. રાણીએ લૂણસાપાની એકહથ્થુ સત્તાને વખોડીને જ્યંતસિંહને રાજકાજમાં આમળ પડતો ભાગ લેવા સ્વયંના કરી. તે વાતનો જ્યંતસિંહે સ્વીકાર કર્યો. બાદ રાણીએ પોતાની બેનનો કુંવર ત્રિભુવનપાળ જે સોલંકી રાજકુલનો નિકટનો અંકુર હતો તેની રાજગાદીના દાવાની વાત છેડી.

“એમાં હું શું કરી શકું, રાણીમાતા?” વિવેકથી જ્યંતસિંહે કહ્યું.

“તમે લણું કરી શકો તેમ છો. સરદાર, તમે શ્વબ્રમતી પ્રદેશના રાજવી ધારો તે કરી શકો. લૂણસાપાને આટલા બધા સત્તાધારી થઈ બેસતા તમે કેમ જોયા કરો છો તે જ મને નથી સમજતું.”

“મને એમાં બહુ રસ નથી. છતાં આપની આજ્ઞા થશે તો ત્રિભુવનપાળને હું આપીશ.” જ્યંતસિંહે રાણીની પ્રત્યક્ષ પરખી લઈ દુકમાં પતાવ્યું.

“તેમ નહિ, ત્રિભુવનપાળને આપ પોતાના જ ગણી લ્યો. હું ને મહારાજ તમારી સાથે છીએ” દક્ષ રાણીએ મહારાજનું સ્મરણ કરાવી પોતાની સ્વયંના બળપ્રદ બનાવી.

“મહારાજનો કે આપનો હુકમ હું માનીશ પણ ત્રિભુવનપાળ બિન મત તરફ ઢળે છે, તે મને પસંદ નથી.”

“એ તો ઠેકાણે આવશે. જુઓને હુંજ આજે કુમારપાળેશ્વરનાં દર્શન નથી આવી?” રાણી હતી, પાસે ઉભેલી ચૌલા પણ હતી.

“ઠીક, સૌ સારાં વાનાં થશે. આપ હવે પધારો. કામકાજ ચૌલા દ્વારા કહેવડાવજો.” મીઠાશથી ચૌલા તરફ જોતાં મંડળેશ્વર બોલ્યા.

ચૌલા એક મોહક કટાક્ષ નાખી પટરાણી જોડે ચાલી નીકળી. સુના ભોંયરામાં ઉભેલો જયંતસિંહ જાંડા વિચારમાં ડૂબી ગયો.

X X X X

તે રાત્રે રાણા લૂણસાપા પોતાના મહેલમાં પોતાના વડા ચાર કિશોરસિંહ સાથે મંત્રણા કરી રહ્યા હતા. તેમની ચક્રાર આંખ સ્વમલદેવીની પાછળ ફરતી જ હતી.

“કિશોર, આરણું બંધ કરી અહીં બેસ.” લૂણસાપાએ એક જૂનો મોજપત્રનો થોકડો વાંચીને બાજુએ મૂકતાં કહ્યું.

દ્વાર બંધ કરી અદ્યતી કિશોર રાજચિંતાકારીજી સામે આવીને બેઠો એટલે તે ધીમેથી બોલ્યા: “આ, સંસ્કૃતમાં રચાયેલું એક જૂનું કાવ્ય છે. એમાં કુમારપાલેશ્વરની ઉત્પત્તિની કથા અને શિવાલયના આંધકામનું વર્ણન છે. હવે તારી હડીકત જણાવ.”

“આપની સૂચના પ્રમાણે ગોઠવણ થઈ ગઈ હતી.” કિશોરે શરૂઆત કરી. “સમાધિસ્થાનમાં ઝાડીવાળા સ્થળે એક વડના ઝાડ પર હું જ સંતાઈને બેઠો હતો. મુખ્ય દ્વાર પર કેસરસિંહને મૂક્યો હતો. રાણી એક ડુટડી છોકરી સાથે અંદર આવી સમાધિઓમાં ફરવા લાગી. પેલી છોકરી હસીહસીને વાતો કરતાં રાણીનો હાથ પકડી ચાલતી હતી.”

“તું એનું નામ નથી જાણતો? એ જ ચૌલા. એના પર નજર રાખતો રહેજે.” લૂણસાપાએ વચ્ચે જ સૂચના આપી દીધી.

“મેં એને ઝાળખી જ હતી. પછી તેઓ એક ધણી જ બની દેરી એક ખૂણામાં હતી ત્યાં ગયાં. ચૌલાએ ચારે તરફ જોયું ને બંને નીચાં નમી દેરીમાં પેઠાં. થોડી વારે મેં ઝાડપરથી ઉતરી જોયું તો તે દેરીમાં ન હતાં, ક્યાંક ગેબ થઈ ગયાં હોય તેવું લાગ્યું. બરાબર ખાત્રી કરી હું ફરી સંતાઈ ગયો. અર્ધા કલાક પછી તે બંને અીઓ એ જ દેરીમાંથી બહાર આવી અને નિશ્ચિત મને કોટ બહાર નીકળી.”

“જયંતસિંહ આજે કુમારપાલેશ્વરમાં આવ્યા હતા?”

“ના, કેસરીસિંહે તેને તપાસ રાખ્યો હતો, પણ તે આજે દેખાયા ન હતા.” કિશોરે જવાબ આપ્યો.

“આજે એ અણુહીરપુરમાં તો હશે જ ને?”

“હા, હતા જ પણ દેવદશને આવ્યા ન હતા.”

“બરાબર છે. એ ન જ આવે. એ ચૌલાને પણ હવે સંભાળજે.” લૂણસાપાએ કહ્યું.

“મહારાજ! આજથી એકાદ માસ પર એને મેં જયંતસિંહ-દેવને મહેલે જતાં જોઈ હતી. તે આપને કહેલું તે તો યાદ જ હશે.”

“હા, યાદ છે. તેનું શું છે અત્યારે?”

“પણ હવે તે ત્યાં જતી નથી દેખાતી, પણ ધણીકવાર શિવકુંડ તરફ જાય છે.”

“કાલે એનો પીછો પકડી તપાસ કરજે. હવે તું જ. પાસેના ખંડમાંથી કારભારીને મોકલ.” લૂણસાપાએ આજ્ઞા આપી. રાજચિંતા-કારીના ખાનગી કારભારીને પણ રાજચિંતામાં ભાગ પડાવવા રાત-દિવસ સરખાં ગણવાં પડતાં હતાં.

કારભારી સાથે થોડી વાર મસલત કર્યા પછી લૂણસાપા બોજન માટે ઉઠ્યા. ચંદ્રશાળામાંથી જમીને બહાર આવતાં જ રાજશિલ્પકારને બેઠેલા જોતાં તે બોલી ઉઠ્યા: “સોમસિંહ! તમે આવી પહોંચ્યા?”

સોમસિંહે ઉભા થઈ અદ્યથી નમન કરતાં કહ્યું: “હા, મહારાજ! હમણાં જ મને આપની વરદી મળી.”

આસને બેઠા પછી લૂણસાપા બોલ્યા: “તમારા દરેકરમાં કુમાર-પાલેશ્વર મહાદેવનો બાંધકામ વખતનો જે જૂનો નકશો અને ખીજ દાખલા હોય તે તાકાદે રજુ કરો.”

“સવારે જોઈએ કે હમણાં જ શોધાવી રાખું?” સોમસિંહે પૂછ્યું.

“હમણાં જ જોઈએ છે. કારભારીને તમારી સાથે જ મોકલું છું.” એમ કહી લૂણસાપાએ કારભારીને બોલાવીને સોમસિંહની સાથે જવા હુકમ કર્યો.

તે પછી બહાર રાહ જોઈને બેઠેલા રણવાસના મુખ્ય કામદારને બોલાવી તેને કેટલાક ઉચ્ચત્તર પ્રશ્નો પૂછી લઈ વિદાય કર્યો. પછી પેલું બોજપત્ર લઈ વાંચવા માંડ્યું. તેમાં કુમારપાલેશ્વરના સ્થાનનું

રેખાંકન એક સ્થળે કરેલું હતું. પણ હાલની સ્થિતિ સાથે તે બરોબર મળતું ન હતું. એ રેખાંકન નીચે ઝાંખા અક્ષરો લખેલા હતા: “ભાવરેણ કૃતમિદં રેખાંકનમ્ મયા...” પછીનો ભાગ તૂટી ગયો હતો. લૂણસાપા વિચારમાં પડ્યા. વખતે ભાવ બૃહસ્પતિએ દોરી આપેલા નકશામાં પાછળથી શિલ્પીઓએ થોડો ફેરફાર કર્યો હશે, એમ તેમને લાગ્યું. એ રેખાંકનમાં શિવસ્થાનની નીચે ભૂગૃહર શબ્દ લખેલો હતો, તે લૂણસાપાનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યો. તે ભૂગૃહર શબ્દ જલાધારીનું પાણી ભૂમિમાં ઉતારવાના કૃપ માટે હશે કે બોંયરાને માટે એ શબ્દ વપરાયો હશે, તેના વિચારમાં લૂણસાપા પડ્યા. વિચાર કરતાં કરતાં બોંયરાની કદ્દપના તેમને વધુ અંધએસતી લાગવા માંડી.

અર્ધ રાત્રે કારભારી મંગાવેલા કાગળો સાથે આવી પહોંચ્યા. તે કાગળો જોઈ, મોડી રાત સુધી ગુપ્ત વાટાઘાટ કર્યા પછી, સવાર માટેના જરૂરી હુકમો કારભારીને આપી રાણા લૂણસાપા શયન કરવા આજ્ઞા ગયા. જતાં જતાં કિશોરસિંહ આવે તો પોતાને જાગૃત કરી ખબર આપવાની પરવાનગી મુખ્ય પહેરેગીરને આપતા ગયા.

બીજે દિવસે સવારે નિત્યકર્મથી પરવાર્યા બાદ રાણા લૂણસાપાએ સોમસિંહ, વયજીદેવ, કિશોરસિંહ તથા પોતાના કારભારીને બોલાવ્યા અને બધા સાથે મળી કુમારપાલેશ્વરનાં દર્શન અને નિરીક્ષણ માટે કુમારપાલેશ્વર તરફ જવા નીકળ્યા.

દર્શનાદિક પતાવ્યા પછી રાજચિંતાકારીની મંડળી બાગ તથા સમાધિસ્થાન જોવા માટે અંદરના કોટમાં દાખલ થઈ. સાથે સ્થાનના પૂજારી રવિશર્મા પણ ચાલતા હતા અને રાજચિંતાકારીના પ્રશ્નોના જવાબ આપતા હતા.

“શર્માજી! આ કોટનો ભાગ ખેરવાઈ ગયો છે, ને આ ચોતરો સાવ તૂટી ગયો છે.” રાજચિંતાકારી બોલ્યા.

“હા, મહારાજ! હું આપને તેજ બતાવવા વિચાર કરતો હતો. રાજ્ય તરફથી દુરસ્તી માટે બંદોબસ્ત કરવા હું આપને વિનંતિ કરું છું.” શર્મા ધીમેથી બોલ્યા. ગમે તેમ હોય, પણ શર્માજી અંતરમાં લૂણસાપાની આ ઓચિંતી મુલાકાતથી નારાજ થયેલા જણાતા હતા.

સમાધિસ્થાનમાં ફરતા ફરતા ચિંતાકારી મહારાજ બોલ્યાઃ “સોમસિંહ ! આ સમાધિસ્થાનમાં દુરસ્તી કરાવવા જેવી હોય તે તપાસ કરી કરાવવા મહારાજાધિરાજ ભીમદેવે આજ્ઞા કરી છે.” લૂણસાપા પોતેજ ભીમદેવના નામના હુકમો ફરમાવતા છતાં તેમની વફાદારીભરી ને મુત્સદ્દીભરી વાણી દરેક હુકમ સાથે મહારાજ ભીમદેવનું નામ જોડી દેતી.

“પણ મહારાજ ! આ દુરસ્તી કરતાં પહેલાં આ સમાધિવાળા મહાપુરુષોના શિષ્યોની સંમતિ લેવાવી જોઈએ. કેટલાકો આ સમાધિ-ઓની બાંધણીમાં ફેરફાર કરાવવા નારાજ પણ હશે. કારણ આ જૂના.....”

“એમાં નારાજ શાની ? મહારાજનો હુકમ અમલમાં મૂકાવો જ જોઈએ. સોમસિંહ ! અંદાજપત્ર તૈયાર કરી કાલેજ કામ શરૂ કરાવો.” સત્તાદર્શક સ્વરે લૂણસાપા બોલ્યા ને સ્થાનપતિ ચૂપ રહ્યો.

“અને આ દેરી તો જુઓ, કેટલી જીર્ણ થઈ ગઈ છે ?” કિશોરસિંહે એકાએક લૂણસાપાનું ધ્યાન ખેંચ્યું. લૂણસાપાએ તેના તરફ એક નજર નાંખી દેરીનું અવલોકન કરવા માંડ્યું. આજ દેરીમાં કાલે સાંજે કિશોરસિંહે પટરાણી તથા ચૌલાને ગેબ થતાં જોયાં હતાં.

નાની દેરીની અંદર ફરી બરાબર જોઈ, બહાર નીકળી, ઉપરની જીર્ણ તકતી વાંચતાં લૂણસાપા બોલ્યાઃ “સોમસિંહ ! આ તથા આવા પ્રકારની બીજી તમામ દેરીઓ જ્યાં જ્યાં જીર્ણ હોય તેની તુરત જ દુરસ્તી કરાવવા માંડો.”

આ પ્રમાણે લૂણસાપાએ રાણી તથા જયંતસિંહના મળવાને શુભ માર્ગ સોમસિંહદ્વારા પોતાને કબજે લીધો અને રવિશર્માને સુવર્ણમહોરોની દક્ષિણાથી સંતોષી પોતાની મંડળી સાથે તેઓ પાછા ફર્યા.

પ્રકરણ ૯ મું

કૈલાસકુમારી

ગ્રીષ્મરતુની એક સાંજે સૂર્યાસ્તસમયે એ સુંદર યુવતીઓ અણહીલવાડ નગરની બહાર નદીકિનારે ફરી રહી હતી. એ જ્યાં ફરતી હતી ત્યાંથી નગર દૂર હતું અને નદીકાંઠા ધીચ ઝાડીથી ઢંકાયેલો હતો.

ગ્રીષ્મરતુના તાપથી ક્ષીણ થયેલા સરસ્વતીના પ્રવાહ તરફ જોઈ એક યુવતી બોલી: “કૈલાસી! જોને આ આથમતા સૂર્યનાં કિરણોને! આછો પ્રકાશ કુમારી સરસ્વતીને કેવી મોહક બનાવી રહ્યો છે?”

“પુરું ન બોલી તું. ‘મુગ્ધ કુમારીને કોઈ પ્રણયી યુવાનનાં નેત્ર-કિરણો મોહક બનાવે છે તેમ’ એટલું કેમ છોડી દીધું?” કૈલાસી આશ્ચર્ય હસી. હસતાં એના મધુર મોં પર જાણે મોહક વીજળી પથરાઈ ગઈ.

આ જોઈ કૈલાસીની સખી બોલી; “એ તો મને ન આવડ્યું. પણ એક કલ્પના હવે મને સાંપડી. ‘આ કુમારી સરસ્વતીને સૂર્ય-પ્રકાશે મોહક રીતે તરંગિત થતી જોતાં જ મને કૈલાસીનું હાર્યબયું’ મોહક વદન યાદ આવે છે.”

કૈલાસી રમૂજથી ઉભી રહીને સખીના સુકોમળ ગાલે લાડથી ચીમટો ભરી બોલી: “તું તે મારો આશક બની ગઈ છે કે શું?”

“તો નહિ? ખીજા કોઈનો વિચાર કરતી હોય તો હવે છોડી દેજે.” સખી હસી.

એક જગાએ પથ્થરની મોટી શિલા પડેલી હતી તેના પર બંને સખીઓ બેસી ગઈ અને વાર્તાવિનોદ કરવા લાગી. પીઠ પાછળની ઝાડીમાંથી આછો પવન વૃક્ષડાળીઓને હલાવતો આવી રહ્યો હતો. કૈલાસની સખી બોલી: “બહેન! આ શાંતિ ખરેખર આનંદપ્રદ નથી? સરસ્વતીકિનારેથી સ્વર્ગને એક હાથનું જ છેડું છે, એમ કહેવાય છે તે ખોટું નથી હો!”

“તું આ લોકના સ્વર્ગની વાત કરે છે કે પરલોકના ?”
કૈલાસે પૂછ્યું.

“સ્વર્ગ જ્યાં હોય ત્યાં સ્વર્ગ જ છે. એમાં આલોકપરલોકનો પ્રશ્ન કેવો ? મહારાજ યુધિષ્ઠિર સ્વદેહે જ સ્વર્ગમાં નહોતા ગયા ?”

“હા, તેવું સદેહે જ સ્વર્ગ મળતું હોય તો તો મને ગમે. પછી હિમાલય ઓળંગવો પડે તો પણ વધો નહિ.” કૈલાસી હતી.

“તમે તો શું બોલો છો તે સમજતું જ નથી. તમે સંસ્કૃત કાવ્યોને હવે છોડી દો. ઘેલાં થઇ જશો ઘેલાં.”

“તું ક્યાં ડાહી છે તે મને શીખ આપે છે ? ડાહી હો તો મારી આશ્ચક થવા તું કેમ તૈયાર થઇ જત ? ડાહી સાસરે ન જાય ને ગાંડીને શિખામણુ દે એવી વાત તું કરે છે.”

કૈલાસી અણુહીલવાડ પટ્ટણુના વિદ્વાન્ વિપ્ર શિવદત્તની એકની એક કન્યા હતી. કૈલાસીની મા તેને બચપણમાં જ નાની મૂકીને મૃત્યુ પામી હતી. આથી શિવદત્તને પુત્રી પર અધિક પ્રેમ હતો. તે કૈલાસીને પુત્રથી પણ અધિક રીતે રાખતો હતો. કૈલાસીને સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃતનું સામાન્ય જ્ઞાન પોતે જ આપ્યું હતું અને તે પછી એક વયોવૃદ્ધ અને વિદ્વાન્ શાસ્ત્રી પાસે કાવ્ય, સાહિત્ય અને નીતિનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. શિવદત્તની પડોશની જ એક બ્રાહ્મણ કન્યા ઉમા કરીને હતી તે કૈલાસીની સખી બની ગઇ હતી. શિવદત્ત શ્રીમંત હતા. રાજમાંથી તેમને વંશપરંપરાની મોટી નિમણૂક મળતી અને નાનકડી જગીર પણ હતી. ઉમાના બાપ સામાન્ય સ્થિતિના હોવાથી તેમનું કુટુંબ શિવદત્ત પ્રત્યે માન અને પ્રીતિ રાખતું.

કૈલાસીની સાથે સાથે ઉમાએ પણ પેલા વિદ્વાન્ શાસ્ત્રીજી પાસેથી અભ્યાસ કર્યો હતો અને કૈલાસીની સમવયસ્કા અને સમવ્યસની સખી તરીકે તે શિવદત્તને પણ પ્રિય થઇ પડી હતી. કૈલાસી સોળ વર્ષની થઇ ત્યાં સુધી તેને પુરુષત્વનો જ શોખ હતો. પોતે કન્યા છે એ વાતનું તેને બહુ જાન ન હતું. તેણે છોકરાઓની પેઠે પદાભાજી,

નિશાનબાળ ને બીજી રમતો શીખવા જીદ પકડી અને તે જીદ શિવ-દત્તને સંતોષવી પડી. પરિણામે કૈલાસ હથિયાર વાપરતાં પણ શીખી ગયે હતા.

કૈલાસીનું માનસ તે જમાનામાં સ્વતંત્ર લેખાય તેવું હતું. શિવદત્તની બહેન તો તેને બહેકા ગયેલી જ ગણતાં. પણ શિવદત્તનો પુત્રી પરનો પ્રેમ પુત્રીની દરેક ઇચ્છાને માન આપવાની ફરજ પાડતો હતો. હાલ કૈલાસી અઢારેક વર્ષની થઈ હતી, પણ તે અપરિણીત હતી. છેલ્લા એકાદ વર્ષથી તેનામાં સ્ત્રીત્વનું જ્ઞાન જાગ્યું હતું અને તે સંસ્કૃત નાટક કે કાવ્યોની નાયિકા સાથે પોતાની સ્થિતિની તુલના કરી, અજાણ અને જીવનમાં પ્રથમ દર્શને અપૂર્વ લાગતા પ્રણયના તરંગોમાં તરબોળ બની રહી હતી.

ઉમા કૈલાસીથી એએક વર્ષ નાની હતી, છતાં તેનાં લક્ષ્મી તૈયારી તેનાં માખાપ કરી રહ્યાં હતાં. પણ કૈલાસીનાં લક્ષ્મી વાત કૈલાસીના પિતાએ હજી ઉપાડી ન હતી. પુત્રીધેલા પિતાને કૈલાસી હજી પણ બાળા જ ગણાતી હતી. એક બે વાર કૈલાસીની ફાઇના ઠપકાને વશ થઈ શિવદત્તે તે બાબત પ્રયાસ કરવા માંડ્યો હતો, પણ પોતાની વિદુષી અને સ્વતંત્ર માનસની પુત્રીને યોગ્ય બ્રાહ્મણ યુવાન તેની નજરમાં કાઢી આવ્યો ન હતો, એટલે તે ચિંતિત મને શોધ કરી રહ્યો હતો.

કૈલાસીની વિદ્વત્તા તથા અપૂર્વ સૌંદર્યથી અનેક બ્રાહ્મણ યુવાનો તેના હાથ માટે આતુર થઈ રહ્યા હતા, પણ શિવદત્તના મનમાં તેઓ પૂરતી લાયકાતવાળા ગણાતા ન હતા. અને ખરેખર, કૈલાસી કોઈ સામાન્ય વિદ્વાન બ્રાહ્મણની ગૃહણી થવાને યોગ્ય તો ન હોતી જ એમ કહેવું પડશે.

ત્રિભુવનપાળ સોલંકી જે પટરાણી સ્થમલદેવીની બહેનનો કુમાર હતો, તે પણ સરસ્વતીકિનારે ધણીકવાર સ્વર્ણરત સમયે ફરવા નીકળતો. આજે ફરતાં ફરતાં તેણે બે મનોહર સુંદરીઓને નિર્ભયપણે નદી

કિનારે બેઠેલી જોઇ અને તે વિસ્મય પામ્યો. સંધ્યા વખતે સરસ્વતીને નિર્જન કાંઠે શ્વરવીરને માટે પણ નિઃશસ્ત્રપણે ફરવું એ સાહસ લેખાતું હતું. કારણ રાત્રી પશુઓનો નદીકાંઠે નીકળી આવવાનો એ સમય હતો. છતાં આ સુકામળ યુવતીઓ નિર્ભયપણે જંગલના ભાગ તરફ પીઠ ફેરવી બેઠેલી હતી, તે જોઇ ત્રિભુવનપાળને આશ્ચર્ય થયું. તેણે ચારે બાજુ જોયું તો તેમના રક્ષક તરીકે દૂર દૂર સુધી બીજો કોઇ પણ માણસ ત્યાં જણાતો ન હતો.

ત્રિભુવનપાળ વિસ્મયથી નિર્ભયપણે બેઠેલી યુવતીઓને તાકી રહ્યો હતો. સ્વર્ણસ્ત થઇ ગયો હતો અને સંધ્યાની આછી અંધારસેરો ફૂટી હતી. ત્રિભુવને તે યુવતીઓ તરફ જવા ડગ માંડ્યું, તે જ પળે તેણે પાસેના ઝાડને ઓથે કંઇક ચળકાટ જોયો અને તે સ્થિર થઇ ઉભો રહ્યો. એ ચળકાટ વાદળની આંખનો હતો.

વાદ્ય નિર્ભયતાથી નદીના પ્રવાહ તરફ મલકાતી ચાલે ચાલતો જવા લાગ્યો. યુવતીઓનું લક્ષ્ય તે તરફ ન હતું. વાદ્ય પેલી યુવતીઓ તરફ જોયું ને તે જરા થોભ્યો. પણ તે જ પળે સૂસવાટ કરતું એક તીર આગ્યું ને વાદ્ય ધૂન્નવાટ કરતો ઉછળ્યો. બંને યુવતીઓ આ અવાજથી ચોંકી ઉભી થઇ ગઇ. ઉમા જરા ભયથી ચીસ પાડી ઉડી. કૈલાસીએ પોતાની પાસે છુપાવી રાખેલી કટારી ખેંચી કાઢી. પણ વાદ્ય તેમના તરફ કુદવાને બદલે મુખ ફેરવી ઝાડી તરફ તરાપ મારવા તત્પર બન્યો હતો. તે ઉછળ્યો, પણ ઉછળ્યો તેવો જ હેડો પડ્યો. ત્રિભુવનનું બીજું તીર તેને લાગ્યું ને વાદ્ય મરણતોલ થઇ ચીસ પાડતો ભોંય ભેંગે થયો.

કૈલાસી તથા ઉમા ભય, ઉદ્વેગ અને આશ્ચર્યથી વાદ્ય પર નિશ્ચાન તાકનારને શોધી રહ્યાં હતાં. તે જ વખતે ગૌરવભયું મંદ હાસ્ય કરતો ત્રિભુવન તેમના તરફ આવતો જણાયો.

“આ વાદ્યને તમે જ વીધી નાખ્યો ખરું?” ખંજરવાળા હાથને ઢેડે ટેકવી કૈલાસી પૂછવા લાગી.

“હા, તમે કાણુ વનદેવી છો? મારો ગુહો થયો હોય તો માફ કરજો.” તરફડીને શાંત થઈ જતા વાઘના દેહ તરફ નજર નાંખતો યુવક હસ્યો. એ હાસ્યમાં કૈલાસીને અપૂર્વ આકર્ષણ જણાયું.

“ગુહો તો તમે આ પ્રકૃતિમાતાનો કર્યો છે, તેની મારી માગો.”

“પ્રકૃતિના નિર્દોષ આનંદસ્ત્રોતમાં આ ધાતકી પથુ...”

“તમારી ભૂલ થાય છે, ધનુર્ધર!” હાથમાં ધનુષ લઈ ઉભેલા ત્રિભુવનપાળને વચ્ચે જ અટકાવી કૈલાસી બોલી: “એ આનંદસ્ત્રોતને આપના આ નિર્દય પ્રાણી પરના શરસંધાને જ દૂષિત કર્યો છે.”

“બાળા! તમે પણ જબરો છો. એ વાધે, જે મેં વખતસર શરસંધાન ન કર્યું હોત તો તમને જ સપડાવ્યાં હોત.” ત્રિભુવનને આ યુવતી સાથે વાતચીત કરવામાં આનંદ આવવા લાગ્યો.

“મારા હાથમાં આ ખંજર છે તે મારા બચાવ માટે પુરતું છે. આપ શિકાર શોધતા હશે ને તે મળી આવ્યો છે, તેમાં બીજાઓ પર ઉપકાર કર્યાનો ભાવ દાખવવો એ વીરોચિત કાર્ય તો નથી જ.” સ્વતંત્ર મીઝમજની કૈલાસીએ પરખાવી દીધું. છતાં આ કડકાઈ ત્રિભુવનપાળને આકર્ષક લાગી.

“તમારી નિર્ભયતા અને ધાતકી પથુ પ્રત્યે પણ આટલી બધી સમતા જોઈ, મેં તમને વનદેવી ધારેલાં, તે ધારણાં છોક ખોટી તો નથી.” ત્રિભુવને પ્રસંગોચિત પુશ્ચામત આદરી.

“હું વનદેવી તો નથી, પણ આ વનમાં નિર્ભય મને વખતે વખત વિચરું છું. આપનો પરિચય લજી થઈ શક્યો નથી.”

“હું? ત્રિભુવનપાળ સોલંકી મારું નામ. મહારાજ બીમદેવ મારા દાદા થાય.”

“ઝોળખ્યા આપને. મહારાજ સારંગદેવના આપ પૌત્ર. આપનો આભાર માનું છું.” કૈલાસીએ ગંભીર બની કહ્યું.

“ઉમા! અંધારું થવા આવ્યું છે. આપણે હવે નગર તરફ પાછા વળીએ. મહારાજ! આપને તકલીફ આપી.” છેલ્લું વાક્ય કૈલાસીએ તીરછી નજર ત્રિભુવન પર નાંખી ઉચ્ચાયું.

“પણુ આપનો પરિચય આપ્યા વગર જ ચાલ્યાં જશો?”

“હું, પંડિત શિવદત્તની પુત્રી કૈલાસ અને આ મારી સખી ઉમા છે.”

“મહારાજ શિવદત્તના પિતા અને મારા પિતામહ સારંગદેવને માઠ મૈત્રી હતી. આપના દાદાના હાથે થયેલી મારા પિતામહની જન્મ-કુંડલી આજેય મારી પાસે છે.”

“ત્યારે તો આપણે પરિચય હતો જ, માત્ર તેનો સ્કેટ ઉભયને થયો ન હતો.” કૈલાસી હસી.

“તેવું જ થયું.” ત્રિભુવને ટુંકામાં જવાબ આપ્યો.

“આપ આજે આ તરફ ક્યાંથી?” કૈલાસીએ પૂછ્યું.

“રોજ સાંજના મને આ તરફ ફરવાની ટેવ છે. હવે અહીં જ બેસીશ ને મારા માણસો નિર્ણીત સમયે આવી પહોંચશે એટલે નગરમાં જમજ. રોજ એવી જ ટેવ પડી ગઇ છે.”

“ત્યારે તો શિકારી જ છો ને!” કૈલાસી હસી. “મને પણ આ તરફ ફરવા આવવાની ટેવ છે.” તે ફરી બોલી.

“આપના જેવી નિર્ભય અને ચતુર કુમારીઓ અણુહીલપટ્ટણના ગૌરવરૂપ છે.” ત્રિભુવને તારીફ કરી.

“પટ્ટણની કીર્તિ કુમારીઓ કરતાં આપના જેવા વીરકુમારોએ જ વધુ ઉજળી છે.” કૈલાસી મીઠું હસી.

“પણુ અત્યારે તો હું હાર્યો છું.” ત્રિભુવન હસ્યો.

“તેનો નિર્ણય કાલે કરીશું.” જતાં જતાં અર્થપૂર્ણ દૃષ્ટિ ત્રિભુવન તરફ નાંખી કૈલાસી બોલી. એ દૃષ્ટિમાં આવતી કાલના મિલનનું સ્પષ્ટ સ્વપ્ન હતું. ત્રિભુવન આછા અંધારામાં અદૃશ્ય થતી બંને યુવતીઓને જોઇ જ રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૦ મું

ત્રિભુવનનું સાહસ

ત્રિભુવન સરસ્વતીતીરે નિર્જીવ ડુંઠા જેવો ઉભો હતો. તેનો આત્મા—હૃદય જાણે કૈલાસ હરી લમ ચાલી ગઈ હતી. તેનો શિકારનો ઉત્સાહ ઓસરી ગયો હતો. તે વિચારવિવશ દશામાં જ પેલા પથ્થર પર બેસી ગયો. “કૃવી નિર્ભય સુંદરી!” તેનું મન ગૂંજી રહ્યું હતું.

કૈલાસીની હાથમાં ખંજર પકડી ઉભેલી વીરમુદ્રા અને એના સુકુમાર શરીરનો સપ્રમાણ અધો તથા મોહક વાકુષ્ઠા ત્રિભુવનને તેના તરફ ખેંચી રહ્યાં હતાં. મોડી રાત્રે ઘેર ગયા પછી ત્રિભુવન શય્યામાં પડી કૈલાસીના જ વિચારો કરવા લાગ્યો. આખા અણહીલપુર પટ્ટણમાં એવી સુંદર અને નીડર નારી ન હતી, એની એને ખાત્રી હતી. શ્વરવીરો પણ એતીને ચાલે એવા ગાઠ જંગલમાં એ નિર્ભયપણે વનદેવીની જેમ વિહરતી હતી અને પોતાના જેવાના ઉપકારને પણ સ્વીકારવા તૈયાર ન હતી; એ ખ્યાલથી કૈલાસી માટે ત્રિભુવનને માન પ્રગટ્યું, જે કે એ માનનો મુખ્ય પ્રેરક હતો કૈલાસી પ્રત્યેનો ત્રિભુવનનો મોહ. પણ માણસ હરપળે કાર્યકારણનો વિચાર કરવા નથી બેસતો.

ક્યારે બીજા દિવસની સાંજ પડે ને કૈલાસીને નદીતીરે પુનઃ મળવાનો મોકો મળે, તેની અધિરામ્બલરી રાહ જોતા ત્રિભુવનપાળને મોડી રાત સુધી નિદ્રા આવી નહીં. બીજો દિવસે ત્રિભુવનપાળ નિયત સમય કરતાં વહેલો સરસ્વતીતીરે ફરવા નીકળી ગયો. આજે એની શિકાર શોધવામાં ચપળ આંખ રસવિહીન બની હતી. એનો સઘળો રસ આજે કૈલાસમાં જ કેન્દ્રિત બની રહ્યો હતો.

કૈલાસકુમારી હંમેશના સમયે નદીતીરે મંદ ગતિએ ટહેલતી ચાલતી હતી. તેની સખી ઉમા સાથે તે વાર્તાવિનોદ કરી રહી હતી.

“પેલા ધનુર્ધર જે કાલવાળા પથ્થર પર જ બેસીને આપણી રાહ જોતા લાગે છે.” દૂરથી ત્રિભુવનને જોતાં જ કૈલાસી બોલી ઉઠી.

“એમ જ લાગે છે. કાલનો અધુરો રહેલો નિર્ણય કરવાની ઉત્સુકતાથી જ ખેડા હશે.” ગઝ કાલના કૈલાસીના છેલ્લા વાક્યની માર્મિક રીતે યાદ આપતી ઉમા હતી.

“ચાલ, આપણે પાછાં જ ફરી ખીજ તરફ વળીએ.” અંતરમાં તેવી પ્રચ્છા ન હોવા છતાં ઉમાનો વિચાર જાણુવા ખાતર કૈલાસી બોલી.

“શા માટે ? એ ધનુર્ધરની ખીક તો નથી લાગતી ?” ઉમા હતી.

“તો ચાલ. એને પણ આપણે માપીએ તો ખરાં. એ પણ જાણુશે કે આ છોકરીઓ પણ એના માથાની છે.” કંઈક પોતાની જાતને અને કંઈક ઉમાને છેતરતી કૈલાસ બોલી. અંતરમાં તો તે ત્રિભુવનને મળવા ઇચ્છતી જ હતી.

“કાલે તો એની પાસે હાર કપ્પલ કરાવી છે. આજે વળી નવું શું ધાયું છે ?”

“આજે એને જરા નચાવી જોઈએ, મદારી માંકડાને નચાવે છે તેમ” કૈલાસી હતી. આ વાત દરમ્યાન તેઓ ત્રિભુવનપાળની છેક નજીક આવી પહોંચ્યાં હતાં.

“પધારો કૈલાસકુમારી ! પધારો ઉમાબહેન !” ઉભો થતાં ત્રિભુવન બોલ્યો : “મને થયું કે આજ કેમ કંઈ દેખાયાં નહિ ?”

“વખતસરજ આવ્યાં છીએ. કેમ ઉમા નહિ ?” કૈલાસી અધીરા ત્રિભુવનને બનાવવા બોલી.

“હા, આપણે તો વખતસરજ છીએ.” ઉમા બોલી.

“ત્રિભુવનકુમાર ! તમે ઘટગ્રહમાં* નિપુણ છો એમ સાંભળ્યું છે,

* ઘટગ્રહ એટલે ધનુર્વિદ્યા માટે એક એક લાકડાનું કામઠા જેવું આકર્ષ બનાવતા ને તેને ઢોરી બાંધી એક ભરેલા ઘડાને તે વળગાડતા, પછી પેલા આકર્ષને એવી રીતે તાણતા કે પેલો, ઘડો વામ હસ્ત આગળ આવે તેને ઘટગ્રહ કહેતા. ધનુર્વિદ્યા શીખનારાઓ આ ઘટગ્રહની ચાતુરી પ્રાચીન સમયમાં શીખતા હતા.

તે વાત સાંભળી જ હશે!" કૈલાસીએ અટકળથી વાર્તાલાપ ચલાવવા ખાતર પૂછ્યું.

"તમે ક્યાંથી જાણ્યું એ?" પુલકિત વદને ત્રિભુવને પૂછ્યું.

"અમે કેમ ન જાણીએ?" પોતાની સખી તરફ આંખનો ઇશારો કરતી કૈલાસ સ્મિત કરી રહી.

"ઘટગ્રહ અને મેં સિદ્ધ હસ્ત કરેલા પૂર્ણાંકર્ષની ખૂબી તમને એક વાર બતાવીશ." ખડ્ગધારિણી કૈલાસ શસ્ત્રવિદ્યાની વાતમાં રસ લઇ પોતાનામાં પણ રસ લઇ રહી હતી, એમ સમજી આનંદિત થતો ત્રિભુવન બોલ્યો.

"તમારું નિશાન પણ અચૂક છે હો! કાલે જ તે તો જોયું." કૈલાસીએ સામેના પથ્થર પર બેસતાં કહ્યું.

"કાલે મેં શરૂ છોડ્યું ત્યારે તમારી મારા તરફ પીઠ હતી. આજે કહો તો તે ફરી બતાવું?" ત્રિભુવને બાળકની જેમ બોલવા માંડ્યું. તે કૈલાસની પ્રપુત્ર મુખાકૃતિનાં મોહમય દર્શનને લીધે અસ્થિર બનેલો હતો.

"જોઇશું વળી કોઇ વખતે." કૈલાસ ઠંડાપણે બોલી.

"બલે, નહિ તો હું તૈયાર છું;" કંઇક નિરાશ મને ત્રિભુવન બોલ્યો.

"તો પછી આજે જ જોઇએ, કૈલાસબહેન!" કૈલાસની પાસે જ બેઠેલી સ્મિતવતી ઉમા બોલી.

"બલે, કુમાર! શું બતાવવા ધારો છો બોલો?" કૈલાસે પૂછ્યું.

"તમે કહો તે. અંધારૂં થાય ત્યારે ચન્દ્રવેધી પ્રયોગ બતાવી શકીશ. હાલ કહો તો જળની માછલી વિંધું, બતાવો તે ઝાડનું પાન વિંધું, ડાળી વિંધું, ઉડતું પક્ષી વિંધું, દોડતું હરણ, સિંહ, વાઘ જે કહો તે." શિકાગ્નો શેખીન ત્રિભુવન નિશામાં બોલતો માલુસ બોલે તેમ બોલતો ગયો. સુંદરીનાં નયનની મદિરા કાંઇ બોલી માલુસ તો નથી જ.

ઉમા આડુંઅવળું જોઈ મનનું હસવું ખાળવા મથી રહી હતી. કૈલાસ નયન નયવતી ઉમા તરફ વારંવાર જોતી, વાર્તાલાપ ચલાવી રહી હતી.

“શબ્દવેધી પ્રયોગ અત્યારે આંખે પાટા બાંધી ન કરી શકા?” કૈલાસ જરા મજાકથી બોલી, પણ તે મજાક ત્રિભુવનને સમજાઈ નહિ.

“કરી શકાય, કરી શકાય.” ત્રિભુવન બોલ્યો. પોતે અણુહીલવાડનો તાજ વગરનો યુવરાજ હતો તે વાત ત્રિભુવન ભૂલી ગયો હતો. અત્યારે કૈલાસીના શિરે જગતસામ્રાજ્યનો મોહક મહામુગ્ધ તે જોઈ રહ્યો હતો અને તેની આજ્ઞા ઉઠાવવામાં આનંદ અનુભવી રહ્યો હતો.

મહારાજ ભીમદેવના ગાદીવારસને આંખે પાટા બાંધી મૂર્ખ બનાવવાની ગમ્મત કરવા કૈલાસને મન તો થયું, પણ પ્રથમ જ પરિચયમાં આટલીબધી હિંમત કરવી તેને ઠીક ન લાગી. થોડીવારે તે બોલી: “કુમાર ! તમારી નિપુણતા આખું પટલ જાણે છે. હાલ તકલીફ લેવાની જરૂર નથી. ચાલો આપણે નદીકિનારે ફરતાં જરા આગળ જઇએ.”

આ પ્રસંગ પછી કુમાર અને કૈલાસી રોજરોજ નદીતીરે એકઠાં મળતાં અને આનંદવિનોદ કરી છુટાં પડતાં. એમ મહિનાઓ વીતી ગયા. ત્રિભુવનપાળ એમ સમજતો થયો હતો કે, કૈલાસ તેના તરફ આકર્ષાઈ હતી. કૈલાસને ત્રિભુવનની મૈત્રી ગમી ગઈ હતી, પરંતુ તે ત્રિભુવનને પોતાનો પ્રેમ અર્પવાની વિચારણા સુધી પહોંચી ન હતી; તો પણ પ્રેમની અપ્રગટ દૃશ્ય તેના અંતરતમ મનમાં વહી રહી હતી. એ દૃશ્યના પ્રવાહ પર પડેલા વાળુકાના આવરણે તે પ્રવાહને ગુપ્ત રાખ્યો હતો. પણ ગુપ્ત જળપ્રવાહ ઉપરની રેતીને ભીની તો કરે છેજ. કૈલાસનું અંતર પણ તેવી રીતે સૃદ્ધ લાગણીઓથી ભીનું તો થયુંજ હતું.

કૈલાસનો પિતા શિવદત્ત વેદગર્ભરાશિને જમણા હાથ જોવા હતો. પટલના શૈવમતના ધુરંધરોમાંના તે એક હતો. જૈનધર્મના પ્રબળ આક્રમણના વખતે તેણે તથા તેના વડવાઓએ શૈવમતને ધણી

સહાય કરી હતી. કૈલાસમાં પણ બચપણથી શૈવમત પ્રત્યે માન પ્રગટેલું હતું. તેને જિનમત તરફ સ્વાભાવિક અણુગમો હતો.

ત્રિભુવનપાળ દિવસે દિવસે કૈલાસ સાથે છુટથી મળતો અને હવે તેને કૈલાસની સાથે આવતી ઉમાની હાજરી સાલવા લાગી. તે કૈલાસ સાથે મન ખેલી વાત કરવા માગતો, પણ ઉમાની હાજરીમાં તેને સંકાય થતો હતો. ક્યારી રીતે ઉમાથી કૈલાસને છુટી પાડવી તેનો ત્રિભુવનપાળ વિચાર કરી રહ્યો હતો; તેવામાં જ એક દિવસ તેને મોકલ મળી ગયો. તે દિવસે ઉમા આવી ન શકવાથી કૈલાસ એકલી જ ફરવા નીકળી હતી. ત્રિભુવને તે તકનો લાભ લેવા નિશ્ચય કર્યો, પણ દૃઢ મનોબળ અને સ્વતંત્ર મિત્રજની કૈલાસથી તે ડરવા લાગ્યો. “વખતે અપમાન કરશે તો!” તેના મનમાં પ્રશ્ન ઉઠ્યો. પણ કૈલાસીના આજ સુધીના પ્રેમભર્યા વર્તાવનો વિચાર કરતાં એ પ્રશ્નનું બળ ઘટ્યું ને ત્રિભુવને સાહસ કરવા નિશ્ચય કર્યો.

“કૈલાસકુમારી! તમને એક વાત ધણી દિવસથી કહેવા ઇચ્છું છું. તમે તે સ્વીકારશો?” ત્રિભુવને શરૂઆત કરી.

“તમે કહેા તો ખરા. શું વાત છે તે બધા પછી કહેવાય.”

“ના, પણ તમે મને નિરાશ કરશો તે નહિ ચાલે.”

“મારે શું નિરાશ કરવાનું છે? મારી પાસે ઓછું તમને આપવાનું રાજ છે કે નિરાશ કરું?” કૈલાસ હતી, પણ મનમાં તે પણ હવે સહેજ ચમકી ઉઠી.

“તમારા જવાબ ઉપર મારા જીવનમરણનો પ્રશ્ન છે.”

“સાચા રાજપૂતો એવું નથી ખોલતા. જીવનમરણના પ્રશ્નો એમને સહજ હોય છે, કુમાર!” કૈલાસીએ ટાણે માર્યો.

“શું હું સાચો રાજપૂત નથી? તમને એની ખાતરી છે?” જરા સખત બની ત્રિભુવન મોડ્યો. એનું માન ધવાતું હતું.

“તમે અત્યારે તો રાજપૂત મરી પ્રણયી બન્યા લાગો છો.” રાજપૂતને વધારે ઉગ્ર ન બનાવવા ખાતર જરા કામળતાથી કૈલાસી-

બોલી. પણ બોલ્યા પછી તે પરતાઈ. રજપૂતની મૂંઝવણને તેણે સ્વહસ્તે પોતાના કથનથી દૂર કરી દીધી એ જાણ તેને સમજાઈ.

“તમારા જેવી પ્રેમિકાની હાજરીમાં કોણ પ્રણયી ન બને ? કૈલાસ ! તું સમજે છે છતાં શા માટે મને છોટો રાખે છે ?” ત્રિભુવનની કૈલાસ પ્રત્યેની ઉક્તિમાં પ્રથમ જ ત્વંકાર દાખલ થયો.

“કુમાર ! ઘેલાં ન કાઢો, કોઈ સાંભળશે. જાળાંજાંખરાંને પણ કાન હોય છે. તમે કોણુ બને...”

કૈલાસને વચ્ચે જ બોલતી અટકાવી ત્રિભુવન બોલ્યો : “મને કોઈની બીતિ નથી. કૈલાસના પ્રેમને ખાતર હું સર્વસ્વ હોમવા તૈયાર છું.”

“કુમાર ! હવે એવી વાત કરશો તો ફરી તમને મળીશ જ નહિ. હું શૈવ આદ્યજ્ઞ, તમે રાજપૂત અને જનધર્મી. આ શી વાત કરો છો ?”

“કૈલાસ, વિદૂષી કૈલાસ ! તું જૂલે છે. પ્રેમમાં બીતિ કે ધર્મ હોય જ નહિ.”

“પ્રેમીઓને પણ આ વિશ્વમાં જ જીવવાનું છે, એ વાત ન જૂલતા.” સમાધાનીના સ્વરે કૈલાસ બોલતી હતી. તેના સ્વરમાં અનુકંપા ભરેલી હતી.

“કૈલાસ ! તું કેટલી નિષ્ઠુર છે ? કેટકેટલા દિવસોથી હું તને જાંખું છું. કેટકેટલી રાતો તારા વિચારોમાં ઉઘ્યો નથી, એ તું જાણે છે ? તું વિશ્વનાં આદ્ય બંધનોને વચમાં ન લાવ.” દ્રવિત કરે ત્રિભુવન બોલ્યો.

“બસ કરો, હું કાંઈ સાંભળવા માગતી નથી.” કૈલાસ ધ્રુક્કી.

“પણ હું સાંભળાવ્યા સિવાય અટકવાનો નથી. કૈલાસ ! તને મારે માટે જરાયે લાગણી નથી ? તું મારા પર જે રનેહની ને અમીની નજર નાંખતી તે બધી ઇર્મવિદ્યા જ હતી ? હું તેમ નથી માની શકતો.”

કૈલાસ મૂંઝી રહી. ત્રિભુવન બોલ્યો : “કૈલાસ ! તારું મૌન મને જવાબ આપે છે ખરું ?”

કૈલાસ ચમકી. પોતાના મૌનનો આ રજપૂત યુવાન ઉલટો અર્થ કરતો હતો, એથી એ સાવધ બની. કૈલાસને સ્થાને ખીજ બાળા હોત તો ક્યારની ત્યાંથી બાગી નીકળી હોત. પણ કૈલાસ નીડર હતી. જરૂર પડ્યે ત્રિભુવનને યોગ્ય શિક્ષા કરવા પોતે શક્તિમાન હતી તેનું એને બાન હતું, તેથી તથા તેની સાથેના લાંબા પરિચયથી અંતરતમ મનમાં તેના માટે પ્રગટેલા અસ્પષ્ટ પ્રેમના જોરથી કૈલાસીને ત્યાંથી એકદમ ચાલ્યા જવાનું ઠીક લાગ્યું નહિ; એક વાર તો ત્રિભુવનને લમણે તમાચો લગાવી દેવાનું તેને મન થયું; પણ “બિચારો છોને બકે” એમ લાગણી અંતરના ઊંડાણમાંથી જ પ્રગટી નીકળતાં તે શાંત રહી.

“હું જાઉં છું ત્રિભુવનકુમાર!” મૌનનો અવળો અર્થ થતો જણી કૈલાસી બોલી: “મને બ્રાહ્મણકન્યાને અપમાનિત કરતાં તમે ક્ષત્રિય થમને જરા પણ ડરતા નથી એ નવાઈ છે.”

“કૈલાસ! તું બ્રાહ્મણ ને હું ક્ષત્રિય એ વાત મિથ્યા છે. તું પ્રેમિકા અને હું તારો પ્રણયી એ મહાસત્ય છે.”

“મારે જિન નથી બનવું. તમને આવા ન્હોતા ધાર્યા આજ-સુધી.” કૈલાસી રોષથી બોલી ને ચાલવા લાગી.

“ઉભી રહે કૈલાસ! ઉભી રહે, જતી ના. મને જીવનભરજુ શું સાદ પાડતો રાખીશ?” ત્રિભુવન પોકારી ઉઠ્યો. કૈલાસ તેની સામે જોયા સિવાય પીઠ ફેરવી, જાણે હૃદય અને આત્માને મહાપરાણે હાથમાં લઈ દોડતી હોય તેમ ત્વરાથી ચાલી ગઈ.

“કૈલાસ, કૈલાસ!” પાછળ ત્રિભુવનની બૂમો સંજાળાતી હતી.

પ્રકરણ ૧૧ મું નિર્જન શિવાલયમાં

કૈલાસ ત્રિલુવનને છોડીને ત્વરાથી નગર ભણી ચાલી નીકળી પશુ તેના પગ બરાબર ઉપડતા ન હતા. જાણે તે હૈયાસૂની બની ગઈ હોય તેમ તેને લાગવા માંડ્યું. જાણે ત્રિલુવન પાસેથી કંઈક લેવા જેવું રહી ગયું હોય ને તે જાણ્યા છતાં પોતે દોડી જતી હોય એવો દ્વિધાભાવ તે અનુભવી રહી. “કૈલાસ ! કૈલાસ !” નિર્જન જંગલમાં ત્રિલુવનપાળનો અવાજ પડ્યો પાડી રહ્યો હતો. કૈલાસના મનમાં પણ તેનો અભોક્ષ પડ્યો પડી રહ્યો હતો.

એ રાત્રે ઉંઘમાં પણ કૈલાસને ત્રિલુવનપાળનો સાદ સંભળાતો હતો, ને તે ઝંખકીને જાગી ઉઠતી હતી. સવારે પથારીમાંથી કૈલાસ ઊઠી થઈ તે વખતે તે ખઠાવરા જેવી બની ગઈ હતી. ચાપ ચઢાવેલું ધનુષ ચાપની ગુણા (દોરી) ઉતરતાં ઢીલું પડી જાય તેમ કૈલાસીનું મન નિર્જન બની ગયું હતું. ગઈ કાલનો તેનો નિશ્ચય ઓગળી ગયો હતો. શા માટે ત્રિલુવનથી ડરીને નાસી આવી તે જ ન સમજાયું. એની વિચારસરણી વારંવાર અરસપરસ વિરૂદ્ધ દિશામાં દોડવા લાગી.

ત્રિલુવન જાણે નદીકિનારે તેના તેજ સ્થળે તેની રાહ જોતો ને યુગ પાડતો ઉભો છે, એવું કદપનાચિત્ર કૈલાસની નજર સમક્ષ તરવરી રહ્યું. “કૈલાસ ! કૈલાસ ! હું અહીંથી નથી ખસવાનો. કારણ તું મારા હૃદયમાંથી નથી ખસવાની માટે.” આર્દ્ર સ્વરે ત્રિલુવન બોલતો હતો.

“તેમાં મારે શું ? હું બ્રાહ્મણ, તમે ક્ષત્રિય, હું શૈવ, તમે જૈન.” જાણે કૈલાસી બોલતી હતી.

“કૈલાસ ! હું અને તું જુદાં નથી. તારા અંતરમાં જો. હૃદયના ઊંડાણમાં જો. આપણે બંને એક છીએ.” ત્રિલુવને કહ્યું. કૈલાસ અંતઃકુપ્ત બની ગઈ. જાણે એના અંતરના ઊંડાણમાં ત્રિલુવન સ્થાપિત થઈ ગયેલો જણાયો. કૈલાસી જરા કંપી પણ એને એ કંપ મીઠો

લાગ્યો. જાણે પોતાનું બ્રહ્મત્વ, શૈવત્વ ઓગળી જતું હોય ! જાણે પોતે ત્રિભુવનમય બની જતી હોય, એમ તે અનુભવી રહી.

“બહેન ! દાદા બોલાવે છે તમને.” એકાએક એક પરિચારિકાએ આવી કૈલાસીના દિવાસ્વપ્નમાં ભંગ પાડ્યો.

“જા, થોડી વારે કપડાં બદલી આવું છું.” જરા રોષથી કૈલાસી બોલી. તેને આ સ્વપ્નભંગનું નિમિત્ત બનેલી પરિચારિકા પર ખીજ ચઢી. તે કપડાં બદલવાને બદલે ઉભી થઇ આમતેમ જરા ફરી પુનઃ સામેની હિંડોળાખાટમાં લાંબી થઇ પડી.

એ ત્રણ દિવસ ઉમાને આગ્રહ છતાં કૈલાસી ફરવા માટે ન ગઇ. પણ તેમ કરવાથી ઉલટું તેનું મન ત્રિભુવન પ્રત્યે વધુ વેગથી દોડવા લાગ્યું. બહારથી ત્રિભુવન સાથેનો પોતાનો પ્રેમયોગ અશક્ય માની, તે યોગને આગળ વધતો અટકાવવા તે મથી રહી હતી; પણ અંતરમાં તેનો જખ્ખર પ્રત્યાઘાત થઇ રહ્યો હતો. અંતરનું અને બહારનું તુચ્છ તોફાન જ માનવીને નબળો બનાવી દે છે. એ તોફાને બહાર નથી દેખાતાં પણ મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયોઃ એ ન્યાયે મનનાં સૂક્ષ્મ તોફાને બાહ્ય જગતના મહાપ્રલયથી વધુ ક્રાન્તિકર નીવડે છે. કૈલાસમાં પણ આ તોફાનોએ ત્રણ ચાર દિવસમાં જ મહા ક્રાન્તિ ઘટાવી દીધી. તેનું આંતર મન ત્રિભુવનના પ્રેમ માટે તલસાટ અનુભવી રહ્યું; પણ હજી તેનો બહારના જગતમાં સ્પષ્ટ આવિષ્કાર થઇ શક્યો ન હતો.

ઉમાને આ વાત જણાવતાં કૈલાસને શરમ આવવા લાગી, છતાં ઉમા કૈલાસની સ્થિતિ પરથી તેના મનમાં કંઈક ગંભીર માનસિક મંથન થઇ રહ્યાનું તો કદપી શકી હતી. આથી તેણે એક વાર કૈલાસને પૂછ્યું; “કૈલાસ બહેન ! તમને કંઈક થાય છે નહિ ? તમોને હું હરધડીએ મૂંઝાતાં દેખું છું.”

“એવું કંઈ નથી. જરા બે દિવસથી બેચેન રહું છું. એ તો અમરતું જ.” ગૂંચવાતી કૈલાસ બોલી.

“અમરતું તો નજ હોય. મને ન કહેવું હોય તો કંઈ નહિ, પણ મનની વેદના મનમાં જ રાખવાથી તે વધારે દારુણ અને છે.”

“તારું કથન સાચું છે.” કૈલાસની આખમાંથી અશ્રુનું ટીપું પડ્યું. ઉમા દૃઢ મનની કૈલાસને આમ પીગળતી જોઈ નવાઈ પામી. તેણે મનમાં કંઈ કંઈ કલ્પનાઓ કરવા માંડી.

“અહેન ! તમને શું પરિતાપ છે ? જણાવો તો ખરાં, નાહક શા માટે દિલ બાળો છો ?”

“ઉમા ! અહેન ! તને નહિ કહું તો કેને કહીશ ?” રૂસ્કા ખાતી કૈલાસ ઉમાને વળગી પડી. ઉમા તેને મૃદુતાથી પંપાળી રહી.

ઉમાએ કૈલાસની પરવશતા જાણી લીધી. તેને જરા વિરમય થયું, પણ તે વિરમય કરતાંયે રજુ થયેલા કાપડાની જટિલતા તેને વધુ વિચારણીય થઈ પડી. ગુજરાતનો ભાવિ મહારાજ ત્રિભુવન કૈલાસીને ગમી જાય તેવો હતો, પણ તત્કાલીન સમાજની દૃષ્ટિએ એ બનવું અશક્ય હતું. કૈલાસના મનોરથની સિદ્ધિ થવી ઉમાને અશક્ય લાગી. એ સિદ્ધિના માર્ગમાં મૃત્યુનું મુખ તેને જણાવા લાગ્યું. છતાં પોતાની પ્રિય સખીને યોગ્ય સાંત્વન આપવાનો ધર્મ તેણે બજાવ્યો.

ત્રિભુવનપાળ રોષભરેલે દિલે ચાલી જતી કૈલાસીને જોઈ રહ્યો. તે ધારત તો તેનો પીછો પકડી તેનું અપમાન કરી શકત, પણ કૈલાસ પ્રત્યેના તેના અંતરમાંનાં માન અને પ્રેમે તેના મોહને તેમ કરતાં રોક્યો. તેમ કરવાથી કૈલાસી ફરી કદી પણ મુખ ન બતાવે એ ભીતિ પણ હતી જ. કૈલાસી એકાદ વાર જરૂર ફરી તે સ્થળે આવશે, એવી આશાથી ત્રિભુવનપાળ રોજ તે સ્થળે આવી બેસતો. પણ, કેટલાક દિવસો સુધી તેની તે આશા ફળીભૂત ન થઈ, છતાં તે એ આશાનો ત્યાગ ન કરી શક્યો.

“ઉમા ! અહેન ! હું ઘેલી થઈ જઈશ. મારી મતિ અસ્થિર બની ગઈ છે. તું જ મને કહે કે મારે શું કરવું ?” કૈલાસ વિગલિત સ્વરે પૂછી રહી.

“બહેન ! પ્રશ્ન ખરેખરો વિકટ છે. પ્રાચીનકાળમાં તો આદ્યજ્ઞ-ક્ષત્રિય લક્ષ્મી સમાજમાં છુટ હતી, પણ આજે એ બનવું અશક્ય છે.” ઉમા બોલી.

“ઉમા ! અશક્યને શક્ય કરવાની તાકાત શું કોઈનામાં ન જ હોય ?” દાંત પીસતી કૈલાસ બોલી. તેની આંખમાં વિચિત્ર તેજઃ જળ-હળી રહ્યું હતું.

“રૂઢીને રાજમહારાજઓ પણ માન આપે છે. બહેન ! જગતના બ્યવહારને પુરૂષોત્તમના પ્રજ્ઞાવિતારોય માન આપે છે, તે તું ક્યાં નથી જાણતી ?”

“મને આજે એ બધા આદર્શ જૂઠા લાગે છે. મારો આદર્શ હું જાતે જ રચીશ.”

કૈલાસના તેજસ્વી સ્વભાવથી પરિચિત ઉમા જરા કંપી. તે ચૂપ રહી. સામાન્ય માણસથી રૂઢીના ચીલાને પડતો જ શી રીતે મૂકાય, એ તેને સમજતું ન હતું. ઉચ્ચતમ ગિરિશિખરે વસનારી નદીઓ પણ સદાસર્વદા રૂઢીરૂપ કિનારાને જ વશ વર્તે છે. પ્રતાપી સૂર્ય ને ચંદ્ર પણ ઉદય-અસ્તના રૂઢ બંધનો છોડી શકતા નથી. તો બિચારી કૈલાસ શું કરશે ? ઉમા મનમાં જ વિચારી રહી. કૈલાસનું તેજ, ચાતુર્ય, વિદ્વત્તા બધું જ જાણે રૂઢીરૂપી મહાદુર્ગની દિવાલો સાથે પછડાઈને નામ-શેષ થઈ જશે એમ તેને લાગ્યું.

છેવટે ઉમાએ કૈલાસી પ્રત્યેના સ્નેહથી કૈલાસીની ધ્રુષ્ટા પ્રમાણે ત્રિભુવનને મળવાની જવાબદારી માથે લીધી. કૈલાસે કહ્યું કે જરૂર ત્રિભુવન હજી પણ સરસ્વતીતીરે ફરવા આવતો હશે ને ત્યાં જ તેની મુલાકાત થશે. આ મુલાકાત દ્વારા ત્રિભુવનની વલણ જાણી લઈ તે કૈલાસી માટે કેટલે દરજ્જે સહન કરવા તૈયાર હતો તેની ખાત્રી કરી લેવાની હતી.

કૈલાસે કહેલું તે પ્રમાણે સરસ્વતીતીરેજ ત્રિભુવન ઉમાની નજરે પડ્યો. તે રોજ પેલા પથ્થરપર આવી બેસતો ને કૈલાસીના આવવાની વૃથા રાહ જોઈ નિરાશ થઈ ચાલ્યો જતો. એક દિવસ કૈલાસીને

બદલે તેની સખી ઉમા તેને મળી, ને તેના હૃદયમાં આશાનો સંચાર થયો. “ઉમાબહેન! કૈલાસને આટલો બધો રોષ ધરવો બ્યાબખી છે!” નિઃશ્વસિત સ્વરે ત્રિભુવન બોલ્યો.

ઉમાએ તેને શાંત કરી મુદ્દાના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી લીધી. કૈલાસ ધારે તો પણ એ બંનેનો સ્નેહ સંસારની નબરે લમની છાપવડે પ્રમાણિત થવો કેટલો અશક્ય હતો તે તેણે વિસ્તારથી ત્રિભુવનને જણાવ્યું. તેના જવાબમાં વખતોવખત પુનરુક્તિ કરીને ત્રિભુવને ઉમાને જે કહ્યું તે પરથી ઉમાને જોધતો પ્રત્યુત્તર મળી રહ્યો.

“કૈલાસને ખાતર હું અણુહીલવાડતું રાજપાટ પણ ત્યજીશ. અને તે નહિ જ મળે તો પ્રાણ ત્યજીશ, એ પણ નક્કી જાણજો.” આ જવાબ દ્વારા ત્રિભુવને પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો.

આ મુલાકાત પછી બીજે જ દિવસે સાંજે ત્રિભુવન પટ્ટણથી જરા દૂર આવેલા નદીકિનારેના એક નિર્જન શિવાલય આગળ કૈલાસની ઉત્કંઠાપૂર્વક રાહ જોતો ઉભો હતો. શિવાલય જીર્ણ હતું. તેમાં શિવ-લિંગનું પણ નામ ન હતું. ઘણાં વર્ષોથી તે ઉપેક્ષિત બન્યું હોય તેવું જણાતું હતું. ભમરાઓના ડરથી લોકો તેમાં પેસતાં જ નહિ. ને જનમાર્ગથી તે દૂર હોવાથી કોઈની દૃષ્ટિ ત્યાં ભાગ્યે જ આકર્ષાતી.

“આવી તો ખરી. તેજ, વિદ્વત્તા અને સ્વમાનથી ભરેલા તસ-તસતા ચાપ જેવી હોવા છતાંય કેટલી સ્નેહસરસા?” ત્રિભુવન પુલકિત મને બબડ્યો.

“પધારો કૈલાસકુમારી! છેવટે મારા અભાગી નેત્રોની તપશ્ચર્યા ફળી તો ખરી.” ત્રિભુવન કૈલાસી પાસે આવતાં બોલ્યો.

કૈલાસી ચૂપજ હતી. તેના વદનમાં ગંભીરતા પ્રસરી ગઈ હતી. કાણ જાણે કેમ એકાએક તેના મનમાં છુપો વિશ્વાદ જાગી રહ્યો હતો. કંઈક ન કરવાનું જાણે તે ભાન વગર કરી રહી હતી. તેથી તેનું તેજ, તેની વિદ્વત્તા અને આત્મશુદ્ધિ જાણે અકળામને “મા મા” શબ્દ કરતું નિષેધાત્મક ભાવ હૃદયમાં વહાવી રહ્યું હતું. આ સ્થિતિમાં કૈલાસી ચૂપજ રહે એ સ્વાભાવિક હતું.

“તપશ્ચર્યા ફળી છતાંય નેત્ર અભાગીજ રહ્યાં!” આ સાંભળી ઉમા હસી.

“પૂર્વે તપ ન કરી મૂક્યું હોય તે બધાં અભાગીજ તો.” ત્રિભુવન હસ્યો.

“આ શિવાલય તો મહારાજ વનરાજના વખત જેટલું જૂનું હોય તેમ લાગે છે.” મહાપરાણે કૈલાસ બોલી શકી.

“હા. ચાલો અંદર જઇ જોઇએ. અંદરની કાતરણી (કાતરકામ) જોવા જેવી છે.” ત્રિભુવને અમસર થતાં કહ્યું.

“અમે પણ પહેલાં આ તરફ ધણી વાર ફરવા આવતાં, પણ શિવાલયને દૂરથી જ જોઇ સંતોષ માનેલો. ચાલો આજે તો તે જોઇએ.” ઉમા બોલી.

જીર્ણ દ્વારમાં પેઠા પછી ઉમા એકાએક યાદ આવ્યું હોય તેમ બોલી: “રહો, રહો હું ધણાં બધાં બીલીપત્ર ને ધંતૂરાનાં પુલ બહારથી લાવું કે, તેનાથી આજે આપણે આ અપૂર્વ દેવને પૂજીએ, કૈલાસબહેન!” આમ કહી ઉમા બહાર ચાલી ગઇ.

ત્રિભુવન તથા કૈલાસ, ઉમાનો હેતુ સમજ્યાં, છતાં ત્રિભુવન બોલ્યો: “પણ અંદર દેવ છે જ નહિ ને કોને પુલપત્ર ધરાવશો?” પણ સખીને અનુકૂળ એકાંત રચી આપવા ઉત્સુક ઉમા તે સાંભળ્યા વગર જ ચાલી જ ગઇ.

“કૈલાસ ! કેમ બોલતી નથી તું?” અધીરા ત્રિભુવને શરઆત કરી. કૈલાસ ચૂપ જ રહી. તે શિવાલયના ઘુમટમાં ઉંચે જોઇ રહી હતી.

“ત્યાં શું છે કૈલાસ ? તારી ઉત્તર દષ્ટિને જરા આ નીચા માનવી પર કૃપા કરી પડવા દે.” ત્રિભુવન ફરી બોલ્યો.

કૈલાસનું હૃદયચંત્ર જોરથી ધડકી રહ્યું હતું. સકંપ તે બોલી. બોલતાં તેની જીભ ભારે થઇ ગયેલી જણાઇ. મહાપરાણે તે અવાજ કાઢતી હોય તેમ અનુભવી રહી. “કુમાર ! તમારી કારકિર્દી શું કામ બગાડો છો ? શા માટે અણહીલવાડનો રાજમુગટ ફગાવી દો છો?”

“મને માત્ર આ જગતમાં કૈલાસની જ કિંમત છે. પૃથ્વીનો રાજમુગટ તેના વગર નકમો છે. હું રાજ હવેશ તો કૈલાસ મારી રાણી થશે. કૈલાસ વગર મારું અસ્તિત્વ આ સંસારમાં અશક્ય છે.” ત્રિભુવન કંપતા સ્વરે બોલ્યો. મદનના મહાયાપ જેવું, ઉગ્ર સૌંદર્યરૂપી ગુણાથી કસોક્કસ બનેલું કૈલાસનું નવયૌવન, દષ્ટિરૂપ શરવડે કુમારને વીધી રહ્યું હતું.

“ધેણા છો કુમાર તમે.” હૃદયને મહાપરાણે હાથમાં રાખવા મથતી કૈલાસ બોલી.

“તમે જ મને ઘેલો કર્યો છે, મારી હૃદયરાણી!” કહેતો ત્રિભુવન ખભે નાંખેલું ધનુષ્ય સંભાળતો જરા આગળ વધ્યો.

“ત્રિભુવનકુમાર ! હજી થોડા દિવસ વિચાર કરી જુઓ.” મૂંઝાતી કૈલાસ જરા પાછી પડી. એની એ મૂંઝવણ એના મુખે મહાસોહાગ પાથરી રહી.

“મારી કૈલાસ ! હજીયે વિચાર ?” કહેતો ત્રિભુવન આગળ ધસ્યો. તેણે કૈલાસના પુષ્પસુકોમળ દેહને આથમાં બીડી, તેના પાંદડી જેવા હોઠપર પ્રેમની ઉગ્ર હુકુમતું ચુંબન ચોડી દીધું. કૈલાસથી એક ઝીણી ચીસ પડાઇ ગઇ.

“આવી કૈલાસબહેન !” બહારથી જરાવારે અવાજ આવ્યો ને ઉમા થોડા બીલીપત્ર સાથે દોડી આવી.

“રોષ, ગભરાટ, અને મૂંઝવણથી કૈલાસ બેભાન જેમ ત્રિભુવનના બાહુપાશમાંથી છુટી પડી. દોડી આવતી ઉમાએ પલકમાં જ તેને પોતાની આથમાં સંભાળી લીધી.

“કેવા અશુભ છો તમેય !” ઉમાએ ટપકાભરી આંખે ત્રિભુવન તરફ જોયું. તે ચુન્દેગારની જેમ ઉભો હતો.

પોતાના સ્થાનમાં આવી બેમર્યાદા આચરનારાઓને ત્રીજા નેત્રથી શંકર પોતે જોઇ રહ્યા હોય તેમ, એક બાંકામાંથી કાઢતી આંખ અલક્ષ્ય રીતે આ દૃશ્ય જોઇ રહી હતી.

પ્રકરણ ૧૨ સુ

કુંડ શિવદત્ત

રાજચિંતાકારી મહારાજને આંખ તો બેજ હતી, પણ ગુપ્તચર રૂપી આંખોવડે તે સહસ્રચક્ષુરાળા ગણાતા હતા. એમની એ અનંત આંખડી, દેશપરદેશ અધે ચક્રાર રીતે ફર્યા કરતી. એ અદૃશ્ય આંખ એમના હુસ્મનોને ખબર પણ ન પડે તેવી રીતે તેમના પર ચોક્કાપહેરો રાખતી. કિશોરસિંહ તેમના સર્વ ચરોનો નાપક હતો. તેની વફાદારી પરજ રાણા લૂણસાપાની પદ્મણી સત્તાનો આધાર હતો.

“કિશોર ! પેલાં હવે નદીકિનારે દેખાય છે ખરાં કે ?” લૂણસાપાએ એકવાર કિશોરને પૂછ્યું.

“ના, મહારાજ ! પેલી યુવતીઓ હવે નથી દેખાતી. સોલંકી તો રોજ ત્યાં આવે છે જ.” કિશોરે કહ્યું.

“જેજે ભૂલાવામાં પડતો. મળવાનું સ્થળ બદલી નાંખવાની બાજી ન રમતાં હોય, તે જેજે.” લૂણસાપાએ કહ્યું.

“તેની હરકત નથી. તેમની પાછળ ચાર ગોઠવી દીધા છે.”

જે વખતે શિવાલયમાં ત્રિભુવનપાળ ને કૈલાસનું મિલન થયું તે વખતે જે છુપું નેત્ર શિવાલયની દીવાલના આકારમાંથી ચમચગી રહ્યું હતું તે નેત્ર કિશોરના ચારનું હતું. તે જ રાત્રે લૂણસાપાને એ હકીકત નિર્વોદત થઈ અને ચતુર લૂણસાપાએ તેને યરોબર પચાવતાં બીજા જરૂરી પ્રશ્નો પણ પૂછી લીધા.

લૂણસાપાને આ બાતમી બહુ જ મહત્વની લાગી. કૈલાસી લૂણસાપાને પોતાની ઇષ્ટસિદ્ધિના સાધન જેવી લાગી. ત્રિભુવનપાળને અણહિલપુર પદ્મણીને યુવરાજ ઠરાવવા સમઘડેવી મથી રહી હતી અને ત્રિભુવનનો વારસ તરીકેનો હક્ક કોષક પળે બીમદેવ પણ કપ્પલ કરી દે તેની રાજચિંતાકારીને ખૂબ જ બીક હતી. લૂણસાપાની ઇચ્છા બીમદેવ પછી ગુજરાતની ગાદીએ પોતાના વંશજોને લાવવાની હતી,

પણ તેમાં ત્રિભુવન નડતરરૂપ હતો. આથી ત્રિભુવનને નાલાયક ઠેરવવાના કામમાં અને તેની વિરૂદ્ધ લોકમત કેળવવાના કાર્યમાં કૈલાસ સાધનભૂત બનશે, એમ લૂણસાપાને લાગ્યું.

વેદગર્ભરાશિને લૂણસાપા ગુરૂ તરીકે માનતા અને વખતોવખત તેમનાં દર્શનમાટે તેમના નિવાસસ્થાને લૂણસાપા જતા હતા. એક પ્રસંગે ધર્મની ચર્ચામાંથી ગુરૂશિષ્ય ધર્મના વ્યાહવારિક સ્વરૂપ પર વાતો કરવા લાગ્યા. આ પ્રસંગે લૂણસાપાએ કહ્યું: “દેવ ! ધર્મની બાબતમાં પણ માનવીઓ લડવાનું તો બાગ્યેજ વિસરે છે. આજે પણ એ લડત તો ચાલુ જ છે.” રાજચિંતાકારી ગુરૂદેવને દેવ કહી સન્માનિત હતા.

“એ તો લડનારાઓને ધર્મ પણ બહાનારૂપ થાય છે. પોતાની બીજા મુદ્દાઓપરની લડાઈને લોકો ધર્મનું સ્વરૂપ આપી, બીજા અગ્ર જનોને ફાસલાવે છે. પણ આજે કુમારપાળ કે અબજપાળદેવના વખત જેવી સ્થિતિ તો હવે નથી રહી.” ગુરૂએ ધીમેથી કહ્યું.

“એનું એક મોટું કારણ ગણો તો તે આપના આ નમ્ર સેવકની રાજકર્મચારીઓપર ફરતી ધાકભરી આંખ છે. પણ તે છતાંય જિનમતના હિમાયતીઓ શૈવધર્મ પર છુપો હથેલો કરવાની તક તો સાધે જ છે.”

“કાંઈ એવું બન્યું છે હમણું ?” ગુરૂએ પૂછ્યું.

“હા, આપને કહેવા જેવી જ વાત છે.” ચારે બાજુ જોઈ કાંઈ અનુચર કે બીજો માણસ નથી તેની ખાત્રી કરી લઈ, લૂણસાપા ધીમેથી બોલ્યા: “ત્રિભુવન, સુમલદેવી ને ચાર્યાંગ તો એક પક્ષમાં છે તે તમે જાણો છો. એ ત્રિભુવને હમણું એક મહાન અઘટિત કૃત્ય કર્યું છે. દેવ ! પગતળે બળતું આવ્યું છે હવે તો.” એમ કહી રાજચિંતાકારીએ ગુરૂના આસન તરફ માનસહ નમી ગુપચુપ સ્વરે એકી વાતચીત કરી લીધી.

“એ તો મહા અનાચાર લેખાય, રાણાજી ! એનો કાંઈક ઉપાય યોજવો ઘટે છે.” ગુરૂદેવે ગંભીર વદને કહ્યું.

“ઉપાય તો કરવો જ ઘટે છે. પણ શિવદત્તને આ બદલ જાણ કર્યા સિવાય કંઈ ન બને. અને તે કાર્ય આપના સિવાય બીજું કાણ કરી શકે તેમ છે ? તપોધન શિવદત્તને આ વાત બહુ દુઃખદાયક લાગશે, પણ જણાવવી તો પડશે જ.”

“પણ કૈલાસ જોવી છોકરી કેમ ડગી તે નથી સમજાતું. એણે જિન થવાનું કપ્પદ્યું હશે ?” વેદગર્ભરાશિએ પ્રશ્ન્યું.

“એ તો મોહધેલાં બાળકો શું ન કરે ?” લુણસાપા મંદપણે હસ્યા.

“હર ! હર ! મહાકલિનું કેવું પ્રાબલ્ય ! બિચારો શિવદત્ત શૈવ મતનો મહાધુરંધર; તેના પર જ આ આક્રમ !” ગુરૂદેવ ચિંતિત બન્યા.

“એ ત્રિભુવન ને પટરાણી સ્વમલદેવી જ શૈવાનાં મહાદેવી છે, દેવ !”

“ભગવાન પિનાકી સૌ સારાં વાનાં કરશે. માણસે તેવા દ્વેષમાં પડવાની જરૂર નથી.” પોતાને ઘટતા સાત્ત્વિક ભાવે ગુરૂદેવ બોલ્યા.

“મમે તેમ પણ દેવ ! જો એ ત્રિભુવન સોલંકીને ક્રોધેત કરવામાં નહિ આવે, તો તે આવાં કૃત્યનો ત્યાગ નહિ કરે. રાજની રીતે તો હું કશુંયે નહિ કરું. કરવું ઇષ્ટ પણ નથી. પણ એના આ અનાચારને શિવદત્તે, આપે અને બીજાઓએ નિભાવી લેવા જેવો નથી.” ત્રિભુવન વિરૂદ્ધ શૈવધર્મીઓ અને બીજા રાજપુરુષો ઉશ્કેરાય ને તેને પ્રભાવનો ધિક્કારે એવું વાતાવરણ પેદા કરાવવા લુણસાપા ઉત્સુક હતા.

“શિવ, શિવ !” શ્વેત દાદી પસરાવતા ગુરૂદેવ બોલ્યા. ધાર્મિક અનાચાર તેમને સાલતો હતો. છતાં માનવીઓ તેને માટે લડે, એ તેમના સાત્ત્વિક આત્માને પસંદ ન હતું. છતાં શિવદત્તને હવે બધી વાત પહોંચશે એટલે એ ઉગ્ર પુરુષ બધી વાત જીરવી શકશે નહિ, એની લુણસાપાને ખાત્રી હતી. વળી ધરડા લુણસાપા એમ પણ સમજતા હતા કે, ત્રિભુવન કે કૈલાસના પ્રેમપ્રકરણનું હજી તો પ્રભાત જ હતું. એ પ્રેમપ્રકરણ તેની પરાકાષ્ટાએ પહોંચે ત્યારે જ ત્રિભુવન

પાયમાલ થાય તેમ હતું. એટલે હાલ જરૂર પૂરતી ચિનગારી મૂકી તે શાંત રહ્યા.

શિવદત્તને આ બનાવની જાણ થતાંજ તે સળગી ઉઠ્યો. પળવાર તો તે આ ઘટના માની પણ શક્યો નહિ. પરંતુ ગુરૂદેવ કહે તે ખોટું તો હોયજ નહિ, એ તે બરાબર જાણતો હતો.

“ગુરૂદેવ ! હેમાચાર્ય અને શંકરસ્વામી દેવબોધાચાર્યની યુદ્ધકથા જેવો પ્રસંગ પાછો ઉપસ્થિત થયો છે. હું જિન ધર્મને દંડનાવી દષ્ટિ. મારી પ્રાણુથી ખારી પુત્રીને ફસાવનાર સોલંકી બચ્ચાને યાદ પોકારાવીશ. આજથી હું પરશુરામ બનું છું.” ઉગ્રતાભર્યો શિવદત્ત વેદ-ગર્ભરાશિ સમક્ષ રોષ ઠાલવવા લાગ્યો.

“ભાઈ ! વિદ્વાન્ થઈને ક્રોધરૂપી ચાંડાળને વશ ન થા.” ગુરૂ બોલ્યા.

“હવે ચાંડાળો ને ચાડીયા, ભૂત ને પિશાચ, દાવપેચ ને કૌટિલ્ય-નીતિ એજ મારા સાથી હો.” આઠાણ વધુ દંઢપણે બોલ્યો.

“વત્સ ! શાંત થા. ભગવાન્ પશુપતિને શરણે જા. તે તને શાંતિ આપશે.”

“હવે મને શાંતિ ન જોઈએ. મારે વૈર સિવાય બીજું નથી જોઈતું. ભગવાન્ રૂદ્રના કંઠના હળાહળ જેવું વૈર મારા હૃદયમાં વાસ કરો.”

વૈરથી ઉગ્ર બની ગયેલા વિપ્રને વેદગર્ભરાશિએ મહાપરાણે શાંત પાડી, તેને શું કરવું ઉચિત હતું, તે સમજાવ્યું. કૈલાસીને સમજાવી. કબજે રાખવા અને ફરી અનાચારીઓના પ્રપંચમાં ન ફસાય તેવો ઉપદેશ દેવા સલાહ આપી. ગુરૂનાં સિનઘ વચનોથી ગલિત મોહવાળો થઈ શિવદત્ત, રોષને જરા દબાવી પોતાનું વર્તમાન કર્તવ્ય વિચારી રહ્યો.

રોષાકુળ શિવદત્તે પુત્રીને અતિશય કડવા શબ્દોથી ઠપકા આપ્યો. જવાબમાં પોતાનાં કમળ જેવાં નેત્રોમાંથી કૈલાસ મોતી જેવાં જળબિંદુ વરસાવી રહી. પણ એ કમળની કે મોતીની જરાય પરવા શિવદત્તે કરી નહિ.

“અબરદાર, હવે ધરબહાર પગ મૂક્યો છે તો. ન જી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ એ મનુવાક્ય હું ભૂલ્યો, તેનું જ આ પરિણામ. નાદાન છોકરી! મારા કુળ અને ધર્મના શીલ અને ગૌરવને ખાતર હું તને હણતી પણ પાછું વાળી જોવાનો નથી, એ યાદ રાખજે.”

કૈલાસ માત્ર રૂદન જ કરી રહી હતી. પિતાએ તેને કંઈક કંઈક કટુ વચનો અને કટાક્ષવચનો સંભળાવ્યાં, પણ તેનો કાંઈપણ જવાબ તેણે આપ્યો નહિ. પિતાની વ્યથા કંઈક અંશે તે સમજતી હતી, છતાં પોતે જે માર્ગ લઈ ચૂકી હતી તે તજી દેવો તેને જરા પણ સારો લાગ્યો નહિ. “જીવડું તો ત્રિભુવનની સાથે જ, નહિ તો મૃત્યુ ભલે આવે.” તેનું હૃદય બોલી રહ્યું હતું. પિતાને સંતોષવા ખાતર પણ તે આત્મઘાત સિવાય બીજું કાંઈ કરી શકે તેમ ન હતું. આવેશવશ તેણે એક બે વાર તે વિચારને પણ મનમાં સ્થાન આપ્યું, પણ તે બહુ કાળ ટક્યો નહિ. કામદેવ જેવો ત્રિભુવન તેની સમક્ષ ખડો થઈ આત્મ-ઘાતનો માર્ગ શોધી જાણે ઉભો રહેવા લાગ્યો.

શિવદત્તે કૈલાસના અવરજવરપર અંકુશ મૂકી દીધો. ઉમાનું તેની પાસે આવવાનું લગભગ બંધ થઈ ગયું. ફરવા જવાનું, દર્શન જવાનું, કે સ્નાન માટે નદીતીરે જવાનું પણ બંધ થયું. ધરની દીવાલો વચ્ચે પૂરાયેલી કૈલાસ મુંઝવણ અનુભવી રહી. કુંઢ થયેલા શિવદત્તે સંસ્કૃત કાવ્યો, નાટકનાં પુસ્તકો કૈલાસી વાંચતી હતી તે આળી નાંખી, કૈલાસની આસાનકેદ કપરી બનાવી દીધી હતી.

આમ છતાં પ્રણયીઓની કદપના અને પ્રાણુવિનિમયની અદ્વૈત રીત પર કોઈથી અંકુશ મૂકી શકાતો નથી. તે ન્યાયે કૈલાસને પણ એટલી નિરંકુશતા તો હતી જ. તે દ્વારા તેના પ્રાણમાં જળતી પ્રણયની જ્યોત તો તે ઝળહળતી રાખી રહી હતી.

પ્રકરણ ૧૩ મું

ભીમદેવનું સ્વપ્ન

પૃથ્વિ ભોળા ભીમને સંતાન ન હતું, એટલે રાજ્યનો વારસ કરાવવા તે મન સાથે વિચાર કરી રહ્યો હતો. પણ તે કામ તેને મહા વિકટ લાગતું હતું. કારણ રાજ્યનો કાચુ લૂણસાપાના હાથમાં હતો. લૂણસાપાની મદદ વગર ભોળા ભીમને જરા પણ નીભે તેમ ન હતું. લૂણસાપાની લાંબી શ્રમભરી રાજસેવા અને ધોળકામાં તેમના વારસોની જામતી જતી સત્તા તરફ નજર ફેરવતાં ભીમદેવને લાગતું કે, રાજ્યના યુવરાજપદે લૂણસાપાના સંતાનને જ લેવો ઉચિત હતો. પણ શૈવધર્મી લૂણસાપાની વિરૂદ્ધ પટરાણી સુમલદેવી અને જિન મંત્રીશ્વર ચાર્યીંગ તથા બીજા જૈન રાજપુરુષો હતા. તે બધા ભીમદેવના નજીકના પિતરાઈ કાકાના કુમાર ત્રિભુવન સોલંકીને વારસ ગણી તેનો યુવરાજપદે અભિષેક થાય એમ ઇચ્છતા હતા. ભીમદેવની નિકટમાં નિકટનો વારસ ત્રિભુવન હતો, તેથી તથા તે જિનમતને માનતો હોવાથી તેને ટેકા આપનાર મંડળ નાનું ન હતું.

આ રીતે બેઉ તરફ ભીમદેવને દુઃખ હતું. તેમાં સૌથી મોટી બીંતિ એક તરફ માનીતી સુમલદેવીની અને બીજી તરફ લૂણસાપાની હતી. આ સ્થિતિમાં ભીમદેવની “સૂડી વચ્ચેની સોપારી” જેવી દશા હતી. ત્રિભુવન જૈનમતમાં શ્રદ્ધાવાળો હતો અને ભોળો ભીમ પણ યુવાન વયે તે ધર્મમાં સારી શ્રદ્ધા ધરાવતો હતો. ત્રિભુવન યુવરાજપદે આવવા બધી રીતે યોગ્ય હતો. પણ તે વાત લૂણસાપાને ગમતી ન હતી, અને લૂણસાપાને ન ગમે તેનો અમલ કરવો મહારાજ ભીમદેવ માટે અશક્ય હતો. વીરમ કે વીસળ પણ સોલંકી બાયાતો હોઈ તેમાંનો ગમે તે એક યુવરાજ બને એવી લૂણસાપાની ઇચ્છા હતી, પણ જૈનમંડળ તથા સુમલદેવી તેની વિરૂદ્ધ પડ્યાં. પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં અશાંતિ ફેલાવી પોતાને હેરાન કરે એ ભીમને પસંદ નહતું. આથી ભીમ યુવરાજ નિયુક્ત કરવાની વાત મનમાં જ રાખી રહ્યો હતો.

એક વખતે મહાધિપતિ વેદગર્ભરાશિ મહારાજ પટ્ટણુ પધાર્યા હતા. તે વખતે ભીમદેવ મહારાજએ યુવરાજ કાને નીમવો તે બાબત તેમની સલાહ પૂછી. ભીમદેવને આ સાત્ત્વિક વિપ્રમાં સારી શ્રદ્ધા હતી.

“મહારાજ! એ વિષયમાં આપ અને આપના મંત્રીઓ શ્રેષ્ઠ નિર્ણય કરી શકો તેમ છો.” વેદગર્ભરાશિએ એ બાબતમાં ઉદાસીનતા દર્શાવી.

“પણ દેવ ! મહારાજધિરાજને આ બાબત આપ શું ઇષ્ટ લેજો છો, તે જણાવો તો માર્ગસૂચન થાય. આપ રાજનીતિના જ્ઞાતા ક્યા નથી કે આમ ઉદાસીનતા દાખવો છો?” તે વખતે હાજર રહેલા લૂણસાપાએ વેદગર્ભરાશિને સ્પષ્ટ બોલવાની ફરજ પાડી.

વેદગર્ભરાશિ લૂણસાપાની ઇચ્છાથી તદ્દન અજ્ઞાત નહતા, અને અંતરમાં વીરમ જેવો શૈવધર્માવલંબી ને પરાક્રમી પુરૂષ ભીમની પછી ગાદીએ આવે તે તેમને પણ ગમતું હતું. છતાં તે પોતે આવી બાબતોમાં સક્રિય રસ ભાગ્યે જ લેતા હતા. તેથી તે સ્મિત કરી બોલ્યા: “અમારું પોપટિયું જ્ઞાન તમારા સરાણે ચઢી ચૂકેલા રાજનીતિના જ્ઞાન આગળ નકામું છે. છતાં મહારાજ પૂછશે તેનો સ્વમતિ પ્રમાણે પ્રત્યુત્તર આપીશ.”

“દેવ ! અણુહીલપુર પટ્ટણુના પાટે મારી પછી ખેસનારા બે લાયક પુરૂષો મને જણાય છે: એક ત્રિભુવન સોલંકી અને બીજો વીરમદેવ. પણ આ બંનેમાંથી એકની પસંદગી કરતાં સામો પક્ષ નારાજ થાય છે. આ સ્થિતિમાં મારી મુંઝવણ બહુ બારે છે. આપ કંઈ માર્ગ દર્શાવશો?”

“શિવોહમ, શિવોહમ” બોલી પળવાર મહાધિપતિ ચૂપ રહ્યા પછી થોડીવારે તે બોલ્યા: “મહારાજને આત્મા જેને પસંદ કરે તેને યુવરાજ નીમવો એ જ ઇષ્ટ છે. તેમ થયા પછી સામા પક્ષને બળથી દાબી દેવાનું તો રાજનીતિનું સ્પષ્ટ નિધાન છે. રાજગાદીનું તેજ તો સચવાવું જોઈએ.”

“આપે તો જોળ જોળ જવાબ આપ્યો.” લૂણસાપા વેદગર્ભરાશિ તરફ જોઈ હર્યા. તેમની ધચ્છા, પોતાને લાલ થાય તેવી સલાહ મઠાધિ-પતિના મુખેથી કદાવવાની હતી. આ વાત મઠાધિપતિ પણ સમજતા હતા. લૂણસાપાને નાખુશ કરવાની તેમની ધચ્છા નહતી; છતાં રાજ-કાજમાં માથું મારી હોળીતું નારિયેળ ન બનવાની પણ તે સૌધુપુરુષ કાળજી રાખતા હતા. આથી તે લૂણસાપાની સામે જોઈ મંદ રિમત કરી, શ્વેત દાઢી પર હાથ ફેરવી ચુપ જ રહ્યા.

“દેવ ! આપ કોને વધુ લાયક ગણો છો તે તો કૃપા કરી જણાવો.” બીમદેવે પૂછ્યું.

“હું ?” લાંબી દાઢી છાતીએ ઓડે તેમ હલાવી વેદગર્ભરાશિજી જરા હર્યા. પછી લૂણસાપા સામે જોઈ રાગને સંબોધી ધીમેથી બોલ્યા: “મહારાજધિરાજ ! આ બદલ એક જૂની કથા હું આપને સંજ્ઞાપું છું. તે કથા આપની મુંઝવણને ઉકેલ કદાચ આપશે.” ચતુર ધર્માધિકારીએ વિચિત્ર માર્ગ અખત્યાર કર્યો.

“રાજેન્દ્ર ! આ લૂણસાપા રાણાના પિતા આનાક સોલંકી પટ્ટણમાં જ મહારાજ કુમારપાળના દરબારમાં તેમની સેવા માટે રહેતા હતા તે તો આપ જાણતા જ હશે. એ આનાક અથવા અણેરાજ સોલંકી એક રાત્રે મહારાજધિરાજ કુમારપાળની ચોકી માટે તેમના ધવલગૃહમાં સૂતા હતા. તે વખતે મધરાતે એકાએક કોઈ માણસ ધવલગૃહમાં દાખલ થયો. અણેરાજે તેને અટકાવી પૂછ્યું: ‘તું કોણ છે ને મુખ્ય દ્વારપાળોની બહારની ચોકી વટાવી અંદર શી રીતે આવ્યો ?’ આવનારે કહ્યું: ‘હું આપનો દાસ ધોળકાથી આવું છું.’ આ સાંભળી ધરના સમાચાર પૂછવા અણેરાજ તેને બાબુએ લઈ ગયા. આવનાર દાસે કુંવર અવતર્યાના સમાચાર આપી વધામણી માગી. અણેરાજે આનંદપૂર્વક તેને પોતાના કંઠમનિ સોતીનો હાર આપી વિદાય કર્યો. આ વખતે અંદરના ભાગમાં શ્રવ્યા-ધીન થયેલા મહારાજ કુમારપાળ જાગતા હતા. તેમણે અણેરાજને અંદર બોલાવી શી હકીકત હતી તે પૂછ્યું. જવાબમાં મહારાજ કુમાર-પાળને અણેરાજે બધી હકીકત જણાવી. આ સાંભળી મહારાજ

કુમારપાળે ભવિષ્ય ભાંખ્યું કે, “એના જન્મની વધાઈ ખાવાને ચાકર આવ્યો, તેને દ્વારપાળે અટકાવ્યો નહિ, તેથી હું રાજ થઈ છું. કેમકે તે પુત્ર ગુજરાતનો રાજા થશે. પણ કુંવર જન્મ્યાની વધામણી માત્ર તમને જ આપી બહારથી જ તે આવ્યો ગયો તેથી આ ધવળગૃહમાં કે આ નગરમાં નહિ, પણ બીજાં કોઈ નગરમાં તેની રાજધાની થશે.” મહારાજ કુમારપાળ શુકન વિદ્યામાં પારંગત હતા તે તો આપ જાણતા જ હશે. મહારાજ, એ કુમાર તે જ આ આપની સામે બેઠેલા લાવણ્ય-પ્રસાદ કિંવા રાણા લૂણસાપા છે. આજે ગુજરાતનો રાજભાર આપે તેમને શિર નાંખ્યો છે તે મહારાજ કુમારપાળદેવનું ભવિષ્યકથન સાચું પડ્યું છે. હવે આપને ઠીક લાગે તેને વિચારપૂર્વક યુવરાજપદે નીમો.” મહાધિપતિ વાત પૂરી કરી ચૂપ થયા અને પછી આશીર્વાદ આપી ચાલ્યા ગયા.

વેદગર્ભરાશ્ત્રિના ગયા પછી તેમણે કહેલી વાત પર ભીમદેવ વિચાર કરવા લાગ્યો. લૂણસાપા ખરેખર રાજા જેવી સત્તા ભોગવતા હતા અને તેમની રાજધાની ધોળકામાં હતી, તે જોતાં કુમારપાળદેવનું કથન સાચું પડ્યું હતું. હવે લૂણસાપાની વિરુદ્ધ થઈને ત્રિલુવનને યુવરાજ ઠરાવવો સહેલો ન હતો, એમ પણ ભીમદેવને લાગ્યું. લૂણસાપાના પરાક્રમી પુત્ર અને તેના દક્ષ મંત્રીઓ વસ્તુપાળ તેજપાળ, પટ્ટણુનો ડંકા દિગંતમાં બળવી ચૂક્યા હતા. પટ્ટણુના યુવરાજપદનો વાસ્તવિક અધિકાર એ રીતે તેમણે પ્રાપ્ત કરી લીધો હતો ને તે અધિકારથી તેમને રચીત કરવાનું સામર્થ્ય પોતાનામાં કે બીજા કોઈનામાં તે સમયે ન હતું, તે વાત પણ ભીમદેવને દીવા જેવી સ્પષ્ટ થઈ હતી.

વૃદ્ધત્વથી નિર્બળ બનેલા રાજાએ આખો દિવસ તે જ બાબતનો વિચાર કર્યા કીધો. રાત્રે સ્વપ્નમાં પણ તે જ વિચારો તેના માનસમાં રમી રહ્યા હતા. પરોઢમાં મહારાજ ભીમદેવને એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આવ્યું. એ સ્વપ્નને રાજા સ્વપ્ન નહિ, કિંતુ પ્રત્યક્ષ જાગૃત અનુભવ જેમ ગણવા લાગ્યો.

સ્વપ્નમાં ભીમદેવે એક શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરેલી અને શ્વેતચંદનથી વિદેપિત બનેલી દેવીને જોઈ. તેના હાથમાં એક શ્વેત પુષ્પની માળા હતી. મ્હાન મુખે તે ભીમદેવ સામે જોઈ બોલી: “મને ઝોળખી?”

“ના, ઝોળખ નથી પડતી.” સ્વપ્નમાં જાણે ભીમદેવ બોલ્યો.

“હું ગુર્જર રાજલક્ષ્મી પોતે છું. આજે મારું દેવદુર્લભ પદ્મણિર્જળ અને મ્હાન બન્યું છે. તેથી દ્વભાતી હું આ મારી પુષ્પમાળા કાને પહેરાવું તો ગુર્જરરાષ્ટ્રનું તેજ પુનઃ પ્રગટે તેનો વિચાર કરતી ફરી રહી છું. પણ છેવટે મારી નજરે એક પુરુષવર પડ્યો છે જેને ક’ંટે હું આ શ્વેતમાળા આરોપી ગુર્જરધરાને મહિમાવતી કરીશ. રાજન, તે પુરુષ કોણ તે તું જાણે છે?” દેવીએ પૂછ્યું.

“ના, તે કોણ છે?” રાજાએ પૂછ્યું.

“તે ધોળકાના રાણાપદે બિરાજે છે, ન તેને જ તારો યુવરાજ નીમવા હું તને અનુરોધ કરું છું. એથી વિરુદ્ધ તું વતીશ તો દુઃખ પામીશ.” એમ કહેતી દેવી પળવારમાં અદ્રશ્ય થઈ ગઈ.

રાજા તુરત જ જગૃત થઈ ગયો. તેણે સ્વપ્નની ઘટનાનો વારંવાર વિચાર કરી જોયો. જાણે એ દેવી તેને હજીયે સામે ઉભી રહી સ્વપ્નમાં કરેલી આજ્ઞાનો અમલ કરવા સૂચવી રહી હોય, તેવું કદપનાચિત્ર તે જોઈ રહ્યો.

પ્રાતઃકાળે મંત્રીઓ સમક્ષ પોતાના સ્વપ્નની હકીકત રાજાએ રજૂ કરી અને સાથે સાથે ગુર્જર રાજલક્ષ્મીના અનુરોધ પ્રમાણે યુવરાજ નીમવાની પોતાની ઇચ્છા પણ તેણે પ્રગટ કરી. ભોળો ભીમ ખરેખર ભોળો હતો. તેના સરળ સ્વભાવને લીધે તે ભાગ્યે જ કંઈ વાત ગુપ્ત રાખી શકતો.

રાજાએ આ પ્રમાણે નિર્ણય કર્યાની વાત જાણી પટરાણી સુમલ-દેવી ચમકી ઉઠ્યાં. તેમણે ચાર્યાંગ, આનંદસૂરી વગેરેને મળી પુનઃ તજવીજ કરવી તેનો વિચાર કરવા માંડ્યો. રાજચિંતાકારી કંઈ પણ ખમલાં લઈ શકે તે પહેલાં જ ચતુર સુમલદેવીએ પોતાની પટરાણી તરીકેની સત્તા વાપરી, રાજાને પોતાના હાથમાં લેરાની તરફીય ગોઠવી દીધી.

પ્રકરણ ૧૪ મું

ભીમદેવનો પ્રવાસ

સૂમલદેવી જાણતી હતી કે, રાજચિંતાકારી પહેલી જ તકે ભીમદેવના નિર્ણય મુજબ પોતાના પૌત્રને યુવરાજપદે અભિષિક્ત કરાવી દેશે. આથી મહારાજ ભીમદેવને તાકીદે પદ્મજી નગરમાંથી બહાર પ્રવાસમાં લઈ જવાનો નિર્ણય પટરાણીએ કર્યો. પણ રાજચિંતાકારી એ વાત જાણે તો રાજાનો પ્રવાસનો કાર્યક્રમ સહજે રદ કરાવી શકે તેટલી સત્તા ધરાવતો હતો. આથી એક જ રાતમાં રાજચિંતાકારીને હાથ-તાળી આપી ભીમદેવને લેઈ પ્રવાસમાં નીકળી જવાની ગોઠવણ ગુપ્ત રીતે સૂમલદેવીએ કરવા માંડી.

મહારાજને પ્રવાસમાં લઈ જવાથી યુવરાજપદે કાષ્ઠને પણ અભિષિક્ત કરવાનું હાલ તુરત માટે મુલતવી રહે એ દેખીતું હતું ને પ્રવાસમાં પોતાની સાથે રાખી રાજના વિચારોમાં પરિવર્તન કરાવવાની પણ તક મળે તેમ હતી. પટરાણીને આ યુક્તિ આચાર્યે દર્શાવી હતી. વળી પોતે પણ તેમના પ્રસ્થાન પછી એકાદ બે દિવસે પ્રવાસમાં અર્ધે રસ્તેથી જ સાથે જોડાઈ જશે, એમ પણ તેણે જણાવ્યું. હાલ તુરત પટરાણી તથા આનંદવિજયસૂરીએ મહારાજની સાથે નીકળવાનું નક્કી થયું, અને મહારાજના સંરક્ષણ માટે તથા સગવડ સાચવવા જ્યંતસિંહને સાથે લેવા મહારાજ પાસે જ આજ્ઞા કરાવવામાં આવી. ભીમદેવ સામાન્ય બાબતોમાં સૂમલદેવીની ઇચ્છાને માન ન આપે, એવું ભાગ્યે જ બનતું.

“તમે અમીરી સાથે જ ચાલો ને જ્યંતસિંહ પાછળ રહે તો શી હરકત છે?” પટરાણીએ આચાર્યને કહ્યું. આચાર્યની હુંફ વગર એકલા જવું તેને બીનસલામત લાગતું હતું.

“તેમ ન બને. જ્યંતસિંહને તો મહારાજ કરતાંય વધુ જાત્રાથી રાખવા પડશે, એ અહીં રહે તો લવણપ્રસાદ તુરત જ એને હાથ કરી લે ને પછી શું બને તે ખબર છે?” ચાર્ચિંગે પૂછ્યું.

“શું બને વાર?” રાણીએ હસીને પૂછ્યું.

“એવું બને કે આપણે અધાં ફરી પટ્ટણુમાં પાછાં જ ન પેસી શકીએ.” ચાર્ચિંગે હસ્યો.

“તમને લૂણસાપા રોકશે તો?” રાણીએ શંકા કરી.

“તેમ થવા જ નહિ દઉં.” હું તમને અધરસ્તે મળી ગયા પછી જ આ વાત લૂણસાપા જાણશે.

જ્યંતસિંહ લૂણસાપાને મળી જાય તો પછી વશ થયેલો ભીમ-દેવ પણ નકામો હતો એ ચાર્ચિંગે જાણતો હતો. વળી લૂણસાપાની ધાકથી ચાર્ચિંગે આ ગોઠવણમાં અગ્રભાગે પડવા માગતો નહતો. તેથી પોતે પાછળ રહેવાનું પસંદ કરતો હતો.

ચૌલાની પાછળ રાજચિંતાકારીના ગુપ્તચર ફરતા હોવાથી ચાર્ચિંગે જ જ્યંતસિંહની મુલાકાત લઈ પટ્ટણુનો સંદેશો તેને જાણાવ્યો. પ્રવાસમાં ચૌલા સાથે રહેવાનું મળશે એ ખીના જ જ્યંતસિંહને મહત્ત્વની લાગી. જ્યંતસિંહની સંમતિ મળ્યા પછી જ તેને પ્રવાસમાં આવવાનો મહારાજનો ગુપ્ત હુકમ પહોંચાડવામાં આવ્યો. આ બધી ગોઠવણ ચાર્ચિંગે એટલી બધી ફૂનેહપૂર્વક કરી કે, લૂણસાપાના કુશળ ગુપ્તચરોને પણ કામ વાતની ખબર પડી નહિ.

પ્રવાસે કયો તરફ જવું તે નક્કી કરવામાં પણ ચાર્ચિંગે મહા-ચતુરાઈ વાપરી હતી. જ્યંતસિંહ જેવા અણુહીલપુરના સત્તાના સ્થંભને સાથે લેવો અને તેના જ મંડળ તરફ જવું તે વધુ બંધબેસતું અને સલામત હતું. પણ શ્વશ્રુમતી પ્રદેશ તરફ જવા માટે કયા સ્થળનો નિર્દેશ કરવો તે ગૂંચવણબધું જાણવા લાગ્યું.

“આનંદસૂરીને સાથે લેવાના છે એટલે ધર્મલાબનો ઉદ્દેશ તો સચવાવો જ જોઈએ.” પટ્ટણુની ચાર્ચિંગને કહ્યું.

“પણ એ તરફ એવું એકે પ્રસિદ્ધ જૈન ધામ નથી. તેની મને મૂંઝવણ થાય છે.” ચાર્યોગે કહ્યું.

“શ્વભ્રમતીમંડળની બહાર નજીકમાં પણ કોઈ એવી જગો હોય તો હરકત નહિ.”

“તેવું સ્થળ તો શ્વભ્રમતી પાર લાટમાં છે.” ચાર્યોગે જરાવાર વિચાર કરી કહ્યું.

“બરોબર, શુક્રવિહારની યાત્રા કરવાની મારી પણ ધ્રુષ્ટ છે. ત્યાં જવાની જ યોજના ધડી, જાહેર થવા દો.” પટરાણીએ કહ્યું.

“પણ લાટમંડળમાં અત્યારે અતંત્રતા પ્રવર્તે છે. મહારાજને હાલ રાજધાનીથી એટલે દૂર ભૃગુકચ્છ સુધી લાઇ જવા સલામત નથી. લાંબા પ્રવાસનો શ્રમ પણ તેઓ આ વયે વેઠી શકે નહિ.” ચાર્યોગે હરકત દર્શાવી.

“તેનો વાંધો નહિ. મહારાજને શ્વભ્રમતીમંડળમાં વિશ્રાંતિ લેવા થોડો વખત રાખી હું ને સરીજી શકુન્તલવિહારનાં દર્શન માટે ભૃગુકચ્છ જઇ આવીશું. અગર મહારાજની તબિયતના કારણે ત્યાંથી આગળનો પ્રવાસક્રમ રદ પણ કરી શકીશું. એ તો જેવો વખત.”

“ત્રિભુવનપાળને તૈયાર થવા બબર આપી છે ને ?”

“એ તો બધી ગોઠવણ થઇ ચૂકી છે, મહારાજને પણ રાતોરાત હું તૈયાર કરી દઇશ. એવા તૈયાર કરી દઇશ કે, પ્રાતઃકાળે છાંભો પહેલો રાજચિંતાકારી પોંચા કરડશે પોંચા.” વૃદ્ધ થવા આવેલાં પટરાણીનું શિથિલ મસ્તક ગવંથી ઉંચું થયું.

બીજે દિવસે વહેલી સવારે રાજચિંતાકારી ચિંતાતુર જણાતા હતા. ગઇ કાલે પાછલે પ્રહરે ચાર્યોગનું પટરાણીને મળવા આવવાનું કારણ તે શોધી રહ્યા હતા, પણ તેમને કંઈ બીજી બાતમી મળી ન હોવાથી તે ચોક્કસ રીતે કાંઈ અનુમાન કરી શક્યા નહિ. કિશોરને તેમણે રાત્રે ફરી ફરી બે વાર બોલાવ્યો હતો, પણ કાંઈ તત્ત્વ હાથ લાગ્યું ન હતું. ચિંતાતુર બનેલા લૂણસાપા તકીયે અઢેલીને માઠી પર

આડા થયા હતા, ત્યાં એક રાજભૂત્યે આવી તેમને ‘મહારાજ તાકીદે બોલાવે છે’ એવા સમાચાર આપ્યા.

“મહારાજ હાલ ક્યાં બિરાજ્યા છે?” લૂણસાપાએ ભૂત્યને પૂછ્યું.

“પટરાણી માતાના અવાસમાં” ભૂત્યે ટૂંકા ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યાં બીજું કામ છે?”

“મને ખબર નથી. હું બહારથી જ આજ્ઞા મળતાં આ તરફ આવ્યો છું.”

ભૂત્યને વિદાય કરી લૂણસાપા ઉતાવળે પોષાક પહેરવા લાગ્યા. તેમના મનમાં કંઈ કંઈ વિચારો આવી ચાલ્યા ગયા.

રાજગઢમાં પેસતાં જ લૂણસાપાની આંખો ચમકી. પટરાણીના અવાસવાળા ભાગ તરફ માણસોની દોડધામ, તથા વાહનોની અને સ્વારોની બીડ થઈ રહી હતી. અંદર જતાં જ લૂણસાપાએ મહારાજ બીમદેવને એક આસન પર પ્રવાસને ઉચિત પોષાક પહેરી બેઠેલા જોયા.

“લૂણપ્રસાદ, હું લાટમંડળ તરફ આજે જઈ છું. ત્યાંના શુક-વિહારની યાત્રા કરી થોડા દિવસમાં પાછો આવીશ. રાજભાર માટે તમે છો એટલે મને ચિંતા નથી.” મહારાજએ લૂણસાપાને જોઈ તુરત જ સ્ખલદેવીએ પઢાવેલા પાઠ ઉચ્ચારવા માંડ્યા.

લૂણસાપા ચૂપ જ રહ્યો. તેનું માથું રોશ, અને પરાબચથી ધમધમી રહ્યું હતું, પણ તે ચતુર પુરુષ મનોભાવ દાખી સ્થિર ઉભો રહ્યો.

“અને કહેવાનું ભૂલી ગયો. જયંતસિંહને મેં મારી સાથે જ લીધા છે.”

“મહારાજ, જયંતસિંહને એક મહત્ત્વની કામગીરી સોંપવાની છે. તેમને લઈ જશો તો ભારે રાજકીય આપત્તિ આવી પડશે. તેમને પોતાની ટુકડી સાથે...”

લૂણસાપાને બોલતા અટકાવી વચ્ચે જ મહારાજ બોલ્યા:

“મને તે કામ હોય. જયંતસિંહને તો મેં આગળ રવાના પણ કરી દીધા છે, તેમની કામગીરી બીજા ગમે તેને સોંપજો.” આ

સાંભળી લવણપ્રસાદ સમજ્યો કે, રાજને આ બધો પાઠ પઢાવનાર આ વખતે કોઈ અજબ ગુરૂ મળ્યો છે.

જ્યંતસિંહના જવાબી લૂણસાપા એકલા કાંઈ સાહસ કરી શકે તેમ ન હતા. તે પટ્ટણની પોતાની લાંબી કારકીદીમાં આજે પહેલી જ વાર સૂમલદેવીથી પરાજિત થયા. “જ્યંતસિંહ પણ હાથથી ગયો.” તે મનમાં વિચારી રહ્યા અને હવે રાજ સાથે વાદ કરવો નિષ્ફળ છે, એમ સમજી બોલ્યા: “જેવી મહારાજની આજ્ઞા. પધારો. કાંઈ તૈયારી કરવાની હોય તો આજ્ઞા કરો.”

“બધી તૈયારી કરી દીધી છે. મહત્વના સમાચાર મને પ્રવાસ દરમ્યાન મોકલતા રહેજો.” એમ બોલી મહારાજ આસનપરથી ઉભા થયા ને અંદરના ખંડમાં ચાલ્યા ગયા.

મહારાજના પ્રસ્થાન પછી ચાર્યોગનો તપાસ કરાવતાં લૂણસાપાને માલમ પડ્યું કે, તે સોરઠ તરફ તેને પ્રથમ સોપેલી કામગીરી માટે નીકળી ચૂક્યો હતો. ત્યાંથી તે રાજની સાથે જોડાઈ જશે, એવી શંકા લૂણસાપાને આવી. આથી તેમણે એક સવાર સાથે તેને તાબડોતોબ પટ્ટણ પાછા ફરવાનું ફરમાન મોકલાવ્યું. પણ તેને અમલ થતા પહેલાં તો ચતુર ચાર્યોગ મહારાજની આજ્ઞાથી મહારાજ ભીમદેવની મંડળી સાથે પ્રવાસમાં જોડાઈ ચૂક્યો હતો. તે વાતની ખબર મહારાજ ભીમદેવ તરફથી જ રાજચિંતાકારીને ત્રણ ચાર દિવસમાં મળી ગઈ. રાજચિંતાકારીએ રોષ અને નિરાશાથી હાથ ધર્યા. વિજયથી ટેવાઈ ગયેલા માણસને નાનો પરાજય પણ વસમો લાગે છે.

આ પ્રવાસમાં મહારાજની સુખ સગવડ સાચવવાનો ભાર ત્રિલુવન સોલંકીને સોંપાયો હતો. તે ખડે પગે તૈયાર રહી મહારાજની સેવા કરવા લાગ્યો. પટરાણી સૂમલદેવી તેના પર મહારાજની રનેહ દ્રષ્ટિ ઢળે તે માટે સતત મથી રહી હતી. ચૌલામાં મુગ્ધ બનેલા જ્યંતસિંહને તો આ બાબતની જરાય પરવા ન હતી. એટલે ચાર્યોગ,

આનંદસૂરી તથા સમલદેવીની ત્રિપુટીએ નિર્માણ બીમદેવને વશ કરી લઈ ત્રિભુવન માટે તેના મનમાં સારી લાગણી પ્રગટાવી.

પરિણામે ત્રિભુવનને રાજકાજની માહિતી લેવાની લિખિત આજ્ઞા મહારાજ બીમદેવે આ પ્રવાસમાં જ કરી. આ આજ્ઞાની પાછળ ત્રિભુવનને યુવરાજ નીમવાની વચ્ચુલખી આજ્ઞા આપોઆપ પ્રગટ થતી હતી.

આર્યોગ અને આનંદસૂરી ભૂગુકચ્છ જઈ આવ્યા. અને બીમદેવ તથા પટરાણી મહારાજની તબિયત સ્વસ્થ ન હોવાથી શ્વશ્રુમતી મંડળમાં જ થોડો વખત રહી પુનઃ પાટણ પધાર્યાં. સ્વાર્થની સિદ્ધિ થતાં પટરાણીને શકુન્તલવિહાર સુધી જવાની જરૂર જ ક્યાં હતી ?

વિક્રમની ૨૦મી સદી અથવા આજકાલના હાલ હવાલો

(ભાગ ૧ હો અને ૨ જો)-આ ગ્રંથના રચનાર ભવિનગરના પહેલા વર્ગના દિવાની ન્યાયાધીશ સ્વ. મોતીલાલ ત્રિલોચનદાસ સદ્ગુણવાળા છે. એમની લેખનીમાં મધુરતા રહેલી છે. તેમણે પોતાના જમાનાનું એટલે હાલના હિન્દુ સમાજનું એક સુંદર આબિહુજ સંસારી ચિત્ર ખડું કરેલું છે. વાતોના હેતુ ઉત્તમ છે. સાર સદ્બોધક છે વાતોના નાયકો અને નાયિકાઓ કેમ જાણે આપણા પરિચિત ન હોય તેવાંજ વાંચતાં લાગે છે. આ માણ જમાનાની અદ્ભુત સાંસારિક વાતો છે. શેઠીઆઓના છેકરાઓની છટલાઈ, મીલ એજન્ટોની ઢાંડાઈ, મુંબઈની સોનેરી ટાળીનાં પશાક્રમો, હાઈ કોર્ટનાં અંધેર અને હાય હાય, નામચીન શેઠીઆઓની અક્કલના નમુના અને સંત પુરુષોનું માહાત્મ્ય. આ એક આ જમાનાની રીચલ નવલકથા છે. ખટપટીઆ માણસો કેવી ધાંધલ મચાવે છે, સ્થિરચિત માણસને આખરે કેવો લાભ મળે છે, સંતસમાગમનો લાભ કેવો થાય છે, એ વગેરે અનેક કુતલલ ભરી વાતો એમાં સુંદર રીતે દર્શાવી છે. આ પુસ્તક ૮૦૦ પાનાનું ફળદાર છે અને ગુજરાતી ભાષામાં આ એક અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા મનાય છે. આવી રસમય સદ્બોધક કથા એકે સ્વાઈ નથી. પાકું પુકું. કીમત રૂ. ૫-૦-૦

મળવાનું ઠેકાણું:

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન પ્રિન્ટિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૧૫ મું

રાજચિંતાકારી પટ્ટણુ છાંડે છે

ત્રિભુવનપાળને રાજકાજની માહિતી લેવા બદલ મહારાજ બીમસિંહે પ્રવાસ દરમ્યાન હુકમ કર્યો, તેના સમાચાર લૂણસાપાને મહારાજ પટ્ટણુ પાછા ફર્યા તે આગમય મળી ચૂક્યા હતા. આ સમાચાર જાણી રાણા લૂણસાપા મન સાથે બહુ કુદ્દ થયા. લૂણસાપાની પટ્ટણુમાં ફેટલી અનિવાર્ય ઉપયોગિતા હતી, તેનું બીમદેવને જ્ઞાન કરાવવા તેમણે મનમાં જ નિશ્ચય કરી લીધો. પોતાની ઝેર-હાજરીમાં સુમલદેવી અને ચાર્યીંગ મહારાજને ક્યાં સ્થિતિએ પહોંચાડે છે, તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મહારાજને કરાવવા લૂણસાપાએ મન સાથે નક્કી કર્યું; અને તે યોગ્ય તકની રાહ જોતા બેઠા.

ત્રિભુવન પ્રવાસમાંથી મહારાજ તથા પટ્ટણુની સાથે પટ્ટણુ પાછો ફર્યો અને જુદા જુદા ખાતાનું કામ જોવા લાગ્યો. ન્યાય, સૈન્યવિભાગ, શીટ્પ સ્થાપત્ય અને મહેસુલ ખાતાનું કામ જોયા પછી રાજકીય કામકાજ જે ખૂદ લૂણસાપાને હસ્તક હતું તેની માહિતી લેવાની શરૂઆત થઈ. ખીજા ખાતાઓમાં ચાર્યીંગની આજ્ઞાથી કાંઈ મુશ્કેલી પડી નહિ. પણ રાણા લૂણસાપા પાસેથી માહિતી લેવાનું એટલું સહેલું ન જણાયું.

“આ આજ્ઞાપત્રોનો સંગ્રહ વાંચી જાઓ એટલે તમને પદ્ધતની ખબર પડશે.” પહેલે જ દિવસે લૂણસાપાએ નીરસતાથી ત્રિભુવનને એક ખીનમહત્વનું રાજજ્ઞાઓનું તમાલજૂથ આપી કહ્યું.

તે વંચાવ્યા પછી વળી લૂણસાપાએ પ્રશ્ન કર્યો: “રાજજ્ઞાઓની ઢબ અને શબ્દરચના તો સમજાઈને?”

“હા, પણ મને પ્રત્યક્ષ કામની માહિતી જોઈએ છે.” સુમલદેવી તથા ચાર્યીંગનો પઠાવેલો ત્રિભુવનપાળ બોલ્યો.

“ઉતાવળે આખા ન પાકે, કુમાર ! ધીમે ધીમે બધું થશે.”

ખીજે દિવસે વળી મંબીરતાપૂર્વક રાજચિંતાકારીએ કહ્યું: “લ્યો ત્રિભુવનકુમાર, આ તમને પ્રત્યક્ષ કામ કરવાની તક આપીએ છીએ. આ માંડલના સોમેશ્વર જ્ઞમનિ ૨૦ સાંતીની ભૂમિનું અક્ષિસપત્ર કરવાનું મહારાજનું ફરમાન છે. તે માટે રાજસા તૈયાર કરો કે મહારાજની મહોર કરાવી શકાય.”

વળી થોડી વારે ફરીને લલુસાપા બોલ્યા: “કેમ ફાવશે ને કુમાર?” ન ફાવે તો ખીજને સોંપું. આ તો પ્રત્યક્ષ માહિતી લેવાનું તમે જણાવો છો એટલે આ કામ બતાવું છું. બાપાની રચનામાં જરૂર પડે તો એ સોમેશ્વર જ મદદ આપશે. “સામે ઉભેલા સોમેશ્વર જ્ઞમનિ લલુસાપાએ નિર્દેશ કર્યો.”

ત્રિભુવનને પોતાની સ્થિતિ અપમાનજનક લાગી. તેને પરરાજ્યો સાથેના સાંધિવિગ્રહનાં કામો તથા તે ખાતાના અધિકારીઓના કામની ગુપ્ત માહિતી મેળવવાની ઇચ્છા હતી. તેને બદલે દાનપત્ર જેવાં મામૂલી કામ તેને બતાવવામાં આવે અને તે પણ “ફાવશે કે નહિ?” એમ બનાવીને સોંપવામાં આવે તે વિષમ લાગ્યું. પણ લલુસાપાને સ્પષ્ટ રીતે પોતાનો રોષ જણાવવાનું તેનું ગળું ન હતું.

“મને ગુપ્ત રાજકીય પ્રકરણોની માહિતી ક્યારે આપશે, ચિંતાકારીજી?” એક દિવસે અકળાયેલા ત્રિભુવને પ્રશ્ન્યું.

“મને તેવો હુકમ થયો નથી, કુમાર ગુપ્ત પ્રકરણો અને રાજમંત્રી પટ્ટકરણી* ન બનાવી શકાય, તેથી હું લાચાર છું.” લલુ દિવસ ત્રિભુવનને અકળાવી છેવટે લલુસાપાએ રોકડું પરખાવી દીધું.

ચાર્યાગ્ર તથા સમલદેવી લલુસાપાની આ વલણથી મનમાં ખીજતાં હતાં. પણ લલુસાપાને રોષ થાય એ સ્વાભાવિક હતું એમ પણ તે સમજતાં હતાં. વળી એ સત્તાશાળી મુત્સદ્દીને પ્રસન્ન રાખ્યા વગર, અને મનેકમને પણ તેની સંમતિ મેળવ્યા વગર ત્રિભુવનને

* જ કાને ન પુઝાડી શકાય.

રાજપ્રાપ્તિ થવી અશક્ય હતી, એ વાત પણ તેઓ સમજતાં હતાં. આથી લૂણસાપા સાથે મીઠાશ રાખી તેને પ્રસન્ન રાખ્યા વગર છુટકા ન હતો.

લૂણસાપાને પ્રસન્ન રાખવા શૈવમત પ્રત્યે મમતા દાખવવી એવી નીતિ ચાર્યાંગે સ્વયં. જ્યંતસિંહને પણ એ નીતિ પટરાણી પ્રત્યે વધુ પ્રસન્ન રાખી શકે તેમ હતી. વેદગર્ભરાશિને પણ પ્રસન્ન રાખવાની જરૂર હતી. એ ધર્માચાર્ય રાજખટપટમાં બહુ પડતા નહિ. છતાં તેમની પ્રતિષ્ઠા પટ્ટણુના દરબારમાં બારે હતી. લૂણસાપા તો તેમની આગા કદીએ ઉઠાપતો નહિ. મહારાજ બીમદેવને પણ તે પ્રસંગ આવતાં નિષેધ વાક્ય ફરમાવતા ને તે માન્ય પણ થતું. શૈવમતને માટે માન તથા લાગણી બતાવવાથી એ ધર્માચાર્યને પણ પ્રસન્ન રાખી શકાય તેમ હતું. વળી સુમલદેવી પણ અણુહીલપુરના અંતઃપુરમાં આવ્યા પછી જ જિનધર્મ પ્રત્યે વળ્યાં હતાં. એટલે શૈવમત પ્રત્યે મમતા દાખવવાનું કાર્ય તેમને માટે અસ્વાભાવિક લેખાય તેમ નહતું, અને ધર્મને પોતાના ઇષ્ટ હેતુની સિદ્ધિના સાધન તરીકે વાપરતો માણસ ભાગ્યે જ સિદ્ધાંતના અંધનને માને છે.

પટરાણી વખતો વખત રાણા લૂણસાપાની સલાહ નાની નાની બાબતોમાં પણ લેવા લાગ્યાં. તથા પોતાનાં અંગત કામકાજ પણ વારંવાર તેમને સોંપી તેમના તરફ પોતાને પૂરતું માન તથા વિશ્વાસ છે, એમ દર્શાવવા પ્રયાસ કરવા લાગ્યાં.

“રાણાજી, જિનધર્મને તો મેં બહુ સહાય આજ સુધી કરી છે. હવે આ ઉત્તર વયમાં મારા પિતૃકુળના મહાધર્મને પણ યોગ્ય સહાય કરવા મારી ઇચ્છા છે.” રેશમી ચક્રને આડે બેસી પટરાણી બોલ્યાં.

લૂણસાપા મહારાણીઓ સાથે છેલ્લા દશ વર્ષથી છુટથી વાતચીત કરી શકતા. ઘણી બાબતોમાં તો રાણીઓના અંગત કારભારીઓને લૂણસાપાની મહેરબાની મેળવવા મથવું પડે એટલી સત્તા રણવાસમાં પણ લૂણસાપાની હતી. આમ છતાં પટરાણી મર્યાદાની ખાતર ચક્ર આડે રાખી લૂણસાપા જોડે વાતચીત કરતાં.

પટરાણીને એકાએક શૈવમત પ્રત્યે કયા કારણે લામણી થઇ આવી હતી તે લૂણસાપા મનમાં સમજતો હતો. છતાં એ તકનો લાભ લઇ શૈવમતને રાણી દ્વારા મળતું ઉત્તેજન ઝડપી લેવાની તેની ઇચ્છા હતી. આથી તે મીઠાશથી બોલ્યા; “રાણીમાતાની ઇચ્છા પ્રશંસાપાત્ર છે.”

“તો મને સલાહ આપો કે, મારે શું કહેવું? હું સારા અને પાત્ર શૈવમતના આચાર્યને બે ત્રણ ગામ આપવા ઇચ્છું છું. એક બે શિવાલયો પણ બંધાવી, ગિરિજાપતિની કૃપા આ શેષવયમાં પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છું છું.”

“આપનો વિચાર સ્તુત્ય છે, તે કાર્યમાં મારે શું કરવાનું છે તે આજ્ઞા કરો.” લૂણસાપા બોલ્યા.

“કયાં ગામ આપવા અને તે કેાને તે મને સમજ પાડશે?”

“રાણીમાતા કયાં નથી જાણતાં? દાન પાત્રને જ આપવું જોઇએ. વળી તે દાન એવું હોવું જોઇએ કે, તે ગ્રહણ કરનારને સારામાં સારી રીતે ઉપયોગી થઇ શકે.”

“વેદગર્ભરાશિને ગામો અર્પણ કરીએ તો કેમ?” લૂણસાપા પોતે થઇને જલદી વેદગર્ભરાશિનું નામ આગળ નહિ લાવે એમ જાણી રાણીએ પોતે જ સૂચના કરી.

“અત્યુત્તમ રાણીમાતા, એમના જેવો પાત્ર આચાર્ય અત્યારે તે! બીજો કોઇ જાણ્યામાં નથી.” લૂણસાપાએ કહ્યું.

પટરાણીએ આ કાર્યનો બધો ભાર લૂણસાપાને જ સોંપ્યો.

જયંતસિંહને પણ આ વાત જણાવી રાણીએ તેને પણ ખુશ કર્યો. “રાણીમાતા શૈવમતને અને જિનધર્મને સમાન ગણે એથી મને અતિ આનંદ થાય છે.” જયંતસિંહે પોતાની પ્રસન્નતા દર્શાવી.

લૂણસાપાની કરેલી ગોઠવણ મુજબ મંડળના મૂળેશ્વર મહાદેવના સ્થાનપતિ વેદગર્ભરાશિને ભોળાયા તથા સલખણપુર ગામો બક્ષિસ થયાં તેનાં તામ્રપત્રોપર મહારાજી શ્રીસુમલદેવ્યાજ્ઞ એમ પટરાણીની સહી કરાવવામાં આવી. તથા રાણીની ઇચ્છા મુજબ સ્વમલેશ્વર મહાદેવની

સ્થાપના કરી તેના ખર્ચ માટે પણ રાજસિયાણી નામે વહિવટકર્તામાં આવેલું ગામ બક્ષિસ કરવામાં આવ્યું.

આમ સુમલદેવીની ખુશામતને લીધે લૂણસાપા ત્રિભુવન પ્રાચીનો રાણ મનમાં જ દયાવી બેઠા હતા. તેવામાં જ ત્રિભુવને લૂણસાપા સાથે ઝઘડો કર્યો.

“રાણાજી, હવે તો કૃપા કરી મને ગુપ્ત રાજપ્રકરણી કામોની માહિતી આપો તો ઠીક.”

“મને તેવી આજ્ઞા થઈ નથી.” લૂણસાપાએ ત્રિભુવનને દોર-પૂર્વક જવાબ આપ્યો.

“તો જુઓ, આ મહારાજની આજ્ઞા” કહી ત્રિભુવને તમાલપત્ર પર લખેલું એક આજ્ઞાપત્ર આગળ ધર્યું. એ વખતે રાજાએ તમાલપત્રો પર પ્રથમ લખવામાં આવતી અને તેની સનદો તાત્રપત્રો કે બીજી કાંઈ ધાતુ પર કાતરી તૈયાર કરવામાં આવતી.

ત્રિભુવન પાસે ખરેખર બીમદેવીની સહીવાળું આજ્ઞાપત્ર જોઈ રાણો બળી ઉઠ્યો. ‘આંચડને આપો આવી’ તે મનમાં બળડ્યો. પછી તેણે ત્રિભુવનને કહ્યું: “હું એ આજ્ઞા નથી માનતો અત્યારે. એનો અમલ થતા પહેલાં હું રાજચિંતાકારી મરી ગયો હોઈશ.”

“પણ એનું કારણ શું?” ધીમા સ્વરે ત્રિભુવને પૂછ્યું.

“કારણ માગવાનો તમને હક્ક નથી, કુમાર તમે આજે પધારો. હું સાંજે મહારાજને મળીશ તે પછી કાલે વાત.” રાણ દાબી લૂણસાપાએ વિનયભર્યો જવાબ વાળ્યો.

એ સાંજે મહારાજને લૂણસાપા વચ્ચે જરા ધર્ષણ થયું. ધર્ષણને અંતે નિર્બળમનના વૃદ્ધ રાજાએ લૂણસાપા સમક્ષ કબૂલ કર્યું કે, ત્રિભુવન માટે પોતે કરેલી આજ્ઞા એ એક ગંભીર ભૂલ હતી. તે જ વખતે તે આજ્ઞાનો અમલ ન કરવાનું ફરમાન તૈયાર થયું ને તેના પર બીમદેવી મહેર થઈ. તેજ આજ્ઞાપત્રમાં ‘ત્રિભુવને લૂણસાપાના

કાંઈ પણ કાર્યમાં માથું મારી રાજચિંતાકારીના મહત્ત્વને હાનિ ન પહોંચાડવી' એવી આજ્ઞા થઈ.

આ રીતે ત્રિભુવનને મ્હાત કરી લૂણસાપાએ મહારાજ બીમદેવને પણ પોતાનું મહત્ત્વ પટ્ટણમાં કેવું હતું, તે પ્રત્યક્ષ દર્શાવવા વિચાર કર્યો. લૂણસાપાએ કિશોરસિંહને આખા પટ્ટણ પર આંખ રાખી પોતાને વખતસર સમાચાર પહોંચાડવા સમજ આપી. ખાનગી કારભારીને તથા પોતાના વિશ્વાસુ નાગર મદદનીશને પણ યોગ્ય સ્થાનાએ તેણે આપી દીધી. તે પછી પોતાની તબિયત સુધારવાના સમયથી ધોળકા જમ આરામ લેવા રાજચિંતાકારીએ બીમદેવને મળી છ માસની રજા લીધી. મહારાજએ કચવાતે મને નામલાજી લૂણસાપાની માગણી સ્વીકારી.

“પહેલી તબિયત સુધરશે તો છ માસ પહેલાં આવી માફ” પદ સંભાળી લઈશ.” ધોળકા જવા નીકળતી વખતે લૂણસાપાએ મહારાજને વિનયથી કહ્યું. તે વિદાય થયા.

રૌનક મહેલની રાજખટપટ અથવા

બ્રાહ્મણી વંશના વિધ્વંસનો પ્રારંભ

(૧૯૧૯)-આ ઐતિહાસિક નવલકથામાં દખ્ખણમાં સ્થપાયેલા બ્રાહ્મણી વંશના છેલ્લા બાદશાહની પક્ષતી કેવી રીતે થઈ, તેના વખતમાં રાજ્યની ભદ્રાજલાલી કેવી હતી, તેમજ અંદરખાનેથી રાજખટપટ કેવી ચાલતી હતી, અને પરિણામ કેવું વિનાશકારક આવ્યું તેનું આભિરુચિ વર્ણન છે. ક્રીમ્મ ૩. ૨-૦-૦

મળવાનું ઠેકાણું:

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાસુન પ્રિન્ટિંગ, એલ્ફિન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૧૬ મું

જયંતસિંહની જાળ

રાજચિંતાકારીએ પટ્ટણુ છોડ્યું તે માત્ર દેખાવ પૂરતું જ હતું. તેની આંખ તો પટ્ટણુ ઉપર જ હતી. વળી પોતાના હસ્તકનો કારભાર બીજાને હાથ ન પડે તેની પણ તેણે ચોક્કસ ગોઠવણ કરી હતી. પોતાના વિશ્વાસુ માણસોને તેણે જાગૃત કરી દીધા હતા. અને જરૂર પડ્યે પળના પણ વિલંબ વગર અણહીલપુર પહોંચી જવાની તેણે તૈયારી રાખી હતી. પટ્ટણુમાં પોતે હાજર હોય ને કરી શકે, તે બધું જ પટ્ટણુની બહારથી પણ પોતે કરી શકે તેવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી.

સમલદેવી રાજચિંતાકારીના જવાથી ખુશ થયાં, પણ ચાર્યાગ્ર એટલે બધો ખુશ ન થયો. રાજચિંતાકારી ક્યે વખતે કેવો દાવ નાંખશે તેની કદપના કરવી અશક્ય હતી, એ ચાર્યાગ્ર જાણતો હતો. રાજચિંતાકારીના જવાથી ખુશ થયેલા ત્રિભુવને રાજચિંતાકારીના મદદનીશને પોતાને વશ કરવા પ્રયાસ કર્યો, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ ગયો. આથી તે મંડળેશ્વર જયંતસિંહને મળી વારંવાર રાજચિંતાકારીની નિંદા કરવા લાગ્યો. જયંતસિંહ ઉપર ઉપરથી તેને ઉત્તેજન આપતો હતો, પણ તેના અંતરમાં જુદો જ વિચાર હતો.

ધોળકા જતા પહેલાં લવણપ્રસાદે જયંતસિંહના કાનમાં ફૂંક મારી દીધી હતી. તેણે જયંતસિંહને કહેલું: “આ રાજાને સીધો કરવાનું હું ત્હને સોંપી જાઉં છું. તેને કેદ કરીને, કે બીજી ગમે તે રીતે સત્તાવીને સ્થાનચ્યૂત કરીશ, તો પણ હું વચ્ચે પડવાનો નથી. માત્ર એના શરીરની સલામતી ન જોખમાય તે જોઈને કામ કરજે.”

જયંતસિંહ લવણપ્રસાદથી દબાતો હતો તે અગાઉ જણાવવામાં આવ્યું છે. એટલે જયંતસિંહે લવણપ્રસાદની વાત સ્વીકારી અને તેનો પ્રસંગ આવતાં પોતે અમલ કરશે, તેમ પણ જણાવ્યું હતું. આથી

જયંતસિંહ ત્રિભુવન તથા સ્વમલદેવીની હકીકત સાંભળતો હતો, પણ લવણપ્રસાદની સ્વયના તે વિસરી ગયો નહતો.

લવણપ્રસાદ વિહોણા પટ્ટણ્માં સત્તા જમાવવી એ જયંતસિંહને રમત વાત જણાવા લાગી. તેની સામે તે વખતે માથું ઉચકનાર કાષ્ઠ ન હતું. ઉલટા ચાર્યાંગ ને સ્વમલદેવી તો તેને સહાય કરે તેમ હતું, આવો વિચાર કરી રહેલા જયંતસિંહના અંતરમાં સત્તાનો મોહ જાગ્યો. અણુહીલપુરના મહારાજને આસને પોતે બેસી શકે તેમ હતું, એ પણ તેને ખ્યાલ આવ્યો. ત્રિભુવનને નામે સ્વમલદેવી તથા ચાર્યાંગની મદદ મેળવી બીમલદેવને કેદ કરી પોતે મહારાજ બની પછી ત્રિભુવનને પણ તે ઠેકાણે કરી શકે તેમ હતું. આ ખ્યાલ જયંતસિંહના મનમાં પ્રવેશ કરી તેની રાજભક્તિને ડગાવી રહ્યો. રાજલક્ષ્મીની ત્રિભુવન મોહકરૂપ છટાથી ચોગીઓ પણ ડગી જાય તો જયંતસિંહનું શું મળું? જેમ જેમ દિવસો ગયા તેમ તેમ જયંતસિંહનો નિશ્ચય મજબૂત બનતો ગયો. વળી પટરાણી તથા ત્રિભુવન તેની ખુશામત કરી રહ્યાં હતાં એટલે પ્રારંભનું મહારાજને કેદ કરવાનું કામ તેને અતિ સુગમ જણાવા લાગ્યું.

જયંતસિંહે ત્રિભુવનને સમજાવ્યું કે, મહારાજને કેદ કરી આપણે તેમની સત્તા છીનવી લઈએ, તો તે નાઇલાજે તમને રાજ સોંપશે. અને આવી તક ફરી ફરી નહિ આવે. સરળ ત્રિભુવન આ યોજના જાણી ખુશ થયો. તેણે ચાર્યાંગ તથા સ્વમલદેવીને પણ આ વાત જણાવી. ચાર્યાંગને આ યોજના ન ગમી. તો પણ જયંતસિંહના રાજલોભની ગ્રંથ તેને આવી ન હતી.

“ત્રિભુવન, મહારાજ માટે આવો ખ્યાલ કરતાં તું શરમાતો નથી?” સ્વમલદેવીએ ત્રિભુવનને ધમકાવ્યો.

“પણ બા, તમે પૂરી વાત સમજ્યાં નથી.” ત્રિભુવન પટરાણી તેની માસી થતાં હોય તેમને બા કહી સંબોધતો હતો.

“જા, જા બેવફા. તું તો કાલ મને પણ કેદ કરવાની વાત કરીશ. મહારાજને રીઝવીને જે કરવું હોય તે કરી દેશે. આટલી ઉમરે એમને દુઃખ દેવાની વાત કરતો નહિ.”

“બા, મહારાજ હાલ પણ કેદ નથી? લૂણસાપાની કેદને બદલે તે આપણી કેદમાં આવે તે શું ખોટું?” ત્રિભુવને લૂણસાપાનું નામ વચ્ચે લાવી પટરાણી પર અજબ અસર કરી.

“લૂણસાપાને મહારાજના શરીરની સલામતી માટે કેટલી કાળજી છે તે તું જાણે છે?”

“તેથી વધારે આપણને છે. મહારાજ મારા પિતા છે, તેમને શું હું જ દૂભવીશ? મારામાં આટલો અવિશ્વાસ, બા?” ત્રિભુવન જરા નમ્ર બન્યો.

પટરાણી જરા વિચારમાં પડી. ‘રાજાને સલામત રીતે નજરકેદ કરી પોતાનું ધાયું’ કરાવી લેવામાં શી હરકત હતી? આવો ઘાટ ફરી ક્યારે મળવાનો પણ હશે? અને પોતાની સંમતિ વગર જયંતસિંહ કે ત્રિભુવન કોઈથે શું કરવાના છે?’ આમ વિચારતી રાણી ત્રિભુવન તથા જયંતસિંહના રાજલોભને જરા પણ મનમાં સ્થાન આપી શકી નહિ.

“ખોટું ન લગાડીશ, કુમાર, પણ મહારાજને જરાયે દુઃખી કરવાનું મને ગમતું નથી.” રાણીએ કહ્યું.

“મારા મનમાં પણ એ જ વાત છે. મહારાજને બરાબર સાચવીને એમનું મન ફેરવી લેવાનું આપણે કામ છે. તે માટે ઉપરછલું દબાણ તો લાવવું જ પડે. બાકી મહારાજની ખાતર તો હું મારો પ્રાણ પાથરવા તૈયાર છું, બા.”

“ઠીક, જયંતસિંહદેવને પણ આ વાત સમજાવવી જોઈશે.”

“તે હું સમજાવીશ. આ વાતની લૂણસાપાના માણસોને બરાબર ખબરે તો બધું વ્યર્થ જશે, માટે હકીકત બહુ ગુપ્ત રાખવાની છે.” ત્રિભુવન સંતોષ પામી બોલ્યો.

ચાચીંગે આ બાબતમાં ઉદાસીનતા બતાવી, છતાં સ્ત્રીમતથી દોરાતી સ્વમલદેવીએ મહારાજને થોડીવાર સ્થાનચ્ચૂત થવા દેવાનું કબ્જિયું, ને નજરકેદ કર્યા કરવા તે પણ નક્કી થયું. સ્વમલદેવી આટલી હદે જોખમ ખેડવા તૈયાર થઈ તેમાં તેનો ત્રિભુવન પ્રત્યેનો વાતસલ્યભાવ જ કારણભૂત હતો.

લૂણસાપાના મદદનીશને કિશોરસિંહે આ ગુપ્ત સમાચાર જણાવ્યા ને તે ચમકી ઉઠ્યો. “ગમે તે રીતે મહારાજની સલામતી સચવાય તે જોવાની રાણાજીની આજ્ઞા છે.” તે બોલ્યો.

“તો આપણે તજવીજ કરી લઈએ. મહારાણી લીલાદેવીના અવાસમાંથી જ મહારાજને રાતોરાત પકડી લેવાના છે ને લીલાદેવીને પણ સાથે પકડવાના છે.” કિશોરે વધુ રુપિષ્ઠ હકીકત જણાવી.

મદદનીશનો ભાષ લીલાદેવીનો ખાનગી મંત્રી હતો. તેને આ બાબત ચેતવણી આપવામાં આવી. લીલાદેવીને આ બાતમી મળતાં તે ગભરાઈ ઉઠી. પોતાના કરતાં વધુ ચિંતા તેને મહારાજની થવા લાગી.

“કારભારીજી, ગમે તેમ કરીને મહારાજને બચાવો. અરેરે, અત્યારે લૂણસાપા રાણા હોત તો કેવું સારું!” લીલાદેવી કંઈણતાથી બોલી.

“તેઓ હોત તો આવો પ્રસંગ જ ન આવત. મેં સાંભળ્યું છે કે, તે મહારાજથી નારાજ થવાને કારણે જ ધોળકા ચાલ્યા ગયા છે.” કારભારીએ કહ્યું.

“ત્યારે હવે શું કરીશું? મહારાજને લઈ ગુપ્ત રીતે મારે પિયર ચાલ્યાં જઈએ.” પતિબક્ત લીલાદેવીએ પોતાને જણાવેલો એક માત્ર ઉપાય જણાવ્યો.

“તેમ બનવું મુશ્કેલ છે. તેવો પ્રયાસ કરશો તો મહારાજને પકડવા જે સમય નક્કી થયો છે, તેની પહેલાં તેઓ પકડી લેશે.”

“તો તમને શું કરવું ઠીક લાગે છે?”

“રાણા લૂણસાપા જ તમારી ચિંતા જતી વખતે મારા લઘુ બંધુને સોંપતા ગયા છે તે બંધુ ઠીક કરશે; તમને, કે મહારાજને આંચ આવવા દેશે નહિ, પણ આ વાત કાંઈને પણ કહેશો નહિ.”

“લૂણસાપા અમર રહે. કેવા રાજભક્ત મહાપુરુષ છે!” રાણીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. લૂણસાપાનો પ્રશંસક કારભારી ખુશ થયો.

“મહારાજને ક્યાં એમની વફાદારીની કિંમત છે, રાણીઆ?” કારભારીએ ધીમેથી કહ્યું, અને પછી રાણીને આશ્વાસન આપી પોતે બધી ગોઠવણ કરી સાંજ પહેલાં આવી પહોંચશે, એમ કહી કારભારી ચાલ્યો ગયો. જતાં જતાં તેણે કિંમતી જરજવાહીર કોષ્ટને વહેમ ન પડે તે રીતે એકઠું કરી લેવાની સૂચના રાણીને કરી દીધી.

લૂણસાપાના મદદનીશ અસાધારણ ઝડપે પોતાના વિશ્વાસુ માણસોને કામે લગાડી દીધાં. સંજોગવશાત્ તે સમયે વેદમર્જરાશિનો શિષ્ય યોગરાશિ પટ્ટણુમાં હતો. તેને સમાચાર સાથે વેદમર્જરાશિ તરફ તાપડ-તોપ રવાના કરવામાં આવ્યો. ગુપ્ત રીતે વાહનો, માણસો તથા સંદેશાઓ પહોંચાડવાની ગોઠવણ થઈ ગઈ. નયંતસિંહના પક્ષને જરા સરખી ગંધ ન આવે તેવી દક્ષતાથી આ કામ થઈ ગયું. ધોળકામાં લૂણસાપાને પણ ત્વરિત વેગે સમાચાર મળી ગયા. તેમણે પણ વિશેષ સૂચનાઓ ગુપ્ત દૂતો દ્વારા પટ્ટણુ પાઠવી દીધી.

મધરાતે મહારાજ બીમદેવને પકડી અખણ્યા સ્થળે લઈ જવાની યોજના નયંતસિંહે ધડી હતી. સાંજના સમયથી જ એ માણસો લીલાદેવીના અવાસનાં દ્વાર પર ગોઠવાઈ ગયા હતા. મહારાણી લીલાદેવીએ રાત્રે મહારાજને ગુપ્ત રીતે બધી વાત કહી સચેત કરી દીધા. તે પહેલાં કારભારીએ રાણીને બધી વાત સમજવી દીધી હતી.

બોજન પછી તુરત જ મહારાજ, લીલારાણી અને એક વિશ્વાસુ દાસી ચંદ્રશાળાની પડખેના વિશાળ ઓરડામાં વાતચીત કરતાં બેઠાં હતાં. તે વખતે સામેની દીવાલમાં કંઈક અવાજ થયો. “સલામત, સલામત, સલામત!” એમ લીલાદેવીએ ઉભા થઈ ત્રણ અવાજ કર્યા અને તેજ વખતે ભીંતમાંથી એક મોટો પથ્થર ખસેડી કોઈકનું માથું ડોકાયું. તે રાણીનો કારભારી પોતે હતો.

“આલો, વખત નય છે.” તેણે ધીમેથી કહ્યું.

પળનો પણ વિલંબ કર્યા સિવાય એ ભીંતમાંની સુરંગ દ્વારા રાજ, રાણી તથા દાસી ત્રણે અલોપ થઇ ગયાં. જતાં જતાં દાસીએ ઓરડાની સાંકળ અંદરથી બંધ કરી દીધી, અને એક નાની પોટડી લઇ તે રાણીની પાછળ સુરંગમાં ઉતરી. સુરંગમાં રહીને નીચેથી કારભારીની સ્વયના મળ્યા મુજબ દાસીએ સુરંગનું મોં બંધ કરી દીધું, અને છુકાની બાંધી હાથમાં સળગતી મસાલ લઇ સૌની આગળ ચાલતા કિશોરસિંહની પાછળ બધાં સુરંગમાં માર્ગ કાપવા લાગ્યાં.

વીર જયમલ અને ચિત્તોડના ઘેરો

લેખક:-નારાયણ વિસનજી ઠક્કર

આ વાર્તા અકબરના સમયની છે. તેમાં ચિત્તોડના કિલ્લાનો કિલ્લેદાર જયમલ કેવી બહાદુરીથી મોગલ સલ્તનતની સામે થઇ કિલ્લાનો બચાવ કરે છે, તેની સ્ત્રી વસંતકુમારી કેવો ભાગ લજવે છે, અકબરના વધ માટેના બે પ્રયત્નો, અકબરની ઉદારતા, વગેરે પ્રસંગો વણી લીધા છે.

કિંમત છૂ આના. આઠ આનાની ટીકીયા મોકલો.

મળવાનું ટેકાણું:-

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

આસુન પ્રિન્ટિંગ, એશીન્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૧૭ મું

ચૌલાને મળેલું વરદાન

સુરંગનાં પગથીઆં ઉતરી રહ્યા પછી, મસાલના પ્રકાશને આધારે રાજરાણીની મંડળી ભોંયરામાં જ આગળ વધવા લાગી. કયી દિશામાં જતાં હતાં તેનું જાન રાજ, રાણી કે દાસીને ન હતું.

“મહારાજ, આપણે શહેર બહાર રત્નેશ્વરમાં આ સુરંગ દ્વારા નીકળીશું.” કારભારીએ ધીમેથી કહ્યું.

“ત્યારે તો દરવાજો વટાવવાની બાંજગડ નાહ પડે.”

“ના, મહારાજ. દરવાજા લગભગ તો આપણે આવી ચૂક્યાં છીએ.” મસાલવાળો કિશોરસિંહ જે આ ગુપ્ત માર્ગનો ભોમિયો હતો તે બોલ્યો.

“ત્યાંથી કયી તરફ જવાનું નક્કી કર્યું છે?” વૃદ્ધ રાજાએ પૂછ્યું. તેને થાક લાગ્યો હતો. પણ તે વખતે ચાલ્યા સિવાય બીજો માર્ગ ન હતો.

“ત્યાં રાજચિંતાકારીજના મદદનીશને મળ્યા પછી, આપની આજ્ઞા મુજબ ગોઠવણ થશે.” લીલાદેવીના કારભારીએ કહ્યું. ને સૌ મૂંગાં મૂંગાં ચાલવા લાગ્યાં. રાણી જાય, ગજરાટ અને ભોંયરાની ગૂંજળામણથી લેવાઈ ગઈ હતી. તે પણ આજે જીવનમાં પહેલીજ વાર પગે ચાલી રહી હતી અને તે પણ આવા કપરા અંધારા સુરંગના માર્ગે.

આ સુરંગનાં બે દ્વાર રત્નેશ્વર મહાદેવમાં નીકળતાં હતાં. એક દ્વાર રત્નેશ્વરના શિવલિંગની સામેના ગોખલામાં કરામતથી ગોઠવેલો પથ્થર ખસેડવાથી ઉઘડતું હતું, પણ તે દ્વાર બહુ સાંકડું હોવાથી રાજરાણીને બહાર નીકળતાં અડચણ પડે તેમ હતું. બીજું દ્વાર રત્નેશ્વરના પ્રખ્યાત ભોંયરામાં પડતું હતું. તે દ્વાર ખોલી ભોંયરામાં મહારાજ બીમદેવની રાહ જોતો રાજચિંતાકારીનો મદદનીશ બેઠો હતો. રાજ તથા રાણી માટે વાહનો તથા રક્ષકો અગાઉથી તૈયાર રાખ્યાં હતાં. વેશપલટો કરવા માટે રાજ તથા રાણી માટે વૈશ્ય વર્ગના પોષાક

પણ હાજર રાખ્યા હતા. મહારાજ બીમદેવે વેદગર્ભરાશિના આશ્રમમાં ગુપ્ત રીતે જઈ રહેવાનું કબૂલ કર્યું, અને ત્યાં તે માટે બધી ગોઠવણ કરવા અગાઉથી યોગરાશિને મોકલવામાં પણ આવ્યો હતો. બધી તૈયારી બાદ વૈશ્યવેશ ધારણ કરેલાં રાજરાણી અણહીલપુર પટણને ઉંઘવું મૂકી રવાના થયાં અને મધરાત સુધીમાં તો બહુ દૂર નીકળી ગયાં.

મહારાજ બીમદેવ સલામત રીતે વેદગર્ભરાશિને આશ્રમે પહોંચી ગયા બાદ રાજચિંતાકારીના માણસો તેમનાથી છુટા પડી ગયા. રાજચિંતાકારીની ગુપ્ત સ્થળના પ્રમાણે તેના મદદનીશો જાણે રાજ વિષે પોતે કંઈ જાણુતો ન હોય તેમ વર્તવા માંડ્યું.

જયંતસિંહે બીમદેવને નાસી ગયેલો જાણી “ભલે ભાગી ગયો. એ શું કરી શકવાનો છે!” એમ વિચારી મન વાળ્યું, અને ખરેખરી રીતે વૃદ્ધ બીમદેવ લવણપ્રસાદની સહાય વગર કાંઈ પણ કરી શકે તેમ ન હતું. વૃદ્ધ રાજને પોતાનું નિજ બળ કાઢપણ રીતનું ન હતું, એટલે જયંતસિંહને તેનો બહુ ડર રહ્યો નહિ.

વેદગર્ભરાશિના આશ્રમે રાજરાણી ગુપ્ત રીતે રહ્યાં છે, એવી ઉડતી વાત જયંતસિંહના જાણવામાં તો આવી, પણ તે ત્યાંથી રાજને પકડવાની હિંમત કરી શકે તેમ ન હતું. જે વેદગર્ભરાશિજી સમક્ષ લૂણ-સાપા જેવા હાથ જેડી બેસતા, તેમની સમક્ષ જતાં પણ અપરાધી જયંતસિંહદેવ શરમાતો હતો. એવી સ્થિતિમાં તે રાજની તપાસ કરવા ત્યાં માણસો મોકલે, એ અસંભવિત હતું. ઉઘટા મહારાજ વેદગર્ભરાશિના આશ્રમે ગયાનું જાણીને તો તે જરા ભય પામ્યો. એ ધર્માચાર્ય લવણપ્રસાદને ગમે તે સમયે પોતાની સામે ગોઠવી શકે તેમ હતું. વેદગર્ભરાશિના નામથી ચાર્યાંગ તથા સ્વમલદેવી સુદ્ધાંત અંતરમાં ડરતા. જયંતસિંહને એક બે વાર તો વેદગર્ભરાશિ પાસે જઈ તેમની તથા મહારાજની મારી માગી લેવા મન થયું, પણ તે શરમ અને સંકેચના લીધે તેનો અમલ કરી શક્યો નહિ. તેમાં ગુર્જર રાજલક્ષ્મીના ઉપભોગની તેના અંતરમાં જાગેલી છુપી લાલચ પણ કારણભૂત હશે.

જયંતસિંહે બીમદેવ છે જ નહિ એમ ધારી રાજસત્તા પોતાને હાથ કરવા માંડી. ચાર્યોગ પણ વખત વિચારી ચૂપ રહ્યો. ત્રિભુવનને ચાર્યોગે ચેતવી દીધો કે, જો જીવવું હોય તો જયંતસિંહદેવના ઓછાથે પણ ઉભો રહેતો નહિ. સ્વમલદેવીને પણ મહારાજને સ્થાનચૂત કરાવવામાં થયેલી પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ.

“મંત્રીજી, મારા નામથી પત્ર લખી લૂણસાપાને બોલાવો, નહ તો જયંતસિંહ શું નું શું કરી નાખશે; કદાચ મહારાજને પણ ઇજા કરશે.” ભયગ્રસ્ત રાણીએ ચાર્યોગને કહ્યું.

“એમ કરવાનો કાંઈ અર્થ નથી. તમારા પત્રથી લૂણસાપા નહિ આવે. મહારાજ તેને બોલાવી માફી માગશે ત્યારે જ તે આવશે. માટે ચાંત રહો. વેદગર્ભરાશિને આશ્રયે રહેલા મહારાજનો જયંતસિંહ તો શું, પણ દેવેશ ઇંદ્ર પણ વાંકો વાળ કરી શકશે નહિ. ભૂલ કરી છે, તેનું પરિણામ ભોગવવું જ પડશે.” ચાર્યોગે સલાહ આપી.

“પણ આ ત્રિભુવનની ચિંતા ઓછી નથી મને. જયંતસિંહ તો રાજલોભી નીકળ્યો.” રાણી ખેદથી બોલી.

“ત્રિભુવનને માટે તો અત્યારે જયંતદેવની નજરે પડવું પણ ભયજનક છે. માટે તેને તમારી સેવામાં જ રાખી રાખો. અને જયંતસિંહને તો તમારી ચૌલા કંઈક નિયમનમાં રાખી શકશે.”

“ચૌલાની મને ખાતરી નથી. વખતે તે જયંતદેવની રાણી બનવાનાં સ્વમ સેવતી હોય તો? એથી તો હું તેને જયંતસિંહદેવ પાસે બહુ મોકલતી પણ નથી. વખતે હથિયાર હાથથી પણ જીત એવી ભીતિ છે.”

ચાર્યોગ ધીમે હસ્યો: “ચૌલાને હાથ રાખો, છતાં એને નારાજ કરવાની ભૂલ ન કરશો.”

“તે ખરું છે.” વિચારવશ રાણી બોલી. થોડી વારે તે ફરી બોલી: “હું મહારાજને મળવા જાઉં તો કેમ? આ પ્રશ્નનો જલદી ઉકેલ એ રીતે લાવી શકાશે.”

“ના, ના. આ પ્રશ્નનો ઉકેલ હવે લૂણસાપા સિવાય ખીજ કાંઈ લાવી શકાવાનો નથી. અને લૂણસાપાને વેદગર્ભરાશિ જ

સમજવશે. એ મુત્સદ્દી ખીજને વશ વર્તે તેવો નથી. અને તમને તો વેદગર્ભરાશિ હાલ મહારાજની મુદ્દાકાત થવા દે એ જ અસંભવિત છે. માટે હાલ નિર્ધારક વક્તર ગુમાવવાની જરૂર નથી.” ચાર્યોએ કહ્યું.

જયંતસિંહના કામમાં કોઈની તરફથી બાધા આવતી ન હતી. તેણે પોતાને મહારાજ કહેવડાવવા વિચાર કર્યો; પણ ભીમદેવની હયાતીમાં તેમ કરતાં તેને લૂણસાપા અને વેદગર્ભરાશિની ખીક લાગી. મોડીવહેલી લૂણસાપાના દયાણુથી રાજસત્તા તેના ખરા હક્કદારને સોંપવી તો પડશે જ, એમ તેની રહીસહી વિવેકયુક્તિ તેને ચેતાવી રહી હતી. આથી તેણે *અમિનવ સિદ્ધરાજ શ્રીમજ્જયંતદેવ નું શિરદ ધારણ કરી રાજકારભાર ચલાવવા માંડ્યો. લૂણસાપાના માનીતા માણસો પણ તેને દેખીતી રીતે સરળતાથી સહકાર આપવા લાગ્યા.

નિરંકુશ જયંતસિંહને જાણે રિદ્ધિસિદ્ધિના સાગર જેવી અણુ-હીલપુરનગરી મોહક લાગવા માંડી. એનાં ચૌટાં, ચોક, એની અટારીઓ ને હવેલીઓ, એના દેવપ્રસાદો ને જિનમંદિરો, એના રાજસેવકો, મંત્રીઓ અને દાસદાસીઓ, અરે પટરાણી સુદ્ધાંત જાણે એને વશ વર્તતાં હતાં. મહારાજ સિદ્ધદેવ અને કુમારપાલના પટણુને જાણે એ પણ એમના જ જેવો એક મહારાજ બન્યો હતો, એ ભાનથી જયંતસિંહ મનમાં જ ફૂલી જતો હતો. આ બધું છતાં પેલી રૂપસુંદરી ચૌલા જાણે હજી એને અરપશ્ય લાગ્યા કરતી હતી. તેની કમાન જેવી ભમરો નીચે જળહળ થતી અણિયાળી આંખ અને ત્રાટીલું, ગાર અને ભરાડો બદન, જયંતદેવની કદપનામાંથી જરીએ ખસતું ન હતું. એ સુંદરી આવી આવીને લાવણ્યનો ઝીણો ઝરમર વરસાવી અલોપ થઇ જતી ને જયંતદેવને વધુ ને વધુ આતમ બનાવી રહેતી.

* ડો. બ્યૂલરની ચાલકચલેખાવળીમાં આ અનુસૂચા રાજને શ્રીમદ્ગણેશ્વરરાજધાનીઅધિષ્ઠિત અમિનવ સિદ્ધરાજ શ્રીમજ્જયંતસિદ્ધદેવ કરીને લખ્યો છે. —લેખક

પણ હવે ચૌલા તથા જયંતસિંહની મુલાકાતો પર બહારની કામ સત્તાનો અંકુશ રહ્યો ન હતો. અલગત, મદનના આગાર જેવો પોતાનો દેહ જયંતસિંહને મન સોંધો ન બની જાય તે ખાતર ચૌલા જ પોતાના મન પર એક પ્રકારનો અંકુશ રાખી રહી હતી.

“ચૌલા ! તું છેલ્લા ચારેક દિવસથી તો દેખાઈ જ નહિ. મને તારો વિજેગ અસહ્ય થઈ પડે છે હો !” જયંતસિંહે એક દિવસ કહ્યું.

“મહારાજને એકલાને જ વિયોગ સાલતો હશે ખરું ને ?” તીરછી નજરે જયંતસિંહદેવ તરફ ચૌલા તાકી રહી. એ નજર જયંતસિંહને વીંધી રહી.

“તો પછી પોતે દુઃખી થઈને બીજાને શા માટે દુઃખી કરે છે ?” મંડળેશ્વર ચૌલાને પોતાના દેહ સાથે મિલાવવાની ઉત્કટ મનોબાવના ન દાખી શકતાં આગળ વધ્યા.

“અડકશો નહિ મને. હમણાં તમારો કામ દૂત આવી પહોંચશે વળી.” એક દિવસ મંડળેશ્વર ને ચૌલાની પ્રત્યુચ્ચેષ્ટાના પ્રસંગે જ કંઈક મહત્ત્વના સમાચાર લઈ એક દૂત આવવાથી, નિષ્કેપ પડ્યો હતો. તે પ્રસંગને અનુલક્ષી ચૌલા મંદસ્મિત કરી બે ત્રણ ડગલાં પાછી હતી.

હિમાલયનાં હિમશિખરો પર ઉગતા સૂર્યનું સ્મિત ઝળકે એવું એ સ્મિત જયંતદેવને લાન ભૂંટાવી રહ્યું: “ચૌલા ! એમ હોય તો આપણે આ રાજપાટ છોડી ક્યાંક ચાલ્યાં જઈશું.” કહી જયંતદેવે ચૌલાને પોતાના બાહુમાં સમાવી દઈ, તેના લાલ પાંદડી જેવા બોઠ પર ચુંબન લીધું.

“મૂકો, મૂકો મહારાજ ! કામ આવશે હો ! પટરાણી જાણશે તો મને મારી નાંખશે.” કૃત્રિમ રોષ અને ભય દાખવતી ચતુર ચૌલા મુગ્ધભાવ દાખવી રહી હતી.

છુટી જવા તરવરાટ કરતા ચૌલાના કામળ દેહને વધુ દખાવતાં જયંતસિંહ હસ્યો: “અત્યારે તો તું જ પટરાણી છે, મારી ચૌલા !”

“બુઢા છો તમે તો.” ચૌલા મહારાજ બનેલા મંડળેશ્વરને ગાલે ધીમી ટાપલી મારી બોલી. જાણે એ રીતે પોતાના પટરાણીપદની ખાતરી ન કરતી હોય ?

“ચૌલા ! હું અણુહીલપુરનો મહારાજ નથી ?”

“છો, તેમાં મને શું ?”

“કેમ તને શું ? હું મહારાજ છું, તો તું મારી હૃદયરાજી છે. બોલ તું મહારાણી, બૂલ્યો પટરાણી નથી ?”

“પટરાણી છું માટે જ આમ ચોરીછુપીથી મારા મહારાજને મળી શકું છું કેમ ?” ખીજી લપડાક મારતી ચૌલા હસી. તેને આ ઘેલા મંડળેશ્વરને જરા બનાવવાનું મન થયું.

“ચોરીથી મેળવેલો પ્રેમ મીઠો નથી લાગતો, ચૌલા ?”

“ચોરીથી મેળવેલા રાજ્યની પેઠે, ખરું ને ?” ચૌલા કટાક્ષથી બોલી. બોલ્યા પછી જરા ક્ષોભ પામી. પણ તેની ગોદમાં લપાયેલો જ્યંતદેવ અત્યારે તેની ખુશામતજ કરવા માંગતો હતો. તેને રોષ ન ચઢ્યો.

“રાજ તો એમજ મેળવી શકાય. એ રાજનીતિમાં તું શું સમજે, છોકરી ?” જ્યંતદેવ હસ્યો.

“મહારાજ ! રાજ વધે કે પ્રેમ ?” પ્રણયીની આંખમાં આંખ પરાવી કામદેવના વિજયધ્વજ જેવું મિષ્ટ હાસ્ય કરતી ચૌલા પૂછી રહી.

“પ્રેમ વધે મારે મન તો.” જ્યંતદેવ હાસ્યની લાલિમા વ્યક્તતા બોલ્યા.

“તો સાચેસાચું કહો મહારાજ ! મારા પર તમારો ખરેખર પ્રેમ છે ?”

“હજી, તને શંકા રહે છે, ચૌલા ?” ચૌલાની લટ સમારતા મંડળેશ્વરે કહ્યું.

“તમે મારા પ્રેમની ખાતર રાજગાદીનો ત્યાગ કરો ખરા ?”

“કહે તો અત્યારે જ આ પદ્મણું રાજ છોડી દઉં. કહે તો તારી સાથે જંગલમાં ચાલી નીકળું.”

“અત્યારે જરૂર નથી મહારાજ ! પણ જો આપ ખરેખર મારા પર પ્રસન્ન હો તો મને વચન આપો.”

“શું વચન જોઈએ ? બોલ રૂપસુંદરી ! જે જોઈએ તે માગી લે.”

“એ વચનની માગણી હું જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે કરીશ. એ વખતે મહારાજની કસોટી થશે. હાલ તો માત્ર વર આપો.”

“જા માઈ વચન છે, ચૌલા ! આ વચનનું રમરણ કરાવી જે પળે જે જોઈએ તે માગજે. હું પાછો પડું તો જ્યંતદેવ નહિ.”

“શાઆશ, મારા મહારાજ ! તમારી મને ખાત્રી છે.” શ્વશ્રમંડળના મહામંડળેશ્વર અને આજના પટ્ટણના મહારાજને ઉમળકાથી પોતાની આથમાં ભીંસતી દાસી બોલી ઉઠી.

જ્યંતસિંહ કોમકવાર અવિચારી આચરણ કરી બેસે, તેની સ્મલદેવીને ભીતિ હતી. આચાર્ય તો જાણતો જ હતો કે, લૂણસાપાની હસ્તિમાં જ્યંતદેવ કાંઈ કરી શકે તેમ નથી. તે છતાં પટરાણીને તો પોતા માટે તથા ત્રિભુવન માટે બધા રક્ષા જ કરતો હતો. આથી અવિચારી જ્યંતદેવને ગમે તે પ્રસંગે ગમે તે કાર્યમાંથી રોકી શકાય તેવી રીતે વશ કરી લેવા, ચૌલાને પટરાણીએ સ્વયંચું હતું.

ચૌલા ચતુર અને દીર્ઘદષ્ટિવાળા છોકરી હતી. જ્યંતસિંહ પર તેને પણ સારો અનુરાગ હતો. તો પણ તે સમજતી હતી કે, પટ્ટણની સત્તાનાં સ્ત્ર જ્યંતસિંહ પાસે કાયમને માટે આવી પડ્યાં ન હતાં. મહારાજ ભીમદેવની આજ્ઞા ચતાં એ સ્ત્રો પૂર્વવત લૂણસાપાને હસ્ત મોડાંવહેલાં ચઢશે, એમ તેને લાગતું હતું. તેથી તે જ્યંતસિંહ તરફ હૃદયી વધુ ન ઢળતાં, પટરાણીની માનીતી દાસી ગણાવામાં જ ભાવિની સલામતી અનુભવી રહી હતી.

ચૌલા તો પટરાણીને એટલે સુધી કહી ચૂકી હતી કે, જ્યંતસિંહ રાજપાટ મહારાજને સોંપી દે તેવી ગોઠવણ પણ પોતે કરાવી શકશે. પણ આચાર્ય તેની વિરુદ્ધ હતો. લૂણસાપાની પ્રવૃત્તિ અને આશય તે કંઈક જાણી ચૂક્યો હતો. લૂણસાપાની યોજનાની સામે ચૌલા કે જ્યંતસિંહ ખડાં રહી વિજયી બને, એ અસંભવિત હતું. વખતે તેવો રાહ લેનાં લૂણસાપા કોઈ અસાધારણ ઈલાજ હાથ ધરે, એની આચાર્યને ભીતિ હતી અને તે છેક ખોટી ન હતી.

“મંત્રીશ્વર ! તમે હાથપગ જોડીને બેસી રહેવાની વાત કરો છો તે મને વિચિત્ર લાગે છે.” અકળાતી સ્મલદેવીએ એક દિવસ આચાર્યને કહ્યું.

“રાજકારણ બહુ અટપટું છે, એમાં કોઇક વખતે નિષ્ક્રિય બની જવું એજ મોટામાં મોટી સક્રિયતા હોય છે.” ચાર્ચીએ કહ્યું.

“મને એ નથી સમજતું. ચરાતિ ચરતો મગઃ એ ન્યાયે ફરે તે ચરે.”

“બાધ્યું ભૂખે મરે યે ખરું. પણ ચરવાનું ન હોય કે ચારાને બદલે અભક્ષ્યભક્ષણની ભીતિ હોય ત્યારે થોડો વખત ભૂખ્યા રહેવું, એ જ ઇષ્ટ છે.”

“મને તો જ્યંતસિંહને વશ કરી બધું થાળે પાડવાનું મન થઇ આવે છે.”

“જ્યંતસિંહ તો લૂણસાપાનું પૂતળું છે, પટરાણી માતા ! લૂણ-સાપાના દોરીસંચારથી એ નાચે છે. એ દોરીસંચાર કાપવા જતાં વખતે આપણા હાથ કપાઇ જાય માટે અત્યારે મૌનં મજેલ.”

મંત્રીશ્વરની શુદ્ધિમાં વિશ્વાસ ધારતી રાણીને ગળે આ વાત ઉતરી. લૂણસાપાને હાથે કરીને છંછેડવામાં મગ્ન ન આવે, એ તેને પણ સમજાયું. એટલે તેણે ચૌલાને માત્ર જ્યંતસિંહ કનેથી એક વર માગી લેવાનું કહીને જ સંતોષ માન્યો.

ચૌલા વિજયભરી ચાલે જ્યંતસિંહદેવ પાસેથી રાજગઢમાં આવતી હતી. અંદરનાં દ્વાર આગળ ઉભા રહી મૂંઝેલા આમળતા પર્વતે તેને પ્રજ્ઞયું: “કેમ કાંઇ હસતે વદને? કાંઇ વિજય કરી આવ્યાં લાગે છે.”

“હા, તને શું પંચાત છે તેની?” ચૌલા જરા ધૂરફી ઉઠી.

“વાહ, બાઇસાહેબના રોક ! જાણે મોટાં પટરાણી.” પટરાણીને વિશ્વાસુ ચાકર જે ચૌલા સાથે ગાઢ પરિચય કરવા ઉત્સુક હતો તે બોલ્યો.

“ખસ અહીંથી મુઆ પર્વત ! પર્વત જેવો જ જડ છે તો:” દ્વારમાંથી પર્વતને દૂર ધકેલી વિજયી ચૌલા રાણીને જ્યંતસિંહના વરદાનની હકીકત કહેવા અંદર ચાલી ગઇ.

સદ્‌ભાગ્યે, પર્વતને નાના ઝરણુ જેવી ચૌલાએ પરાભવ કર્યો તે કોઇની નજરે પડ્યું ન હતું. એટલે પર્વત મનમાં જ “યાદ રાખ તું છોકરી !” એમ બબડી શાંત થયો.

પ્રકરણ ૧૮ મું

વેદગર્ભરાશિ

વેદગર્ભરાશિના પૂર્વજે ઉત્તરાપથમાંથી મહારાજ મૂળદેવ સોલંકીના વખતમાં તેમના નિમંત્રણથી ગુજરાતમાં આવ્યા હતા. એ વિપ્રકુટુંબ તે વખતે સંસ્કૃત વિદ્યામાં નિપુણ ગણાતું હતું. વેદગર્ભરાશિના પૂર્વજેએ ગુજરાતમાં પદ્મમાં પોતાની વિદ્યા અને સંસ્કારના બળે કાશીની વિદ્યાપીઠ જેવી સંસ્થા ઉભી કરી હતી. અને ઠેર ઠેર સંસ્કૃત ભાષાનું અવગાહન અને વેદાધ્યયન એ કુટુંબની પ્રેરણાથી ચાલી રહ્યું હતું. ગુજરાતની જૂદી જૂદી કાશીપદ્ધતિએ ચાલતી પાઠશાળાઓના મહાઅધ્યક્ષ તરીકે વેદગર્ભરાશિના પૂર્વજને મૂળરાજે નિયુક્ત કર્યા હતા. તેઓ મંડલી (માંડલ) ગામમાં નિવાસ કરતા અને ત્યાંના મૂળેશ્વરના મંદિરના સર્વાધિકારીનું પદ પણ સંભાળતા હતા. આ મૂળેશ્વરના સ્થાન પર મૂળરાજને બહુ આસ્થા હતી.* તે આસ્થાનું એક કારણ વેદગર્ભરાશિના પૂર્વપુરુષ પ્રત્યેની મૂળરાજની ભક્તિ એ પણ હતું.

વેદગર્ભરાશિ ભીમદેવની પેઠે વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યા હતા. એમની લાંબી શ્વેત દાઢી અને માથાપરની ઘોળી જટા તથા વિશાળ અને તેજથી છલકાતું ભાલ એમના પ્રત્યે માન ઉત્પન્ન કરાવતાં. મહર્ષિને યોગ્ય એમના દેખાવને અનુરૂપ એમનું અંતર પણ સાત્ત્વિક ભાવોથી છલકતું. એમના સમયમાં ગુજરાતમાં વિદ્યાની ઝોટ આવી હતી. તો પણ કુટુંબ-પરંપરાનુસાર તેઓ સંસ્કૃત પાઠશાળા ચલાવતા અને તે સમયે વિદ્યાના અનુરાગીઓ દૂરદૂરથી તેમના શિષ્ય થવા આવતા. ગુજરાતના વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો તેમના શિષ્યપદ માટે ગર્વ લેતા અને તેમની કીર્તિ ચારેકાર ફેલાવતા.

* ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ પૃષ્ઠ. ૧૬૪ (કુર્મશિંકર ક. શાસ્ત્રી દ્વારા)

વેદગર્ભરાશિનાં પત્ની યુવાન વયે એક પુત્ર અને પુત્રી મૂકીને સ્વર્ગવાસ પામ્યાં હતાં. ધણુ વિદ્વાન અને પંડિતો, પોતાની પુત્રી તેમને, પત્ની તરીકે આપવા તૈયાર થયા હતા તથા ગૃહધર્મ ચલાવવા માટે પત્નીની અનિવાર્ય આવશ્યકતા તેમને સમજાવી રહ્યા હતા. પરંતુ આંતરવૃત્તિમાં લીનચિત્તવાળા વેદગર્ભરાશિ પર તેની અસર થઈ નહિ. વિદ્વાના મદવાળા આગ્રહી પંડિતો એ પ્રશ્ન પર લાંબી લાંબી શાસ્ત્રચર્ચા કરવા લાગ્યા, પણ વેદગર્ભરાશિએ ઉદાસીનતા બતાવી તે વાતને આગળ વધતી અટકાવી. પુત્ર અને પુત્રીના પાલનની વ્યવસ્થા કરી સાત્ત્વિક વેદગર્ભરાશિએ યોગાભ્યાસ તરફ પોતાની વૃત્તિઓ વાળી.

લગભગ દશ વર્ષ સતત એકધારી સાધના કર્યા પછી યોગ-વિદ્વાનું પરમ તત્ત્વ જાણે પ્રાપ્ત થયું હોય તેમ, વેદગર્ભરાશિજી યોગસાધના-માંથી નિવૃત્ત થઈ સેવાધર્મ માટે તૈયાર થયા. તેમણે એકાંતવાસ છોડી જાહેર જનતા સાથે જાળવા માંડ્યું. સાધનાકાળમાં તો વેદગર્ભરાશિજી લણસાપા તથા શિવદત્ત જેવા ક્રાંતકર્તા જ મળી શકતા. તે વખતનો તેમનો નિવાસ પણ મુળેશ્વરના વિશાળ ભોંયરામાં હતો અને ત્યાં જ રહી સાધના કરતા. પરંતુ સાધના પૂરી થયા બાદ લોકસેવાની ધ્યેય તેનામાં વધુ જણાવા લાગી; અને તેઓ સ્વસ્થાન છોડી જનકલ્યાણાર્થે, ધર્મોપદેશાર્થે તથા યાત્રાને માટે પ્રવાસ પણ કરવા લાગ્યા. અણુડીલપુરમાં તો તે વખતોવખત જવાઆવવા લાગ્યા અને ત્યાં તેમના અનુરાગીઓનું એક મહામંડળ જામ્યું.

ધર્મસંબંધી વેદગર્ભરાશિજીની વૃત્તિ સમદર્શી હતી. જિનમત પ્રત્યે તે મનમાં દ્રેષ રાખતા ન હતા, છતાં તેમના મનમાં ક્રાંતક વાર તે ધર્મ પ્રત્યે અણુગમે ડોકિયું કરી જતો. તેવે પ્રસંગે તે વિચાર-પૂર્વક પૂર્વગ્રહ છોડી પોતાના વિચારોને શુદ્ધ કરવા મથતા. પોતાનામાં આ દોષ દાખલ થવાનું કારણ તે આ પ્રમાણે જણાવતા: “કુમાર-પાળદેવના સમયમાં જનધર્મને જે અતિશય રાખ્યાશ્રય પ્રાપ્ત થયો અને પરિણામે શૈવમતની અવગણના થઈ તેના પ્રત્યાધાત રૂપે શિવોમાં

ધર્મી પ્રગટી હતી. પરિણામે ધર્મના ઝઘડા થયા, જેને લીધે શૈવમતના ધુરંધરેને મહાહાનિ થઇ. અમારા પૂર્વજોને પણ બહુ સોષણું પડ્યું. ધણી વાર તો તેમની સલામતી જોખમમાં આવી પડેલી. આવા કલહને લીધે જિનમત પ્રત્યે મારા વડીલોને જે ધૂણા પ્રગટેલી તેનો કિંચિત્ અંશ મારા લોહીમાં ઉતરી આવ્યો છે, તેથી કોષ્ઠક વાર તે મારા વિચારમાં અળણી રીતે પણ આવિષ્કાર પામે છે.” આમ કહી વેદગર્ભરાશિ હસતા અને તેમનું કથન સાંભળનાર ભક્તમંડળી પણ સ્મિત કરતી.

ભીમદેવ મહારાજ યુવાનવયે જૈન સાધુ અમરસિંહ સેવકના મિત્ર હતા અને તેના જ દોરવ્યા દોરાતા હતા. આ વાત પર ધણીક શૈવમતના ગૃહસ્થો ટીકા કરી વેદગર્ભરાશિનું ધ્યાન દોરતા; તો પણ વેદગર્ભરાશિ શાંતિથી કહેતા: “આપણે ઝઘડા નથી કરવા. ઉદ્ય ને અસ્ત તો આદ્યા જ કરશે. ગુર્જરધરામાં જૈન અને શૈવ બંનેને સ્થાન છે અને રહેશે. સર્વેશ્વરને જ આપણી ચિંતા સોંપી દો.”

કલિકાલસર્વસ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યની વેદગર્ભરાશિજી ધણી વાર પ્રશંસા કરતા. તે કહેતા: “એ યુગપુરુષ ખરેખર સર્વસ હતા. તેમની વિદ્વત્તા યુગો સુધી જનસમાજને મુગ્ધ કરશે.”

“એમની ધર્મપક્ષપાતી નીતિ તમને જરાય નથી સાલતી?” કોષ્ઠક પ્રશ્ન કરતું.

“એમણે જ દેવપદ્મના શિવાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને કુમારપાળ પાસે ભાવબૃહસ્પતિને એવાં કામોમાં નિયોજાવ્યા હતા. ભગવાન શંકર પણ એ સિદ્ધની ભક્તિને વશ હતા. એટલું ખરું કે, એમણે એ કાળે રાજબળના આશ્રયથી જિનધર્મને દિગંતપ્રસારિત કર્યો. પણ એ તો કોષ્ઠ શૈવમતનો આચાર્ય રાજગુરુ હોત તો એ પણ પોતાના મત માટે એમ જ કરત. હેમાચાર્યની ભૂત તો ધાર્મિક વિવાદોને રાજસભામાં સ્થાન આપ્યું, તે હતી. એના પરિણામે જ જિન અને શૈવમાં વિખવાદ પેડો.”

“પણ ગુરુજી ! તો શું શંકરસ્વામીએ હેમાચાર્ય પર મારણપ્રયોગ કર્યો તે વાત ખોટી હશે ? જો ખરી હોય તો આપ સ્વામીજીના એ કાર્યને કેવું લેખો છો ?” એક શિષ્યે પૂછ્યું.

“એ બનાવ મેં પણ લોકમુખે સાંભળ્યો છે. હું તો ત્યારે બહુ જ નાની વયનો હતો. પણ એમાં ખરી વાત શું અને લોકરચિત દંતકથા શું, એ નિષ્કૃંપ થઈ શકતો નથી. શંકરસ્વામીએ એવું કૃત્ય કર્યું હોય તો તેમ કરવાનું કારણ આપનાર હેમાચાર્ય તો દોષિત છે જ. પણ તેટલા ખાતર જ શંકરસ્વામીનું વિષપ્રયોગનું, મારણનું કે ખીજી રીતે હેમાચાર્યનો ઘાત કરવાનું કૃત્ય—જો તે ખરેખર જ થયું હોય તો—ન્યાય-યુક્ત ન લેખી શકાય.”

“જનમતવાળા આપણો દ્વેષ કરે તો પણ આપણે શાંત રહેવું ?” પ્રશ્ન થયો.

“આત્મવત્ત્વ સર્વમૂલેષુ એ વાક્યનો ભાવાર્થ હૃદયમાં ઉતારો તો પછી એવો પ્રશ્ન જ નહિ થાય.” દૂંકામાં જવાળ મળ્યો.

“તો ગુરુજી ! યવનો પણ ભૂતની ગણતરીમાં તો ખરા જ ને ? તેમની સામે થઈ એમના ધર્મનો દ્વેષ શી રીતે થાય ? છતાં દેવપદ્મ પરના યવનોના હુમલા વખતેની લડાઈને તો આપ ધર્મકૃત્ય લેખો છો, એમ કેમ ?” એક ચતુર શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો.

“એટા ! તારી શંકા ખરી છે. સાંભળ તને સમજાવું.” વેદગર્ભરાશિ દાદી પસવારતા બેઠ્યા : “આ દેશના સંસ્કાર, રાષ્ટ્રનીતિ અને સમાજ-રચનાને જિનધર્મ ઉખેડી નાંખે તેમ નથી, બ્યારે યવનો પોતાની તરવારથી કુરાન તમને પઢાવવા માગે છે, અરબસ્તાનને અનુકૂળ ધર્મ, રાષ્ટ્રનીતિ આર્યાવર્તને માથે બળજબરીએ ઠોકી આર્યસંસ્કારનો નાશ કરવા માગે છે, આપણી ઉપાસના, આચારવિચાર, તપનિયમ બધુંયે બુલંબી દે તેવો વટોળ યવનધર્મ ફેલાવતો આવે છે. તેથી રાષ્ટ્ર અને ધર્મના એક હિતચિંતક તરીકે તે વટોળને રોકવાનો પ્રયાસ મેં ધર્મ ગણ્યો છે.”

“આપનું કથન સાચું છે.” શિષ્ય બોલ્યો. બીજા સાંભળનારા પણ સંતોષ અનુભવી રહ્યા.

“હા, યવનો જે ફારસ દેશના વતનીઓની પેઠે અહીં વેપાર, વણજ કે નિવાસ માટે જ આવે તો હું તેમને મારા અતિથિ ગણું. પણ હાલ જે સ્વરૂપે એ આક્રમણ થાય છે, તેને રોકવાનો તો પ્રત્યેક જિન, શેવ ને બીજા દરેકનો પ્રાણાર્પણ સુધીનો ધર્મ છે.” ગુરુએ વધુ સ્પષ્ટતા કરી.

વેદગર્ભરાશિની આવી સમદર્શિતા તથા સાત્વિક વૃત્તિને લીધે તેમને સમજદાર જિનધર્મીઓ પણ માન આપતા, આમ તમામ મતવાળાઓનું માન પામતા ગુરુ રાજને પણ માન્ય કરવા પડે, એ દેખીતું છે. પટ્ટણમાં એવા અનેક રાજપુરુષો હતા કે, જે વેદગર્ભરાશિની આજ્ઞા થતાં જ તેનું, પ્રાણાર્પણપણે પાલન કરે. લોકો કહેતા કે, “વેદગર્ભરાશિજી મહારાજ તો શંકરના ગણુનો અવતાર છે.” એમના લવણ ચમત્કારિક વાતો પણ દેશમાં ફેલાયેલી હતી. અને તે વાતોને બણેલા મણેલા લોકો પણ ટેકો આપતા હતા.

×   ×   ×   ×

રાત્રિના બીજા પ્રહરની શરૂઆત હતી. મહારાજ વેદગર્ભરાશિ બુલેશ્વર મહાદેવના એક ભાગમાં પાટ પર કામળા ખીછાવી તેના પર ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં સ્થિર બેઠા હતા. પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર શ્વાસોચ્છ્વાસ સાથે ચાલી રહ્યા હતા અને વૃત્તિઓ અંતર્લીન બની રહી હતી.

તેવામાં મંદિરનાં મુખ્ય દ્વાર ખખડ્યાં ને કોઇની બૂમો સંભળાઇ. એક શિષ્યે ઉઠીને બહાર જઇ બારણું ખોલી આવનાર માણસને અંદર લીધો.

અંદરના ભાગમાં આવતાં જ પેલાએ પૂછ્યું: “ગુરુદેવ ક્યાં છે?”

“સૂતા હશે, તમે આમ બહાવરા એકાએક ક્યાંથી?”

“તે બધું પછી, મને પહેલાં ગુરુદેવ પાસે લઇ જા.” આવનારે આગળ થતાં કહ્યું.

“ગુરુદેવ, ગુરુદેવ, જાગો છો કે?” શિષ્યે ધ્રુમ પાડી.

“હા, ખેટા, શું છે?” ધ્યાન છોડી ગુરુએ કહ્યું.

“આ રાશિજી પટ્ટણ્થી પધાર્યા છે.” શિષ્યે પાસે આવી કહ્યું.
આવતારે ગુરુને પ્રણામ કર્યા.

“ખેટા, યોગરાશિ! તું અત્યારે ક્યાંથી? કુશળતો છે ને?”
ગુરુએ પ્રશ્નયુ.

“હા, દેવ. હું પટ્ટણ્થી આવ્યો આવું છું. મારી પાછળ મહારાજ
ભીમદેવ પણ આવી રહ્યા હશે!”

“કેમ વાર?”

“જયંતસિંહે તેમને કેદ કરવાની જાળ રચેલી છે તેથી તેઓ
છટકીને છુપી રીતે આપને આશ્રયે આવે છે. તેની વ્યવસ્થા માટે હું
આગળ આવ્યો છું.” યોગરાશિએ કહ્યું.

“શિવ, શિવ! જયંતસિંહ પણ આવી બુદ્ધિનો થયો? લાવણ્ય-
પ્રસાદ ગયો ત્યારથી જ મને શંકા હતી. ઠીક, તું આરામ કર-હું
બધી વ્યવસ્થા કરાવું છું.” ગુરુ મહારાજ ભીમદેવના નિવાસની જોડ-
વણ ત્વરાથી કરાવવા માટે ઉભા થયા.

“નમસ્તે, હું પણ કપડાં બદલી થોડી વારે આવી પહોંચું છું.”
કહી યોગરાશિ વિદાય થયો. શાંત મુજેશ્વરમાં દીવીઓ ઝળહળી ઉઠી ને
મસાલો આમતેમ ફરવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૯ મું

શુભનિવાસ

પુરોહમાં મહારાજ તથા મહારાણી સુખરૂપ મૂળેશ્વરમાં આવી પહોંચ્યાં. તે વખતે મૂળેશ્વરમાં બધી તૈયારી થઈ ગઈ હતી. વેદગર્ભ-રાશિએ પ્રેમપૂર્વક વૃદ્ધ રાજ તથા રાણીનો સત્કાર કર્યો અને તેમના રાજવંશી મોભાને જાજતી સેવાચારીની વ્યવસ્થા કરી દીધી.

મૂળેશ્વરની પાછળ દિવાલથી સુરક્ષિત મોટો બાગ હતો. તે બાગમાં વિશાળ અને બધી રીતની સગવડોવાળું એક બોયરું હતું. મહારાજનો નિવાસ શુભ રીતે રાખવાનો હતો અને આ બોયરું જૂના વખતનું હોય તેની માહિતી લોકોને ન હોવાથી ત્યાં જ રાજરાણીના નિવાસની જોગવાઈ કરી હતી. એ બોયરમાં તાજી હવા તથા પ્રકાશ માટે બે નાની છત્રાકાર દેરીઓ થોડે થોડે અંતરે રાખેલી હતી તેમાંથી ખૂબીબરી રીતે પ્રકાશ, હવા અને થોડોક તડકો પણ બોયરમાં આવી શકતો હતો. એ દેરીઓના મથાળાના છત્રાકાર ધૂમટ નીચે મોટી મોટી બારીઓ રાખેલી હતી તેમાંથી જ આ પ્રકાશ વગેરે બોયરમાં જતાં. દેરીઓ ધણી જ જૂની હોય કોઈ અભણાને જરાય કુતૂહલ-પ્રેરક લાગતી નહિ. બાગના એક ભાગમાં વેદગર્ભરાશિને પુત્ર, પુત્રી અને પુત્રવધૂ તથા તેનાં બાળકો રહેતાં હતાં. વેદગર્ભરાશિજી તો શયન, ફળાહાર બધું જિવાલયમાં જ કરતા, છતાં પૌત્રોને રમાડવાનો લહાવો મુક્ત મને ભોગવતા અને ઘર બાગ જઈ ધણી વાર બાળકો સાથે રમી ગમત પણ કરતા.

બહારના દરવાજાને લાગીને નાનો કોટ હતો તેમાં પાઠશાળા તથા જાત્રનિવાસ હતો. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ અને ધર્મજિજ્ઞાસુઓ રહેતા. તે સંસ્થા પણ મૂળેશ્વરના જ એક અંગ તરીકે ગણાતી અને વેદગર્ભરાશિજી તેને પોતાની વિદ્વત્તા અને ધર્મામૃત વડે પોષી રહ્યા હતા. પાઠશાળા-વાળા કોટની અંદર જ એક ભાગમાં ગૌશાળા અને ચાકરોના નિવાસ

હતા. શિવાલય પુરાણું હતું, પરંતુ વખતોવખતની દુસ્તીએ તેને આખાદ સ્થિતિમાં ટકાવી રાખ્યું હતું. અદ્ભુત કાતરણીવાળા તેના સ્તંભો અને ધ્રુવટ મૂળરાજનાં બીજાં સ્થાપત્યોનું સ્મરણ કરાવતાં હતાં.

મહારાજ આવી ગયા પછી થોડી જ વારે બહારના દરવાજાની મેડા પરથી પરાઈની નોખત વાગી અને શાંત પાઠશાળા, મંત્રા, સ્તવનોથી સજીવ બની રહી. પ્રાતઃ સ્મરામિ હૃદિ સંસ્કૃરદાત્મતત્ત્વમ્ વગેરે પંકિતઓ પ્રભાતને ભર્યું ભર્યું બનાવતી વાતાવરણમાં ગૂંછ રહી. જાણે લાંબા કાળથી મૌન પીડાથી પીડાતી રાત્રિ રાણીએ તેજસ્વી મહાવાણીને પ્રસવ આપ્યો.

પ્રભાતનો ઉજાસ થતાં વેદગર્ભરાશિએ મહારાજને તથા રાણીને આશિષ આપી કંઈ અગવડ હોય તો જણાવવા વિનંતિ કરી.

“અહીં અમને તમે કાંઈ અગવડ પડવા દેવાના નથી એની મને ખાત્રી છે. પણ એક કામ ત્વરાએ કરવાનું છે.” મહારાજએ ખિન્ન અવાજે કહ્યું.

“કહો મહારાજ, કયું કામ છે?” વિનયથી વેદગર્ભરાશિએ પૂછ્યું.

“આજે જ મારા નામથી એક આજ્ઞાપત્ર ધવલકપુર મોકલાવી રાણા લૂણસાપાને અહીં તેડાવો. સંદેશવાહક વિશ્વાસુ હોવો જોઈએ.”

“તેની હરકત નથી. હમણાં જ તજવીજ કરે છું. અને રાણી-માતા, આપની પાસે મારી પૌત્રીને મોકલું છું. તે આપને રમૂજ આપશે.”

“ગુરુદેવ, પ્રથમ લૂણસાપાને તેડાવો. મને અહીં કંઈ હરકત પડવાની નથી. આપની પૌત્રી અચલાને હું પિછાતું છું. એમને આ એકાંતનું દુઃખ જરૂર ભૂલાવશે.” લીલાદેવીએ કહ્યું.

એ કાળે રાજરાણીમાં પડદાનો રીવાજ ન હતો. પરંતુ યવનોના આક્રમણથી કુલીન નારીઓમાં સંકાયની ભાવના પ્રગટી હતી. તેના પરિણામે અણહીલપુરના અંતઃપુરમાં બારીક રેશમી ચક્રની પ્રથા થોડી ઘણી દાખલ થઈ હતી. કાંઈ અનણ્યો પણ પ્રતિષ્ઠિત માણસ અગર રાજનો મોલાદાર માણસ મુલાકાત માટે આવે ત્યારે રાણીએ આ

ચક્ર એથે બેસી વાર્તાલાપ કરતી. પણ તે ચક્ર હજી બહુ રૂઠ થયો ન હતો. તે વાપરવો કે ન વાપરવો, તે રાણીની સ્વેચ્છાની વાત હતી. ચુરુદેવ સમક્ષ તો અંતઃપુરની તમામ નારીઓ વિનાશકોએ આવી પાદવંદના કરી શકતી. અને લીલા તો વેદગર્ભશશિજીમાં બહુ જ આસ્થાવાળી હતી. એટલે તે બંનેનો પિતાપુત્રી જેવો સંબંધ હતો.

ચુરુદેવે મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે એક વિશ્વાસુ સંદેશવાહકને તાકીદે લૂણસાપા તરફ વિદાય કરી દીધો અને પછી તે રાજસેવાની બીજી ગોઠવણમાં પડ્યા. દશેક વર્ષની વયની અચલા દોડતી કુદતી ભેંયરામાં મહારાણી પાસે પહોંચી ગઇ. મહારાણીને તો એ પિછાનતી હતી. પણ થોડે દૂર એક વિરામાસન પર આરામથી પડેલા મહારાજને જોઇ તે દિંગ થઇ ઉભી રહી.

“અચલા, આવ બહેન. કેમ ઠરી ગઇ?” રાણીએ મમતાથી કહ્યું.

અચલા રાણી પાસે ગઇ પણ પેલા વૃદ્ધ મહારાજ તેના કુતૂહલનું કારણ બન્યા હતા. મહારાણીએ અચલાને પોતાના બોળામાં બેંચી હેતથી લમણે ટપલી મારી: “કેમ મૂંગી બની ગઇ છે?”

મૂંગી અચલાએ ચૂપ રહીને જ મહારાજ તરફ આંગળી કરી. રાણી પોતાની દાસી તરફ જોઇ હસી પડી. મુજેશ્વરનાં દર્શને લીલાદેવી વારંવાર આવતાં ને કોઇ વાર ત્યાં રોકાતાં પણ ખરાં. તે વખતથી અચલા મહારાણી સાથે હળી ગઇ હતી. મહારાણીનું નામ સાંભળી તે દોડતી આવી હતી, પણ મહારાજને ત્યાં જોઇને તે ગભરાટ અને કુતૂહલથી ચૂપ થઇ ગઇ. પણ તેની તે ચૂપકાદી ભાવિ રાણીપ્રવાહની પોષક બની રહી હતી, તે મહારાણી સમજતાં હતાં.

“અચલા, મહારાજને તેં કોઇ વખત જોયા નથી ખરું?” શ્રીલાદેવીએ પૂછ્યું.

અચલા મૌનાવલંબન જ કરી રહી એટલે દાસીએ કહ્યું: “દેખ્યા હોય તો તો આમ શાનાં ડહાઇ બન્યા!”

“નહિ કેમ જોયા હોય? મહારાજ અહીં ધણીકવેળા પધારેલા ત્યારે ખૂબ જોયેલા. પણ તમારી જોડે તો આજે જ જોયા.” અચલાનું સ્વમાન ધવાવાથી તે બોલી.

થોડી વારે અચલા ફરી બોલી: “તે રાણીઆ, આ વખતે તમે મહારાજને સાથે શું કામ લાવ્યાં છો?”

“કેમ તને મહારાજ નથી ગમતા બહેન? તારા દાદા જેવી દાદી એમને નથી હો.” રમુજ અચલાને ખીલાવવા રિમત કરતાં લીલાદેવી બોલ્યાં.

“તમને ગમે છે તે કહોને એટલે સમજ પડે.” અચલા મહારાણીની સામે ગાલીચા પર અવળા પગ વાળી બેસતાં બોલી.

“ન ગમે તો શું કરવું? કહે જોઇએ, અચલા?”

“હું હોઉં તો સાથે ન લાવું. એ છે તેમાં તો જુઓને તમે આ ભોંયરામાં છુપાયાં છો. એકલાં અહીં આવતાં ત્યારે કાંઈ છુપાવું પડતું હતું?” તપોવનના વાતાવરણમાં ઉછરેલી સરલ વિપ્રકન્યા સરળ બોલી.

દાસીને આ સંવાદથી બહુ હસવું આવતું હતું. સામેથી મહારાજના સાંભળવાનો ભય હતો, છતાં આ છોકરી જે બોલી રહી હતી, તે તેને નવાઇભર્યું લાગતું હતું. લીલાદેવીનું મોં પણ મલકી રહ્યું હતું. પળવાર તે રાજધાનીના ત્યાગની વાત વિસરી ગયાં.

“મહારાજ, આ અચલાબહેન કહે છે તે સાંભળો છો કે?” લીલાદેવીએ ટહુકો કરી મહારાજનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

“મહારાજને બોલાવશો તો હું જતી રહીશ.” અચલા હાથની મુંગી મુદ્રા કરતાં હાથ પસારી બોલી.

“અચલા? વેદગર્ભરાશિજીની પૌત્રી ખરું?” મહારાજએ માથું ઉંચકી પૂછ્યું.

“હા, તે જ તો” મહારાણી બોલ્યાં પણ તે પહેલાં તો અચલા જતી રહેવા માટે ઉભી થઇ. મહારાણીએ તેને પકડી પુનઃ પોતાના

મંકમાં ઢાળી: “મારા સમ નાસી જાય તો,” એમ કહી તેના મંબોડાનાં પુષ્પ સરખાં કરવા માંડ્યાં.

“અચલા, હું તને નથી ગમતો ખરું?” અસ્પષ્ટ વાતચીત ધીમદેવે સાંભળેલી તે પરથી પ્રશ્ન કર્યો.

“રાણીઆને ગમતા હો તો જ બસ છે ને!” આંખો નચાવતી અચલા બોલી. તેના આ નિર્દોષ ચાતુર્યથી રાણી તથા દાસી ખડખડાટ ફસી પડ્યાં.

“હું તને મારી સાથે પાટણ લઈ જવાનો છું.” મહારાજા જરા ટાર બેસતાં બોલ્યા.

“આવું ખરી?” અંગૂઠો બતાવતી અચલા તીરછી નજરે બોલી. જે મહારાજા તરફનો તેનો સંકોચ સહજ દૂર થયો હતો. દાસી તો મા છોકરીની હિંમતથી દંગ થઈ ગઈ.

“નહિ જાઓ તો મહારાજા પકડીને લઈ જશે.” દાસીએ કહ્યું.

“મહારાજા મને શું પકડતા હતા? આવે બાગના મેદાનમાં, તુઓ પછી કેવા પકડે છે તે?”

મહારાજા પણ હસ્યા. તે ફરી રમૂજથી બોલ્યા: “નાની છોકરીને પકડતાં તો મને વાર ન લાગે હોં, અચલા!”

“રાણીઆ, શું મહારાજા મને દોડીને પકડી શકે કદી? એમનામાં ડાડવાની શક્તિ જ ક્યાં છે?” અચલાએ રાણીને મધ્યસ્થ તરીકે પ્રાર્થ્યું.

રાણી હસીને બોલ્યા: “મહારાજાથી દોડાય જ નહિ. એ તો રાજાના—સેવકોને...”

“જોર હોય તો દોડે ને?” ઉતાવળી અચલા વચ્ચે જ બોલી અને રાજા, રાણી, તથા દાસી, લીલાદેવીની અકુરી ઉક્તિનો અચલાએ જે અર્થ તારવ્યો તે જોઈ હસી પડ્યાં. બધાને હસતાં જોઈ અકળાયેલી અચલા “તમે તો કોઈ સમજતાં જ નથી.” કહેતી ઝડપથી બહાર દોડી ગઈ.

“જખરી છોકરી છે!” દાસીએ ધીમેથી કહ્યું.

“કેટલી સરળ છતાં હિંમતબાજ! એની સાથેની રમૂજમાં મને મહુ મઝા પડે છે.” લીલાદેવી બોલ્યાં.

એટલામાં વેદગર્ભરાશિજી ત્યાં આવ્યા, તે બોલ્યા: “રાણીમાતા, અચલા તમારાથી રીસાઈ છે.”

“ત્યારે તો મારી પાસે હવે નહિ આવે !” રાણીએ કહ્યું.

“ના, ના. એને તમો અહીં હો ત્યાં લગી તમારા વગર એન જ શાનું પડે. એ તો મારી સાથે જ આવતી હતી, પણ મેં સમજાવી ઘેર મોકલી દીધી છે, તમારા આગમનની જાહેરાત કરતી ન ફરે તે પણ સમજાવ્યું.” વેદગર્ભરાશિજી મહારાજની સામે એક બાજુ ઠપર બેસતા બોલ્યા.

“રાજેન્દ્ર, લાવણ્યપ્રસાદને સંદેશો મોકલાવી દીધો અને તાકીદે આવવા જણાવ્યું છે.”

“ઠીક, હવે એ આવે ત્યાં સુધી તો બીજી શી તજવીજ કરવા જેવી છે ?” રાજાએ પૂછ્યું.

“હાલ તો શાંતિથી અત્રે રહો. ઉતાવળે આંખા ન પાકે, મહારાજ, અને આ તો ગૃહકલહની લડાઈ રહી, સૌ સારા વાનાં થશે.”

ઘડી પહેલાં જ રમતિયાળ અચલાએ જમાવેલું વિનોદનું વાતાવરણ આ વાતચીત શરૂ થતાં જ વિક્ષીન થઈ ગયું. લીલાદેવી ભિન્ન સ્વરે બોલ્યાં: “ગુરુદેવ, હું તો મહારાજને પ્રથમથી જ એતાવતી હતી કે, આ પટરાણી તમને ફસાવશે. એની બહેનના પુત્ર માટે એ તમને ફાંસલામાં નાંખશે. પણ બોળા મહારાજ માને જ નહિ, એનું આ પરિણામ થયું.”

“એ ગઈ વાત વિચારવાથી હવે શું ? ગતાનિ નાનુશોચંતિ પંચિતા: !” સાત્વિક ધર્માચાર્ય બોલ્યા: “હવે તો ભાવિ અને વર્તમાન. જે આપણે હાથ છે તેને સફળ કરવાની જ વાત કરો.”

“ગુરુદેવ, જ્યંતદેવને મળીને તમે જ ઠપકો આપી નિવેડો લાવી શકો તેમ નથી ?” રાણીએ પૂછ્યું.

“ના, જ્યંતસિંહ તો માને; પણ સુમલદેવીને જરા ખચર પડવા દેવાની જરૂર છે, અને આ જાળમાં લાવણ્યપ્રસાદે આંખઆડા કાન

કર્તા હોય એમ મને લાગે છે. એટલે એને બાબુએ મુકવાથી ફરી આપત્તિ ઉત્પન્ન થાય. એક તરફ લાવણ્યપ્રસાદ આવી બધું ઠીકઠીક કરી દેશે તે દરમ્યાન પટરાણી સુમલદેવીને પણ જયંતસિંહનો અનુભવ થઇ જશે.”

“સુમલદેવીને શું અનુભવ થવાનો દેવ ?” રાણાએ પૂછ્યું.

“એ તો આપ નજરે જોશો, રાજસત્તાનો લોભ જયંતદેવને જરૂર વિકૃત બનાવશે. પરિણામે સુમલદેવી તમારી અને લાવણ્યપ્રસાદની ગેરહાજરીમાં ભારે ભયનો અનુભવ કરશે. તેમ થવા દેવાની જરૂર છે. પ્રતિસ્પર્ધાઓ સામસામા નારાજ થાય એવી તકની દક્ષ પુરુષે આરાધના કરવી, એ રાજનીતિનું એક સૂત્ર છે.”

મહારાણી લીલાદેવીને આ વાતમાં રસ પડ્યો. પટરાણીને તેના આ દુષ્કૃત્ય બદલ જયંતદેવ જ કેંક શિક્ષા કરે, એ સ્થિતિ ઇચ્છે લાગી. તે સ્ત્રીસ્વભાવ મુજબ બોલી ઉઠ્યાં: “જેના પક્ષમાં પેઠા છે તે જ પટરાણીને પૂરેપૂરો કપરો અનુભવ કરાવે તો ધણું સારું.”

“ચાર્ચીંગ ચતુર છે, એટલે ખાસ આપત્તિ તો પટરાણીને નહિ આવવા દે; પણ સારો જેવો બોધપાઠ તો મળી જ રહેશે.” દીર્ઘદર્શી ગુરુએ ચાર્ચીંગનું સ્થાન પદ્મજીમાં હવું તેની યાદ આપી.

“ગુરુદેવ, ચોગરાશિ અહીં છે કે નહિ ?” રાણીએ પૂછ્યું.

“કેમ શું કામ છે ?” ગુરુએ પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો.

“એ તો જરા મહારાજના ગ્રહોની કુંડલી તે હોય તો દોરી જુઓ.” રાણી ધીમેથી બોલ્યાં. લીલાદેવીને જ્યોતિષમાં પરમ શ્રદ્ધા હતી. તે શ્રદ્ધાનું શાસ્ત્ર આવી આપત્તિને વખતે યાદ આવે, એ સ્વાભાવિક હતું.

“રાણીમાતા, મહારાજની બૃહત્ પત્રિકા મેં ત્રણ વાર જુદે જુદે પ્રસંગે જોયેલી છે. આ પ્રસંગની આપત્તિનું તેમાં સૂચન છે. પણ આ આપત્તિ ટુંક સમયમાં દૂર થઇ જશે. માટે ગભરાવાની જરૂર નથી.” વેદગર્ભરાશિએ રાણીને આશ્વાસન આપ્યું.

“પણ યોગરાશિને જરા મોકલશો ? ખીલુ'યે કેટલુંક પૂછવું છે.” મહારાણીને આ પ્રસંગને લગતા ખારીકમાં ખારીક પ્રશ્નો જ્યોતિષ-વેત્તાને પૂછવા હતા. તે પ્રશ્નો ગુરુદેવને તો પૂછાય તેમ ન હતું. એટલે યોગરાશિને જ મોકલવા સ્વયં કયું.”

અપાર પછી યોગરાશિ આવ્યા ને રાજરાણીને નમન કરી એક ચાકળા (બાજહ) પર બેઠા. “મહારાજ, શી આજ્ઞા છે ?” તેમણે મહારાજને પૂછ્યું.

“યોગરાશિજી, મેં જ તમને બોલાવ્યા છે. લેખિની, ખડીઓ ને કુંડલી માટેનું વસ્ત્રપટ લાવ્યા છો ?” રાણીએ પૂછ્યું.

“ના, કંઈ ગણિત કરવાનું છે, રાણીમાતા ?”

“હા, તેનાં સાધનો લઈ તમે જલદી આવો.” રાણીએ આજ્ઞા કરી.

ભોંયરાવાળો બાગ મહાદેવની પાછળ એકાંતમાં હતો. અને તેમાં વેદગર્ભરાશિનો નિવાસ હોવાથી કોઈ તેમાં કામ વગર દાખલ થતું નહિ. વેદગર્ભરાશિજીના ખાસ શિષ્યોજ ત્યાં જરૂર પડે આવતા. એટલે કોઈ અપાત્ર માણસને મહારાજના આગમનની વાતની ખબર પડે તેમ ન હતું.

આખો પાછલો પહોર મહારાણીએ યોગરાશિ સાથે વાતચીત કરવામાં ગાળ્યો. જુદા જુદા પ્રશ્નવાર કુંડલી પરથી ગણતરી કરી યોગરાશિએ દરેક પ્રશ્નના જવાબ આપ્યા ને રાણીના મનનું સમાધાન થયું. મહારાજ પણ ખાસ કાર્યના અભાવે તેમાં રસ લેતા હતા.

“મહારાજ, આજથી ૯૦ દિવસ પાદ આપના ગ્રહ બદલાશે ને આપનું રાજસિંહાસન સ્થિર થશે. જે એમાં ભૂલ પડે તો મારાં જ્યોતિષનાં પોર્ચા બાળી નાંખું.” રાણી યોગરાશિના આ કથનથી પ્રસન્ન થયાં તથા મહારાજ પણ ખુશ થયેલા જણાયા.

“મારું એકે ગણિત આજપર્યંત ખોટું પડ્યું નથી.” આત્મ-સંતોષ અનુભવતા યોગરાશિએ પોથી બાંધતાં બાંધતાં કહ્યું.

પ્રકરણ ૨૦ મું મૂળેશ્વરમાં મંત્રણા

લાવણ્યપ્રસાદના આગમનની રાહ જોતાં રાજરાણી મૂળેશ્વરમાં રોકાંત દિવસો કાઢવા લાગ્યાં. પરંતુ લાવણ્યપ્રસાદ તરફ ગયેલો દૂત નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો. તેણે જણાવ્યું કે, હું ધવલકપુર (ધોળકા) જઈ આવ્યો, પણ લાવણ્યપ્રસાદ યાત્રાએ ગયા હોઈ, જે માસ પછી ધોળકા છા ફરશે, એમ ખબર મળી. આ સ્થિતિમાં બીજા કોઈને ગુપ્ત પત્ર મળે તો ઠીક ન લાગવાથી પોતે પાછો ફર્યો હતો, એમ તેણે જણાવ્યું.

આ સમાચારથી રાજરાણી નિરાશ થઈ ગયાં. આ ગૂંચવાયેલું કડું ઉકેલતાં જરૂર ૯૦ દિવસ જ્યોતિષીના કહેવા પ્રમાણે થશે, એમ રાણીના મનમાં ખાતરી થઈ. આ એકાંતવાસમાં માનસિક ચિંતાથી રાઈ પડ્યા રહેવાનું રાણીને તેમ રાજાને દુઃખદ લાગવા માંડ્યું, પણ રાજાને ઉપાય ન હતો.

જે ત્રણ દિવસ શું કરવું તેના વિચારમાં પસાર થઈ ગયા. રાણીને ત દિવસ યુગયુગ જેવડાં લાગતાં. મહારાજની પણ એ જ દશા તી. કોઈ કોઈ વાર અચાનક આવી પહોંચતી ત્યારે તેના વિચિત્ર પ્રશ્નો અને સરળ કટાક્ષો રાજરાણીને હસાવી દુઃખભાર જરા હળવો બનાવતા.

“ગુરુદેવ, લાવણ્યપ્રસાદની રાહ જોઈ હવે ક્યાં સુધી બેસી રહીશું ? માપણથી થાય તે તજવીજ કરીએ. જ્યંતસિંહને જામતો જ ઉપેડી આવે તો ઠીક છે.” વૃદ્ધ રાજાએ કંટાળીને કહ્યું.

“રાજેન્દ્ર, અકળાશો નહિ. લાવણ્યપ્રસાદ વગર આ ગૂંચ નહિ ઉકેલે, જે માસ ધીરજ ધરવી ઇષ્ટ છે. જ્યંતદેવ તો લૂણસાપાનું તણું છે, મહારાજ. લૂણસાપા તેને ધારે તેમ નચાવી શકશે. માટે તાવળ કરવાથી કાચું કપાશે. અત્યારે તો કદાચ આપ સુષ્પેથી રાજાનીમાં જઈ શકશો. પણ લાવણ્યપ્રસાદ વગર વળી તુરતમાં જ ફરી પાપતિ આવી પડે. માટે ધૈર્ય ધરો.” વેદમર્જરાશિએ મહારાજને મંજૂ પાડી. મહારાજને ગળે પણ કંઈક અંશે આ વાત ઉતરી.

“લૂણસાપા કથી તરફ યાત્રાએ ગયા હશે ? ફરી તપાસ તો કરાવવી પડશે.” થોડીવારે રાજા ખોલ્યો.

“હું વાઘેલાઓના રાજપુરોહિત કવિ *સોમેશ્વરને એક પત્ર લખીને હકીકત મંગાવું છું. તે સ્પષ્ટ હકીકત જણાવશે.”

“લખો, પણ કવિ સોમેશ્વર હકીકત ગુપ્ત રાખે, એમ સૂચના કરશો.”

“તેની હરકત નહિ, મહારાજ.” ઉભા થતાં વેદગર્ભરાશિ ખોલ્યા.

‘શિવોહમ, શિવોહમ’ અંતરમાં ધૂંટતા તે બહાર નીકળ્યા.

વેદગર્ભરાશિએ પુરોહિત સોમેશ્વરદેવને જે પત્ર મોકલાવ્યો તેના મથાળે એક શ્લોક લખ્યો:—

સતતચિત્તતદાનક્ષીણનિઃશેષલક્ષ્મી—

રિતસિતરુચિકીર્તિર્ભીમભૂમિમુજંગઃ ।

વલ્લકવલિતભૂમિમંદલોમંદલેશૈ—

શિરશ્ચપચિત્તચિન્તા ચાંતચિન્તાંતરોભૂષ ॥†

પછી આ શ્લોકની નીચે રાજાએ આગ્રા કર્યા મુજબ લાવણ્ય-પ્રસાદના સમાચાર મોકલવા વિનંતિ કરી.

આ પત્ર વેદગર્ભરાશિએ પોતાના એક વિશ્વાસુ શિષ્ય સાથે ધોળકા રવાના કર્યો.

પુરોહિત સોમેશ્વર ધોળકાના રાણાના દરબારમાં જ રહેતા હતા. રાણાના મંત્રીમંડળમાં તેમનું મહત્ત્વનું સ્થાન હતું. વિદ્વાન્ અને રાજનીતિકુશળ હોવા ઉપરાંત તેઓ અસ્ત્રપટુ પણ હતા. જિન મંત્રી-શ્વર પણ તેમનું માન હંમેશાં સાચવતા ને તેમની સલાહ લેતા.

* કીર્તિકાંમુદ્રી તથા સુરથોત્સવનો રચનાર કવિ.

† સતત બહુ જ્ઞાન આપવાથી જેની લક્ષ્મી ક્ષોભ થયેલી છે, અને જેની કીર્તિ અતિ શ્વેત કાંતિવાળી છે અને માંડલીક રાજાઓએ જેનું ભૂમિમંડળ બળથી લીધું છે, એવો ભીમ ભૂમિપતિ લાંબા કાળથી પ્રાપ્ત થયેલી ચિંતાને ક્ષીણ ઘેરાયલા ચિત્તવાળો થયા છે.

સોમેશ્વરે વેદગર્ભરાશિના શિષ્યનેા સત્કાર કરી તેણે ઉતાવળે પાછા ફરવાની ઉત્કંઠા દર્શાવ્યા છતાં તેને એ દિવસ રોક્યો. વેદગર્ભરાશિજીને યું જવાબ આપવો તે સોમેશ્વરને સમજતું ન હતું.

“વેદગર્ભરાશિજીને કહેશો કે, રાણા લાવણ્યપ્રસાદની યાત્રા એમની ઇચ્છિત મુદત પહેલાં પુરી થવાની નથી. આ શબ્દો તમે ખાનગીમાં ગુરુદેવને હું તમને કહું છું તે જ રીતે કહેશો.” છેવટે ત્રીજે દિવસે વેદગર્ભરાશિજીના શિષ્યને વિદાય કરતાં સોમેશ્વરે કહ્યું.

પછી એક તમાલપત્ર પછી લખેલો શ્લોક આપતાં સોમેશ્વરે સ્વયંના કરી. “આ પણ ગુરુદેવને પહોંચાડજો.”

સોમેશ્વરે લખી આપેલો શ્લોક આ પ્રમાણે હતો:—

ત્રિભિર્વર્ષેભિર્મિમાસૈભિભિઃ પક્ષૈભિર્મિર્દિનૈઃ ।

અત્યુત્કટૈઃ પુણ્યપાપૈરિદૈવ કલમશ્ચતે ॥*

સોમેશ્વરનેા સંદેશો સાંભળી વેદગર્ભરાશિ વિચારમાં પડી ગયા. મુત્સદ્દી સોમેશ્વરે પોતાના પત્રને જાણી જોઇને ઉડાવ્યો ને સ્પષ્ટ જવાબ ન આપ્યો, એમ તેમને થયું. છતાં શિષ્ય સાથે મોંઠે કહાવેલો સંદેશો વેદગર્ભરાશિજી ફરી ફરી મનમાં ઘૂંટવા લાગ્યા. ‘લાવણ્યપ્રસાદની યાત્રા તેની ઇચ્છા વગર પૂરી નથી થવાની’ એનો શો અર્થ? ‘સોમેશ્વર જેવો મુત્સદ્દી નાંખી દેવા જેવા શબ્દો તો ન જ કહાવે. એમાં કાંઈક મર્મ હશે જ,’ આ પ્રમાણે વેદગર્ભરાશિ વિચારવા લાગ્યા.

વિચાર કરતાં કરતાં છેક રાત્રે વેદગર્ભરાશિજીના મનોબ્યાપારમાં એક સંકેતની વિદ્યુતનો તણખો ઝળુક્યો. એ તણખાનો ઝબકારો વેદગર્ભરાશિજીને આનંદ આપી રહ્યો. એમના વિચારો સાથે એમનું રાજનીતિનું જ્ઞાન જગૃત થયું ને તે અત્યાર સુધી જે સમજાયું નહતું તેવું સમજવા લાગ્યા.

* ત્રણ વર્ષે, ત્રણ માસે, ત્રણ પક્ષમાં કે પછી ત્રણ દિવસમાં અતિથય પુણ્ય કે પાપનાં ફળ અહીંજ મળે છે, એ નક્કી છે.

લાવણ્યપ્રસાદ મહારાજ ભીમદેવથી કેંક નારાજ થઈ ધોળકા ગયો હતો. તે વાત વેદગર્ભરાશિજીના ધ્યાન બહાર નહતી. અણુહીલપુરના રાજપ્રકરણને જરાય હેઠું ન મૂકનાર લાવણ્યપ્રસાદ એકાએક પટ્ટણ છોડી ગયો ત્યારે કેંક નવાળુની થવાની શંકા વેદગર્ભરાશિજીને થયેલી જ. પણ હાલના પ્રસંગ જેવી આપત્તિને વખતે લાવણ્યપ્રસાદ દૂર રહી જોયા તો નહિ જ કરે, તેની એમને ખાત્રી હતી. ધોળકામાં રહીને પણ લાવણ્યપ્રસાદ પાટણપર આખી રાખી રહેશે, એમ વેદગર્ભરાશિજીનું અનુભવજ્ઞાન તેમને કહી રહ્યું હતું. પણ લાવણ્યપ્રસાદ ખેડીકર બની યાત્રાએ ગયાની વાત જાણી ત્યારે વેદગર્ભરાશિજી આશ્ચર્ય પામ્યા હતા. ઘડીભર તો એ વાત તે માની પણ શક્યા નહતા.

આજે તેમને એ બધું યાદ આવ્યું. રાજનીતિમાં કૌટિલ્ય સરખો લાવણ્યપ્રસાદ રાજનીતિનો દાવ રમતો હોવાની તેમને શંકા થઈ આવી. તે શંકાની છાયામાં તેમણે સોમેશ્વરનું સંદેશવાક્ય વારંવાર વિચારી જોયું. પરિણામે શંકાએ છાયાનું રૂપ છોડી અંતરોદ્ભુત જ્ઞાનની તેજજ્યોત બની ગઈ. વેદગર્ભરાશિજી પ્રસન્નતાપૂર્વક મન સાથે જ હત્યા. રાજનીતિના શ્લોકો તેમની જિભાએ આવી રમવા લાગ્યા. “હુ”યે કેવો મોટ છું.” જાણે તે પોતાની જાતને સ્વર્ગત ઠપકો આપી રહ્યા.

લાવણ્યપ્રસાદ યાત્રાએ જવાનો વેશ ભજવી ધોળકામાં જ કે નળકમાં ક્યાંક ગુપ્ત રહી ખેડાની કલ્પના વેદગર્ભરાશિને આવી, અને એવે પ્રસંગે સોમેશ્વરદેવ જેવો રાજપુરુષ જે જવાબ આપતો હતો તે ખરેખર મામિક હતો. છુપાયેલા લાવણ્યપ્રસાદની પોતાની ઇચ્છા વગર તે પ્રગટ થશે નહિ, મતલબ કે યાત્રાએથી પાછા આવ્યાનો વેશ ભજવશે નહિ. એવી સોમેશ્વરના સંદેશાની વ્યંજના, વેદગર્ભરાશિજી સમક્ષ સાકાર બની ગઈ. તે મનથી જ સોમેશ્વરના ચાતુર્યની પ્રશંસા કરી રહ્યા. વળી સોમેશ્વરે આશ્વાસન લેખે મોકલાવેલા શ્લોકની પંક્તિઓ પણ હવે તેમને સ્વયં જાણી લાગી. ત્રિમિર્મસૈઃ શબ્દ સોમેશ્વરે જરા મોટા અક્ષરે લખ્યો હતો. તે પણ હવે વેદગર્ભરાશિના સમજ-

વાર્મા આબ્યું. નિદાન ત્રણેક માસ તો લાવણ્યપ્રસાદ જાણીશુજને પ્રગટ નહિ થાય, એ વેદગર્ભરાશિજી સમજ્યા. વેદગર્ભરાશિજી સોમેશ્વરપર મનથી જ પ્રસન્ન થતા બોલ્યા: “ધન્ય સોમેશ્વરદેવ! તું જ ખરો મુત્સદ્દી, તું જ ખરો કવિ.”

મહારાજને હવે અહીં બેઠાં દિવસો વિતાવવા મુસ્કેલ પડશે, એમ સમજી તેમણે રાજનું ચિત્ત કામ્પક નાની કે મોટી ક્રિયામાં પરોવવા નિશ્ચય કર્યો. લાવણ્યપ્રસાદ વગર રાજ માટે રાજગઠના દરવાજા ખુલ્લા ન હતા, ને ખુલ્લા હોય તો પણ સલામત ન હતા. એમ માનનાર વેદગર્ભરાશિએ લાવણ્યપ્રસાદ આવી પહોંચતાં સુધી મહારાજને શ્વાંત અને રિથર રાખવાની આવશ્યકતા વિચારી. લાવણ્યપ્રસાદને યોગ્ય સમયે એની મેળે જ આવવું પડશે, એ પણ વેદગર્ભરાશિને સમજાયું. તેમણે રાજને એકાદ મંત્રક્રિયા કે જપને બહાને પ્રવૃત્તિમાં નાખવા મન સાથે વિચાર કરી લીધો.

“દેવ, લાવણ્યપ્રસાદના કાંઈ સમાચાર આવ્યા ?” મહારાજએ વેદગર્ભરાશિને પૂછ્યું.

“ના તેમનો પતો જ નથી. એટલે સંદેશો પણ પાઠવવાનું શક્ય નથી. પણ થોડા જ સમયમાં તે આવી પહોંચશે એમ માનું છું. આપ નચિંત રહો.” વેદગર્ભરાશિજીએ જણાવ્યું.

“હરદ્વાર, ઋષિકેશ વગેરે ધામોમાં જઈ જ્ઞાનપિપાસા સંતોષવા કેટલોક કાળ ગાજવાની રાણા લજ્જસાપાત્રી ઇચ્છા પ્રથમથી હતી. એટલે હિમાલયની ગોદમાં કયાંય આવે નીકળી ગયા હશે.” બેશરમાં મહારાજ સમક્ષ બેઠેલો યોગરાશિ બોલ્યો.

“મહારાજ, આપ એક અનુશન કરો, એવી મારી સલાહ છે.” વેદગર્ભરાશિજીએ કહ્યું.

“ખરોખર છે, મહારાજ. ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે દેવસહાય મેળવવા પુરુષાર્થ કરવો ઉચિત છે.” યોગરાશિએ ટહુકો પૂર્યો.

“તેસઠ દિવસનું અનુષ્ઠાન છે. યોગરાશિ, તું મહારાજને તેની વિધિ તથા મંત્ર સમજવી બધી તૈયારી કરાવી આપજે.” મહારાજની સંમતિ છે જ, એમ માની લઈ વેદગર્ભરાશિએ યોગરાશિને આજ્ઞા કરી.

રાણીનું ચિત્ત તો દાસી તથા અચલા સાથે વાતચીતમાં પડીને પણુ રાજ્યાગનું દુઃખ પળવાર વિસારે પાડી, સહજ ઉલ્લાસ મેળવતું. પણુ રાજને કાંઈ ગમતું જ નહિ. તે વિચારોમાં ડૂબેલા જ રહેતા. પરંતુ વેદગર્ભરાશિની સૂચના સુજળ અનુષ્ઠાનની ક્રિયામાં પડ્યા પછી તેમનું ચિત્ત પણુ મોકળાશ અનુભવવા લાગ્યું. મહારાણીને પણુ આ અનુષ્ઠાનમાં રસ પડ્યો ને કાળનિર્ગમનમાં એ રીતે થોડી સુલભતા થઈ.

X X X X

લાવણ્યપ્રસાદ વિષેની વેદગર્ભરાશિની ધારણા ખોટી ન હતી. યાત્રાએ જવાના બહાને તે છુપો રહી પટ્ટણુ પર જ આંખ રાખી રહ્યો હતો. ભીમદેવના ગુપ્ત નિવાસને એ અઢી માસ જેટલી સુદૃઢ ચર્તા તેણે બેચું કે, હવે વધુ વિલંબ કરવો ઉચિત નથી. ભીમદેવના મનને પૂરો પશ્ચાત્તાપ થઈ ચૂક્યો હશે અને સ્વમલદેવી પણુ ધરાઈ ગઈ હશે, એમ તેને મળતા સંદેશાઓ પરથી તેને પ્રતીતિ થઈ એટલે તે યાત્રામાંથી ધસમસ્યો આવતો હોય તેવો દેખાવ કરી, ઓચિંતો માંડલ આવી પહોંચ્યો. તેને જોતાં જ વેદગર્ભરાશિ મનમાં હસ્યા.

“ગુરુદેવ, નમસ્તે. મહારાજ અહીં છે તે સાચી વાત?” તેણે આવતવિતજ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, પણુ તમે એકાએક ક્યાંથી? મહારાજ અહીં હોવાના સમાચાર તમને કેણે આપ્યા?” મનનો ભાવ દબાવી ગુરુએ પૂછ્યું.

“હું દેવ, યાત્રામાંથી જ આવું છું. આ સમાચાર મળતાં-મને મહારાજ પાસે લેઈ જાઓ.

“જરા વિશ્રાંતિ લો. આ જળપાન કરો. બધું થઈ રહેશે. મહારાજ કુશળ છે. તમને બહુ જ યાદ કરે છે.” ગુરુએ જળપાત્ર લઈ ઉભેલા શિષ્યને ધજારો કરતાં રાણાને કહ્યું.

“ગુરુદેવ, જોયું ને આ જોનોતું ને ત્રિભુવન તથા સ્વમલદેવીનું જોર? હું બેઠો હતો છતાં મહારાજ પર નજર કરી. તમે ન હોત તો મહારાજ શું કરત?” જળપાન કરી ઉપરણાથી મોં લુછતાં રાણા બોલ્યા.

“મૂશ્વર સૌને બચાવે છે. હું ને તમે તો નિમિત્તમાત્ર છીએ.” સાત્વિક ગુરુદેવ બોલ્યા ને લૂણસાપાની નિવાસની ગોઠવણ માટે ઉઠ્યા.

મહારાજ તથા મહારાણીને લૂણસાપાના આગમનના સમાચાર આપવામાં આવ્યા. સ્વમલદેવી પટરાણી અને વૃદ્ધ હોવાથી મંત્રીએ તથા લૂણસાપાને ખુદાં મોઢે મળી ધણીવાર વાતચીત કરતાં, પણ લીલાદેવી લૂણસાપા સમક્ષ આવતાં સંકોચાતી. આથી તેણે એક દોરી બંધાવી બોંયરામાં રેશમી પડદો પોતાની તથા રાજની બેઠક વચ્ચે તૈયાર કરાવ્યા.

“આ પટોળું કેમ બંધાવે છે, રાણીબા?” અચળા ત્યાં હતી તેણે પૂછ્યું.

“રાણા લૂણસાપા આવે છે તેમાં. હવે તું મને બોલાવતી નહિ હો.” રાણીએ અચળાને સમજ પાડી.

“એમાં શું થયું લૂણસાપા આવે છે તે? તમે સંતાપ જશે તો પણ હું તમને બતાવ્યા વગર નહિ રહું હો.”

“એવું ન થાય, બહેન.” રમુજથી દાસી બોલી.

“ન થતું હોય તે માટે કરવું. લૂણસાપાને સીધા અહીં જ લાવું.”

“અચળા, તું તો ગાંડી છે. હું રાણી કહેવાઉં. મારાથી ખુલ્લે મોઢે પુરુષ આગળ ન બેસાય, બહેન.”

“મહારાજ ને મારા દાદા તો પુરુષ નહિ હોય ખરું ને? ખરાં ફાસલાવો છો તમે!” અચળા બંધી રીતે હતી. તે અધું સમજથી અને અધું બીનસમજથી બોલતી હતી.

“પણ લૂણસાપા તો મોટા રાજચિંતાકારી કહેવાય છે, બહેન. તેમને મારાથી મોં ન બતાવાય.” રાણી અચળાને પંપાળતી બોલી. એ નિર્દોષ કુમારિકા પર લીલાદેવીને અનહદ પ્રીતિ બંધાઈ ગઈ હતી.

“તમારું રાણીપદ તો સારું નહિ ભાઈ. આપણને તો આવો વેશ ન મમે, રાણી બા.”

“એ તો તું મોટી થશે એટલે બધું સમજાશે.” રાણી બોલ્યાં.

“વહુરાણી થવું પડશે પછી તો.” દાસી જરા ધીમેથી અચવાનો ગાલ પકડી બોલી.

“તમે થજો, મારી બધા ચાય છે !” ખીજયેલી બાળા રાષ્ટ્રી ભગ્નર ખેંચતી બહાર ચાલી ગઈ, રાણી તથા દાસી હસી પડ્યાં.

થોડી વારે લૂણસાપા તથા વેદગર્ભરાશિ ત્યાં આવ્યા. લૂણસાપાએ મહારાજના પગ પકડી આંસુભરી આંખે કહ્યું: “મારા અન્નદાતાની આ દૃશ્યા ! હું બેઠાં મારો બોળો ભૂપતિ દેશવટે ?” રાજાના પગ લૂણસાપાના આંસુથી પલળી ગયા.

વેદગર્ભરાશિને પણ તે આંસુ ખરા હૃદયનાં લાગ્યાં ને તે પણ જરા ગદગદિત થતા બોલ્યા: “હોય, રાણાજી, અશ્રુપાત ન કરીએ.”

“રાણાજી, તમારી તો આજ મહિનાઓથી માળા જપ્યા કરે છું. આજે તમને જોઈને મારું દુઃખ દૂર થઈ ગયું છે.” ભીમદેવે બીની થતી આંખ લૂછતાં કહ્યું.

“રાણીમાતા, પ્રણામ કરે છું.” પડદા તરફ નજર કરી લૂણસાપા બોલ્યા.

“પ્રણામ, બાઈ ! મહારાજ બધા યાદ આવ્યા તમને ?” રાણીને કંઈ ગદગદિત બની ગયો હતો.

“શું કરે, રાણીમાતા ? હું યાત્રાએ ગયો હતો, ધોળકામાં હોત તો તરકાળ જ દોડી આવત.”

“મહારાજ પણ અહીં યાત્રા જ કરે છે. મૂલેશ્વરની છાયામાં તપ કરી રહ્યા છે.”

“રાણીમાતા, પૂર્વના તપમાં આટલી બાકી રહેલી.” વેદગર્ભરાશિ બોલ્યા.

“ચિંતાકારીજી, બોલો હવે મારે શો ઉપાય થોજવો ? મને તો હવે રાજ્યનો લોભ રહ્યો નથી.” ભીમદેવે પૂછ્યું.

“એ તો ન ચાલે, મહારાજ. રાજાનો ધર્મ રાજાએ બજાવવો જ પડે. એક વાર અણહીલપુરને હાથ કરો. પછી કાલે તે કરજો.

હાલની તમારી નિર્લોભ વૃત્તિ તો અશક્તિમાનુ ભવેત્ સાધુઃ એના જેવી સૌને જણાશે. માટે નિર્બળતા ખંખેરી નાંખો.” લૂણસાપાએ કહ્યું.

“રાણાજી યથાર્થ કહે છેઃ સ્વધર્મે નિષ્ઠનં શ્રેયઃ । સ્વધર્મ આચરતાં મુસ્કેલીઓથી ખીકણુ બનવું ન જોઈએ, કિંવા મોહથી પણ સ્વધર્મનો ત્યાગ ન થઈ શકે.” વેદગર્ભરાશિ બોલ્યા. રાણીને પણ આ ગમ્યું.

ભીમદેવમાં પણ આ વચનોથી હિંમત આવી. તેનો સત્તાનો મોહ પણ ઉંઘમાંથી જરા સળવળાટ કરી બેઠો થયો.

“તો મહારાજ, પટ્ટણુ જઈને ત્રિભુવનનો કે જ્યંતસિંહનો રાજ્યાભિષેક ઉજવી આવો, વિલંબ શા માટે કરો છો ?” રાણીએ વખતસર કટાક્ષ કર્યો.

“રાણીજી, મારા જેવા વૃદ્ધ હવે મહત્ત્વાકાંક્ષા રાખવી શોભે નહિ; તેથી જ હું આમ બોલું છું. હું હવે વૃદ્ધ થયો.” પટ્ટણુને જ માનથી બોલાવવાની ટેવવાળા મહારાજાએ આજે લૂણસાપા વગેરેની હાજરીને લીધે લીલાદેવીને પણ માનથી સંબોધતાં કહ્યું.

સૌ શાંત બેસી રહ્યાં.

થોડી વારે મહારાજા ફરી બોલ્યાઃ “સૌની ઇચ્છા છે, મહારાણી પણ આગ્રહ કરે છે, તો હું પટ્ટણુનું રાજતંત્ર ગ્રહણ કરીશ, પણ તે કાર્ય શી રીતે સાધવું તેનો વિચાર પ્રથમ કરવાનો છે.”

“યથાર્થ છે. લૂણસાપા, મહારાજા તથા મહારાણી તો એક તમારી જ હુંક પર મદાર બાંધી બેઠાં છે.” વેદગર્ભરાશિએ લૂણસાપા તરફ જોયું.

“ભલે, મારા અન્નદાતા છે. તેમને માટે હું તેઓ જે આગ્રહ કરે તે પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું.” લૂણસાપા બોલ્યા.

“આગ્રહ શી વળી ? હવે તેમને આ અંધારા ભોંયરામાં ક્યાં સુધી રાખવા છે ?”

“દેવ, મહારાજા કબુલ થાય, તો હું તેમને ધોળકા લેઈ જઈ સેવા કરીશ. ખીજું શું કરવાનું છે, બોલો ?” લૂણસાપા મહારાજા તથા વેદગર્ભરાશિ તરફ તાકી રહ્યો.

વેદગર્ભરાશિ સમજ્યા કે, કૌટિલ્યાવતાર રાણો પાછો ફેરવી તોળતો હતો. પટ્ટણને પડતું મૂકી તે ઘોળકા જવાની વાત કાઢતો હતો. હજી બીમદેવને વધુ તાવવાની તેની ઇચ્છા હોય એમ વેદગર્ભરાશિને લાગ્યું.

“એવું તે થાય ? અણહીલપુરના પરમેશ્વર પરમ ભદ્રાર્ક મહારાજધિરાજ ઘોળકા આવી વસે ને પટ્ટણ ખીજ ભોગવે ? રાણાજી, તમે જ આ બોલો છો ?” વેદગર્ભરાશિજીએ લૂણસાપાને જરા રોશથી પૂછ્યું.

“દેવ, હું પણ શું કરું ? મહારાજના માનીતા યુવરાજની સામે થવું એ બાળકના ખેલ નથી.” લૂણસાપા નરમાશ્ચથી બોલ્યો.

“લૂણસાપાને માટે કાંઈ મુશ્કેલ નથી.”

“પણ દેવ, આ તો રાજકારણની બારે ગૂંચ છે. આપ પટ્ટણના રાજપ્રકરણ અને ત્રિભુવનના કાવાદાવાથી પુરા માહિતગાર નથી, તેથી મારું કહેવું આપને સમજાતું નહિ હોય.” લૂણસાપાએ પોતાની મુશ્કેલીનું જરા સ્વયન કર્યું.

મહારાણી લીલાદેવીએ જાણ્યું કે, લાવણ્યપ્રસાદને અત્યારે સમજાવવામાં નિષ્ફળતા મળશે, તો બધું ધૂળ થશે. ત્રિભુવનના કાવાદાવાની વાત નીકળતાં જ તે ઉભા થઈ ગયાં. મર્યાદા છેડીને મંત્રણામાં અગ્રસર થવાની તેમને અત્યંત આવશ્યકતા લાગી. ચતુર દાસી એક ચાકળો લઈ આગળ આવી અને તે મહારાજના પલંગ પાસે પાથરી તે પર મહારાણીને બેસાડવા લાગી.

મહારાણીને એકાએક પડદાની બહાર આવેલાં જોઈ વેદગર્ભરાશિજી બોલ્યા : “રાણીમાતા, આ આસન હ્યો. ભૂમિ પર ન બેસો.” તેમણે બાજઠ આગળ ખેંચતાં કહ્યું.

“ના, ગુરૂદેવ. આપ બેસો, મને અહીં જ બેસવા દો.” રાણીએ વિનયથી કહ્યું ને તે સન્માનપૂર્વક પગ વાંકાવાળી નજીક પડેલા તકીઆને એક હાથે ઓઢેલીને બેસી ગઈ. ચૌવન લગભગ વટાવી ચુકેલી છતાં જાન્યવસ્થમાન લાગતી મહારાણીએ બદામી પટોળું પહેર્યું હતું અને લીલું રેશમી પટોળું ઉત્તરીય તરીકે ખભે નાંખ્યું હતું.

“ત્રિભુવનથી આપ ડરો છો, રાણાજી?” સંકોચ તજી દઈ રાણીએ લૂણસાપાને પ્રશ્ન કર્યો, તસતસતા અબોડાથી બાંધેલું મોટા કુંકુમચંદ્રકથી શોભતું રાણીનું અનાચ્છાદિત સુંદર મુખ દીવાના પ્રકાશમાં ઝળહળી ઉઠ્યું.

“ના, હા. પણ યુવરાજની સામે થવામાં જોખમ તો ખરું.”

“એમને કાણે યુવરાજ બનાવ્યા છે? એવા ફટાયા ગરાસીઆ તો અણુહીલપુરમાં કંઈક નીકળશે?” રાણી રોષથી બોલી. મહારાજ યુવકીદીથી સાંભળી રહ્યા.

“રાણીમાતા, આપની મારા પ્રત્યે મમતા છે, તે સમજું છું. પણ હું તો યુવરાજની સામે થવા જાઉં, તો પટ્ટણ સાચવતાં મારું ધોળકાએ ગુમાવી બેસું.”

“શી રીતે?” રાણી આંખ ઢાળી પૂછી રહી.

“આજે મહારાજને નામે યુવરાજ તથા જયંતસિંહ સામે લડીને વિખવાદ કરું, તો એ યુવરાજ પાટે આવતાં મને ધોળકામાં ચે સુખે બેસવા દે ખરા?”

વેદગર્ભરાશિને એમ લાગ્યું કે, રાણી તથા લાવણ્યપ્રસાદને જ સીધી વાતચીત કરવા દેવાથી આ પ્રશ્નનો ઉકેલ ઝટ આવશે. એટલે તે પણ ચૂપ રહ્યા.

“ત્રિભુવન યુવરાજ!” રાણી રોષથી બોલી: “જેણે ત્રણ ત્રણ પેઢી ઘર ગામ તજી રાજકુળની સેવા કરી છે તે વાઘેલ કુટુંબ પડ્યું રહે ને ત્રિભુવન પાટે આવે ખરું? મહારાજ, એ હું નહિ થવા દઉ.”

“માતા, હું તો મારા પૂર્વજના ચાલતા આવેલા શિરસ્તા મુજબ ત્રિભુવન દેવ તો શું પણ ઇંદ્રની સામે લડીનેય મહારાજની રક્ષા કરું. પણ આ તો મારાં છોકરાંનો ગ્રાસ જોખમાવવાની બીતિ છે. મારાં છોકરાંપર પછી ત્રિભુવન વેર લીધા વગર રહે, એ રાજ થાય ત્યારે?”

“તમારાં છોકરાંનો ગ્રાસ જોખમાય? એ શું બોલ્યા? મહારાજ કુમારપાળે બાબેલું ભવિષ્ય હું જાણું છું. તમારા વીરમદેવ ને વીસળદેવ તો મહારાજના રાજના વારસ છે, મારા પુત્રો છે. એમને પાટણના

યુવરાજપદે જોવાની મારી જાળના છે. મહારાજ, આપણા એ કુમારોને યુવરાજપદે ન નીમતાં તમને આ શી મતિ સ્વકી ?”

“મેં ક્યાં ત્રિભુવનને યુવરાજ નીચો છે ? મારી દૃષ્ટિ તો વીરમ ને વીસળદેવ પર જ છે. પણ સંજોગોવશ વાત મુલતવી રહી છે.” ભીમદેવે કહ્યું.

“રાણીમાતા, ગુરુદેવની સમક્ષ મને વચન આપો કે, તમે તમારું આ વચન નહિ વિસરી જાઓ.” લૂણસાપા રાણીને વચનબદ્ધ કરવા બોલ્યો. વેદગર્જારાશિ લૂણસાપાનો દાવ સમજી શક્યો.

“મારું વચન છે. હું જીવિતપર્યંત વીરમ અને વીસળને મારા કુમાર ગણીશ. ગુરુદેવ, તમે સાક્ષી છો.” રાણીએ વેદગર્જારાશિને સાક્ષી રાખી વચન આપ્યું.

“પણ, મહારાજ કાલે વિચાર પલટાતાં ત્રિભુવનને યુવરાજપદે નિયુક્ત કરી દે, તો રાણીમાતા ?” લૂણસાપાએ શંકા કરી.

“હું હવે એવો ભોળો નથી રહ્યો, લૂણસાપા.” ભીમદેવ ધીમેથી બોલ્યા. એના ભોળપણને તો હદ ન હતી, પણ એટલું સમજવાનીય ચતુરાષ્ટ્ર તેનામાં વૃદ્ધત્વને લીધે ન હતી.

“તો તો મારા મહારાજ ! હું ત્રિભુવન અને જયંતસિંહને નાથીને હમણાં જ અહીં લાવી ખડા કરી દઉં. પણ આ મૃગેશ્વર ભગવાનની સાક્ષીએ આપ એટલું કહેા કે, આપના જીવન દરમ્યાન આપ ત્રિભુવનને ભાવિ રાજ તરીકે ગોઠવવા કદી જરા વિચાર સરખો પણ લાવશો નહિ.”

“મહારાજ, મુક્ત મને ચિંતાકારીજીને વચન આપો કે, તે ત્રિભુવનની ભાવિ ભીતિમયી મોકળા થાય.” રાણીએ લૂણસાપાને મદદ કરી અને મહારાજને તેના કહેવા પ્રમાણે અમલ કર્યો.

“હવે મારી ચિંતા નાશ પામી છે. મારા હાથમાં અને પગમાં હવે જોર આવ્યું છે. જુઓ રાણીમાતા, એક જ અઠવાડિયામાં હું પટ્ટણને કેવી રીતે હાથ કરું છું અને મહારાજને કેવા ગૌરવથી રાજધાનીમાં સ્થાપું છું તે.” સંતોષથી ખેસ સમારતાં લૂણસાપા

બોલ્યો. વેદગર્ભરાશિ પોતાના શિષ્યની કૌટિલ્યનીતિને જોતા મનમાં જ હસી રહ્યા.

તે જ રાતે લાવણ્યપ્રસાદ પટ્ટણુ જવા ઉપડ્યા.

બીજે દિવસે સાંજે તો પટ્ટણુથી મહારાજના અંગરક્ષકો દાસદાસીઓ અને બીજે રસાલો તથા સામગ્રી આવી પહોંચી. જ્યંતસિંહને લાવણ્યપ્રસાદે દાબી દીધાના સમાચાર પણ આવી ગયા.

“મહારાજ, લાવણ્યપ્રસાદે રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરવાનું શુભ મુહૂર્ત નક્કી કરવા લાખી જણાવ્યું છે.” વેદગર્ભરાશિએ લાવણ્યપ્રસાદનો પત્ર વાંચી મહારાજને જણાવ્યું.

“પટ્ટણુનું તોફાન આટલી વારમાં શાંત થઈ ગયું ?” રાણીએ પૂછ્યું.

“હા, જ્યંતદેવને લૂણુસાપાએ દાબી દીધો છે અને ત્રિભુવન તો કરનો માર્યો કયાંય છુપાઈ ગયો છે.”

“લૂણુસાપાની ધાક ભારે છે. પટ્ટણી સરદારો અને મુત્સદ્દીઓને તો એ જ વશ રાખી શકે, ગુરુદેવ !” રાણી પુલકિત થતી બોલી.

“ખરું છે. એ રાજનીતિ મારી પાસે ભણ્યા છે. ત્યારે હું હવે જાઉં છું. યોગરાશિ પાસે મુહૂર્ત કઠાવી નક્કી કરી નાંખો. એટલે લૂણુસાપાને જણાવી દઈએ.” વેદગર્ભરાશિ બહાર નીકળ્યા.

તેમણે હવે બાગમાં જ આવેલા નાનકડા મહાલયમાં રાજ તથા રાણીના નિવાસની ગોઠવણ કરી. એ નિવાસ રાજવંશી પરોણાએ માટે જ હતો, પણ ગુપ્ત રહેવા આવેલાં રાજરાણી માટે નકામો હતો. એટલે લૂણુસાપાને સંદેશો તથા રસાલો આવ્યા પછી રાજદંપતીનો મુકામ ત્યાં રાખવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૨૧ અં

નગરપ્રવેશ

મહારાણી લીલાદેવી પ્રસન્નચિતે લાવણ્યપ્રસાદનાં વખાણુ મહારાજ સમક્ષ કરી રહી. મહારાજ પણ તે વખાણુથી પુલકિત થતા બગીચામાં આંટા મારી રહ્યા હતા.

“રાણીઆ, તમે તો બહાર આવ્યાં ને કંઈ!” રાણીને જોષ આનંદપૂર્વક બાગને બીજે છેડેથી દોડી આવતી અચલા તેને વળગી પડી.

“હા, અને મહારાજ પણ બહાર આવ્યા છે. જો પેલા ફરે.” લીલારાણીએ અચલાને બાથમાં લેતાં કહ્યું.

“મહારાજનું તો ઠીક, પણ તમે આજે બહાર આવ્યાં તેની નવાઈ.”

“કેમ નવાઈ વાડ?” રાણી સ્મિત કરી રહી.

“તમે તો બોંયરામાં હતાં ત્યાં પણ સંતાવા પડેલા બાંધતાં ને બહાર શેં નીકળ્યા?” અચળા હસી.

“અચળા, તારે મારી સાથે પટ્ટણુ આવવું છે?” રાણીએ પૂછ્યું.

“તે તમે હવે જવાનાં રાણીઆ?” ઉદાસ ચહેરે અચળા બોલી.

“હા બહેન, તું આવે તો તને સાથે લેઈ જઈ.”

“ના, ના પણ તમે અહીં જ રહોને. આ બાગમાં આપણે ફરીશું ને ગમ્મત કરીશું.”

“મહારાજની સાથે મારે જવું જ પડે, અચલા.” એક પુષ્પ ચૂંટી લેતાં મહારાણી બોલ્યાં.

“ન જાઓ તો શું થવાનું છે? મહારાજની સાથે સાથે જ શું કામ ફરો છો?”

“મહારાજ મને ગમે છે માટે, અચલા” હસીને મહારાણી બોલ્યાં.

“ગમતા હોય એટલે સાથે જ ફરવું પડે એવું કાંઈ હોય? મને મારા દાદા બહુ ગમે છે. પણ હું તો કંઈ સાથેને સાથે નથી ફરતી, બાઈ?”

રાણીને હસવું આવ્યું. વૃદ્ધ મહારાજને આ બાળકી પોતાના દાદા સાથે સરખાવે તે તેને મન બેહુનું ન હતું. પણ રાણીને તે હાસ્યોત્પાદક લાગ્યું. અચળા અતિ સરળ હતી. તેની સરળતાને લીધે તે ધણી વાર હતી તે કરતાં બહુ નાની લાગતી.

“રાણીબા, મારે ઘેર તો ચાલો તમે. તમને કેંક બતાવું” અચળાએ રાણીના હાથમાંનું પુષ્પ ઝૂંટવી લેતાં કહ્યું.

“શું બતાવીશ, અચળા?” રાણી હસી રહી.

“આવો ત્યારેને? મારો નાનો ભાઈ તમે જોયો છે?”

“ના, પણ તારો ભાઈ મને રમાડવા આપીશ?” મહારાણી આજે ધણી દિવસે ભોંયરામાંથી બહાર આવ્યાં હતાં એટલે તેમનું મન પ્રયુક્ત હતું. તે પ્રયુક્ત મને આ પુષ્પ જેવી બાળકીને ખીંચતી રહ્યાં.

“તે રમાડજેને; કાણુ ના કહે છે?”

“પછી પાટલુ લઈ જવાની હોં કે!” રાણી હસ્યાં.

“એ ના બને. મારો ભાઈ તમે લઈ જાઓ? મારી બા પણ આપે જ નહિને!” છોકરી ઉછળીને બોલી.

રાણી અચલાની તરફ તાકીને જોતાં મીઠું હસી રહ્યાં. અચલા થોડી વારે જરા વિચારવશ બની બોલી: “તે રાણી બા, તમારે મારા ભાઈ જેવો ભાઈ નથી?”

“ના બહેન, નથી.” રાણી ગંભીર બની ગયાં. તેમનું નિઃસંતાન-પણાનું દુઃખ તાજું થયું.

“મારી બાથી તો તમે મોટાં છો ત્હોથે?”

રાણીની આંખમાંથી આંસુ ટપસી પડ્યું. અચલા તે જોઈ ચૂપ બની ગઈ. રાણીએ ક્યાંય સુધી તેને ગોદમાં દાખી પંપાડ્યા કરી.

X

X

X

X

ચોમરાશિએ એક સમાહ પછીનું મુહૂર્ત નગરપ્રવેશ માટે કાઢી આપ્યું.

“મેં ન હોતું કહું રાણીયા, કે નેવું દિવસમાં મહારાજના ગ્રહો પ્રબળ બનવાના છે?” યોગરાશિએ મુદ્ધર્ત આપ્યા બાદ પોતાની જ્યોતિષવિદ્યાની નિપુણતા દર્શાવતાં સગવડ કહું.

“તમારું કયન સત્ય થયું છે. મહારાજનું અનુષ્ઠાન પણ સફળ થયું છે.” રાણીએ સંતોષ બતાવ્યો.

“દેવતાઓ મંત્રને આધીન છે, રાણીમાતા, શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર અનુષ્ઠાન થાય પછી તે નિષ્ફળ જાય જ શી રીતે?”

X

X

X

X

મહારાજના નગરપ્રવેશને એક સપ્તાહ જેટલી મુદત પાડી હતી તે દરમ્યાન લવણપ્રસાદના પ્રેર્યા જયંતદેવને ત્રિભુવનપાળ મૂલેશ્વરમાં આવી પશ્ચાત્તાપ દર્શાવી મહારાજની મારી માગી ગયા. ભોળા રાજાએ તેમને મારી આપી પણ વેદગર્ભરાશિએ થોડાક માર્મિક ચાપખા લગાવ્યા. બંને જણા તે વૃદ્ધ આચાર્યનો ગંભીર ઉપાલંબ મૌન-પૂર્વક સાંભળી રહ્યા.

“દેવ, મારી ભૂલ થઈ માફ કરો?” જયંતસિંહદેવે વેદગર્ભરાશિજી સમક્ષ હાથ જોડી કહું.

“આજ સુધી મારી માગવાનું કેમ ન સ્મર્યું, મંડેશ્વર?”

“દેવ, હું મારો ધર્મ ભૂલ્યો હતો. મને બહુ પશ્ચાત્તાપ થાય છે.” જયંતદેવની આંખ બીની થઈ. વેદગર્ભરાશિ ચૂપ થયા.

અચ્યુદીલપુરમાં અને આખા ગુજરાતમાં મહારાજ ભીમદેવ વેદગર્ભરાશિના આશ્રમમાં કુશળ હોવાના અને રાજધાનીમાં પુનઃ પધારતા હોવાના સમાચાર પ્રસરી ગયા. પટ્ટણી ગ્રંજ આનંદથી પ્રવૃદ્ધ બની મહારાજના સ્વાગતની તૈયારીઓ કરવા લાગી. ભીમદેવની ઉત્તરાવસ્થામાં પટ્ટણી જહોબલાલી ઉતરતી હતી. છતાં લણસાપાના વ્યવસ્થિત કાર-ભારને લીધે લોકો પ્રસન્ન હતા. જીવાનીમાં ગ્લેચોને પરાજિત કરનાર અને સ્વાધીનરપત્તને યુદ્ધમાં મારી ગુજરાતનો વિજયપવજ ઉત્તર ભારતમાં ઉરાડનાર એ વૃદ્ધ રાજવી પર આજે પણ ગુર્જરગ્રંજ પ્રસન્ન હતી.

“મહારાજનું તપ ભારે હો! આટલી ખટપટો છતાં એમના વૈરીઓના હાથ હેઠા પડ્યા.” એક વિત્રે કહ્યું.

“હા, જેનો ઈશ્વર પાંસરો તેના વૈરી આંધળા. આપણા ભોળા રાજાએ ક્યારે કોઇનું બગાડ્યું છે?” બીજા વિત્રે કહ્યું.

“આ જુઓને ઝવેરીવાડની શોભા બનવા લાગી છે કંઈ?” પેલા વિત્રે ઝવેરીઓ ધમ, પતાકા, તોરણો તથા સન્માનસ્પર્શક તકતીઓથી બજાર શણગારતા હતા તે જોતાં કહ્યું.

“અને દોશીવાટની શોભા તો આથીયે સરસ બની છે. નગરશેઠ તો વળી મહારાજને સાચા મોતીએ વધાવવાના છે.” બીજાએ કહ્યું.

“ભાઈ, વેદગર્ભરાશિ પણ જળરા હો.”

“જળરા શું? એમના જેવો પુરુષ અત્યારે ગુર્જરધરામાં તો બીજો નથી.” વાતચીત કરતાં બંને વિત્રો આગળ નીકળી ગયા.

આખું પટ્ટણુ આનંદમગ્ન બની રાજાના નગરપ્રવેશને ધામધૂમથી ઉજવવા ઉદ્ધુક્ત બન્યું હતું. ઓ, પુરુષ, બાળક વૃદ્ધ બધાં ભીમદેવ, જયંતદેવ, વેદગર્ભરાશિ અને લૂણસાપા વિષેની જ વાતો કરતાં હતાં. જયંતદેવને કોઈ નિંદતું તો કોઈ વળી વખાણુ પણ કરતું. કોઈ કહેતું કે, “જયંતસિંહ પણ મહારાજને છેવટે વફાદાર તો નીવડ્યો જ. બીજો હોત તો પોતે મહારાજ બની સામે લડવા તૈયાર થાત.”

“શું લડે ધૂળ? એ તો લૂણસાપા હાજર નહોતા છતાં એમની ધાકે જ જયંતદેવ પાંસરા રહ્યા હતા.” વળી કોઈ રાજપ્રકરણમાં વધુ ડાહ્યો હોવાનો દાવો કરનાર બોલી ઉઠતો.

“લૂણસાપા તે લૂણસાપા જ છે!” લૂણસાપાને કોની સાથે સરખાવવા તે ન સમજનાર કોઈક વ્યક્તિ લૂણસાપાની પ્રશંસા કરતાં બોલતી.

“એ ન હોત તો પટ્ટણુ ક્યારનુંયે દંદણુ બની ગયું હોત.” કોઈ પોતાની ચતુરાઈ વ્યક્ત કરતું.

અણુહીલપુરનાં ચૌદાં, ચોક, દરવાજાઓ અને જાહેરમાર્ગો વિવિધ શણગારો અને ધ્વજ, તોરણોથી શોભવા લાગ્યા. નગરની ઉંડી પોળોમાં નગરનારીઓ પણ આ પ્રસંગને મહોત્સવરૂપ માની ધર શણગારી ચોકમાં સાથીઆ પૂરવા લાગી ને કાષ્ઠ કાષ્ઠ મંગળ ગીતો ગાવા લાગી.

મહારાજના આગમનના દિવસનું પ્રભાત અણુહીલપુર વાસીઓને મન સુવર્ણપ્રભાત બની ગયું હતું. જિન, શિવ, દેશી, પરદેશી બધા આનંદથી ઉભરાઈ જતા હતા. આગલે દિવસે મહારાજની સાથે રહેવા માટે સ્વારીને યોગ્ય લશ્કર તથા નિશાનડંકા અને હાથી ઘોડા વગેરે માંડલ મોકલવામાં આવ્યું હતું.

પ્રહરેક દિવસ ચઢતાં અણુહીલપુરને પાદર નિશાનડંકા ગગડ્યાં અને નગર આખું સચેત બની ગયું. નગરપ્રવેશવાળા દરવાજા આગળની માનવમેદની “મહારાજાધિરાજ ભીમદેવનો જય” પોકારી ઉઠી અને સ્વારી નગરમાં દાખલ થઈ. આગળ નિશાનડંકા અને તેની પાછળ એક ઘોડેસ્વારી દુકડી ભાલા પકડી ચાલતી હતી. તેની પછી થોડું પાયદળ હતું. તે પછી મહારાણી લીલાદેવીનો શૈખરથ ધીમી ગતિએ ચાલતો હતો. રથની પાછળ ચાલતા એક હાથી પર મંત્રીશ્વર ચાર્યોગ તથા ત્રિભુવનને બેઠેલા જોષ્ઠ દોડો ચમકી ઉઠ્યા. ડાહ્યા માણસો લૂણ-સાપાનો એ મિષ્ટ પ્રયોગ સમજી ગયા. ન સમજ્યા તે માહિમાદે આશ્ચર્ય બતાવી રહ્યા. તે પછી આવતા એક હાથી પર સુવર્ણદંડથી શોભતા શ્વેત છત્ર નીચે મહારાજ ભીમદેવ બિરાજ્યા હતા અને નેમની જોડે આચાર્ય વેદગર્ભરાશિ બિરાજ્યા હતા. તે પછી થોડાક રક્ષક સ્વારો અને પાયદળ ચાલતું હતું.

મુખ્ય માર્ગ પર સ્વારી આવતાં જ મહારાજની જયના અવાજો થવા લાગ્યા અને રાજહસ્તી પર તથા મહારાણીના રથ પર અટારી-ઓમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી. સ્ત્રીપુરુષો ને બાળકોથી ભરેલી અટારીઓ અને માણસોથી ઉભરાતા રાજમાર્ગો જય જયના પોકારથી મહારાજને સત્કારી રહ્યા. ત્રિપોળીયા દરવાજાના ચોકમાં સ્વારી થોભી.

ત્યાં નગરશેઠે અને જયંતસિંહદેવે મહારાજનો સત્કાર કરી, તેમને મોતીએ વધાવ્યા, અને પછી ઘોડેસ્વાર બની જયંતદેવ મહારાજના અંગરક્ષકો સાથે આગળ વધ્યા.

રાજગઢના મુખ્ય બારણે લૂણસાપા અને પટરાણી સ્વમલદેવી વૃદ્ધ મોં પર સ્મિત ફરકાવી ઉભાં હતાં. તેમણે મહારાજને સત્કાર્યા અને મહારાણીને કુશળતા પૂછી, તે બાદ આમમંડળી ગઢમાં પેઠી, અને બીજા લોકો બહારથી જ ધીમે ધીમે વિખરાઈ જવા લાગ્યાં.

મહારાણી લીલાદેવી મહારાજનું સ્વાગત જોઈ વિચારમાં પડી ગયાં હતાં. તેમને જે રાત્રિએ મહારાજને તથા પોતાને ગુપ્ત માર્ગે નાસવું પડ્યું હતું તે રાત્રિ યાદ આવી. તે પ્રસંગથી તદ્દન ઉલટા સ્વરૂપનો આજનો પ્રસંગ તેમને જણાયો. આ પલટો શી રીતે થયો? તે કોને આભારી હતો? તુરત જ તેમને લૂણસાપા યાદ આવ્યા. ‘લૂણસાપા ન હોત તો આજે પણ પોતે તથા મહારાજ મૂળેશ્વરના ભોંયરામાં જ હોત,’ એમ મહારાણીને લાગ્યું. તે મનથી જ લૂણસાપાને અનેકાનેક આશિષ આપતાં પોતાના નિવાસમાં ચાલ્યાં ગયાં.

“કુલટા કેવી મીઠાશથી મહારાજને સત્કારવા ઉભી હતી?” સ્વમલદેવીનું સત્કાર વખતનું સ્મિત સંભારી બળતી લીલાદેવી મન સાથે જ બોલી.

રક્તપિપાસુ રાજકુમારી

અથવા

શુદ્ધ પ્રણય અને લીધણુ બેવફાઈ

(૧૯૩૮)—પાટલદેવીએ ઉનડને પ્રેતસાહન આપી કેવા રાજકાર્યો કરાવ્યાં; તેની દૂરદેશી દષ્ટિ; કુંવરી છર્તા કુંવરને યોગ્ય તેણીની લાયકાતો વાંચકને મુગ્ધ બનાવી મૂકે છે. તેની વિરહનું જશવંતીનું પાત્ર કેટલું નિર્દય, ધૃષ્ટા ઉપજાવે તેવું જીવન, પાટલદેવી સાથેની હરિશ્ચંદ્ર વાંચકને આકર્ષી રાખે છે. લોહી તરશી રાજકુમારી ખરેખર રક્ત જ પીવાં માંગતી હોય, તેવી જણાય છે. રાજ કાવાદાવાથી પાટલનું મૃત્યુ વાંચકને રડાવે છે. પાલીતાણાના ઇતિહાસમાંના આ ખરેખર બનાવો ચોપડાઓમાંથી લેવામાં આવ્યા છે. જસી રાજકુંવરીએ રાજવંશી, દેવાંશી બે.ગો લીધા છે. તેની શોણિતપિપાસુ, અંડખોર વૃત્તિ રાજભોગ લઈને તૃપ્ત થઈ છે. ૨૦૦ વર્ષ પૂર્વે બનેલી આ વાર્તા આશ્ચર્યજનક આપણી સામે ખડી થાય છે. ઝેરી નાગણુ, મંત્રીશ્વર રતનજી, પાટલનો પ્રણયી, પુલ્કેકું, પત્રિકાનું ઝેર, કામિનીનાં કામણુ, ઝોઢાનું અરધા પાગલ આશક, પ્રેમલી વગેરે પ્રકરણો ઐકધારાં ચાલ્યા જ આવે છે. વિશેષ આ વાર્તામાં ચમત્કારી કથા મહાત્મા હૈદરશાહની લેવામાં આવી છે. મુસ્લીમ ઔલિયાએ ઉનડજીના ઇતિહાસમાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે. ઝોઢો ખુમાણુ તથા અન્ય લડાયક સરદારોની જે વાતો નવલકથામાં આવે છે તે ઐતિહાસિક છે. આ વાર્તાનો ધણો ભાગ ભાટોના પોથાઓમાંથી, બારોટોના ચોપડામાંથી અને ખોડા સરવણ પાસેથી વાંચી, સાંભળી મેળવે લખેલી છે. ઇતિહાસને વધારે સાચવીને વાર્તાને રસમય બનાવી છે. પાટલદેવી અને જશવંતીદેવી જેવી બે વિરોધી શક્તિઓ પુરૂષોને પુતળાંની પેઠે નચાવી છેવટ સુધી અજબ ક્રાંતિ કરી રહેલી દેખા દે છે. ૫૪ સંખ્યા ૩૬૧. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાસુન પ્રિન્ટિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ મુંબઈ

સોલંકીના સૂર્યાસ્ત

ખંડ ૨ જે-વીરમદેવ

—૦૦૦૦૦—

પ્રકરણ ૧ હું

રાત્રિર્ગમિષ્યતિ....

પિતાના અંકુશ તળે દયાયેલી કૈલાસકુમારીનું મન ત્રિભુ-
વનપાળ તરફ દુર્નિવાર મોહથી ખેંચાઈ રહ્યું હતું. તેનું સ્થૂળ શરીર
શિવદત્તના સખ્ત અંકુશ તળે ધરના ખૂણે પડ્યું હતું, પણ તેનો
આત્મા જાણે ત્રિભુવન પાસે વસી રહ્યો હતો. સંસ્કૃત સાહિત્યનું
અમૃતપાન કરી ચક્રેલી કૈલાસી, સંસ્કૃત કવિઓએ વર્ણવેલી વિરહા-
વરથાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી રહી. વિરહની આગ તેના સુકુમાર હૃદયને
બાળી રહી. પિતા ગમે તેમ કરશે તો પણ પોતાના પ્રેમનો આખરે
વિજય જ થવાનો છે, એવી કોઈ ગૂઢ ભાવના કૈલાસીમાં જન્મીત થઈ
તેને દુઃખમાં પણ હિંમત આપી રહી હતી. પ્રેમના વિષમ પંથે ચઢી
દુઃખી થયા બાદ અંતે સુખ પામેલાં પ્રણયી યુગલોની કથાઓ તે
મનથી જ યાદ કરી, મનનું સમાધાન કરવા લાગી.

વિરહનો આતાપ તેને બહુ બાળતો ત્યારે તે 'રાત્રિર્ગમિષ્યતિ
મવિષ્યતિ સુપ્રમાતમ્' એ પંકિતનું સ્મરણ કરી મનને શાંત કરવા મથતી.
'જગતમાં કોની વિયોગની રાત આથમીને મંજળ પ્રભાત નથી છિયું?'
એમ તે પોતાના મનને પ્રેરતી અને ફરી ફરી આ પંકિત મનમાં ઘૂંટતી.

ત્રિભુવનની સ્થિતિ પણ કૈલાસ જેવી જ હતી. કૈલાસ પર સખ્ત
અંકુશ મૂકાયાની ખબર તેને ન હોવાથી તેને મળવા એક સપ્તાહ સુધી

તો તે મથી રહ્યો, પણ તેમાં નિષ્ફળતા મળી. બારીક તપાસ કરાવ-
રાવતાં તેને કૈલાસની નજરકેદી જેવી સ્થિતિ થયાની વાત જાણી.
કૈલાસની સખી ઉમાને પણ તેના આપે તેના મોસાળ દધિસ્થલી મોક-
લાવી દીધી હતી. તેનું કારણ ઉમાના આપને શિવદત્તે સખત ઠપકો
આપ્યો હતો તે જ હતું. મહાપ્રયાસે આ સમાચાર જાણ્યા પછી, કૈલા-
સના ચિંતનમાં મશ્ગૂલ બનેલો ત્રિભુવન કૈલાસને કેમ દુઃખમુક્ત
કરવી તથા તેને પોતાનો સંદેશો કેમ મોકલવો, તેના વિચારમાં પડ્યો.

શિવદત્તે ધરની સેવિકાઓને સખત તાકીદ કરી હતી કે, પોતાની
ઝેરહાજરીમાં કૈલાસને ધરબહાર પગ મુકવા દેવો નહિ. તેમ બહારથી
કોઈ અજાણ્યાને ધરમાં પેસવા દેવો નહિ. કૈલાસ કોઈ કાગળપત્ર લખી
આપે તો તે કિંવા કાંઈ મૌખિક સંદેશો પણ કહાવે તો તે નિર્દિષ્ટ
સ્થાને ન પહોંચાડતાં પોતાને બીજર આપવી, એમ શિવદત્તે આજ્ઞા
કરી હતી. આ બંદોબસ્ત માટે તેણે એક ચાલાક સેવિકાને ખાસ
નોકરીમાં પણ રાખી લીધી હતી. આ પ્રમાણે કૈલાસ માટે બંદોબસ્ત
કરી, વૈરની લાજણીથી બળતો શિવદત્ત વૈરશાંતિનો ઉપાય શોધવા લાગ્યો.

હિંદ્રિય બનેલી કૈલાસ નિસાસા નાંખતી એક દિવસ મધ્યાહ્ને
પોતાની મેડીની પાછલી બારીએ બેઠી હતી. બારીની નીચે નાનો રસ્તો
અને તેની સામે એક ધીચ વસ્તીવાળો મહોલો હતો. પોતપોતાના
કાર્યમાં મશ્ગૂલ બનેલા લોકો રસ્તે થઈ ચાલ્યા જતા હતા. તથા
કેટલાંક નાનાં બાળકો ચોકમાં રમતાં રમતાં હોકારા પાડી રહ્યાં હતાં.
તેવામાં અનાજથી ભરેલી એક બળદગાડી રસ્તે થઈને જતી હતી તે
અટકી. એક બળદ ગળીઓ બની સદ્દર અવસ્થામાં જ બોંચે બેસી ગયો.
ગાડીવાન ધૂસરેથી નીચે ઉતરી બળદનું પૂછું પકડી ડચકારા બોલા-
વતો તેને ઉભો કરવા મથી રહ્યો. આ દૃશ્ય જોઈ છોકરાઓનું ટોળું
ત્યાં એકઠું થઈ ગયું ને રમૂજથી હોકારા તથા તાળીઓ પાડવા લાગ્યું.
કૈલાસની આંખ આ બધા દૃશ્ય પર હતી, છતાં તેના મનમાં
તે દૃશ્ય ઉતરતું ન હતું. તે કોઈ અલક્ષ્ય દર્શન કરી રહી હતી. તે
દર્શન ત્રિભુવન સિવાય બીજું કોનું હશે ?

ગાડીવાનને એક રસ્તે જતા ખેડુતે મદદ કરી ને બળદ ઉઠાવો. તે સાથે જ છોકરાઓએ બહુ જોરથી 'હો, હો' કરી બૂમ તથા તાળીઓ પાડી અને ગાડું ચાલતું થયું. આ હો હો થી કૈલાસની આંખ અલક્ષ્ય પરથી લક્ષ્ય પર આવી ઠરી. તેની કલ્પના ઉડી ગઈ ને તે નિસાસો નાખી રસ્તા તરફ તાકી રહી. તે વખતે એક સાધ્વી જોવી શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરેલી ને ટીકાં ટપકાં તથા માળાઓથી વિભૂષિત અનેલી સ્ત્રી રસ્તેથી પસાર થતી જણાઈ. તેના એક હાથમાં તંબુરો હતો. બીજા હાથથી પોતાના ઉત્તરીય વડે મોં લૂછતી તે પળવાર પેલા એક તરફ જોઈ ઉભી અને પછી એક તરફ ચાલી. એકમાં એક મોટા પથ્થર એક તરફ પડેલો હતો તેના પર તે બેસી ગઈ. તેને કૈલાસે જોઈ અને આવી તરુણ સ્ત્રી શા માટે સાધ્વી બની હશે, તેનો તે મનમાં વિચાર કરી રહી.

“સાધ્વીએ એક વાર કૈલાસની બારી તરફ જોયું. પછી તે ફળીઆ તરફ જોઈને તંબુરો ટીક કરવા લાગી. છોકરાં તેને વીંટાઈ વળ્યાં અને તંબુરાના તારને સમારતાં થતા અવાજથી આકર્ષાઈ બે ચાર મોટા માણસો પણ ત્યાં ઉભા રહ્યાં. સાધ્વીએ ધીમેથી કૃષ્ણભક્તિનાં પદો ગાવા માંડ્યાં. તંબુરાની સુરાવલી સાથે તેનો કામળ સ્વર એક થઈને મીઠા આરેહ અવગેહ ઉપજાવી, સાંભળનારને તેના તરફ બદ્ધ કરી રહ્યો. થોડી જ વારમાં ત્યાં માણસોની બીડ થઈ ગઈ. સાધ્વીએ વળી એક સરસ ભજન ઉપાડ્યું.

રાધા, તારું હૃદય સરોવર બોલ ચડે ના બોલે ?

વિરહવલ્લિ વરસે વસમો, ના ત્હોય કેમ તું બોલે ?

રાધે હૃદય દુલારી હો !

ત્રિભુવન તુજ નામે ડોલે.

આ ભજન શરૂ થતાં જ કૈલાસી તેના પ્રેમામૃત પીવા તૃપ્તાતુર અનેલા કાન તથા આંખ ઢાળી સાંજળી રહી.

“ત્રિભુવન” શબ્દે તો તેના ઉરમાં અજબ મીઠાશ રકુરાવી દીધી.

વનકુંજેની કેલી કહાનો હૃદય ફરી ફરી સ્મરતો,
 પ્રાણપ્રિયા રાધાનું હૃદયે ધ્યાન નિરંતર ધરતો;
 રાધે, બોલ દુલારી હો,
 કન્હૈયો ધીર નથી ધરતો.

રાધે, બોલ દુલારી સ્યામે વનનો મારગ ઝાલ્યો,
 તુજ વિરહ વસમો બનતાં બહુ કંઠે ફાંસો ધાલ્યો;
 રાધે, દોડ સખી કુંજે,
 નહિ તો પ્રિતમ તુજ ચાલ્યો.

સહી વચન એ સુણતાં, રાધા વનકુંજેમાં દોડી,
 માન તજ માનુની દે ઉર, શ્યામ ઉરથી બેડી;
 રીઝ્યા શ્યામ અને રાધા,
 જનમનાં બંધન દો તોડી.

કૈલાસ જાણે રાધા બની ગઇ. પોતાનો કહાન તેને જાણે આ
 સંદેશો ન પાઠવી રહ્યો હોય ? આ ગીત સાધ્વીને મુખે ફરી ફરી
 સાંભળવાનું તેને મન થયું. તે જ વખતે કૈલાસની પાછળ આવી તેની
 જુની દાસી બોલી: “કેમ બહેન, શું કરો છો ?”

“કંઈ નહિ. પણ તેં પેલી સાધ્વીનું ભજન સાંભળ્યું ?”
 આરીમાંથી જરા સંકોચાઇ સાધ્વીને બતાવતાં કૈલાસ બોલી.

“ના, ના બહેન. કેવુંકે ગાય છે ? આપણે બોલાવીએ ત્યારે.”

“મારી પણ તેનાં ભજન સાંભળવાની ઇચ્છા છે. આખમાંથી
 આંત્ર પડે એવું સરસ ગાય છે.” કૈલાસ બોલી.

“ત્યારે બોલાવું છું. નર્મદા બહેનને કહીને જાઉં છું.” દાસી
 જતાં જતાં બોલી.

તે કૈલાસના મુખ પર માન સંમતિ જોતી નીચે ઉતરી. શિવદત્તે
 કૈલાસ પર નજર રાખવા મુકેલી વૃદ્ધ નર્મદાને કહીને દાસી સાધ્વીને
 બોલાવવા ગઇ.

સાધ્વીએ દાસીના કહેવા પ્રમાણે તેની સાથે આવવામાં આના-કાની કરી તે બોલી: “બહેન, અમે કાંઈ તમાસગીર નથી. પ્રવાસે નીકળ્યાં છીએ એટલે ઉદરનિર્વાહને કાળે કદિ કદિ પ્રભુની લીલા ગાઇ સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ સાધીએ છીએ.”

“તમારા પર અમારાં મોટી બહેનને બક્તિભાવ છે, તેથી જ તે બોલાવે છે. જુઓ તે સામી બારીએ બેઠાં.” દાસીએ સાધ્વીને કૈલાસ બતાવી.

સાધ્વીએ કૈલાસ તરફ જોયું. બારીમાં બેઠાં બેઠાં તે આજ્ઞવતા બરી નજરે સાધ્વી તરફ જોતી હતી. જાણે તેને કૈલાસની દયા આવતી હોય તેમ તે દ્રવી અને બોલી: “ઠીક, ચાલો આવું છું” પણ બહુ રોકાઈશ નહિ.”

સાધ્વી દાસી સાથે છેક મેડા પર આવી પહોંચી. નર્મદાએ તેને નીચેથી જ જોઈ લીધી અને મનમાં બબડી: “કાંઈ વહેલી વિધવા બાવી થઈ ગઈ હોય એમ લાગે છે.” આવી અવગણનાએ તે મેડી પર બજન સાંભળવા ન ગઈ.

કૈલાસે સાધ્વીને માનપૂર્વક આસન આપી બેસાડી. પછી તેને વૃત્તાંત પૂછ્યો. સાધ્વીએ પોતે બંગદેશની મૂળ વતની હોવાનું જણાવ્યું. પરંતુ દ્વારિકેશની છાયામાં વસીને તે ધણું વર્ષોથી ગુજરાતી બની ગઈ હતી. હાલ તે ગોકુળ મથુરાના પ્રવાસે નીકળી હતી. સાધ્વી સાધ્વીઓનાં ચારિત્ર્ય પણ બધાનાં સરખાં હોતાં નથી, તેથી પોતે નિઃસંગ રહેવામાં માનતી હતી. તેથી એકલી જ પ્રવાસે નીકળી હતી, એમ પણ તેણે જણાવ્યું. કૈલાસને આ સાધ્વી બહુ આકર્ષક લાગી.

કૈલાસની વિનંતિ પરથી તેણે બે ત્રણ બજન ગાયાં. પણ કૈલાસને પેલું ખાસ ગમી ગયેલું ગીત તેણે ન ગાયું. છેવટે કૈલાસે કહ્યું: “પેલા એકમાં તમે ગાયું હતું તે રાધા-કહાનનું ગીત ગાઓ.”

“તમને તે બહુ ગમ્યું, બહેન? ચાલો ગાઉં.” સાધ્વી હસી.

“રાધા, તારું હૃદયસરોવર બોલ ચડે ના ઝેલે ?

“ચિરહ-વહિ વરસે વસમો, ના તહોય કેમ તું બોલે ?

રાધે, હૃદય દૂવારી હો,
ત્રિભુવન તુજ નામે ડાલે.

સાધ્વી પ્રકૃષ્ઠ મને ગાવા લાગી. તે કૈલાસ તરફ જોઈ અર્થ-
સચક અભિનય પણ કરવા લાગી, તરુણ દાસીને પણ આ ગીત ગમી
ગયું. રાધાકૃષ્ણને બહાને પોતાના હૃદયમાં વહેતા પ્રગટ કિંવા અપ્રગટ
કામળ બાવોને વ્યક્ત થના જોઈ કોને તે મોહક નથી લાગતા ?

‘ત્રિભુવન તુજ નામે ડાલે’ એ પંક્તિ પર સાધ્વીએ બાર મૂક્યો.
ને તેને જાણે ધરાધાપૂર્વક પુનરાવર્તિત કરતી હોય તેમ તે પંક્તિ
તેણે બેરહાસી. કૈલાસ વિચારમાં પડી ગઈ. “શું સાધ્વી પોતાની મનઃ-
કમના જાણી ગઈ છે ?” આમ તે વિચારી રહી. તેમાં ગીત પુરું
થયું. છતાં આદિ પંક્તિઓ ફરી ગાઇને પેલી ત્રિભુવનવાળી પંક્તિ પર
સાધ્વીએ ફરી બાર મૂક્યો. તે વખતે સાધ્વીની આંખમાં કંઈક
ધસારો થતો કૈલાસીએ જોયો ને તે ચમકી ઉઠી.

“શુભા, જાને નીચેના તાકામાં મારો દાખડો છે તે લઈ આવ.
એમને વાટ ખચી જોગ કંઈક આપીએ.” કૈલાસે પાસે બેઠેલી
દાસીને કહ્યું.

દાસી ગયા પછી, સાધ્વી હસી. કૈલાસી કંઈ બોલે તે પહેલાં જ
તેણે એક તમાકુપત્રની કાપલી કૈલાસીના હાથમાં મૂકી દીધી. તેમાં
લખ્યું હતું : રાત્રિર્ગમિષ્યતિ ભવિષ્યતિ સુપ્રમાતમ્ ત્રિભુવનસ્ય. આ વાંચતા જ
કૈલાસ હર્ષથી પુત્રકિત બની.

કૈલાસ તેને કંઈ પૂછે તે પહેલાં દાસી દાખડો લઈ આવી પહોંચી.
કૈલાસે તેને કેટલાક દ્રમ્મ આપી માનપૂર્વક નિદાય કરી.

“એ ત્રણ દિવસ પટ્ટણમાં રહેવાની છું, બહેન. એટલે વળી એકાદ
વખત મળીશ, જ્ય ત્રીકૃષ્ણ” જતાં જતાં સાધ્વી કહેતી ગઈ.

પ્રકરણ ૨ જી

કાર્તિક સ્નાનનો મેળો

સાધ્વીના ગયા પછી કૈલાસી ફરી ફરી ત્રિભુવનનો પેલો સંદેશો વાંચવા લાગી. તેણે એક બે વાર તો એ તમાલપત્રને હર્ષથી ચૂમી લઈ જાતીએ લાખ્યું. ત્રિભુવનનું પાઠવેલું તમાલપત્ર તેને ત્રિભુવન જેટલું જ પ્રિય થઈ પડ્યું. ત્રિભુવનની તેને ખુબ ચિંતા થતી હતી. પરંતુ પોતાને આવી રીતે આશ્વાસન આપનાર ત્રિભુવન કપાળે હાથ દબાવે એવી રહ્યો નથી, એમ તેને સમજાયું. તેના મનમાં આશ્વાનો સંચાર થયો. પિતૃગૃહનો ત્યાગ એ જ એક માર્ગ છે, એમ પણ તેને જણાવા લાગ્યું. છતાં એ માર્ગનું અવલંબન સહેલું ન હતું, તેના પણ એ મન સાથે ખ્યાલ કરી રહી.

સાધ્વી સાથે વાતચીત ન થઈ શકી એથી તેને દુઃખ થયું. પરંતુ તે સાધ્વી બીજી વખતે આવે ત્યારે તેવો મોકલો મેળવવાનો તેણે મન સાથે ઘાટ ધડવા માંડ્યો. પિતા પ્રત્યે તેના મનમાં દિવસે દિવસે રોશ પેદા થઈ રહ્યો હતો. પોતે અવલંબન કરેલો માર્ગ પિતાની દૃષ્ટિએ ભયંકર લેખાતો હતો, તે સમજવાની તટસ્થ દૃષ્ટિ કૈલાસમાંથી ક્ષીણ થવા લાગી. ત્રિભુવનનું સાન્નિધ્ય જ માત્ર તે વાંછી રહી. પિતાના પ્રત્યેક આધાતનો હવે તેના હૃદયમાં પ્રત્યાધાત ઉઠવા લાગ્યો, પિતાની લાગણી કે દુઃખનો વિચાર તજ દઈ તેણે ત્રિભુવનને જ પોતાનું લક્ષ્ય બનાવી દીધો, તેનાં બાણ કોડ રૂંવાડાં બેઠાં થઈને ‘ત્રિભુવન ત્રિભુવન’ની માળા જપી રહ્યાં. વિશ્વ માત્રના સારરૂપ તેને માત્ર એક ત્રિભુવન જ જણાવા લાગ્યો.

“ત્રિભુવન તુજ નામે ડોલે” એ મધુર પંક્તિ તેને મીઠા સંવેદનોમાં તરબોળ બનાવી રહી. તેણે પોતાની ઉછાળા મારતી હૃદયની લાગણીઓને પત્ર દ્વારા વ્યક્ત કરવા ચેરી છુપીથી શુભા પાસે લખવાનાં સાધન મેળવી લીધાં. અને ત્રિભુવનને મોકલવાનો પત્ર તેણે શુભ રીતે લખી દીધો.

સાધ્વીની બીજી મુલાકાત થઇ અને અરસપરસ ત્રિભુવનના તથા પોતાના પત્રની આપ લે કૈલાસે કુશળતાથી કરી લીધી. તથા ભવિ-
ષ્યમાં સંદેશો મોકલવાની ગોઠવણનો સંકેત પણ થઈ ગયો. લૂણસાપા
જેવા રાજપુરુષો રાજ્યતંત્ર માટે સેંકડો જનસુસો રોકતા હતા, અને તે
બળવડે ઇષ્ટસિદ્ધિ સાધતા હતા. ત્રિભુવને પણ પોતાના પ્રણય પ્રકર-
ણની ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે થોડાક કુશળ ગુપ્તચર તૈયાર કર્યા હતા. સાધ્વી
તે પૈકીની જ એક હતી.

ચોરી છુપીથી પ્રણયપત્રોની આપ લે કરી રહેલ પ્રેમીઓને
હૈયે પ્રત્યક્ષ મિલનની જાંખના જાગી હતી. અને તે માટે તે ચોખના
વિચારી રહ્યા હતા, કૈલાસમાં મહાપરિવર્તન થઇ ગયું હતું. પ્રણ-
યના દેવને તેણે હૃદય સિંહાસને પધરાવ્યો હતો અને તેની જ
આજ્ઞા માટે તે જીવતી હોય એમ અનુભવી રહી. એ દેવતાના
આદેશ આગળ તેને સ્વત્વ, શૈવમત, પિતા અને ધરબાર બધું
વ્યર્થ જણાયું. એ દેવતાના આદેશ પાલનમાં જ તે જીવનસાક્ષ્ય
સમજતી થઇ. પ્રણયનો દેવ એટલો બધો સ્વાર્થી છે કે પોતાના
પૂજારીને તે બીજાનું નામ પણ દેવા દેતો નથી. કે પછી એ હદ બહારના
સ્વાર્થની માત્રા વડે જ એ બીજા હલકા સ્વાર્થનો નાશ કરી, એક
અનંત સ્વાર્થ—કહો કે પરમાર્થનું ભાન કરાવતો હશે? ગમે તેમ હો
પણ કૈલાસ પોતે જે વસ્તુઓ અને જે સ્થિતિમાં ગર્વ અને મમત્વ
આજ પહેલાં અનુભવતી હતી, તેવી નાની નાની કંઈક વસ્તુઓ અને
આકાંક્ષાઓ તજ દેવા તૈયાર બની રહી હતી. પ્રણયદેવતાના સાદને
સાંભળી તે જાણે અલક્ષિત સ્થળે દોડી જવા આતુર બની હતી.

થોડા દિવસ પછી કાર્તિક સ્નાનનું પર્વ આવતું હતું તે પ્રસંગે
શ્રીસ્થળમાં હજારો માણસો સ્નાનાર્થે આવી, એ પવિત્ર નગરને માણ-
સોનું કીડિયાઈ બનાવી મૂકતાં. રાજા, રાણાઓ, સામંતો, સરદારો
સહુ એ મેળામાં આવી સ્નાનનું પુણ્ય હાંસલ કરી દેવદર્શનનો લાભ
લેતા. કૈલાસીને લઇને શિવદત્ત પણ આ પ્રસંગે શ્રીસ્થળ ગયા.

શ્રીસ્થળમાં પોતાના એક મિત્રને ત્યાં શિવદત્તે મુકામ રાખ્યો. નર્મદા કૈલાસની દેખરેખ માટે સાથેજ હતી. પહેલે દિવસે સ્નાન, દર્શન કરી આવ્યા પછી વળતે દિવસે ત્યાંથી પટ્ટણુ પાછા ફરવાનો શિવદત્તનો વિચાર હતો. પરંતુ અનાયાસે ખીજે તથા ત્રીજે દિવસ પણ ત્યાંજ ગાળવાનું હતું.

ત્રીજે દિવસે શિવદત્ત લૂણસાપા પાસે ગયા હતા. તે વખતે નર્મદા, કૈલાસ તથા તે જોમને ત્યાં ઉતર્યા હતાં તે ઘરની બે સ્ત્રીઓ તથા ખીજ એક બે પરિચારકો વગેરે સ્નાનની ઇચ્છાથી સરસ્વતી તીરે આવ્યાં. સરસ્વતી કાંઠે હજારો માણસની ઠડમાં ચાલવાનો માર્ગ પણ મળતો ન હતો. પણ એવી બીડમાંય પેલી સાધ્વીએ એકાએક કૈલાસને ઝોળખીને પાછળથી ધ્રુમ મારી “કૈલાસ બહેન, જયશ્રી કૃષ્ણ.”

કૈલાસ સાધ્વીને જોઈ ચમકી, તેણે નર્મદા તથા સાથેની ખીજ સ્ત્રીઓ સામે પળવાર જોઈ લીધું ને પછી બોલી: “તમે હજી અહીં છો?”

“હા, બહેન, શ્રીસ્થળ મને ગમી ગયું ને વળી આ કારતકસ્નાનનો મેળો નજીક આવ્યો એટલે આગળ નથી વધી. હવે કાલે નીકળવાની છું. કુશળ તો છો ને, બહેન?” સાધ્વી બોલી.

“કૈલાસ બહેન, આવાં લકરાં તને બલે ગમે છે.” બીડમાં ખોટી થવાનું ન પાલવવાથી તથા ઉભાં રહેવાથી લોકોના ધક્કા લાગતા હોવાથી કટાણું મોં કરી નર્મદા બોલી. નર્મદા કૈલાસ પ્રત્યે વડિલ-પણુનો દાવો રાખતી હતી.

“સારું. જયશ્રી કૃષ્ણ. હું બ્રહ્મપોજના નાકે ગોવિંદશર્માને ત્યાં છું. ત્યાં બપોર પછી મળજો. મારે તમારાં બજન સાંભળવાં છે.” કૈલાસ બોલી.

“સારું બહેન, તમારો મારા પર લાવ છે તે જાણું છું.” જયશ્રી કૃષ્ણ કરી સાધ્વી ચાલતી થઈ.

“એવું સરસ ગાય છે સાધ્વી!” કૈલાસે ગોવિંદશર્માની પુત્રીને કહ્યું ને તેઓ નદીકાંઠા તરફ આગળ ચાલ્યાં.

“ગાયું એણે. મને તો એવી લમણાઝીક ગમતી જ નથી.” નર્મદાએ ચાલતા ચાલતા મોં મચકાડ્યું.

કૈલાસના મોંમાં જવાબ તૈયાર હતો, પણ તે ઘૂગી રહી ચાલવા લાગી. નર્મદાને નાહક ખીજવવાની તેને અગત્ય ન લાગી.

બપોરે ભોજન કરી નર્મદા ગઘ રાતે તેને કથાશ્રવણથી ઉગ્રગરો ચયેલો હોવાથી સ્વપ્ન ગઘ હતી. ઘરની સ્ત્રીઓ ધરકામમાં પડી હતી. પણ કૈલાસ તો જાગતી જ હતી. તે સાધ્વીની માર્ગપ્રતીક્ષા કરી રહી હતી. શિવદત્ત બહાર ગયો હતો તે સાંજ પહેલાં પાછો ફરે તેમ ન હતું. એટલે સાધ્વી જલદી આવે તો સારું, એમ કૈલાસ ઇચ્છી રહી હતી. છેવટે થોડી રાહ જોવરાવી સાધ્વી આવી. તેનો અવાજ સાંભળતાં જ કૈલાસ તેને સામે લેવા ગઇ. સાધ્વીને પોતાની પાસે મેડા પર લાવી કૈલાસે બેસાડી. અંદરના ખંડમાં નર્મદા ઉંઘતી હતી તેની ખાત્રી કરી લઇ તે બહાર જ બેઠી. સાધ્વી સાથે થોડી વાત ધીમેથી કરી લીધા પછી, કૈલાસે નીચેથી ગોવિંદશર્માની પુત્રીને બોલાવી અને સાધ્વીએ પોતાનાં બે ભજન ગાયાં. નર્મદા તે અવાજથી જાગી ઉઠી અને ખીજતી પથારીમાં જ પડી રહી. ગોવિંદશર્માની પુત્રીએ પણ ભજનો સાંભળી સંતોષ બતાવ્યો અને થોડી પ્રાસંગિક વાતચીત થયા બાદ સાધ્વી સ્ત્રી વિદાય થઇ.

જતી વખતે કૈલાસે તેને થોડા દ્રમ્મ આપ્યા ત્યારે નર્મદા ચૂપ રહી ન શકી. તે પથારીમાં બેઠી થતાં બોલી: “કૈલાસ બહેન એવાંને આપ્યે શું ઉગી નીકળવાનું છે? કોક પાત્રને દાન આપીએ તો આપણને ફળ મળે.”

“એ પાત્ર છે માટે જ આપું છું.” કૈલાસે સ્મિત કરી કહ્યું અને નર્મદા શાંત પડી.

“છે તો સાત્વિક બાઇ.” ગોવિંદશર્માની પુત્રીએ પોતાનો અંત આપ્યો. સાધ્વી આ સાંભળતી જ ન હોય તેમ ધીમે ધીમે નીચે ઉતરી ચાલી ગઇ. તે રાત્રે બધાં કથા સાંભળી મોડી રાતે સ્વપ્ન ગયાં. ગોવિંદ-

શર્મા, તેનો પુત્ર, શિવદત્ત વગેરે પુરુષો મેડા પર સ્વપ્ન રહ્યા અને સ્ત્રીવર્ગ ભોંયતળીએ સ્વપ્ન ગયો. કૈલાસ પશુ નર્મદા પાસે નીચે જ સ્વપ્ન રહી.

x

x

x

x

પરોઢીએ વહેણાં ઉઠતાં જ નર્મદાએ કૈલાસને બૂમ પાડી: “કૈલાસ અહીંન ઉઠો. આજે તો આપણે પ્રસ્થાન કરવાનું છે.”

કૈલાસનો ઉત્તર ન મળવાથી તેને ઢંઢોળીને જગાડવા નર્મદાએ તેની પથારીમાં હાથ ફેરવ્યો. પશુ તે ખાલી જણાઈ. તેને શંકા થઈ અને તે સફાળી ઉઠી. “કૈલાસ, કૈલાસ ક્યાં ગઈ અલી?” તેણે બૂમ પાડી, પશુ કૈલાસ હોયતો બોલેને?

ધરનાં બધાં જાગી ઉઠ્યાં, ને કૈલાસની શોધ કરી પશુ તે ક્યાંય જણાઈ નહિ. શિવદત્ત પશુ ગરબડ સાંમળી નીચે આવ્યો. કૈલાસ નાસી ગયાની વાત તેના મનમાં ઉગી નીકળી ને તે રોષથી નર્મદાને ગળો આપવા લાગ્યો.

“હું શું કરું, બાઈ? ઉંઘતાં ગૂમ થઈ એમાં મારું શું આવે?” બળાપો કરતી નર્મદા બોલી.

આખા મહોલ્લામાં જોતજોતામાં આ વાત પ્રસરી ગઈ અને લોકો ભેગા થઈ ગયા. કોઈ બહાર ગયાની કલ્પના કરવા લાગ્યા, તો કોઈક પાસેના કુવામાં તપાસ કરવા સ્વયંરવા લાગ્યા. કોઈક “હશે વંઢેર, નહિ તો જા્ય કેમ?” એવા ઉદ્ગાર પશુ કાઢતા લાગ્યા. શિવદત્ત રોષ, અપમાન અને ફજેતીના મારથી જાગી જતો હતો.

“આપણે પ્રાંગકને* હાલ જ ખખર આપીએ કે, તે ચાટ-મટ† દ્વારા તપાસ કરવા ગોઠવણ કરશે.” ગે.વિંદ શર્માએ શિવદત્તને કહ્યું.

* પ્રાંગક એટલે નગર રક્ષક.

† ચાટ-મટ એટલે પોલીસ સિપાઈને મળતા કરજનો રાજનો નોકર.

“હું લૂણસાપા પાસે જઈ છું. તે આજે અહીં જ છે. તમે પ્રાંતિક પાસે જઈ ખબર આપો.” ઉતાવળે મ્હેં ઘોષ કપડાં પહેરતાં શિવદત્તે કહ્યું.

ગોવિંદ શર્મા તથા શિવદત્ત સાથે જ ધરમાથી તૈયાર થઈ નીકળ્યા. ગોવિંદશર્મા શહેરના મધ્યભાગમાં આવેલી પ્રાંતિકની કચેરી તરફ ગયા અને શિવદત્ત નદીકાંઠે આવેલા સિદ્ધેશ્વર મહાદેવમાં લૂણસાપાનો મુકામ હતો ત્યાં ગયો.

લૂણસાપાએ શિવદત્તની વાત સાંભળી દીલસોજી બતાવી. છોકરો સંભાળથી રાખવા શીખામણ પણ આપી. કિન્તુ પોતાના તરફથી કાંઈ પણ તબવીજ કરવાની વૃત્તિ બતાવી નહિ. આ જોઈ માની શિવદત્તને મનમાં માડું લાગ્યું. પણ અત્યારે માન તબ્યા સિવાય છુટકો ન હતો એટલે તેણે પોતાની પુત્રીનો પતો પાડી આપવા લૂણસાપાને વિનંતિ કરી.

“હું શોધ કરાવીશ. પણ હવે પતો પડવો મુશ્કેલ.” તેમણે ધીમેથી કહ્યું. શિવદત્તને આ વચનો બહુ ટાઢાં લાગ્યાં.

“ઠીક, હું જાતે શોધી લઉં. મારી ભૂલ થઈ કે અહીં સુધ આબ્યો.” શિવદત્ત જરા રોષથી બોલ્યો. લૂણસાપાની મૈત્રીનો તેને દાવો હતો.

લૂણસાપા મૂઝા રહી સાંભળી રહ્યા. “ઠીક, જૈનોને ફટાડનાર તમે જ છો તે આજે જાણ્યું.” ત્વરાથી ઉભો થતાં શિવદત્ત બોલ્યો.

“ઠંડા પડે શિવદત્ત” ધીમેથી લૂણસાપા બોલ્યા. પણ તે જણ કાર્ય વગર શિવદત્ત ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૩ જી

શિવદત્ત અને લૂણસાપા

શિવદત્ત તથા ગોવિંદશર્માના મિત્રો અને સગાંવહાલાંએ કૈલાસકુમારીને શોધી કાઢવા, આખું શ્રીસ્થળ ઉપર નીચે કરી નાંખ્યું. પ્રાંગકે (નગરરક્ષકે) પણ પોતાના માણસો દ્વારા ઘણી તપાસ કરાવી પણ કંઈ પત્તો પડ્યો નહિ. એ ત્રણ દિવસમાં તો શ્રીસ્થળમાં દેશ દેશાવરથી આવેલા લોકો વેરાઈ ગયા, અને માણસોની ઓટ આવી પણ કૈલાસનો પત્તો ન પડ્યો તે ન જ પડ્યો. નિરાશ શિવદત્ત મનમાં તો સમજ્યો હતો કે, કૈલાસીને હરી જનારા ત્રિભુવનપાળના માણસો જ હતા. પણ તે વાતનું ડીંઠીમ્ બળવીને પણ તેને લાભ થાય તેમ ન હતું એટલે તે નિરાશ મને પુત્રી વિના અણુહીલપુર પાછો ફર્યો.

શિવદત્તના મનમાં ઘોર નિરાશા વ્યાપી ગઈ. લૂણસાપા અને વેદગર્ભરાશિ જેવા પુરુષો પણ પોતાને મદદરૂપ થતા નથી, એ ખ્યાલથી તે હતાશ થઈ ગયો. એક સપ્તાહ સુધી તે ઘરમાં જ બેસી રહ્યો. બહાર નીકળવાનું કે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરવાનું તેને મન થયું નહિ.

ભાંગી પડેલા મહાવૃક્ષની પેઠે શિથિલ મન અને તનવાળો શિવદત્ત હીડાળા પર પડ્યો હતો. નિરાશાથી શિથિલ બન્યો હોય તેમ હીડાળો પણ સ્થિર હતો. તેવામાં એક પાર્શ્વકે આવી જણાવ્યું કે, “મહારાજ લૂણસાપાનો માણસ આપને તેડવા માટે આવ્યો છે. ‘રાણાજી આપને તરત તેડાવે છે,’ એમ તેનું કહેવું છે.”

‘લૂણસાપાનું તેડું’ આવ્યું જાણી નિરાશ શિવદત્તના મનમાં આશા પ્રગટી. વખતે કૈલાસનો પત્તો પડ્યો હશે તે સમાચાર આપવા તો નહિ બોલાવ્યો હોય ? અગર તે દિવસે હું રોષમાં ચાલ્યો આવેલો હોવાથી આજે મને ખુશ કરી કૈલાસીની શોધ કરાવવાની ગોઠવણ કરવા તો નહિ બોલાવ્યો હોય ? શિવદત્ત પોતાના મનને જ અનુકૂળ

પ્રશ્નો પૂછી રહ્યો. તે આશ્ચર્યથી બેઠો થયો. તેણે પોતાના નોકરને લૂણસાપાના માણસને રાજ આપવા આજ્ઞા કરી અને પોતે લૂણસાપાની મુલાકાતે જવા તૈયાર થવા લાગ્યા.

શિવદત્ત લૂણસાપાની હવેલીએ પહોંચ્યો તે વખતે લૂણસાપા બેઠક ખાનામાં ન હતા. શિવદત્તના આવ્યાના સમાચાર તેમને મળતાં તે ઘરમાંથી બહાર આવ્યા: “પંડિતજી, આવી પહોંચ્યા!” મીઠું સ્મિત કરી, તેમણે વિનય બતાવ્યો.

“હા, રાણુજી, મને કેમ યાદ કર્યો હતો?” ઉતાવળથી શિવદત્તે પૂછ્યું.

“તમારું એક કામ પડ્યું છે, પંડિતજી.” કૈલાસની વાત જાણે બૂલી જ ગયા હોય, તે હંમે લૂણસાપાએ નવી જ વાત કાઢવા માંડી.

શિવદત્ત નિરાશ થયો. પોતાના સ્વાર્થની વાત માટે જ લૂણસાપાએ તેને બોલાવ્યો છે, એમ તેને લાગ્યું. એ કુટિલ રાજકર્મચારીને પોતાના દુઃખની કાંઈ પડી નથી, એમ શિવદત્તની ખાતરી થઈ. તે ધીમેથી બોલ્યો: “શું કામ છે?”

“મહારાણી લીલાદેવી તથા મહારાજના નામની પ્રશસ્તિનો એક લેખ લીલેશ્વરમાં મૂકવા તૈયાર કરવાનો છે. તે પ્રશસ્તિની ભાવવાહી લલિત સંસ્કૃત શૈલીમાં આપની પાસે રચના કરાવવાની મહારાણીની આજ્ઞા છે.”

શિવદત્ત રોશથી બોલી ઉઠ્યો: “મને પુરસદ નથી. હું દુઃખથી દગ્ધ બની રહ્યો છું, તેની કોઈને પરવા નથી. પોતાની ગરજે.....”

“પણ મહારાણીની આજ્ઞા છે.” વચ્ચે જ લૂણસાપા બોલ્યા.

“હું કોઈની આજ્ઞા માનવાનો નથી. મારે રાજની નિમણૂક પણ ખાતરી નથી ને રાજસેવા પણ કરવી નથી. હું હવે સંન્યસ્ત લેવાનો છું.”

“કેમ, આટલી બધી નિરાશા, પંડિતજી? યોગ: કર્મસુ કૌશલ્ય. એ સિદ્ધાંત તો તમે જ અમને શીખવેલો.” શાસ્ત્રચર્યામાં યોગશાસ્ત્ર

સુધી લૂણસાપા ચર્ચાઓ કરી ચૂક્યા હતા. એમને એ વિષયમાં દોરનાર શિવદત્ત અને વેદગર્ભરસિ હતા.

“મને કર્મ અકર્મ કશું જ સ્વજતું નથી. મને ગૂંચવણો નહિ, રાણાજી.” શિવદત્ત આર્દ્ર બન્યો.

“પડિતજી, હું તમારો મિત્ર નથી? મને હૃદય ખોલીને તમારું હાર્દ સમજાવો.” લૂણસાપાએ મીઠાશયી કહ્યું.

“તમે શું નથી જાણતા? મારા સારા જીવનના સાર જેવી, મારી આખની કીકી કેલાસતું હરણ દુબેટાએ ક્યું છે, તે તમે નથી જાણતા? મારા જેવા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણની કરુણ ચીસ તમારા જેવા રાજપુરુષોને ક્યાં સ્પર્શી શકે છે કે મને પૂછો છો? મારા મિત્ર હો તો મારી કેલાસની તમે આજ સુધીમાં શોધ ન કરી હોત?” શિવદત્ત રોષ, ઉદ્વેગ અને કરુણાના સંમિશ્ર સ્વરે બોલ્યો.

“પંડિતવર, શાંત થાઓ. સહુ સારા વાનાં થશે. મેં કેલાસ માટે તપાસ નહિ કરાવી હોય એમ તમે શા આધારે માનો છો? કેલાસ મારી પુત્રી નથી? પણ તમે તે દિવસે રીસમાં ને રીસમાં ચાલ્યા ગયા પછી ફરી મળ્યા જ નહિ, એટલે તમને હું આશ્વાસન પણ શી રીતે આપી શકું?”

“શું તમે કેલાસનો પત્તો પાડવા મથી રહ્યા છો, રાણાજી?” વચ્ચે જ પંડિતે પૂછ્યું.

“તો નહિ? મને મજેલી હકીકતો પરથી હું માનું છું કે, એક એ દિવસમાં તો હું તેને તેના પિતા સમક્ષ હાજર કરવા શક્તિમાન થઈશ.”

આ સાંભળી શિવદત્તને આનંદ થયો. તે ઉપકારની લાગણીથી હાથ જોડી બોલ્યો: “મહારાજ, મેં આપના પ્રત્યે અયોગ્ય રોષ દાખવ્યો છે. મને માફ કરો.”

“કાંઈ હરકત નહિ, પંડિતજી. તમે તો મારા મિત્ર છો, એટલે મને માફ લાગતું જ નથી.” ચાલુક્યમનિ લૂણસાપાએ કહ્યું.

થોડી વારે લૂણસાપા ફરી બોલ્યા: “પણ પંડિતજી, મારે તમને એ બાબતમાં મિત્ર તરીકે એક સલાહ આપવી છે. તમે કેલાસનો પત્તો

પડ્યા પછી તેને એક વાર મળીને સમજાવો. પણ પછી તેને તમારે ત્યાં ન રાખતાં મારા કબજામાં સોંપો. નહિ તો ફરી પણ તેનું અપહરણ થશે.”

“આપના જેવા હિતેચ્છુ મિત્રની સલાહ મને માન્ય છે.” શિવદત્તે હૃષિકામાં કહ્યું.

કૈલાસ સાજી સમી મળી આવે એ જ એને આનંદની વાત હતી. જો કે છોકરી પ્રત્યે તેને રોષ તો અપાર ચઢ્યો હતો, પણ પિતૃ હૃદયની ઊંડી મમતા હજી નાશ પામી ન હતી.

તે પછી બીજી કેટલીક વાતો કરી બંને મિત્રો નિકટત્વ અનુભવી રહ્યા. છેવટે લીલાદેવીની પ્રશસ્તિ વિષે ચર્ચા કરી લઘુ શિવદત્તે લૂણ-સાપાની રજા લીધી.

લૂણસાપાએ આજે શિવદત્તને લીલાદેવીની આજ્ઞાને બહાને બોલાવ્યો હતો. પણ બોલાવવાનું ખરું કારણ તો કૈલાસ વિષે જે વાતચીત કરી તે જ હતું. લીલાદેવીની પ્રશસ્તિ રચી આપનાર તો બીજા ધણા પંડિતો લૂણસાપાને જડે તેમ હતા. પરંતુ ત્રિભુવન તથા કૈલાસનું પ્રેમપ્રકરણ ધીમે ધીમે આગળ વધે અને છેવટે તેની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે, એવી લૂણસાપાની ઇચ્છા હતી. એ પ્રેમસંબંધના પ્રસંગોને મનધાર્યું સ્વરૂપ આપી તે વડે શૈવો તથા ચારિત્ર્યશીલ જૈનોની આંખમાં ત્રિભુવનને હલકો પાડવાની લૂણસાપાની નેમ હતી. અને તેમ કરવા માટે શિવદત્તને હાથ પર રાખવાની જરૂર ન હતી. શ્રીસ્થળમાં શિવદત્તને રીસાઇને ચાલ્યો જવા દેવામાં પણ લૂણસાપાનો ખાસ ઉદ્દેશ હતો. ત્રિભુવન તથા કૈલાસી અમુક સમય સાથે રહી શકે તો જ એ પ્રેમપ્રકરણ દૃઢ સ્વરૂપ ધારી શકે. તેથી તેઓ કૈલાસીને અપહરણ પગી તુરત જ પકડી તેના પિતાને સોંપવા ઇચ્છતા ન હતા, તદુપરાંત શિવદત્તને એક રાજપુરુષ તરીકેનું પોતાનું મહત્વ સમજાવવાની પણ આવશ્યકતા હતી. આથી જ તેમણે શિવદત્તને શ્રીસ્થળમાંના પોતાના મુકામેથી રીસાઇને ચાલ્યો જવા દીધો હતો. પરંતુ ઉપરના બંને હેતુ સિદ્ધ થયા એટલે તેમણે લીલાદેવીના પ્રશસ્તિ લેખની વાતને બહાને

શિવદત્તને બોલાવરાવ્યો અને તેના મનમાં પોતાની મૈત્રી વિષે પુનઃ સુવિચાર પ્રગટાવ્યો.

લૂણસાપાના ગુપ્તચરો દ્વારા તેમને કૈલાસ વિષે માહિતી ક્યારની મળી ચૂકી હતી. પણ તે કૈલાસને હાથ કરવામાં જાણી જોઇને વિલંબ કરી રહ્યા હતા. કૈલાસ તથા ત્રિભુવન એકબીજાના પ્રેમમાં ખુવાર થવા જેટલે દરજ્જે ઉલ્લુક્ત થાય તેટલો પ્રેમ ઉભયના હૃદમાં રોપાવા દેવાની આવશ્યકતા હતી. તે માટે બંને પ્રણયીઓનું મિલન અને સહચાર થોડોક વખત આવશ્યક હતો, એમ લૂણસાપા માનતા હતા. ગરીબ બંધારો સરળ શિવદત્ત આ કૌટિલ્ય મૂર્તિના મનને શી રીતે પરખી શકે ?

શિવદત્તના ગયા પછી થોડી વારે કિશોરસિંહ આવ્યો, તેની સાથે બીજી થોડી વાતચીત કર્યા પછી, લૂણસાપાએ પૂછ્યું: “પેલી છોકરી તો જ્યાં હતી ત્યાં જ છે ને ?”

“હા, ગઈ કાલ સુધી હતી. તેનું શું કરવાનું છે ?” કિશોરે પૂછ્યું.

“કિશોર, કોઇની નજરે ન ચડે તેવું અને એક જ ચોખ્ખોદારથી સચવાઈ શકે તેવું એકે ગુપ્તગૃહ તારી બ્યાનમાં છે ?” રાણાજીએ નવો જ પ્રશ્ન કર્યો.

“હોય તો ખરું. પણ પટ્ટણનાં બધાંય તેવાં ગુપ્તગૃહો કાણાં છે, રાણાજી. કયે વખતે કયાંથી દ્વાર જડી આવે તે કહેવાય નહિ.”

“તે તો ખરું.” જરા વિચારમાં પડતાં રાણા બોલ્યા. પછી થોડી વારે ફરી બોલ્યા: “ચોક્કસ ખાતરી કરી લઉં, તેવું સ્થળ તૈયાર રખાવજે.”

“બીજાં કાંઈ સાધનો ત્યાં મોકલવાનાં છે ?” કિશોરે પૂછ્યું.

“હા, પથારી, જળપાત્ર વગેરે જરૂરી સાધનો; કેદીને અગત્ય ન પડે તેની બધી ગોઠવણુ કરજે.”

“આજે સાયંકાળે મને ફરી મળજે.” કહી કિશોરને લૂણસાપાએ રજા આપી અને પોતે ધોળી મૂંઝોને આમળના, તકિયાને અટ્ટેલીને વિચારમાં ડુબી ગયા.

પ્રતિપક્ષીઓ સામે દંડમાં ઉતરેલા રાજપુરુષો શુદ્ધિના જે દાવ ખેલે છે તે આશ્ચર્યજનક હોય છે. છતાં તેમના જીવનને સફળ ગણવું કે કેમ એ પ્રશ્ન નથી? રાજપ્રકરણી પુરુષો જનતાની સેવા સાથે કુસેવા પણ ઝાઝી કરે છે? પણ તમસ્થા ધેરાયેલા સંસારમાં એ પ્રશ્નો ભાગ્યે જ વિચારણીય બને છે.

થોડી વારે કારભારીનું આગમન થતાં જ લૂણસાપાની વિચાર-ચાળનો મેર આવ્યો.

“આ ધવલકપુર મોકલવાનો પત્ર આપને વંચાવવા લાગ્યો છું.” કહી કારભારીએ એક પત્ર આગળ ધર્યો.

લૂણસાપા પોતાના પૌત્ર તથા મંત્રીશ્વર તેજપાળ પર લખેલો પત્ર હાથમાં લઈ કાળજીથી વાંચવા લાગ્યા. કારભારી વિનયથી સામે માલીયા પર બેસી ગયો.

અજામિલ અથવા ગરીબનું નસીબ ગરીબ

આ નવલકથા અત્યંત રસપૂર્ણ અને સમજવા લાયક છે, અને કેમ જણે ગુજરાતીમાં એક ઓરીજનલ વાતનું વર્ણન વાંચતા નહિ હોય એ તેનું જ લાગે છે. તેનો પ્રથમ ભાગ લખનાર નવલકથાકાર તરીકે જાણીતા થયેલા રા. રા. ભોગ્દેવરાવ રતનલાલ દીવેડીઆ છે.

તેમના અકળ મરણથી અપૂર્ણ રહેલી વાર્તા પૂર્ણ કરનાર જાણીતા વાર્તાકાર રા. તારાચંદ પોપટલાલ અડાલજી છે, અને તેમણે બીજો ભાગ લખેલો છે. વાર્તાની રસમયતા માટે અમારે વિશેષ વર્ણન કરવું એ કસ્તરીના સુરાસ માટે સોજાં ખાવા બરાબર છે. હવે ક્રીસમની વાર્તાઓ વાંચવા કરતાં આવી નવલકથા વાંચવાથી તમારા જ્ઞાનમાં અને આનંદમાં વધારો થાય છે. દરેક ભાગ રસપૂર્ણ બાવવાહી ચિત્રોથી શણગારેલો છે. કિં. રૂ. ૫. ટ. ખ. રૂ. ૦.૧૧

“ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ”

સામુન પ્રિન્ટિંગ, એડીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

પ્રકરણ ૪ થું કૈલાસનું કેદખાનું

કુમારવિહારની પાછળ એક ભોયરું હતું. તે ભોયરામાં કુમાર-વિહારની અંદર થઇ જવાનો એક ગુપ્ત માર્ગ હતો. એ ભોયરામાં કૈલાસને બધી સુખ સગવડો સાથે રાખી હતી. એ ભોયરાની ઉપરનો ખંડ ખાલી હોઇ તે કૈલાસના શયનગૃહની ગરજ સારતો હતો. ત્રિભુવન ત્યાં રોજ મધ્યરાત્રે આવતો અને પરાઢ થતાં સુધી કૈલાસ સાથે જ એ ઉપરના ખંડમાં સમય ગાળતો. દિવસે કૈલાસ નીચેના ભોયરામાં છુપાઇને બેસી રહેતી.

બંનેને આ ગુપ્ત ભોયરામાં યથેચ્છ રીતે ક્રીડા કરવાની તક મળતી હોવાથી, તેમનાં મન પ્રવૃક્ષ રહેવા લાગ્યાં. કૈલાસ ભોયરાના એકાંતવાસનું દુઃખ ગણુકારતી ન હતી. દિવસનો અણુગમતો સમય તે ત્રિભુવનના ચિંતનમાં અને ગત રાત્રિનાં મીઠાં સ્મરણોના કેદમાં ગાળી નાંખતી. પરંતુ એકાદ સપ્તાહ પછી પ્રણયોન્માદક કેદ જરા ઓછો થતાં આવી રીતે ક્યાં સુધી ગુપ્ત રહી શકાશે, તે પ્રશ્ન બંનેના મનમાં સ્થાન લેવા લાગ્યો. કૈલાસ પણ હવે આ એકાંતવાસ જલદી છુટે તો સારું એમ ઇચ્છવા લાગી. પણ તાત્કાલિક થું કરવું તેનો સ્પષ્ટ વિચાર તેમને આવ્યો નહિ.

રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર હતો. કૈલાસ વિચારલીન દશમાં ઉપરના ઓરડામાં બેઠી હતી. કયે રસ્તે જવાથી પોતે અને ત્રિભુવન સંકટ-મુક્ત બની એકબીજાની સાથે પ્રગટપણે રહી શકે, તેનો તે વિચાર કરી રહી હતી. સંસ્કૃત, નાટક-કાવ્યોની નાયિકાઓ જેવી એક નાયિકા તો પોતે બની ચૂકી હતી, પણ તે નાયિકાઓના પ્રસંગોથી પોતાના પ્રસંગો ફટલે દરજ્જે ભિન્ન હતા, એનો તે ખ્યાલ કરી રહી હતી. અચાનક તેની પીઠ પાછળની દીવાલમાં ખળભળાટ થયો ને તે ચમકી. થું થયું તે કૈલાસ બરાબર જણી શકે તે પહેલાં તો ભીંતમાંથી આઠ દશ ઇંટો નીકળી પડી. મોટું બાકારું પડેલું અને તે બાકારામાંથી મોં પર બુકાની

આંધેલો એક પુરુષ અંદર દાખલ થતો દેખાયો. કૈલાસે પોતાની પથારીમાં રાખેલું ખંજર ઉપાડી આવનાર પુરુષ તરફ તાકી કહ્યું: “ખબર-દાર, કાણુ છે તું?”

પણ તેજ વખતે બાકારામાંથી બીજો પુરુષ દાખલ થતો દેખાયો તે જોઈ, કૈલાસીએ પ્રથમ આવેલા પુરુષને પૂરો કરવાનું ઉચિત ધાર્યું. તેણે કુશળતાથી ખડ્ગનો ધા કર્યો, પણ તે ચપળતાથી ચૂકાવી દઈ પેલો પુરુષ અવળી શું ચ ખાઈ કૈલાસીના ખંજરવાળા હાથે વળગ્યો. તે દરમ્યાન તો બીજો ભુકાનીવાળો અંદર આવી ગયો હતો.

“હોડ, દુષ્ટ.” કહી કૈલાસે જોર કર્યું, પણ કૈલાસને ભુકાનીવાળો પુરુષ વધુ બળવાન જણાયો. પોતાને પકડવા આગળ ધસી આવતા બીજા ભુકાનીવાળાને એક હાથે મુઠ્ઠો લગાવી કૈલાસે પાછો હઠાવ્યો, પણ તે જ વખતે કૈલાસીના બીજા હાથે વળગેલા ભુકાનીવાળાએ તેનો કામળ છતાં સશક્ત હાથ મચડી નાંખ્યો ને ખણ્ણ અવાજ કરતી કટાર ફરસાઈ પર પડી. કૈલાસ નિરૂપાય બની. તેણે રોશથી પૂછ્યું: “તમે કાણુ છો, આમ ચોરટાઓની પેઠે ધસી આવનાર?”

“અમે તમારા દુશ્મન નથી. અમને જોર વાપરવાની ફરજ પાડ્યા સિવાય તાપે થાઓ, તો અમે તમને ધન નહિ કરીએ.” જવાબ મળ્યો.

“તમે શું કરાવવા ધારો છો?” કૈલાસી રોષથી બોલી.

“તમને અહીંથી બીજે સ્થળે લઈ જવા છે.” ભુકાનીવાળો બોલ્યો.

“તે નહિ બને.” બોલતી કૈલાસ કટારી તરફ વળી. પણ તે જ પળે ભુકાનીવાળાએ બોંધ પડેલી કટારી દૂર ફેંકી દીધી અને કૈલાસને આથમાં પકડી લીધી. તુરત જ બીજા ભુકાનીવાળાએ રસી કાઢી લાતાલાત કરતી કૈલાસીના હાથપગ સાંભળથી બાંધી લીધા. કૈલાસીએ વેદના અને નિરાશાની એક ચીસ પાડી, પણ ત્યાં એ સાંભળનાર કોઈ નહતું. પરંતુ ચીસના અવાજથી ચમકેલા ભુકાનીવાળાએ તુરત જ પાસે પડેલા કૈલાસના ઉત્તરીય વડે તેના મોંમાં કુચો મારી શ્વાસ લેઈ શકાય તે રીતે મોં બાંધી દીધું.

પછી જડવત કરેલા કૈલાસીના દેહને પેલું બાકારું જરા મોડું કરી તેમાંથી બહાર કાઢ્યો. બહારનો ભાગ કુમારપાળ વિહારના જ પટાંગણનો ભાગ હતો. પણ તે ભાગ વર્ષોથી હવડ જેવો હોધ ત્યાં બાધ-કામના જૂના પથ્થર, લાકડાં, રોડાં વગેરે પડ્યું રહેતું. ત્યાં બાગ્યે જ કોઇ દિવસે પણ આવતું. અને રાત્રે આવે એવો તો સંભવ જ ન હતો. ત્યાં પડેલા પથ્થરો પર થઇને કૈલાસના દેહને ઉંચો કરી વિહારના પટાંગણની દીવાલ પર મૂક્યો. પછી ત્યાંથી ગાંસડી જેવા જૂનેલા તે દેહને નીચે નમાવતાં જ નીચે ઉભેલા એ માણસોએ તેને સંભાળી લીધો તે પાસેના ખાંચામાં તૈયાર રાખેલી પાલખીમાં ગોઠવી દીધો.

મધરાત પછી ત્યાં આવેલા ત્રિલુનપાળને આ કાંડની ખબર પડી. વિહારનો ચોકીદાર જે તેના વિશ્વાસમાં પ્રથમથી હતો તેને પૂછપરછ કરી, પણ તે કાંઇ ખુલાસો કરી શક્યો નહિ. પેલા બાકારામાંથી જ કૈલાસને લઇ ગયાની ખાત્રી ત્રિલુવને કરી લીધી અને તે નિરાશ મને ગઢ તરફ વળ્યો.

પણ હવે તે નિરાશ થઇ બેસી રહી શકે તેમ ન હતું. તેણે પાતાળ ફેડીને પણ કૈલાસને મળવાનું નક્કી કર્યું. તેણે પોતાના ગુપ્ત-ચરોને 'વધુ ચંચળ બનાવ્યા. તેમને સારા પુરસ્કાર આપી કૈલાસને શોધી કાઢવા ઉત્સાહિત કર્યા. શિવદત્તના ઘેર તો કૈલાસ ન હતી એટલે તે ગમે તે ગુપ્ત સ્થળે હોવાની ખાત્રી થઇ. અને એ ગુપ્ત સ્થળની યોજના કરવામાં તથા કૈલાસને વિહારમાંથી ઉપાડી જવામાં પણ લૂણસાપાનો હાથ હોવાની ત્રિલુવનપાળને શંકા પડી. અને પાછળથી તે શંકાને પુષ્ટિ મળી.

કૈલાસનું નવું કેદખાનું પણ કુમારવિહારના જેવી જ સગવડ-વાળું હતું. પણ પેલું પ્રેમનું કેદખાનું હતું જ્યારે આ બળાત્કારનું સંધનગૃહ હતું. પેલા કેદખાનામાં ત્રિલુવનનો મિલાપ હતો તે અહીં ન હતો. અને ત્રિલુવનની ખાતર તો કૈલાસ સર્વ કાંઇ કરવા તૈયાર હતી. પોતે જ રચેલી કેદને સંસારનો ક્યો માનવી કેદ તરીકે ગણે

છે? તે ન્યાયે કૈલાસ પશુ કુમારવિહારના એકાંતવાસને કેદ ન હોતી મણુતી. પશુ આ નવા નિવાસમાં તે અવમાનિત અને કેદનો અનુભવ કરી રહી.

કૈલાસને પથ્થરના એક ભોંયરામાં રાખી હતી. કાંઈ અલક્ષિત સ્થળેથી ત્યાં થોડો પ્રકાશ પણ આવતો હતો. કેદમાં તેને બધી સગવડો હતી. ખાનપાન, સ્નાન, શયન વગેરેની યથેચ્છ ગોઠવણ હતી. વિહાર-માંથી તેને પાલખીમાં નાખ્યા પછી તેની આંખે પાટા બાંધી દીધેલા હોવાથી તેને અહીં કેવી રીતે લાવવામાં આવી હતી તેની તેને સમજ પડી ન હતી. તેના હાથ પગનું બંધન છુટ્યા પછી થોડી વારે ન્યારે તેણે આંખનો પાટો ખોલી નાંખ્યો ત્યારે એ ગુપ્ત ઓરડામાં કાંઈ જણાયું નહિ. બંધન છોડી નાંખનાર પશુ કૈલાસની નજરે પડ્યો નહિ. પોતે સુધડ અને સાદી શય્યામાં પડી હતી અને સામે દીવી પર દીવો બળી રહ્યો હતો.

મધરાતે કુમારવિહારમાં આશાભર્યો ત્રિભુવન આવશે અને પોતાને ત્યાં નહિ જુએ, એટલે કેવો દુઃખી થશે, એ ખ્યાલ કૈલાસને આવ્યો. તેનું હૃદય ગદ્ગદિત થઈ ગયું. આંખમાંથી શ્રાવણ ભાદરવો વરસે તેમ આંસુ પડવા લાગ્યાં. “પ્રિયતમ ત્રિભુવન! મારા ત્રિભુવન!” રડતે સાદે ખોલતી કૈલાસ શય્યામાં ઢળી પડી. પ્રાતઃકાળ સુધી તેણે અશ્રુપાત જ કર્યા કીધો.

સવારનું અજવાળું ભોંયરામાં ક્યાંકથી દાખલ થઈ સ્વર્ગદિવનું સ્વયન કરી રહ્યું. કૈલાસ હૃદયભાર જરા હળવો કરી પથારીમાંથી ઉઠી, પોતાના કેદખાનામાં ફરવા લાગી.

કેદખાનાનો ઓરડો મજબૂત પથ્થરથી બાંધેલો હતો. જ્યાંથી પ્રકાશ આવતો હતો તે સ્થળે સામી ભીંતમાં ઉંચે કેટલાંક બાકોરાં હતાં. તે બાકોરાં બહારની બાજુ ક્યાં પડતાં હતાં તેની અંદરથી કાંઈ સમજ પડે તેમ ન હતું. આ ઓરડાની બાજુમાં ખીખ બે ખંડ હતા. તેમાંના વચલા તથા છેલ્લા ખંડમાં સ્નાન, શૈયાદિકની ગોઠવણ

ફરલી જેવામાં આવી, આ બધું જોઇ કૈલાસ મુખ્ય ખંડમાં પાછી ફરી તે વખતે બહારનો સૂર્યપ્રકાશ વધુ તેજદાર બનેલો હોય એમ લાગતું હતું, ઓરડામાં પ્રકાશ પણ ઠીક પ્રમાણમાં પડતો હતો, કૈલાસ પથારીમાં બેસી ગઇ, આ સ્થળ ક્યું હશે, તેના તે ખ્યાલ કરવા લાગી. પણ તે કાંઈ કલ્પના સરખી પણ કરી શકી નહિ.

પથ્થરમથી ઝમતી ઠંડી તેને દુઃસહ લાગતી હતી, એટલે તે પથારીમાંની શાલ ઓઢી, મોજડી પહેરી વિચારલીન બેસી રહી. શાલ અને મોજડી પરથી કૈલાસને પગવાર એમ ખ્યાલ આવ્યો કે, આ સાધનો મોકલાવનાર તથા પોતાને અહીં ઉપાડી લાવનારાઓને પ્રેરનાર કદાચ શિવદત્ત જ હશે, આ ખંડમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર ક્યાં હશે! ગમે તે સ્થળે દ્વાર તો હોવું જ જોઈએ, એવો ખ્યાલ આવતાં કૈલાસ ઉભી થઇ અને પથ્થરની દીવાલને બારીકાઈથી જોતી જોતી ચારે તરફ ફરવા લાગી.

ચારે તરફની દીવાલ એક સરખા પથ્થરથી મજબૂત બાંધેલી જણાઈ. ઉંચે છત તરફ જોતાં તે પણ પથ્થરની કરામતથી જ બનેલી જણાઈ. વખતે ફરસમાં ક્યાંક યુક્ત માર્ગ હોય તેમ ધારી કૈલાસ પગ ઠોકતી, જુદા જુદા પથ્થરોના સાંધા બારીકાઈથી જોતી ફરસનું અવલોકન કરવા લાગી. પણ બધે નક્કર જમીન હોય એવો ભાસ થયો. છત તો ઉંચે હતી. એટલે ત્યાં દ્વાર હોવાની વાત કૈલાસને ગળે ન ઉતરી. છતાં ઉંચી નજરે તેણે છતનું પણ અવલોકન કરી લીધું. પણ તેમાં ક્યાંય દ્વાર હોવાની આશંકા સરખી તેને આવી નહિ. આ યુક્તગૃહનો બનાવનાર કેટલો બધો કુશળ પુરુષ હશે તેનો ખ્યાલ કરી તેની મૂંગી પ્રશંસા દુઃખી કૈલાસનું મન કર્યા વગર રહી શક્યું નહિ.

ગમે તે રીતે દ્વાર તો શોધી કાઢવું જોઈએ, દ્વાર વગરના આ માતૃગર્ભ જેવા સ્થાનમાં પોતે ક્યાંથી આવી પડી? સુક્રિતની આશાથી, બુદ્ધિની કસોટીના શોખથી તથા કુતૂહલથી કૈલાસ નિરાશ ન બનતાં દ્વાર શોધવા વધુ ઉદ્વેગશીલ બની. તેણે સામેના બીજા બે ઓરડાઓમાં પ્રવેશ કરી તે ઓરડાઓને પણ બારીકાઈથી અવલોકવા માંડ્યા. કૈલાસની

ડોક, હાથ પગ તથા આંખ થાકી ગયાં, પણ દ્વારનું ક્યાંય નિશાન. સરખું જણાયું નહિ.

નિરાશ કૈલાસ પથારી પર બેસી ગઇ. નજીકમાં ક્યાંકથી મોરના ટહુકનો અવાજ આછો આછો અંદર આવી રહ્યો હતો તે સાંભળી કૈલાસે ધાયું કે, આ સ્થાન વસ્તીથી દૂર હોવું જોઇએ. મથૂરનો એ આછો ટહુકાર કૈલાસને જાણે પોતાની સખીના હાસ્ય કિલ્લોલની ગરજ સારી રહ્યો. પોતાની નિકટમાં જ વનપક્ષીઓ છે, એમ એકલતાનું દુઃખ હળવું કરનાર આશ્વાસન પણ તેને મળ્યું. કૈલાસ અમસ્તી જ ઉભી થઇ. તે ખંડના પથ્થરે પથ્થરે કાન માંડતી બહારનો ખીજે કોઇ અવાજ વા હીલચાલ સાંભળવા મિથ્યા પ્રયાસ કરી રહી.

એ ત્રણ પથ્થર પસાર કરી કૈલાસ દીવાલ સાથે ધસાતી ધસાતી આગળ પગલાં માંડી રહી હતી તેવામાં તેના હાથના ધક્કાથી એક પથ્થર જાણે ધ્રુજતો હોય તેવો કૈલાસને ભાસ થયો, કૈલાસે ખીજે ધક્કો માર્યો ને પથ્થર ખરેખર જરા હલી ઉઠ્યો. તે ચમકી, એક ડગલું પાછી પડી, પથ્થરનું અવલોકન કરી રહી. તેના મનમાં કંઈ કંઈ તરંગો ઉઠ્યા. તેણે તે પથ્થરમાં જમણી ધારમાં થોડી કાતરણી-વાળાં જીણાં કાણાં જોયાં. તે કાણાંમાં આગળાં ધાલી તેણે પથ્થરને આમતેમ ઠેલી જોયો. તેના આશ્ચર્યની વચ્ચે તે પથ્થર ડાબી તરફ હસેલાતો જણાયો. કૈલાસે બળથી તે તરફ પથ્થરને ધકેલ્યો. પથ્થરનો લગભગ પોણો ભાગ દીવાલમાં પેસી ગયો અને માણસ સંભાળથી પ્રવેશી શકે તેવું દ્વાર જણાયું. તે દ્વારની બહારનો ભાગ પણ કોઇ ભોંયરાનો જ હતો, એમ ત્યાં પથરાયેલો અંદરના જેવો જ અંધકાર જોઇ કૈલાસ સમજી શકી.

“કેમ બહેન, શું જોઇએ છે આપને?” એમ કહેતો એક સચ્ચ જુકાનીબંધ પુરુષ દ્વારમાં આવી ખડો થયો. તેના પ્રશ્નમાં વિનય હતો પરંતુ તેના મુખ પર આશ્ચર્ય ને અવિશ્વાસ પથરાયેલા ઝાંખા પ્રકાશમાં પણ કૈલાસ જોઇ શકી.

ફેક્ટ બે ગોળી લીધા પછી !

તાજગીભર્યા
જણાવે
છે

પ્રો. જેમ્સ

ઈ લે ક ટ્રો-ટો ની ક પ લર્સ (રજીસ્ટર્ડ)

જ્ઞાનતંતુઓ, હોજરી અને આતરડાંના બધા રોગો દુર કરે છે, જ્ઞાનતંતુઓની બધી ક્રિયાઓને પ્રોત્સાહન આપે છે, શરીરના કુદરતી બાંધને મદદ કરે છે, તંદુરસ્તી બક્ષે છે અને આતરડાંની ક્રિયાને નિયંત્રિત બનાવે છે. કવચતંતુ ધડપણ અને શારીરિક નબળાઈના દરદો અટકાવી તમને જીંદગીની મોજમજા મોગવવા શક્તિવાન બનાવે છે. સ્ત્રીઓનાં તંતુ સંબંધી દરદો માટે તે ધણીજ કીમતી છે. તે શારીરિક અને મજબૂતીનું કામ કરનારાઓ માટે રામબાણ છે. કીમત ૪૦ ગોળીની બાટલીના રૂ. ૨-૦-૦, ૨૫ ગોળીની

બાટલીના રૂ. ૧-૪-૦ વી. પી. ખરચ અલગ.

પોસ્ટેજ અને પેકીંગ માટે ૪ આનાની ટીકોટ મલવે બે દીવસ ચાલે એવી સેમ્પલ બાટલી મોકલવામાં આવશે.

સોલ એજન્ટ:-

એન્ડો ઈંડોઅન ડ્રુગ એન્ડ કેમીકલ કું, ૦,

અંબ, ૨.

પ્રકરણ ૫ મું

ભગવાને પ્રાર્થના સાંભળવા માંડી

કૈલાસ સ્તંભ યતી જ્યાં હતી ત્યાં જ સ્થિર ઉભી રહી. શુકા-
નીવાળો ચોકીદાર કૈલાસની પાછળ અંદર બીજું કોઠ છે કે કેમ
તે ચપગતાથી જોવા લાગ્યો. તેનો હાથ કમરની તરવાર પર જ હતો.
કૈલાસ સાંકડા દ્વારમાં ઉભી હતી, અને પ્રકાશનો અભાવ હતો એટલે
ચોકીદારને અંદર કોણ હતું ને કૈલાસને દ્વાર શી રીતે જડ્યું તેની
કાંઈ સમજ પડી નહિ. કેદી સાથે વિનયથી વર્તવાની તેને આજ્ઞા
થયેલી હતી એટલે તે વધુ ગૂંચવાયો. નિરુત્તર ઉભેલી કૈલાસને તેણે
ફરી પૂછ્યું: “તમને આ દ્વારની ખબર શી રીતે પડી, બહેન?”

કૈલાસ ચોકીદારના મુખ પરની મુંઝવણ જોઈ તેનો મનોભાવ
સમજી શકી, તે જરા હસીને બોલી: “કેવો વિચિત્ર પ્રશ્ન?”

આથી ચોકીદાર વધુ મુંઝાયો. તે ઊતાવળે બોલ્યો: “બહેન, પાછાં
હટો. અંદર બીજું કોઠ છે કે કેમ તે મારે જોવું છે.”

“અંદર કોણ હોય, ભલા માણસ? લે જોઈ લે.” કહી કૈલાસ
જરા પાછી હટી.

ચોકીદારને પોતાની શંકા નિરર્થક લાગી. તેને વિચાર આવ્યો
કે, અંદર દાખલ થનારને બીજો કોઈ માર્ગ જડ્યો હોય તો તે જ
રસ્તેથી તે કૈલાસને છોડાવી લઈ ગયા વગર રહે નહિ. અને આ દ્વાર
પર તો પોતે આખી રાત જાગતો જ ઉભો હતો. એટલે ત્યાં થઈને
તો અંદર કોઈ દાખલ થઈ શકે તેમ ન હતું. આમ વિચારી તેણે
કૈલાસને પૂછ્યું: “મને નવાઈ એ લાગે છે કે, આ દ્વાર તમને એકા-
એક જડ્યું શી રીતે?”

“કેદમાં પૂરાયેલો માણસ દ્વાર ન શોધે તો બીજો શો ધંધો
કરે? શોધનાં શોધનાં હાથ આવી ગયું.” કૈલાસ હસી.

“થોડી વારે હું દ્વાર ખોલવાનો જ હતો.” ચોકીદાર બોલ્યો.

“શા માટે?” કૈલાસે પૂછ્યું.

“આપને ભોજન સામગ્રી વગેરે આપવા તથા કાંઈ અગવડ હોય તો જાણી લેવા માટે દ્વાર ખોલવું જ પડત. પણ તે ખુલતા પહેલાં દ્વાર તમે શાધી કાઢ્યું તે તો બહેન તમને જ જડે હો !”

કૈલાસને આ ચોક્કસ દ્વાર તેના નિયોજક તરફ વફાદાર હોવા સાથે વિવેક અને સર્જન જણાયો. તેણે ચોક્કસદારને પ્રત્યુત્તર : “મને અહીં કાણે કેદ કરી છે અને શા માટે ?”

“તે બહેન મને શું પ્રછો છો ! હું તે ન કહી શકું. આપને અહીં લાવનાર અને રાખનાર આપના મિત્ર જ છે, દુસ્મન નથી. અને હું તમારો સગો ભાઈ છું. તમને કાંઈ અગવડ પડે તો મને જણાવજો.” ચોક્કસદારે એકાંત ભોંયરામાં કૈલાસ જેવી સુંદરીની ચોક્કસ કરવાની પોતાની લાયકાતનું નિદર્શન કરાવ્યું. કૈલાસના મનમાં પણ તેના માટે સારી લાગણી પ્રગટી.

“પણ ભાઈ, મને અહીં રાખનારનું નામ તો જણાવો.” કૈલાસે વિનયથી કહ્યું : “બહેન મને માફ કરો. મને મારા રોટલાની ચિંતા છે, માટે સમજી જાઓ. હ્યો, ચાલો હવે અંદર જાઓ. હું દ્વાર ખંધ કરું છું.” સરળ છતાં શિસ્તપાલનમાં આગ્રહી જણાતો ચોક્કસદાર દ્વારને પથ્થર પકડી વાસવા લાગ્યો, કૈલાસ નિરાશ અને પથારીમાં જ પડી. તે પોતાના પ્રિયતમ ત્રિભુવનના વિચારો કરતી થોડી વારમાં નિદ્રાવશ થઈ ગઈ.

કૈલાસ એકાએક ડાકના અવાજથી જાગી ઉઠી. ચોક્કસદાર દ્વાર ખોલી તેને ધ્રુમ મારી રહ્યો હતો. કૈલાસ સફાળી બેઠી થઈ તેને પેલા ચોક્કસદારે કહ્યું : “બહેન, હજી સ્નાન નથી કર્યું ? આ તમારા માટે ભોજન આવેલું છે. હવેથી તો રોજ રાત્રે તથા મળસ્કે વહેલું આવશે. ભોજનનો થાળ બહાર મૂકેલો છે તે તમે ઉઠાવી લ્યો. દૂધની રસોઈ બાહ્ય જ મૂકી ગયો છે.”

કૈલાસ સાંભળી રહી, તેણે આળસ મરડી, ચોક્કસદાર દ્વાર ખુલ્લું જ રહેવા દઈ બાહ્યે ખસી ગયો. પણ કૈલાસ બહાર નીકળી

એટલે તે ફરી દ્વાર આગળ આવી બોલ્યો: “બહેન, વિલંબ ન કરો. જલદી બોજન અંદર લઇ લ્યો.”

“મારે બોજન નથી લેવું.” દ્રઢ સ્વરે કૈલાસ બોલી.

“ખાધા વગર તે રહેવાય, બહેન ? ખોટી જાક્ક શીદ કરો છો ?”

“પણ મારે અહીં ખાવું પીવું જ નથી.”

“રસોઇ ખાદ્યજીના હાથની છે, પાણી છાંટી અહીં ખાદ્યજી જ મૂકી ગયો છે. તમારે શંકા રાખવાની જરૂર નથી, હું રાજપૂત બચ્ચો થઇ તમારું ખોળિયું ન વટાળું.”

“મને શંકા કંઇ નથી. તમારી કુલીનતાનો મને ખ્યાલ છે. પરંતુ મને અહીં પકડી મંગાવનાર કોણ છે, તે જાણ્યા વગર હું જમવાની નથી.” કૈલાસે સ્ફોટ કર્યો.

“બહેન, તે તો તમને હું નહિ જણાવી શકું. મારું કહ્યું માનો ને બોજન કરી લ્યો. કેદીને વળી હઠ શી ?” ચોકીદારે સમજીત કરી.

“કેદીને વળી બોજનેય શું ? અરૂં ને દરબાર ?” કૈલાસ હસી.

“અજમય તો કોણ છે, દેવતાઓને પણ અમૃતપાન કરવું પડે છે, બહેન, તમે તો બધું જાણો છો, બોજનથાળ ઉપાડી લ્યો.” ચાલાક ચોકીદારે દલીલ કરી.

“મારો નિશ્ચય દ્રઢ છે, મારો દેહપાત થશે તો પણ હું મને કેદ કરનાર કોણ છે તે જાણ્યા વગર અન્ન તો શું, પણ પાણીએ લેવાની નથી.”

“આ શું કહો છો, બહેન ? ખોટી હઠ લેઇ ખેઠાં છો.”

“ખરી કે ખોટી, તે હઠ હું છોડવાની નથી.” એમ કહીને કૈલાસ હોઠ ઢાળીને બેસી રહી.

કૈલાસને સમજાવવામાં નિષ્ફળ નીવડેલા રજપૂતે દ્વાર વાસી દીધું. પછી તેણે પોતે જે બહારના ભાગમાં ઉભો હતો તેની આજુબી દીવાલમાં હાથ નાખી એક પથ્થર હડસેલી જગો કરી ને તેમાં તે પેટા. એ દીવાલમાં ચપેલી જગો એક જીર્ણ વાવમાં પડતી હતી. વાવમાં પગથીઆ પર ઉભા રહી તેણે ખસેડેલો પથ્થર બરાબર ગોઠવી

દીધો, અને પછી ઉંદરને પકડવા જતી બિલાડી ચાલે તેવી ચાલે તે વાવને મથાળે આવ્યો. આબુઆબુ કોઈ નથી, એવી ખાત્રી કરી, તે ઝડપથી વાવની બહાર નીકળી દૂર ચાલ્યો ગયો.

વાવથી થોડે દૂર વરતીમાં એક વાણીઆની દુકાન હતી ત્યાં તે ગયો ને ત્યાંથી થોડી જ વારમાં પાછો નીકળી ચારે બાજુથી ચક્રારાખથી જોતો વાવમાં પાછો ફર્યો. વાવ તરફનો ભાગ નિર્જન હોવાથી ત્યાં ભાગ્યે જ કોઈ માણસ ફરકતું હતું. રજપૂત આવ્યો હતો તે જ માર્ગે કરામતવાળો પથ્થર ખસેડી અંદર ગયો, અને પથ્થર પુનઃ બંધ કરી દીધો. પછી કેદીની ખાત્રી માટે તેણે કૈલાસના ખંડતું દાર ઉઘાડી પૂછ્યું: “બહેન, નહિ જ માનો?”

“ના, મારી માગણી પ્રમાણે મને હકીકત જાણવાની મળશે, તો જ હું અનપાણી લખશ.” પૂર્વવત્ એસી રહેલી કૈલાસ બોલી.

ચોકીદારે દાર બંધ કર્યું ને મનમાં બબડ્યો: “આ લખ મને ક્યાં સોંપાયું? ચાર માણસતું કામ બે માણસને માથે! અને અહીં તો હું એકલો જ.”

x

x

x

x

છેક સાયંકાળ પછી અંધારું થતાં કૈલાસતું દાર ઉઘડ્યું. બહારથી સળગાવેલી દીવી બુકાનીબંધ માણસે અંદર મુકી બારણું બંધ કર્યું. કૈલાસે જોયું કે, એ બુકાનીવાળો સવારે હતો તે નહિ, પણ બીજો હતો. કૈલાસે દીવીને ચચારથાને ગોઠવી, ભૂખથી ટુંપાતા પેટે પથારીમાં પડતું નાંખ્યું.

ક્યાંય સુધી તે પોતાના બાવિના ચિંતનમાં લોચો વળી પડી રહી. તેને ત્રિભુવનપાળ છોડાવશે, એવી આશા અંતરમાં રહ્યા કરતી હતી. તેના મનમાં એક નિશ્ચય થઈ ગયો હતો કે, પોતાને કેદ કરનાર વિષે માહિતી ન મળે, તો પોતે ભૂખે જ દેહ પાડવો. દેહ પડતા સુધીમાં ત્રિભુવનપાળ પત્તો પાડી છોડાવે તો તો હરકત ન હતી. અગર જો તેમ નં અને તો આ કેદખાનાની દીવાલોની વચ્ચે ત્રિભુવનની જ જંખનામાં પ્રાણત્યાગ કરવો એમ તેણે મન સાથે નક્કી કર્યું. આ ગુપ્ત સ્થળેથી

નાસવાનો માર્ગ શોધવાનો કે ચોકીદારની સામે થવાનો કે બીજો તેવો વિચાર જ તેના મનમાં આવ્યો નહિ. ઈશ્ટદેવ સોમનાથ અને પોતાના ભાવિ પરજ તેની નજર સ્થિર બની. જનજરમાન કૈલાસ પુરુષાર્થને વિચરી દૈવાધીન ભાવમાં મગ્ન બની ચિંતિત દશામાં પડી હતી.

એકાએક દ્વાર ખુલ્યું અને એક પુરુષાકૃતિ અંદર દાખલ થતી કૈલાસે જોયું. દ્વાર અર્ધખુલીરીતે અંધ થયું ને આવનાર જરા આગળ વધી ઉભો રહ્યો. કૈલાસે આવનારના મુખ સામે જોયું ને તે ચમકી. આવનાર પુરુષ શિવદત્ત હતો. તે પથ્થરની કંડારેલી મૂર્તિની જેમ જ ઉભો રહ્યો. પણ તેને અણુધારી રીતે જોયુંને ચમકેલી કૈલાસથી બોલાઇ જવાયું: “પિતાજી, પિતાજી!”

“હા, બહેન, ગભરાઇશ નહિ.” પોતાના સ્વરને પ્રયત્નપૂર્વક મૃદુ બનાવતો શિવદત્ત બોલ્યો. કૈલાસના સંબોધનથી તેના પગમાં હિંમત આવી અને તે કૈલાસની પાસે જ પડેલા એક દર્ભાસન પર બેસી ગયો.

કૈલાસ પથારીમાં ઢળી પડી રૂદન કરવા લાગી. તેના મનમાં અસ્પર્શ વિરોધી ભાવોનું વલોણું ચાલી, તેને વ્યથિત કરી રહ્યું હતું. શિવદત્ત રડતી પુત્રીને ચૂપ બેસીને પંપાળી રહ્યો.

શિવદત્તને કૈલાસ માટે ભારે અણુગમે પ્રગટ્યો હતો, પરંતુ માતાવિહીન પુત્રી એકાંત બોયારામાં ભૂખી રહી મૃત્યુ પામે અને પોતે હાથપગ જોડી બેસી રહે, તેટલો નિષ્કુર તે નહોતો જ બન્યો. તેના હૃદયના ઉંડાણમાં પુત્રી તરફના પ્રેમનું છુપું પણ નિર્મળ ઝરણુ વહી રહ્યું હતું. શિવદત્તે પુત્રીને હૃદયભાવ હળવો થયા બાદ તેને સમજાવીને બોજન કરાવ્યું. ઠપકાનો એક પણ શબ્દ તેણે કૈલાસને કહ્યો નહિ. પિતાપુત્રીએ કાંઈ પણ બીજી વાતચીત કરી નહિ. બંનેના હૃદયમાં અકલ્પ્ય ઝ્ઞાનિ અને જીભ પર અપાર વજન ખડકાઇ ગયું હતું.

“કૈલાસ, દુઃખ ધરીશ નહિ. હું કાલે તને ફરી મળીશ અને પછી લૂણસાપા રાણાને કહીને તને છોડાવી જઇશ.” જતાં જતાં શિવદત્ત બોલ્યો.

કૈલાસનો પિતા પર રોષ તો પ્રગટ્યો, પણ તે ચૂપ રહી. પોતાને જોઇતી હકીકત મળી એટલે તેણે અનશ્વન વ્રતનો ત્યાગ કર્યો હતો.

પરંતુ પોતાની સમજવટ કૈલાસે માની, એમ જાણી શિવદત્તને કંઈક સંતોષ થયો. મનનો ભાર જરા હળવો થવાથી, પેટ ભરવાથી તથા ઉજાગરાથી તે રાતે કૈલાસને ઉંઘ આવી ગઈ. દુઃખમાં પણ માણસની ઇંદ્રિયો તો પોતાનો ધર્મ બળવ્યા જ કરે છે. ઉંઘ, વિસ્મૃતિ અને કંઈપના માણસ પાસે ન હોત તો જગત્ છે તેના કરતાં જીવું જ બન્યું હોત.

બીજે દિવસે રાત્રે શિવદત્ત ફરી કૈલાસના કેદખાનામાં આવ્યો. કૈલાસે પિતાને જોઈ કાંઈ આનંદ બતાવ્યો નહિ, શિવદત્તે તેને પૂછ્યું: “કેમ બહેન, સારી તો છે ને ?” જવાબમાં કૈલાસે માત્ર હકારસ્વયક ડોકું હલાવ્યું.

“બહેન, તને સાથે લઈને આખા ભારતવર્ષની યાત્રાએ જવા મેં વિચાર કર્યો છે. તારી શી ઇચ્છા છે ?” શિવદત્તે પૂછ્યું.

કૈલાસ ચૂપ જ બેસી રહી. અણહીલપુર છોડીને ક્યાંય જવાની તેની ઇચ્છા ન હતી. શિવદત્તે કૈલાસને લઈ એકાદ બે વર્ષ ચારેધામની યાત્રાને નિમિત્તે દેશ દેશાવરમાં પ્રવાસ કરવા વિચાર કર્યો હતો. તેમ કરવાથી ત્રિભુવન તથા કૈલાસ એકબીજાને મળી શકશે નહિ અને એકાદ વર્ષમાં વાત વિસારે પડતાં કૈલાસનું પણ લગ્ન ગોઠવી દેવાશે, એવી પંડિતે ગણતરી બાંધી હતી.

કૈલાસને પંડિતે બહુ રીતે સમજાવી પણ તેણે યાત્રાએ જવાની વાત કચ્છ ન કરી. કંટાળીને શિવદત્તે પૂછ્યું: “તો શું તારે ઘેર નથી જ આવવું ?”

“ઘેર આવવાની ક્યાં ના પાડું છું ? મારે યાત્રાએ નથી આવવું.” શાંતિથી કૈલાસે જવાબ આપ્યો.

આ કેદમાંથી છુટીને ઘેર જવા માટે તો કૈલાસ તૈયાર હતી, પણ યાત્રાની વાત તેને ગમતી ન હતી. વળી એ અણગમતી વાત કચ્છ કરી છુટવાની પણ તેની ઇચ્છા ન હતી.

“તો તારી મરજી. અહીં જ સજા કર. એ જ ઢાવની છે, દુષ્ટ-મતિ.” એમ રોષથી બોલતો શિવદત્ત ઉઠીને બહાર ચાલ્યો ગયો અને દાર બંધ થયું.

કૈલાસ પથારીમાં પડી ઇષ્ટદેવ સોમનાથની પ્રાર્થના ગદ્ગદ કંઠે કરી રહી. ગોવિંદશ્રમણે ત્યાંથી ગુપ્તચરોની સહાય વડે પોતાને ઉપાડી જવાની હિંમત કરનાર ત્રિભુવન કંઈક ને કંઈક પ્રયાસ કરશે જ, એમ તેને આશા હતી.

x

x

x

x

તે મધરાતે લૂણસાપાની હવેલીમાં કિશોરસિંહ અને લૂણસાપા મંત્રણા કરી રહ્યા હતા. કિશોરસિંહ લૂણસાપાના ગુપ્તચરોના દળનો નાયક હતો. લૂણસાપાને તેના પર અત્યંત વિશ્વાસ હતો. લૂણસાપા તેને એક ગુપ્તચર જ નહિ, પણ પોતાના સલાહકાર તરીકે પણ લેખતા હતા. ગુપ્તચરને ન જણાવવા જેવી વાત પણ તે કિશોર-સિંહને જણાવતા હતા.

“હવે, એ છોકરી ત્યાં નહિ રહી શકે.” કિશોરે કહ્યું.

“કેમ, કાંઈ ખાતમી બહાર પડી ગઈ છે?” લૂણસાપાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ત્રિભુવનપાળના ચારે બિલાડીની પેટે રમી રહ્યા છે. ત્રીજો દિવસે આપણા ચારનો પીછો એકે પકડ્યો હતો, અને આજે શિવદત્તની પાછળ પણ કાંઈ રહસ્યબેદની છાયા વર્તાતી હતી.”

“તો હવે શું કરવું છે? આજે રાતે દ્વાર પર બે માણસ વધુ રાખો.”

“તે ગોઠવણ તો થઈ ચૂકી છે. આજે તો કાંઈ ખાસ ભય નથી, પણ ત્રિભુવનને ગંધ આવી ગઈ છે.”

“એ પણ ચાલાક બનતો જાય છે, કિશોર, ખરું?” લૂણસાપાએ માથું ખંજવાળતાં પૂછ્યું. ત્રિભુવનની ચાલાકી એમને દઝાડતી હતી.

“એવું તો કાંઈ નહિ, પણ આ બ્રાહ્મણીઆ રસોઈની આધાકુટ અને શિવદત્તને ત્યાં આવવા આપે ફરી ફરી બે વાર પરવાનગી આપી એટલે વાત ગુપ્ત શી રીતે રહે? શિવદત્ત પર તો એમની આંખ બરોબર હોય જ ને?” કિશોરે હકીકત સમજાવી.

“કાંઈ હરકત નહિ. આપણે ક્યાં શિવદત્તની છોકરીને સાચવવાનું બીડું ઝડપી બેઠાં છીએ, કિશોર !” મુત્સદ્દીને ધટતી રીતે રાણા બોલ્યા.

“તે તો ખરું, પણ પ્રતિસ્પર્ધીઓના ચારોની આથી કિંમત વધે, એ મને નથી ગમતું. મારો ભેદ પટ્ટણુમાં ફાઇ પણ જાણી શકે, એ મને શરમજનક લાગે છે.”

“તારી વાત ખરી છે. કાલે જ એના આપને કહીશું કે, છોકરીને સંભાળી લે.”

“ન સંભાળે તો હરકત નથી. પણ કહેજે કે, ઘડી ઘડી એને જોવા આવવાનું નહિ મળી શકે.”

“આપણે શા માટે એ ચિંતા રાખવી? છોકરીને શોધી આપી. હવે એ જાણે ને એના આપ જાણે.” લૂણસાપાએ તટસ્થભાવે કહ્યું.

લૂણસાપાએ કૈલાસને છોડાવી હતી. પણ તેમ કરીને તે ત્રિભુવનને કૈલાસ પ્રત્યે વધુ આકર્ષિત કરવા માગતા હતા. કૈલાસને ગુપ્ત રીતે છોડાવી થોડોક વખત કેદમાં રાખી છે, એટલે હવે તે બંને પટ્ટણુમાંથી ભાગી છુટવાની કોશિશ કરશે, એમ પણ લૂણસાપાની અટકળ હતી. તેમ બંને તો ત્રિભુવનનો પગ પાટણુમાંથી કાઢવાનું સુગમ બને. આ હેતુથી હવે કૈલાસને વધુ વખત પોતાની કેદમાં રાખવાની લૂણસાપાને અગત્ય ન હતી. પોતાની ધાકે એ પ્રણયીઓ પટ્ટણુમાં ગુપ્ત રીતે પણ રહેવાની હિંમત ન કરી શકે, તેટલી ધાક તે બેસાડી ચૂક્યા હતા, એમ તેમણે માન્યું.

બીજે દિવસે શિવદત્તને બોલાવી મીઠાશથી લૂણસાપાએ કહ્યું: “પંડિતજી, હવે કૈલાસને ઘેર લઇ જઇ સંભાળીને રાખો.”

“થોડા દહાડા પાંસરી છો થતી, રાણાજી.” પંડિતજીએ કહ્યું.

“ત્યાં રાખવી હવે સલામત નથી. મારું બ્યાન રાજકાજની હજાર વાતોમાં હોય, ને વખતે નવાળુની થાય. માટે છોકરીને ઘેર જ લઇ જઇ જતનપૂર્વક રાખો. તમે તો સમજી છો.” લૂણસાપાએ છેલ્લા વાક્ય દ્વારા લાખ લાખ વાતો શિવદત્તને કહી દીધી.

બીજે દિવસે મધરાતે કૈલાસને આંખે પાટા બાંધી, પેલી વાવમાં થઇ બહાર કાઢવામાં આવી. અને પોતાના ઘેર પહોંચતી કરવામાં આવી. કૈલાસના મનમાં થયું કે, પોતાના ઇષ્ટદેવ ભગવાન સોમનાથે તેની પ્રાર્થના પર બ્યાન આપવા માંડ્યું હતું, અને તેની પ્રાર્થના સફળ કરી.

પ્રકરણ ૬ હું

ત્રિભુવને દાવ નાંખ્યો

કૈલાસ છૂટી થઈ ઘેર આવ્યાના સમાચાર ત્રિભુવનપાળને રાતે જ તેના દૂતોએ આપ્યા. ત્રિભુવનનો જીવ કંઈક હેઠો મેઠો, પણ પિતાના ધરમાં કૈલાસની સ્થિતિ એક ટેદી કરતાં સારી નહિ જ હોય તેનો ત્રિભુવનપાળને ખ્યાલ આવ્યો. પોતાના વિરહમાં ઝુરતી એ પ્રિય-તમાને તેનો આપ અપમાનિત કરી દૂભવશે તે ખ્યાલથી ત્રિભુવન ઉઝો-નીચો થઈ રહ્યો, પણ તેને શું ઉપાય કરવો તે સમજતું ન હતું. શિવદત્તને લૂણસાપાનો હાથ મળી ગયો હતો તે જાણ્યા પછી ત્રિભુવનની ચિંતા વધી પડી હતી. લૂણસાપાનો સામનો કરવો, એ જેવું તેવું કામ ન હતું એનો પણ ત્રિભુવનને ખ્યાલ આવ્યો.

કાંઈક રસ્તો જડી આવે ત્યાં સુધી થોભવાનું ત્રિભુવનને ઇષ્ટ લાગ્યું. તેણે પોતાના ગુપ્તચરોને શિવદત્ત તથા કૈલાસીના ગૂઢ નિરીક્ષક બનાવી દીધા. લૂણસાપાની નજર પોતા પર પડે કે તુરત તેની જાણ થાય તે માટે પણ તેણે થોડા માણસોને રોકી દીધા. ત્રિભુવનને સૌરાષ્ટ્ર તરફના એક એ દક્ષ માણસો મળી ગયા હતા અને તેને લીધે તેનું ગુપ્તદળ ટુંક વખતમાં કાર્યકુશળ બની ગયું હતું.

ત્રિભુવનને એક વિચાર આવ્યો. ચાર્યોગને લૂણસાપાની સામે આ કાર્યમાં ગોઠવી શકાય તો પોતે સલામત રહી શકે, પણ પોતાના પ્રણયની કથા ચાર્યોગને કહેવાય શી રીતે? અને કહે તો પણ પોતાની એ ધૂન ચાર્યોગ હસી કાઢે, એ લગભગ ચોક્કસ હતું. આમ વિચારતાં ત્રિભુવનને એક નવો વિચાર સુઝ્યો. ચાર્યોગની સમક્ષ આ વાત બિનમતના પ્રચારને નામે મૂકવામાં આવે તો મદદ મળે ખરી, અને તે મદદ દ્વારા કૈલાસને તેના બાપની પાસેથી છૂટી પાડી પોતાની પાસે લાવી શકાય તેમ લાગ્યું. લૂણસાપાની ધાકથી હવે પડદા પાછળ રહી કામ કરવાનું જ ત્રિભુવનને સલામત લાગ્યું. ગમે તે રીતે કૈલાસને પોતે પ્રાપ્ત કરી શકે એટલું બસ હતું, એમ ત્રિભુવને માન્યું.

આનંદવિજયસૂરીની પટ્ટણુમાં સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. રાજકુટુંબ પણ તેમને માન આપતું હતું. ચાર્યોગની પણ આનંદવિજયસૂરી પ્રત્યે સારી ભક્તિ હતી, અને આનંદવિજયસૂરી પોતાનું જ્ઞાન, અનુભવ અને સાત્વિકવૃત્તને લીધે આ ભક્તિ અને માનને પાત્ર પણ હતા. તેમના હૃદયમાં જિનમતને માટે ભારે માન હતું. તે મતને જગત વિસ્તરતો જોવાનો એમનો અભિલાષ હતો. જો કે તે સફળ થવાના સંજોગો તેમને સાંપડતા નથી, એમ તેમનું માનવું હતું. આનંદવિજયસૂરી જૈન આદર્શને નજર સમક્ષ રાખી, તે જિનમતની સેવા માટે સદા તત્પર રહેતા હતા. સૂરીશ્વરના એક પ્રતિષ્ઠિત શિષ્ય સાથે ત્રિભુવનપાળને સારો સંબંધ હતો. તેને ત્રિભુવને સમજાવ્યું કે, પ્રતિષ્ઠિત પંડિત શિવદત્તની પુત્રી કૈલાસ જિનધર્મ અંગીકાર કરવા તૈયાર છે, પણ શૈવધર્મી રાજપુરુષોની ધાકથી જાહેર રીતે તે તેમ કરી શકતી નથી. માટે તમે ગુરુને કહીને તે માટે બદોબસ્ત કરાવો, તો તે કાર્ય પાર પડી શકે.

શૈવમતના સ્તંભ સરખા શિવદત્તની વિદુષી પુત્રી પટ્ટણુમાં છેક અણગમણુ વ્યક્તિ ન હતી. તેના જેવી સ્ત્રીને જૈનધર્મી બનાવવી એ જિનમતના અભિમાનીઓને મન મહાપુણ્યકાર્ય લેખાય તેમ હતું. આવું પુણ્ય અને યશ જતો કરવા સૂરીનો શિષ્ય તૈયાર ન હતો. તેની સંમતિ મળ્યા પછી ત્રિભુવને તેને કયે રસ્તે કામ લેવું તે સમજાવ્યું. શિષ્યે જિનમંત્રીશ્વર ચાર્યોગની મદદ માંગી. આનંદસૂરીને શિષ્યે બધી હકીકત જણાવી. તે પરથી આનંદસૂરીએ જો છોકરી સ્વેચ્છાએ તીર્થ-કરોનું શરણુ શોધતી હોય તો મદદ કરવા મંત્રીશ્વરને સંદેશો કહાવ્યો. પરંતુ ત્રિભુવનની સ્વયના મુજબ ચાર્યોગને છોકરીનું નામકામ જણાવ્યા સિવાય વાત કરવામાં આવી, અને સૂરી પ્રત્યે માન તથા ભક્તિની દ્રષ્ટિએ જોનાર ચાર્યોગે વધુ પૂછપરછ ન કરતાં ગુરુની આજ્ઞાને વશ થઈ, પોતાના દક્ષ ગુપ્તચરો શિષ્યને સોંપ્યા. ચાર્યોગની આકાર આંખે ત્રિભુવન-કૈલાસનો પ્રણય પારખી લીધો હતો અને ત્રિભુવનને પણ તે ગમ હતી. તેથી તેણે સૂરીશ્વરના શિષ્ય પાસે કૈલાસનું નામ ચાર્યોગ

સમક્ષ પ્રગટ થવા દીધું નહિ. પરિણામે આર્યોગને કૈલાસ વિષે કાંઈ વહેમ પડ્યો નહિ. આ રીતે જીવન ત્રિભુવને લગુસાપા સામે સફળ દાવ નાંખ્યો.

ત્રિભુવનના ગુપ્તચરો કૈલાસને ત્રિભુવનના ગુપ્ત પત્રો પહોંચાડવાની તક મેળવી ચૂક્યા હતા. ત્રિભુવને પત્રદ્વારા કૈલાસને ચેતાવી, અને આર્યોગના દક્ષ ચારોએ યોજના ઘડી કાઢી.

કૃષ્ણપક્ષની અંધારી રાતે કૈલાસ પિતૃગૃહની મેડીએ સુતી હતી. મધરાત થયા છતાં તેની આંખમાં નિદ્રા જણાતી ન હતી. વારંવાર મનમાં “ત્રિભુવન તુજ નામે ડોલે” એ પંક્તિ ધૂંટતી તે મનને માદક બનાવી રહી હતી. પાસેના જ અંડમાં શિવદત્ત ધસધસાટ ઉઠતો હતો અને કૈલાસની પાસે જ વૃદ્ધા નર્મદા પણ નસ્કોરાં બોલાવતી પડી હતી. રહસ્યમયો રાત્રિ ઝમઝમ અવાજ કરતી વહી રહી હતી. જણે અનંતકાળના અંધારસાગરમાં ઠંધવવા આતુર તિમિરસરિતા સરી રહી હોય, એમ લાગતું હતું.

પાછલી અંધ બારી પર એકાએક એક કાંકરી રણકી ઉઠી. કૈલાસે તે અવાજ સાંભળી ધીમેથી શય્યાનો ત્યાગ કર્યો. નર્મદાની આઠ નિદ્રાની ખાતરી કરી લીધી અને તે ધીમે પગલે, ચોરની આંખે બારી પાસે ગઈ. જરાએ અવાજ ન થાય તેની કાળજી રાખી કૈલાસે બારી ઉઘાડી. બારીમાં એક દોર લટકતો બાંધેલો હતો અને નીચે ભીંત સાથે લપાઈને એક સ્થામ આકૃતિ ઉભેલી જણાતી હતી. પળનો પણ વિલંબ કર્યા સિવાય કૈલાસે કચ્છ મારી ઉત્તરીય ફેડે વિંટાળી દીધું. પછી પેલું દોરકું પકડી બારીમાંથી સંભાળપૂર્વક પોતાના દેહને બહાર ઝુલાવ્યો. અને દોરડાના આધારે ચાલાક કૈલાસી સરકીને નીચે રસ્તામાં જઈ ઉભી. પેલી સ્થામ આકૃતિ તુરત જ દોરપર ચઢી અને બારી બંધ કરી દીધી. પછી દોર છોડી લઈ ગિલાડીની ચપળતાથી બહુ જ આસ્તે કુદકો મારી તે આકૃતિ નીચે આવી અને કૈલાસ તેની પાછળ ચાલી.

થોડેક જતાં પેલી સ્યામ આકૃતિ એક ગલીમાં વળી. પરંતુ કૈલાસ ગલીમાં ન પેસતાં એક ભોંતને અટકી ઉભી રહી ગઈ. તેના મનમાં સંશય આવ્યો. તેણે પેલી આકૃતિને પ્રશ્ન્યુઃ “તું કાણ છે?”

“ત્રિભુવન તુજ નામે ડાલે.” પેલી આકૃતિએ ધીમેથી કહ્યું. તે સંકેત સાંભળી કૈલાસનો સંશય દૂર થયો અને તે આગળ વધી.

ખીજે દિવસે રાત્રે એક જૈન ઉપાશ્રયના એક એકાંત ભાગમાં આવેલા ઓરડામાં ત્રિભુવન તથા કૈલાસ બેઠાં હતાં. કૈલાસનું મન જરા ઉદાસ હોય એમ તેની મુખમુદ્રા પરથી જણાતું હતું. ત્રિભુવન પણ વિચારમગ્ન જણાતો હતો.

“આજે મહા સુદ, ૧ થપ ખરૂં? કાર્તિક, માર્ગશીર્ષ, પોષ અને મહા.” પોતાના વેદાપર મહિના ગણતી કૈલાસ બોલી.

ત્રિભુવન મૂંગો જ રહ્યો. કૈલાસ ફરી બોલી: “મને પંદર દિવસથી સંશય હતો. શરીરમાં પણ ફેરફાર જણાતો હતો. નર્મદા પણ મારા સામું જોઈ વારંવાર વિચારમાં પડી જતી હતી.”

“પંડિતજીને તો કંઈ ખબર પડી નહિ હોય.” ત્રિભુવને પ્રશ્ન્યુ.

“પુરુષોને ખબર ન પડે જલદી. પણ સ્ત્રીની આંખે અજાણ્યું ન રહે. તમને જ મેં કહ્યું ત્યાં સુધી ખબર હતી?” કૈલાસના મ્હાનમુખ પર હાસ્ય પથરાયું.

“ના, પણ મને તો તું વધુ સુંદર લાગતી હતી. ખીજ સમજ તો શી પડે?” એમ કહી ત્રિભુવને કૈલાસના ગાલપર ટપલી મારી.

“કહેનાર કહી રહ્યા. હું જૈન બનવાની નથી. હું તો તમને જ શૈવમતમાં લઈ જવાની છું,” કૈલાસ થોડી વારે બોલી:

“તો હવે શું કરવું છે? આ જૈનોએ તો એ સ્વાર્થ ખાતર જ મને મદદ કરી છે. હવે પટ્ટણમાં તો ટકવું મુશ્કેલ છે.”

“પટ્ટણ છોડો તો તમારો સુવરાજપદનો વારસો જતો રહેને!” કૈલાસ હસી.

“એવું ન બોલ તું. તારા સિવાય બીજી કોઈ વાતની મને પરવા નથી. તારી ખાતર પટ્ટણી રાજગાદી તો શું પણ ધંધાસનનેય હું લાત મારું.”

“વિશ્વામિત્રે લાત મારી હતી તેમ મોહમાં જ ને ? આમે હવે શકુન્તલા જન્મવાની જ તૈયારી ચાલે છે હો ! મોહ ઉતારવો હોય તો ઉતારજો.”

“તું મોહ કહે તો મોહ. પણ તે આ ભવમાં જવાનો નથી.” ત્રિભુવન દૃઢ સ્વરે બોલ્યો.

“મારા પ્રિયતમ ! હું તમારી પાછળ ઘેલી છું. ચાલો આપણે ક્યાંક દેશાવરમાં ચાલ્યા જઈએ. જ્યાં જઈશું ત્યાં ધરિત્રી મા આપણું પોષણ કરશે, અને આપણો પ્રેમ તો પછી કોણ જૂંટવી લેનાર છે ? એ પ્રેમરૂપી પારસમણિ આપણી ગરીબીને ગરીબીરૂપે નહિ રહેવા દે.” કૈલાસ ત્રિભુવનના અંકમાં લપાઈ ગઈ.

કૈલાસનું મન સ્થિર કરાવવાનું બહાનું કાઢીને ત્રિભુવને કૈલાસને ઉપાશ્રયમાં જ ગુપ્ત રીતે કેટલોક વખત રખાવી, અને તેની સાથે મંત્રણા કરી લઈ, પટ્ટણ છોડી ચાલ્યા જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. પ્રણયીઓના નિશ્ચયો ભાગ્યે જ બાજી પરિસ્થિતિનો અંતરાય સહન કરે છે. પટ્ટણનું, પિતાનું, યુવરાજપદનું અને કુલકીર્તિનું ગમે તે થાય, તેની આ બેઉ પ્રણયીઓને પરવા ન હતી.

કૈલાસ માટે શ્રીસ્થળમાં ત્રિભુવને એક ગુપ્ત અને સુરક્ષિત સ્થળ શોધી કાઢ્યું. ત્યાં જોષ્ઠતા રક્ષકો, દાસદાસીઓ અને સાધનસામગ્રીની પણ ગોઠવણ કરી દીધી, અને ગુપ્ત રીતે કૈલાસને ત્યાં રવાના કરી દીધી. આનંદસૂરીના શિષ્યોને ત્રિભુવને સમજવું કે, ‘એ છોકરીના આપને ખબર પડવાથી, તે લજ્જાસાપાની મદદથી તેને ઉપાડી ગયો છે. વળી તે મુક્તદ્વી પુરુષ હવે છોકરીને તમારા ભયથી ગુપ્ત રાખશે અને ઉલટો બહારથી તમારા પર આક્ષેપ પણ કરશે, માટે તમે સચેત રહેજો. જાણે કાંઈ બન્યું જ નથી, એમ વર્તજો, નહિ તો કળેત થશે.’ આ પ્રમાણે આનંદવિજયસૂરીના માણસોને સમજાવી ત્રિભુવન તેમના સંપર્કથી જાણીજોષ્ઠને દૂર રહેવા લાગ્યો.

શ્રીસ્થળમાં રાખેલી કૈલાસને ગુપ્તવેશ ધરી ત્રિભુવન મળી આવતો અને લૂલુસાપા વગેરેને વહેમ ન પડે તે રીતે પોતે પણ પટલુ છોડી કાયમ ત્યાંજ રહેવા જવાની યોજના વિચારી રહ્યો હતો.

કૈલાસીના આ વખતના અપહરણના સમાચારથી આખું પટલુ ખળભળી ઉઠ્યું. લૂલુસાપા પણ મનમાં બધું સમજતા હોવા છતાં પ્રગટ રોષ દાખવી રહ્યા. મહારાજ ભીમદેવ અને મહારાણી લીલાદેવી પણ આ સમાચારથી નારાજ થયાં.

“હું તપાસમાં જ છું. આ વખતે કૈલાસનો પીછો લેનારને પાંસરાજ કરવા પડશે.” એમ કહી લૂલુસાપાએ શિવદત્તને શાંત કર્યો.

નિરાશ, વૃદ્ધ વિપ્ર ભગવાન ધૂર્જટિના કરાલ સ્વરૂપને હૃદયમાં ભજી રહ્યો. એની વૈરવૃત્તિ એના અંતરને ભડભડાટ સળગાવી રહી. શિવોડહમ્ જપનારના અંતરમાં દ્વોડહમ્ કાલોડહમ્ ના પડધા પડી રહ્યા.

મુંબઈ ઇલાકાના એકાઉન્ટન્ટ જનરલ મુંબઈ ઉપનગર અંધેરી ખાતે ભરાનારા આગામી સહિત્ય સંમેલનના સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ રા. રા. પોપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ એમ. એ.; બી. એસ સી. એમની કસાયલી કલમે લખાયલું વિજ્ઞાનનું ઉત્તમ પુસ્તક

વિજ્ઞાન—વિનોદ

આ પુસ્તકમાં નાના મોટા દરેકને સમજાય તેવી રીતે વિજ્ઞાનની અનેક વાતો સમજાવેલી છે. તમારા બાળકો, કીશોરોને ખરે તેવી વાર્તા કહાની, કીસ્સા, કવિતાના પુસ્તકો વાંચવા આપવા કરતા આવા ઉપયોગી વિજ્ઞાનના પુસ્તકો વંચાવો. જરૂર તેમને જીવન વહેવારમાં વિજ્ઞાન કામ લાગશે. કીં. રૂ. ૧-૪-૦. ટ. ખ. જીકું.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

સાસુન બિહારી, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

પ્રકરણ ૭ મું

શ્રીસ્થળમાં નિવાસ

લૂણસાપાને કેલાસના તમામ સમાચાર ગુપ્તચરો દ્વારા યથા-

યોગ્ય સમયે મળી ચૂક્યા હતા. કેલાસ શ્રીસ્થળ ચાલી ગઇ, તે પછી લૂણસાપા જાણી ચૂક્યા હતા. પણ હવે કેલાસને પંજવવાની આવશ્યકતા તેમને જણાઇ નહિ. ત્રિભુવન એ પ્રણયના વ્યાપારમાં મશગૂલ હતો તેટલું ખસ હતું. હવે બાકી રહેલું કામ શિવદત્તથી કરાવવાનું હતું. ચાર્યોગના માણસોએ કેલાસને નસાડી હતી, એમ લૂણસાપા જાણી ચૂક્યા હતા એટલે ચાર્યોગને માથે પણ આ બદલનો આક્ષેપ નાખી તેને ત્રિભુવન પ્રત્યે નારાજ બનાવવાની આ તક લૂણસાપાને બહુ અનુકૂળ લાગી.

લૂણસાપાએ શિવદત્તને આશ્વાસન આપી, તેના મગજમાં ચાર્યોગ તથા આનંદસૂરી વિરુદ્ધ સાચુંખોટું ભૂસું ભરાવી દીધું. ત્રિભુવનની દોરવણીથી ચાર્યોગ તથા આનંદવિજયસૂરી જેવા મહાપુરુષો પોતાની પુત્રીનું હરણ કરાવે તે શિવદત્તથી સહન થાય જ શી રીતે ? તે લૂણસાપાની પ્રેરણાપ્રમાણે સીધો ચાર્યોગ પાસે દોડ્યો. ચાર્યોગ આ પંડિતને બહુ માન આપતો અને લૂણસાપાના મિત્ર અને વેદગર્ભરશિના જમણા હાથ તરીકેનું તેનું મહત્વ સમજતો હતો. રોષથી સળગતા શિવદત્તે ચાર્યોગને ન કહેવાનાં વચનો કહી દીધાં. અપરાધીની જેમ ચાર્યોગ સાંભળી રહ્યો. તેણે શિવદત્તને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પણ શિવદત્ત સાંભળ્યા વગર જ ધુંવાંધુવાં થતો ચાલ્યો ગયો.

આ પછી શિવદત્ત નગરશેઠને તથા બીજા જૈન ગૃહસ્થોને મળ્યો. ને ચાર્યોગ તથા આનંદવિજયસૂરીની દુષ્ટતા તેણે જાહેર કરી. આ સાંભળી નગરશેઠ તથા બીજાઓ ચમકી ઉઠ્યા. શિવદત્ત જેવા વિદ્વાન પ્રતિષ્ઠિત અને મોભાદાર માણસ પર આવેલી આકૃત પ્રત્યે સહાનુભૂતિ બતાવી તેઓ, ચાર્યોગ તથા આનંદવિજયસૂરીને શીટકાર આપી રહ્યા. આનંદવિજયસૂરીના પક્ષપાતીઓ પણ આ વાત સાંભળી ચૂપ થઇ ગયા.

વેદગર્ભરાશિને અને બીજાઓને પણ આ વાત જાહેર કરી શિવદત્તે લગભગ આખા પટ્ટણને હચમચાવી મૂક્યું. પોતે આવેશમાં પોતાની જ પ્રતિષ્ઠા પર પાણી ફેરવી રહ્યો હતો તેનું તેને જાન જ ન રહ્યું. લૂણસાપાએ તેને કહ્યું: “જેની સામે તમારે ન્યાય મેળવવાનો છે, તે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓ છે, માટે પ્રથમ તેમને સમાજની દૃષ્ટિએ હલકા પડવા દો. તેમની પ્રતિષ્ઠાનું તેજ એથી ક્ષય પામશે. એટલે રાજ્ય પણ તેમને યોગ્ય દંડ આપતા ઉલ્લુક થશે.”

આવેશમાં આવેલો બ્રાહ્મણ આ વાત સ્વીકારી લઈ જીવતું વૃત્ત-પત્ર બની આખા પટ્ટણમાં ધૂમી વળ્યો. મહારાણી લીલાદેવી અને સમલદેવીને પણ તેણે આ વાત નિવેદિત કરી, રાજધર્મની ઢીલાશ તથા જૈનોની નિરંકુશતા તરફ અંગારભરી વાણીમાં ટીકા કરી. આમ આવેશમાં આવી મર્કટની પેટે કુદાકુદ કરી ચૂકેલો બ્રાહ્મણ છેવટે મહારાજને દરબારમાં જાહેર રીતે આ બદલ ફરિયાદ આપવા તૈયાર થયો.

“આ વાત સાચી ની રીતે થશે?” લૂણસાપાએ શંકા દર્શાવી. લૂણસાપા શિવદત્ત જાહેર રીતે મહારાજ પાસે ન્યાય માગે તેમ પણ ધમ્મતા હતા, પરંતુ તે બાબતમાં શિવદત્ત પોતાના પર વધુ પડતો ભરેસો રાખી ન એસે તે માટે તેમણે શિવદત્તને ચેતાવ્યો.

“ગમે તે થાય. હું રાજ્યનો ન્યાય તો જોઈશ. જૈનમંત્રી અને જૈનોના મંત્રતંત્રને વશ થયેલો રાજા મને કેવો ન્યાય આપે છે, તે જગત્ પણ જોશે.” નિશ્ચયથી શિવદત્તે કહ્યું.

“બલે, પણ રાજકારણની સલામતની ખાતર હું આ બાબતમાં બામ ન લઈ શકું તે તો તમે સમજી શકશો, પંડિતજી!” લૂણસાપાએ મીઠાશ્વથી કહ્યું.

“બલે, હું મારું ફાડી લઉંશ.” શિવદત્તનો પશ્ચાત્ત શુદ્ધિનો સ્વયંક જવાબ મળ્યો.

મહારાજધિરાજ બીમદેવના ભરેલા દરબારમાં, રાજરાણા, સામંત, સરદારો, મંત્રીશ્રેણી સમક્ષ શિવદત્તે પોતાની ફરિયાદ રજુ કરી, પ્રતિ-

પક્ષીઓ તરીકે ચાર્યોગ, ત્રિભુવન તથા આનંદવિજયસૂરીનાં નામ જણાવ્યાં. તેણે રોષના બડકાથી બડબડ સળગતી વાણીમાં જૈનમતની નિરંકુશતા, તેના અત્યાચાર અને રાજસત્તાની નિર્બળતાની ઝાટકણી કાઢી. તેના શબ્દે શબ્દે રાજા પર, મંત્રીઓ પર અને નાગરિકો પર શબ્દરૂપી સળગતાં બાણ પડતાં હતાં, પણ શિવદત્તને રોકવાની કોષની મગદૂર ન હતી. તે પોતે જ લાંબા સંભાષણ પછી, શાંત થઈ રોષભરી દષ્ટિ સિંહાસન સમક્ષ તાકી ઉત્તરીયથી મોં લૂછવા લાગ્યો.

મહારાજના મુખ્ય અધિકરણિક* લૂણસાપા તરફ જોયું. પછી તે ધીમેથી શિવદત્તને સંબોધીને બોલ્યા: “આપનો વાદ મહારાજને નિવેદિત થઈ ચૂક્યો છે. તે માટે મહારાજધિરાજ તરફથી યોગ્ય તપાસ થશે જ, માટે આપ શાંતિથી આસન ગ્રહણ કરો.”

પુરોહિતે શિવદત્તને હાથ પકડી આસને બેસાડ્યો. સભાજનો હાજર રહેલા ચાર્યોગ તરફ વારંવાર જોતા હતા. ચાર્યોગ મનમાં જ ત્રિભુવનપર શાપ વરસાવી રહ્યો. થોડી વારે લૂણસાપાએ મહારાજાને જોડે ધીમી વાત કરી, દરબાર વિસર્જન થવાની જાહેરાત કરી.

પદ્મમાં કૈલાસ અને ત્રિભુવનની વાત ધરધરની ચર્ચાનો વિષય થઈ પડી. ચાર્યોગ તથા આનંદવિજયસૂરી પર લોકો પ્રતિષ્ઠિત અને ન્યાયી જૈનો પણ શીટકાર વર્ષાવી રહ્યા. ચાર્યોગ અને આનંદવિજયસૂરી ત્રિભુવનપર મનમાં જ ખીજાઈ ઉઠ્યા. ત્રિભુવને પોતાને થાપ આપી બેઆબરૂ કર્યો એ વાતથી ચાર્યોગ બળી જવા લાગ્યો. તેણે સ્વમલ્લદેવી પાસે જઈ ત્રિભુવન માટે તેના હૈયામાં સળગતી હોળી શબ્દો દ્વારા વ્યક્ત કરી. સ્વમલ્લદેવી પણ ત્રિભુવન તરફ રોષે ભરાયાં હતાં, છતાં તે વાત મનમાં રાખી મંત્રીશ્વરને તેમણે શાંત પાડ્યા.

લૂણસાપાએ શિવદત્ત પાસે પોતાની ધારી વાત સિદ્ધ કરાવી. પોતાના પ્રતિપક્ષીઓને તેજેડીન બનાવ્યા. એટલું જ નહિ પણ ન્યાયના કામમાં પણ તેમને પોતાની સહાનુભૂતિ વાંચતા કરી મૂક્યા. ચાર્યોગ

* અધિકરણિક એટલે ન્યાયાધિકારી.

દિવસ તો જડ્યો જ નહિ. છેવટે એક દિવસ તે સંક્રાંત્યપૂર્વક પટરાણી સમક્ષ હાજર થયો.

પટરાણીએ ત્રિભુવનને સખત ઠપકા આપ્યો. પોતે તેના માટે શું શું કરી રહ્યાં હતાં, તે જણાવી તે બધાની પર પોતાની અર્પાધથી તે ઢીલી રીતે પાણી ફેરવતો હતો, તે પણ પટરાણીએ કડક શબ્દોમાં કહ્યું. ચાર્યોગ જેવા રાજપુરુષ અને હિતચિંતકને બેઆબરૂ કરીને, તથા શિવદત્ત જેવા પ્રતિષ્ઠિત વિપ્રની કન્યાનું હરણ કરીને ત્રિભુવને પોતાની ભાવિ કારકીર્દી પર પાણી ફેરવ્યું હતું તે પણ સ્મલદેવીએ જણાવ્યું.

ત્રિભુવન બધું સાંભળી રહ્યો. પરંતુ જ્યારે છેવટે પટરાણીએ તેને કૈલાસકુમારીને ત્યજ દઇ, સીધી રીતે મહારાજની માશી માગી, રાજકાજ શીખવા આદેશ કર્યો ત્યારે ત્રિભુવન ચૂપ રહી શક્યો નહિ. તેની અને પટરાણીની વચ્ચે પહેલી જ વાર ચક્રમક ઝરી અને રોપભર્યો ત્રિભુવન રીસાઇને રાજગઢ છોડી ચાલ્યો ગયો.

ખીજે દિવસે પટણમાં વાત પ્રસરી ગઈ કે, પટરાણીની સખત ધમકાને લીધે, રીસાઇને ત્રિભુવનકુમાર મારવાડ તરફ ચાલ્યા ગયા છે. કોઇ આ વાતને ખોટી માની જણાવતું: “મારવાડ શું જાય? એણે જ પેલી છોડરી કૈલાસને ક્યાંક રાખી હશે ત્યાં જતો હશે.”

“રસ્તો તો મારવાડનો જાણ્યો હતો.” કોઇ નજરે જોનાર કહેતો.

“ત્રિભુવનકુમારની માતાના સંબંધીઓ ત્યાં છે ખરા!” કોઇ દલીલ કરતું.

“આપણે શું? મહારાજની વૃદ્ધ વયમાં રાજમાં અંધેર વત્યું તે વાત સાચી.” કોઇ ઠાવકો માણસ પરિણામની તારવણી કાઢતો.

પટણથી રીસાઇને નીકળેલો ત્રિભુવન મારવાડ તરફ ચાલ્યો ગયો હતો તે વાત સાચી, પણ મારવાડના સુકા પ્રદેશને બદલે કૈલાસીના મીઠા પ્રણય જેવા જળથી છલકતી સરસ્વતી અને તેના હૃદય જેવું પવિત્ર શ્રીચળ ત્રિભુવનને મન વધુ આકર્ષક હતાં. ધણે દૂર ગયા પછી વેશપલટો કરી ત્રિભુવન શ્રીચળ તરફ વળી ગયો.

સુકામે જઇ કૈલાસને છાતી સરસી દાખતાં તે બોલ્યો: “હવે તો તું જ મારી રાજલક્ષ્મી છે. અણુહીલપુરને પ્રણામ કરીને આવ્યો છું.”

“કુમ એમ બોલો છો?” કૈલાસે ધડકતી હૃદય ધમણી સ્વામીના હૃદય સાથે અંપાવા દેતાં પ્રજ્યુ.”

ત્રિભુવને પાટણની બધી વીતક વાત તેને સંભળાવી. તે સાંભળી કૈલાસ બોલી: “તમે જરાએ નિરાશ થશો નહિ. જગતમાં બધાય કંઈ રાજ થવા નથી જનમતાં. એમાં શું?”

“મને તેની જરાય ચિંતા નથી. તારી તુલનામાં હું બીજું બધુંય તુચ્છ સમજું છું.” કૈલાસના લોધપુષ્પ જેવા કપોલને ચૂમતાં ત્રિભુવન બોલ્યો.

ત્રિભુવન તથા કૈલાસના દિવસો એકાંત સુખમાં વીતવા લાગ્યા. યોગ્ય સમયે કૈલાસને પુત્રનો પ્રસવ થયો, પણ તે પુત્ર પ્રસવ પછી તુરત જ મૃત્યુ પામ્યો. કૈલાસ પણ પ્રસૂતિજન્ય દર્દ તથા માનસિક લાગણીને લીધે લાંબો વખત પથારીવશ રહી.

કૈલાસે પ્રસૂતિની શય્યાનો ત્યાગ કર્યો, પણ તે રૂગળ બની ગઈ. તેનું શરીર ક્ષીણ થવા લાગ્યું અને ભરાવાદાર અંગોપાંગમાં હાડકાં દેખાવા લાગ્યાં. ત્રિભુવને એક બાહોશ વૈદરાજને બોલાવી મંગાવ્યા.

તેમણે કૈલાસના દેહની ચિકિત્સા કરી, માથું ધૂણાવ્યું. પછી તે ત્રિભુવન જોડે થોડી વાતચીત કરી દવા આપી ચાલ્યા ગયા.

“વૈદરાજે શું કહ્યું તમને?” કૈલાસે ત્રિભુવનને પ્રજ્યુ.”

“કહે છે કે ધીમે ધીમે આરામ થઈ જશે. આ દવા આપી છે.”

“શું રોગ કહે છે? મને ક્ષયનો વહેમ છે.” કૈલાસે પ્રજ્યુ.”

“ના, સ્વતિકા રોગ કહે છે. આ દવા નગોડના પાનના રસ સાથે પીવાની છે.” ત્રિભુવને દવાની પડીકા કૈલાસ તરફ ધરી.

“એ પાન તો આપણા બાગમાં ધણું છે.” ત્રિભુવન પાસેથી દવા લેતાં કૈલાસ બોલી.

વૈદરાજે ત્રિભુવનને ખાનગીમાં રોગ અસાધ્ય હોવાનું કહ્યું હતું, પણ કૈલાસને તે કહેવાની ત્રિભુવનની હિંમત ન ચાલી, કહીને તેને નાહિંમત કરવાની પણ તેને આવશ્યકતા ન લાગી. ત્રિભુવને ધણી વૈદો બદલ્યા તથા ઉપચાર પણ ત્રિપુલ પ્રમાણમાં કર્યા પણ કૈલાસનો રોગ

જોષ્ઠએ. કૈલાસ અને ત્રિભુવનને આત્મસંતોષથી શ્રીસ્થળમાં રહેતાં લૂણસાપા પોતાના ગુપ્તચરૃપી ચક્ષુઓવડે જોષ્ઠ રહ્યા હતા. અને ત્રિભુવન પણ વખતો વખત પોતાના ગુપ્તચરો દ્વારા પદ્મણુપર આંખ ફેરવવાનું કાર્ય કરી લેતો હતો. જો કે તેને તે તરફ પ્રથમના જેવું આકર્ષણ રહ્યું ન હતું તો પણ પદ્મણુના રાજપ્રકરણ તરફ તેની દષ્ટિ કુતૂહલ-વશાત્ ખેંચાતી હતી.

ત્રિભુવનની આડખીલી લૂણસાપાના માર્ગમાંથી દૂર થઇ હતી અને લૂણસાપાથી ચાર્ચીંગ વગેરે પણ દયાતા હતા. ચાર્ચીંગને ત્રિભુવન શ્રીસ્થળમાં હોવાની ગંધ આવી ગઇ હતી અને તેણે તે વાત પદ-રાણીને જણાવી હતી, પરંતુ તેને પોતાના મનમાં તો ત્રિભુવન પ્રત્યે હજી અણગમો જ ચાલુ હતો.

લૂણસાપા પર મહારાણી લીલાદેવી તથા મહારાજની અપાર કૃપા દિનપ્રતિદિન વરસી રહી હતી. સ્વમલદેવીને પણ મનેકમને લૂણસાપાને માર્ગ દેવો પડતો. જો કે ત્રિભુવનને પાટે લેવાની ઇચ્છા સ્વમલદેવી છેક ત્યજી શક્યાં ન હતાં. તો પણ લૂણસાપા સાથે ઝઘડવામાં સાર ન હતો, એટલું તો તે સમજી ગયાં હતાં. એટલે સમય ઓળખી તે લૂણસાપા પ્રત્યે મીઠાશબ્દો અને અવિરોધી વર્તન રાખી રહ્યાં હતાં.

વેદગર્જરાશિને આ જ અરસામાં કેટલાંક ગામોનાં દાનપત્ર મહારાજાએ લૂણસાપાની સલાહ મુજબ કરી આપ્યાં અને તેમનું ધણું જ સન્માન કર્યું, આમ બધી રીતે અનુકૂળ વાતાવરણમાં લૂણસાપાએ પોતાના પૌત્રને યુવરાજપદે અભિષિક્ત થવાની ઉજવણ આશાનાં પુનઃ દર્શન કર્યાં. મહારાણી લીલાદેવી પણ મૂલેશ્વરમાં લૂણસાપાને આપેલા વચનનો અમલ કરાવવા મહારાજાને વારંવાર યાદ આપી રહી હતી.

અણહીલપુરમાં જ્યારે આ પ્રમાણેની લૂણસાપાની સત્તા પ્રસરી રહી હતી, તે જ અરસામાં કૈલાસ મૃત્યુ પામી. કૈલાસની અંતિમ ક્રિયા પતાવ્યા પછી ત્રિભુવન કેટલાય દિવસો સુધી શોકમગ્ન દશામાં ખેસી રહ્યો. કૈલાસ વગરનું જીવન જીવવું, તેને વિષ સમાન અગળામણું થઇ પડ્યું. તેના સલાહકારો તેને કૈલાસના અંતિમ વચનનું સ્મરણ કરાવી પ્રવૃત્તિમાં નાખવા મથન કરી રહ્યા.

પ્રકરણ ૮ મું

ભીમદેવની અંતિમ આજ્ઞા

મહારાજ ભીમદેવે લીલાદેવીની સ્વયના પ્રમાણે લૂણુસાપાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર વીરમદેવને યુવરાજ નીમવા નક્કી કર્યું. પણ આ વાતની પટરાણી સમક્ષદેવીને જાણ થતાં તેમણે નિર્બળ મનના વૃદ્ધ રાજાને યુક્તિપૂર્વક દબાવી દીધો.

“મહારાજ, વીરમદેવ લાયક છે. પરંતુ તેને યુવરાજ નીમવાથી આપની વૃદ્ધાવસ્થામાં લડાઇઓ જાગશે.” પટરાણીએ મહારાજાને સમજાવવા પાડી.

“કેમ પટરાણીજી, શાની લડાઇઓ જાગવાની ?” લડાઇઓ અને ખટપટથી કંટાળેલા રાજાએ ચમકીને પૂછ્યું. જીવાનીમાં બોલો ભીમ જેટલો યુદ્ધપ્રેમી હતો, તેટલો જ તે ઉત્તરાવસ્થામાં યુદ્ધથી કંટાળેલો હતો.

“ત્રિભુવન મારવાડમાં છે તે વીરમદેવે યુવરાજપદે નીમ્યાની વાત જાણતાં જ ત્યાંના રાજપૂતોની મદદથી પાટણ પર ચઢી આવશે. તેના સંબંધીઓ તેને પોતાની સેનાની મદદ આપ્યા વગર તો નહિ જ રહે.” પટરાણીએ દાવ નાંખ્યો.

ખરી રીતે તો આ વખતે પણ ત્રિભુવન તો શીરથળમાં જ એસી રહ્યો હતો. અશ્વપત્ત, તે સમક્ષદેવી સાથે પત્રવ્યવહાર તો ચલાવી જ રહ્યો હતો, પરંતુ મારવાડની સેનાની મદદ તેને મળવા વિષેની વાત તો તદ્દન બનાવટી જ હતી.

ભીમદેવ આ વાતથી ચમકી ઉઠ્યો. જીવનનાં છેલ્લાં વર્ષ તે ગણી રહ્યો હતો. કાંઈ પણ જાનની લડાઈ કરવી તેને પાલવતી ન હતી. યુવરાજપદ ભણે ખલી રહે અને પોતાના મૃત્યુ પછી થવાનું હોય તે થાય, પરંતુ પોતાની હયાતીમાં જ નિર્થક યુદ્ધ ઉપસ્થિત કરવાનું ભીમદેવને ન ગમ્યું.

તેણે થોડી વાર વિચાર કરી પૂછ્યું: “તમારી વાત ખરેખર સાચી છે, પણ તમે આ કેમ જાણ્યું ?”

“મહારાજ, પટ્ટણી પટ્ટણી છું, પણ આપની તો હું દાસીજ છું. નારીને પતિના ઇષ્ટિયંતન સિવાય બીજું શું મને ? આ ઉંમરે આપની સલામતીની ચિંતાને લીધે હું આવી રાજકીય ખમરો પણ મેળવતી રહું છું. આપ કૃપા કરી આ વાત લીલાદેવી અને લૂણસાપાથી છુપી રાખજો, નહિ તો અનર્થ થશે. હાલ લૂણસાપાનો પણ વિરોધ કરશે નહિ. માત્ર યુવરાજપદે કાષ્ઠને પણ નીમવાની વાત કાઢે તો ખ્યાન જ આપશે નહિ. સમય આવ્યે બધું થઈ રહેશે.”

અનુકૂળ સંજોગોમાં પટ્ટણીએ આ પ્રમાણે મહારાજને વિશ્વાસમાં લઈ કરેલી સમજીત અસરકારક નીવડી. મહારાજ ભીમદેવને સ્વમલદેવીની વાતમાં વિશ્વાસ બેઠો અને ચાર્યાગે પણ તેને તક મેળવી ટેકા આપ્યો. આથી બોળા ભીમદેવે લીલાદેવીની વાત પર ટાહું પાણી જ રેડ્યા કીધું. “શી ઉતાવળ છે. વીરમદેવ જ યુવરાજ થવાનો છે ને !” આવો ઠંડો જવાબ આપી રાજ લીલાદેવીને શ્વાંત રાખતો. સ્વમલદેવીના દાવને ન સમજનાર લીલાદેવી આનું કાંઈ કારણ સમજી શકી નહિ, તો પણ ત્રિભુવન પદ્મજીમાં નહતો તેથી તેના મનમાં બહુ ચિંતા જણાતી નહિ.

x   x   x   x

આ પ્રમાણે મહિનાઓ વીતી ગયા. કાલનો મહાનદ ઐનારૂપી મહાગાન ગાતો પ્રવાહમાન થઈ રહ્યો હતો. તેના મૈનની કેષ કઢી કાષ્ઠક દિવસ પોતાને માટે સધન અર્થભારે ભરેલી થઈ પડશે, એવી આશાથી ત્રિભુવન, સ્વમલદેવી અને લૂણસાપા જેવાં સમયસાધુએ નિરવધિકાલના બહેણ તરફ તાકીને ચૂપ બેઠાં હતાં. એવામાં મહાકાળને વિસ્તૃત પટે એક તરંગ ઉદ્ભવ્યો અને ઇતિહાસનું કલેવર ડગમગ થઈ રહ્યું. એ તરંગ હતો વૃદ્ધ મહારાજ ભીમદેવના મૃત્યુનો. મહાકાળને મન તેની કાંઈ વિસાત નહતી, પણ અણહીલપુર પટ્ટણીની ઇતિહાસવહીનો એ એક મહત્વનો બનાવ હતો.

મહારાજ ભીમદેવને સમીસાંજમાં એકાએક જીવલેણ સજીકા ઉપડ્યા. લૂણસાપાએ સારા સારા વૈદરાજો અને પટ્ટણીના એક યુનાની હકીમને પણ બોલાવ્યો, પણ મહારાજનું દર્દ અસાધ્ય વર્તાવા લાગ્યું.

મધ્યરાતે તો મહારાજા અવાક બની ગયા. લૂણસાપાએ મહારાજાની અંતઃકીડી પરખી લીધી અને તાકીદે એક સાંઘણીસ્વારને વાંસનળીમાં સીલબંધ કરેલા પત્ર સાથે ધોળકા વિદાય કરી દીધો. માંડલથી આચાર્ય વેદગર્ભરાશિને તથા મહારાણી લીલાદેવીના ભાઈને પણ રાજગઢમાં રાતોરાત બોલાવવામાં આવ્યા. ચાર્ચીંગ વગેરે તો હાજર હતા જ. પરંતુ પોતાના પક્ષના માણસોની આ કટોકટીને પ્રસંગે રાજગઢમાંની હાજરી લૂણસાપાને આવશ્યક લાગી.

મધ્યરાત પછી એક કુશળ વૈદરાજે ચમત્કારિક માત્રાના પ્રતાપે મહારાજાને સચેત બનાવ્યા. મહારાજાને અંતકાળની ખાત્રી થઈ ગઈ હતી. તેમણે લીલાદેવી, વેદગર્ભરાશિ, લીલાદેવીના ભાઈ તથા ચાર્ચીંગ અને લૂણસાપાને પાસે બોલાવી કહ્યું: “હું વિદાય થાઉં છું પણ મારી પછી પટ્ટણના સિંહાસને વીરમદેવને બેસાડવા તમને બલામણુ કરતો ભઈ છું. કંકાસવડે પટ્ટ...ણુ...ની...” મહારાજા વધુ બોલી શક્યા નહિ. તે સ્થિર આંખે સૌને તાકી રહ્યા.

સુમલદેવી મહારાજાના આ વચનો સાંભળતી દૂર ઉભી હતી. તે ધૃખ્યાંથી સળગી ઉઠી. મરતાં મરતાં પણ રાજાની મર્તિ ન ફરી, એથી તે મનમાં જ દુઃખ પામી રહી, એ દુઃખમાં વૈધવ્યનું દુઃખ ઉમેરાયું, પણ સુમલદેવીને તે દુઃખ લીલાદેવી જેટલું વસ્તુ ન લાગ્યું. દુઃખની કદપનામાં ગરક થઈ બેસી રહેવાનો તેને અવકાશ જ નહોતો. ત્રિભુવનને કેવી રીતે કયે વખતે બોલાવવો અને તે પહેલાં લૂણસાપાના માર્ગમાં કેવી રીતે પથરો નાંખવો, તે વિચાર તેના મનમાં રમી રહ્યો હતો.

મહારાજાનું પ્રાણપંખેડું ઉડી ગયા પછી, તેમના દેહની ઘટ્ટતી વ્યવસ્થા કરી, હાજર રહેલા રાજપુરુષો મહત્વની મંત્રણા કરવા બેઠા. એ મંત્રણામાં જયંતસિંહ, ચાર્ચીંગ, વેદગર્ભરાશિ, લૂણસાપા, લીલાદેવીના ભાઈ અને સેનાપ્ત્ય એ મુખ્ય હતા. આ અતિધિસરના મંત્રીમંડળે લાંબી ચર્ચા પછી, મહારાજાની મરણ સમયની આજ્ઞા મુજબ વીરમદેવને બોલાવી તેમને રાજ્યાભિષેક કરવા નિશ્ચય કર્યો. ચાર્ચીંગ અને જયંતસિંહ પણ આ બાબતમાં પ્રગટ વિરોધ કરી શક્યા નહિ. આથી મહારાજાના

જાળને રાજપદ ખાલી ન રહે તે માટે વીરમદેવ પધારતા સુધી જાતન-પૂર્વક રાખવાનું ઠ્યું, અને બીજી તરફ રાજ્યાભિષેક માટે ઝડપથી તૈયારીઓ કરવા રાજ્યાધિકારીઓને સૂચનાઓ અપાઈ. વીરમદેવને તેડાવવાની ગોઠવણ કરવાનું લૂણસાપાને સોંપાયું અને તે માટે તેમણે વસ્તુપાળ મંત્રીને પણ એક સીલબંધ આજ્ઞાપત્ર તાકીદે મોકલવાની દીધું.

વીરમદેવે ઉપાશ્રયના સાધુઓને પીડન કર્યાના ગુન્હા બદલ શિક્ષા કરવા ઘોળકાનો મંત્રીશ્વર વિચારી રહ્યો હતો. વીરમદેવે નજરકંઠ કરવો કે જાહેર લડાઈનું કારણ ઉપસ્થિત કરી તેની સામે લડાઈ કરવી, તે વિશે મંત્રી તેજપાળ વિચાર કરી રહ્યા હતા. આ બાબત ઉતાવળ કરવી તેમને ઇષ્ટ ન લાગ્યાથી સોમેશ્વર સાથે ફરી મંત્રણા કરવા તેમણે નિશ્ચય કર્યો, પણ તે પહેલાં તો મંત્રીશ્વરને ચમકાવી ચૂકનાર સમાચાર મળ્યા. અણુહીરપુરના દૂતે આવી લૂણસાપાને આજ્ઞાપત્ર તેમને આપ્યો. તે ઉઘાડીને વાંચતાં જ મંત્રીશ્વર સ્થંભી ગયા. એ આજ્ઞાપત્રમાં મહારાજ ભીમદેવના મૃત્યુના સમાચાર તથા વીરમદેવને મહારાજ તરીકે અભિષેક કરવાનું ઠ્યાના સમાચાર હતા, અને તે કારણથી વીરમદેવ જે ઘોળકામાં હતા તેમને પટ્ટણમાં સન્માનપૂર્વક મોકલવા લૂણસાપાએ મંત્રીશ્વરને આજ્ઞા કરી હતી. બીજે તે જ મતલબનો વીરમદેવપરનો પત્ર પણ હતો. તેમાં અગાઉ સાંઢણીસ્વાર મોકલ્યાનો ઇશારો હતો. મંત્રીશ્વરના પત્રમાં રાણાજીએ સૈન્યને પણ સચેત રાખવા ઇશારો કર્યો હતો.

મંત્રીશ્વર પત્ર વાંચી ઉંડા વિચારમાં ગરક થઈ ગયો. વીરમદેવને પકડવામાં ઉતાવળ ન કરી તે જ ઇષ્ટ થયું, એમ તેને લાગ્યું, પણ આમ વીરમદેવ મહારાજાધિરાજ થઈ જાય એ વાત મંત્રીશ્વરને રૂચતી ન હતી. મહારાજ ભીમદેવ એકાએક મૃત્યુ પામ્યા ને વીરમદેવ માટે પટ્ટણના રાજપુરુષો સંમત થઈ ગયા તે પણ મંત્રીશ્વરને નવાઈ જેવું લાગ્યું. થું કરવું તેનો લાંબો વિચાર કરી મંત્રીશ્વરે જાતે વીરમદેવને મોકામે જઈ આ સમાચાર તેને માનપૂર્વક આપ્યા તથા લૂણસાપાનો પત્ર પણ આપ્યો.

આ પત્રો મોકલતા અગાઉ, લૂણસાપાએ રવાના કરેલો સાંઢણી-સ્વાર સાથેનો પત્ર વીરમને મળ્યો હતો. તે પરથી પોતે ઝડપથી પટ્ટણ જવા તૈયાર થઈ રહ્યો હતો. તેવામાં જ મંત્રીશ્વરે આવી તેને આનંદ-જનક સમાચાર આપી લૂણસાપાના બંને પત્રો બતાવ્યા.

“મંત્રીશ્વર, હું આજે જ પ્રસ્થાન કરવા માગું છું.” વીરમે હર્ષપૂર્વક કહ્યું: “હા, મહારાજ !” મીઠાશબરી વાણી મંત્રીના મુખ-માંથી સરી. “મધ્યાહ્ન પછી પ્રસ્થાન કરશો. હું જોઈતું સૈન્ય તથા અંગરક્ષકો અને વાહનો ત્યાં સુધીમાં તૈયાર કરાવું છું.”

“હા, ત્વરાથી કામ લેજો.” ગુજરાતના મહારાજાધિરાજને હાજતી અદાથી વીરમે કહ્યું.

“તે તો વાર નહિ લાગે, પણ આપની ઇચ્છા હોય તો સોમેશ્વર-દેવને બોલાવી યોગ્ય મુક્ત નક્કી કરીએ.”

“ના, ના, શુભચિન્ત્ત” વીરમદેવ હસ્યો. તે પટ્ટણ દોડી જવા અધીરો બન્યો હતો. ગુજરાતના મહારાજાધિરાજ તરીકેનાં ભાવિનાં ભવ્ય અને મોહક સ્વપ્ન તેને ગલીપચી કરી રહ્યાં હતાં.

“જેવી આપની આજ્ઞા. હું રજા લઉં છું. આપને જોઈતાં સાધનો માટે મને ગમે તે વખતે ખર્ચ આપજો. હું તાકીદે તજવીજ કરી દઉંશ.” ઉભા થતાં મંત્રીશ્વર બોલ્યા.

“ઠીક, પધારો.” મંત્રીને રજા આપી વીરમદેવ હર્ષભેર અંદરના ઝોરડામાં દોડી ગયો. ત્યાં સુકેશી પણ આ સમાચાર સાંભળી આનંદિત વદને બેઠી હતી. તેણે વીરમદેવને રસોન્માદી પ્રણયિનીને યોગ્ય ઉપચાર-પૂર્વક અભિનંદન આપ્યું અને વીરમદેવ તેની સમક્ષ ભાવિનાં રંગબેરંગી મનોહર સ્વપ્નેને વાણીદ્વારા આકાર આપી રહ્યો. બંનેની લાંબા સમયની આઠાંક્ષા આજે સફળ થવા લાગી હતી. પછી આનંદ કેમ ન થાય ?

વિસળ તથા તેના મંડળના મુખ્યસો આ સમાચારથી દિઃસ્ફુટ બની ગયા અને ઇર્ષ્યાથી બળવા લાગ્યા. પરંતુ ધોળકાની પ્રજાને તો

આ સમાચારથી હર્ષ થયો. કારણ પ્રજાનો મોટો સમૂહ વીરમહેવ પર તેના શૌર્યાદિને લીધે પ્રસન્ન હતો, અને પોતાના રાણાનો યોગ્ય પાટરી અણીલીવપુરનો મહારાજા અને, તે વાત પ્રજાને મન ગર્વ અને મહા આનંદનો વિષય હતી.

ધોળકાનગર વીરમહેવને પટ્ટણ જતી વખતે માન આપવા માટેની તૈયારી કરવા લાગ્યું. જુદા જુદા પુરુષો, તથા પ્રતિષ્ઠિત નાગરીકો વીરમહેવને નમન કરવા તેના મુકામ પર ઉલટી પડ્યા. વીરમહેવની વિદાય માટેની તૈયારીમાં પડેલો મંત્રીશ્વર જ એકલો મુંઝાઈને વીરમહેવને કેવી રીતે નિબંધ કરવો, તેના વિચારોમાં કુળ્યો હતો.

નંદનવનનો નાશ

(૧૯૦૭)-આ પુસ્તકમાં શ્રીરામની અયોધ્યાના માલીક યર્થ પડેલા મોખલ વજર મોજલા, શોખીલા, ભોળા, હૈયાકુટા, મુસલમાન બાદશાહ નાસિરુદ્દીન હૈદરના રાજકાળનું સંપૂર્ણ ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. તેમાં અંગ્રેજોની જોન કંપની બહાદુરે માથાં મારી તેનો કેવો સત્યાનાશ કાઢ્યો અને રાજ્યો કેમ સ્વાહા કરવામાં આવ્યાં તેનો આબેહુલ ચિતાર છે. અંગ્રેજ રૈસીડંટના કાવાઈલા વાંચવા હોય તો જરૂર આ પુસ્તક વાંચો. અયોધ્યા એ હિન્દનું નંદનવન હતું તેનો નાશ કેમ થયો તે બહુવા માટે આ પુસ્તક છે. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

ઔરંગઝેબનો ઉદય

(૧૯૦૯)-આ વાર્તામાં ઔરંગઝેબ દિલ્લીપતિ થયો ભારે હિન્દની કેવી સ્થિતિ હતી - રાજબટપટે કેવી ચાલતી હતી, તેનું રસીક વર્ણન છે. ઔરંગઝેબને પોતાનો હૃદય કરવા માટે કેવી ખટપટ કરવી પડી તેનો ચિતાર આ ગ્રંથમાં છે. કા. રૂ. ૨-૦-૦.

મળવાનું ઠેકાણું:

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન પ્રિન્ટિંગ, એલ્ફિન્સ્ટન સર્કલ, ફાટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૯ મું

પ્રસ્થાન

વીરમને પડખે તેના દાદા લાવણ્યપ્રસાદ હતા, તેથી જ મંત્રી-શ્વરના મનમાં આટલી મુંઝવણ હતી. લાવણ્યપ્રસાદની સત્તા, મુત્સદ્દીગીરી અને ચક્રોરતા મંત્રી તેજપાળને પણ ડારતી હતી, છતાં પોતે પ્રગટ થઈ ન જાય તે રીતે મંત્રીશ્વરે જાળ ગુંથવા વિચાર કર્યો.

વીરમને બદલે વિસળદેવને મહારાજપદ માટે પસંદ કર્યો હોત તો મંત્રીને સંતોષ થાત, પણ લૂણસાપાને વીરમદેવ પ્રત્યેનો પક્ષપાત જાણીતો હતો એટલે તેવી સૂચના થઈ શકે તેમ ન હતું. વિચારવિવશ અનેલા મંત્રીશ્વરને સમાચાર મળ્યા કે, વીરમદેવ સુકેશી સાથે જ પટ્ટણુ જવાનો છે, અને ત્યાં પણ તેને પોતાની પડખે જ રાખવાનો છે. આ સમાચારે મંત્રીના હાથ મજબૂત કર્યા અને તે તાકીદે પોતાની જાળ ગુંથવામાં પ્રવૃત્ત બન્યો. સોમેશ્વરદેવ વગેરે પણ મનથી વીરમદેવને ચાહતા હતા એટલે મંત્રીશ્વર તેજપાળે શૈવધર્મી વીરમને નિષ્ક્રાંત બનાવવા શુભ યોજના કરવા માંડી. તેને મનમાં લૂણસાપાની ભીંતો તો હતી જ, છતાં પટ્ટણુના રાજપ્રકરણથી મંત્રીશ્વર માહિતગાર હતો. એટલે વખતે લૂણસાપાના હાથ મોકા મળી જાય તો હેઠા પણ પડે, એમ તેની ધારણા હતી.

તે જ દિવસે જો ત્રણ શુભ પત્રો સાથે પોતાના દૂતોને મંત્રીશ્વર તેજપાળે નિદાય કરી દીધા અને પછી હસતું મોં રાખી, તે વીરમદેવના પ્રસ્થાનની તૈયારીના કામમાં પ્રવૃત્ત થયો. વિસળને પણ ખાનગીમાં સમજાવી વીરમદેવ પ્રત્યે મીઠાશથી વર્તવા સલાહ આપી અને પરિણામે વિસળ તથા વીરમ બંને ભાઈ એકબીજાને ઘણા વર્ષો બેટયા. બોળા વીરમદેવે ભાઈના હૃદયપલટાને સ્વાભાવિક માન્યો હતો. પણ વિસળનું મન તેટલું નિર્મળ ન હતું અને વળી તેના મનમાં ખીજ ચાણક્યમૂર્તિ મંત્રીશ્વર તેજપાળે વાવેલાં શુભ ઝેરનાં ખીજ પડ્યાં હતાં.

‘મને તેમ પણ વીરમ અને વિસજે મોકળા મને વાતો કરી તે જાણી આપું’ નગર આનંદિત અન્યું અને વીરમદેવની વિદાયનો પ્રસંગ લોકોમાં એક મહોત્સવ જેવો બની ગયો.

સુકેશીને આ સમાચાર પોતાના ભાવિ પટરાણી પદના સચનરૂપ બની, વીરમદેવની પટરાણી બનવાના મોહક સ્વપ્નોમાં ડુબાડી રહ્યા. વીરમનો અશિથિલ પ્રેમ, તેની વચનપાલન માટેની ચીવટાઇ તથા પોતાની પ્રત્યેનો મોહ જોતાં સુકેશીને એમ લાગ્યું કે, વીરમદેવ પોતાને પડખે લઇને જ અણહીલપુરના સિંહાસને ચઢશે. સુકેશીએ પોતાનું સૌંદર્ય, કલા-નિપુણતા અને મુત્સદ્દીગીરી એ બધાં સાધનોની સહાયથી રાજરાણી બનવાના કોડ લાંબા વખતથી સેવ્યા હતા અને ખરેખર આજે તે કોડ પૂરાવાની ધડી આવી પહોંચી હતી. વીરમદેવમાં સુકેશીને વિશ્વાસ હતો, તે પણ રાજસત્તાના નશામાં વખતે મહારાજાધિરાજ વીરમદેવ પોતાને વિસરી જાય એ બીકે, તેણે પાણી પહેલાં પાળ બાંધવાનું ઉચિત ધાયું. રાજવંશોની પ્રબળ રૂઢિ અને લોકમત વખતે પોતાની વિરૂદ્ધ થાય, એ બીક પણ તેને હતી.

“મહારાજ, પટ્ટણી રાજલક્ષ્મીની મને ઇર્ષ્યા આવે છે.” સુકેશીએ રિમતસહ વીરમદેવનું ધ્યાન પોતાના તરફ ખેંચ્યું.

“કેમ એમ બોલે છે, પ્રિયા? ત્હને શું પટ્ટણી રાજગાદીનો મોહ નથી?” વીરમે હીંડોળે ઝુલતી સુકેશીની પાસે બેસતાં પૂછ્યું.

“પણ મને રાજગાદી કરતાં ચે મહારાજ વીરમદેવનો મોહ વધુ છે.”

“તેવું જ મારું પણ નથી? ત્હારા કરતાં શું હું પટ્ટણી રાજલક્ષ્મીને વધુ ચાહીશ?” સુકેશીને કંઠે હસ્તારોપણ કરતા વીરમે પ્રશ્ન કર્યો. તેની આંખ સુકેશીની આકર્ષણભરી આંખની પ્રભાને પી રહી હતી.

“પણ મને બધ લાગે છે. મને દેખી તમે રાણીજીને પડતાં મૂક્યાં. વખતે હવે પટ્ટણી રાજલક્ષ્મીના મોહમાં મને ય પડતી મૂકા.”

“ગાડી રે ગાડી, તને વચન આપ્યું છે તે યાદ નથી?”

“યાદ તો છે જ. પણ મને લાગે છે કે, પટ્ટણી રાજપુરુષો મને તમારા મહારાણી તો શું પણ પ્રિયતમા તરીકે ય નહિ સાંખી લે.” વીરમની ગોદમાં વધુ લપાતી સુકેશી બોલી.

“તો હું પટ્ટણીની રાજગાદીને લાત મારીશ.” વીરમે સુકેશીને આલિંગન આપતાં કહ્યું. એ રાજગાદી પર સુકેશીને સાથે લઇને જ હું ચઢીશ. સુકેશીની સાથે એ આસને બે નહિ બેસાતું હોય, તો હું એને જતું કરીશ, વીરમનું વચન કદી નથી ફરતું, સુકેશી, એ યાદ રાખજો.” વીરમે દઢતાથી કહ્યું. સુકેશી એની ગોદમાં લપાઇ ગઇ હતી. તે ગોદમાંથી બહાર નીકળી કૃતઝતાપૂર્વક વીરમદેવ તરફ તાકી રહી. એ ત્રાટકથી મુગ્ધ બનેલા વીરમદેવે તેને ચુંબનોથી નવરાવતાં યુનઃ પોતાની ગોદમાં દાખી દીધી.

સુકેશી માટે કોઇ પટ્ટણી રાજપુરુષ પોતાનો વિરોધ કરે, તેવી વીરમદેવને શંકા જ ન હતી; અને વિરોધ કરે તો પણ તેને ગણ્યકારવાની વીરમની ઇચ્છા ન હતી. ગુજરાતના તાજ વગરના રાજ લૂણ-સાપાનો તે પૌત્ર હતો અને હવે મહારાજાધિરાજ તરીકે નિર્ણયિત થયો હતો. કેની મગફળ હતી કે તેની સામે આંખ પણ ઉઘી કરે? આ પ્રમાણે વિચારોની ખુમારીથી ભરેલો વીરમદેવ પટ્ટણી જવા માટે તૈયાર થવા લાગ્યો. સુકેશી પણ નિશ્ચિંત મને જાણે વીરમદેવની મહારાણી બની ચૂકી હોય તેવા વિશ્વાસથી શણગાર સજવા લાગી. તેના હૃદયના ઉંઝાણમાં ઉઠતી શંકાઓ ઉત્સાહના પ્રેરમાં ક્યાંય ડુબી ગઇ.

વીરમદેવના મુકામ તથા વિશ્રાંતિનો અંદાજસ્ત રસ્તામાં આગળ જઇ કરી રાખવા માટે એક ટુકડીને મંત્રીશ્વરે આગળ રવાના કરી દીધી હતી. દાસદાસીઓ, સ્વારો, પાલખીઓ, સાંઢણીઓ વગેરેની પ્રેરતી તૈયારી સાથે વીરમદેવ અને સુકેશી પણ નીકળ્યાં. સુકેશી માટે એક સુશોભિત પાલખીની વ્યવસ્થા કરાવવામાં આવી હતી.

પુરમાંથી નીકળતી વખતે ધોળકાનગરમાં રાજહસ્તી પર વીરમ તથા વિસળદેવની સ્વારી નીકળી. લોકોએ ઉત્સાહપૂર્વક વીરમદેવ તથા

વિસળદેવના નામની જયના પોકારો વડે શહેર ગળવી મૂક્યું અને રાજહસ્તીની અંબાડી પુષ્પોથી છલકાઇ ગઇ. નગરશેઠ તથા બીજા મહાજનના અગ્રણી શ્રીમંતોએ નગરના ચોક વચ્ચે વીરમહેવને સોનારૂપાનાં પુલકે વધાવી શુભેચ્છા સહ વિદાય આપી. રાજપુરોહિત સોમેશ્વરદેવે વીરમને પુષ્પમાળા પહેરાવી આશીર્વાદ આપ્યા અને વીરમહેવ તથા વિસળદેવ એક બીજાને ભેટ્યા. પછી નગરની ભાગળમાંથી વીરમહેવ પોતાના માનીતા ઘોડા પર સ્વાર થયો, અને માનવમેઢની પાછી વળી.

મંત્રીશ્વર તેજપાળ સામેના ગામ સુધી ઘોડેસ્વાર થઇ મહારાજ વીરમહેવને વિદાય આપવા સાથે થયો. ભાગળમાંથી નીકળતાં જ, ઇશાન કોણમાં ભાં ભાં કરતો મસ્ત ગોધો કુદતો જણાયો. તે જોઇ એક શાકુનિકે મંત્રીશ્વર તરફ જોયું. મંત્રીશ્વર ધીમેથી બોલ્યો: “મહારાજ, શુકન ખરાબર થતો નથી. જરા થોભીએ તો ઠીક.”

પણ મહારાજપદના અભિલાષી ઉતાવળીઆ વીરમહેવને શુકનની પરવા ન હતી. તેણે હસીને કહ્યું: “મંત્રીશ્વર, ગાયનો પુત્ર આખરો પણુ ગાય જોવો જ ગણાય. તેના પ્રતાપે તો આપણા કૃષિપ્રધાન રાષ્ટ્રની આત્માદી છે.”

“મહારાજ, આપની સમજફેર થાય છે. સારાં શુકન આવવા દો અગર તો.....” શાકુનિક હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો.

“શું મારી હાંસી કરાવવી છે? ચાલો મંત્રીશ્વર વહેમ રાખ્યા સિવાય. ભગવાન સોમનાથની કૃપાથી મારો વિજય જ છે” પોતાના અશ્વને ત્વરાથી ચલાવતો વીરમહેવ આગળ થયો અને મંત્રીશ્વર વગેરે તેને અનુસરવા લાગ્યા.

પાલખીમાં બેસી પાછળ આવતી સુકેશીના સમજવામાં આ વાત કંઈક આવી, પણ તે મંત્રીશ્વર વગેરેની હાજરીમાં માર્ગ વચ્ચે હોંચેલા વીરમહેવને સમજાવવા હિંમત ન કરી શકી. “શુકન તો દીવો છે.” તેના અંતરમાં કોઈક બોલી ઉઠ્યું. પણ તે પાલખીમાં બેસી રહી. મંત્રીશ્વરના પાછા ફર્યા પછી તે માર્ગમાં ઘોડેસ્વાર થઇ વીરમહેવ સાથે માર્ગ કાપવા લાગી. પરંતુ શુકનની વાત સંભળાવવી તેને ઇષ્ટ લાગી નહિ.

દુઃખ દરદોને જલદી નાબુદ કરો.

જ્યારે જીવલેષુ દરદો જેવાં કે, સંધીના, હાડકાનું અકડાઈ જવું, વીગેરે ઉત્પન્ન થઈ, શરીરના જુદા જુદા ભાગો, જેવા કે હાથ, પગ, પીઠ, કમર, ગળું, માથું, છાતી વીગેરેની અંદર અસહ્ય વેદના અને દરદ આગળ વધે તે પહેલાં નાબુદ કરવા માટે અચુર. રામમાણુ ઈલાજ ફક્ત—

ઓ ડ મ ન નો

સાઈપ્રસ સાલ્વ (બામ)

(રજીસ્ટર્ડ)

પુરવાર થયેલો છે. “સાઈપ્રસ સાલ્વ બામ” ડિંદુરયાન તેમજ તેવા બીજા ગરમ હેશોની અંદર ઉપદ્રિત થતાં દરદો ઉપર તાકીદે અસર કરે તેવા ખાસ અનુભવીઓના હાથે બનાવેલો છે. તે છીદ્રો વાટે અંદર ઉતરી દુઃખના ભાગ ઉપર તાકીદે અસર કરી દરદથી મુક્ત કરી ત્યાં ઠંડક પ્રસારાવી મુકે છે અને એટલાંજ કારણથી બીજા બનાવટો કરતાં “સાઈપ્રસ સાલ્વ બામ” વિશેષ પ્રસંશા પામેલો છે. વાપરનારાઓ તરફથી મળેલા સેંકડો અભિપ્રાયો પૈકી એકજ અને આપીએ છીએ.—

મી. જી. પી. વેસ્ટર વીચ, મું. ચીકલા પોસ્ટ ડોંગરેજ, તુમસર રોડ, (બી. એન. રેલ્વે) થી લખે છે કે—મહેરબાની કરીને છ પોટ “સાઈપ્રસ સાલ્વ બામના” વી. પી. થી મોકલી આપશો તો હું ઘણું આભારી થઈશ. મેં તે વાપર્યો છે, અને ચામડીનાં દરદો માટે ઘણું ઉપયોગી માલમ પડ્યો છે. બીનમરોસાદાર દવાઓનો ઉપયોગ કરી દરદને વધારવા કરતાં પહેલેથીજ એડમેનનો “સાઈપ્રસ સાલ્વ બામ” વાપરી જલદી ફાયદો મેળવો. તે દુઃખતા ભાગો ઉપર જલુઈ અસર કરે છે, અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. ખાતો માટે આજેન સેમપલની ડમી મેં બાનામાં મંગાવી તેનો અનુભવ કરી ચક્રો છો. મોટા ચીનીના ૧ પોટની કીંમત રૂ. ૧-૦-૦. ૩ પોટની કીંમત રૂ. ૨-૧૦-૦.

વી. પી. ખર્ચ દરેકમાં જુદો.

સોલ્ડ એજન્ટ:—

ધી એંગલો ઈન્ડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. મું. નં. ૨.

પ્રકરણ ૧૦ મું

ખટપટનાં મહાયુદ્ધ

જાબાલીપુરનો એક રાજવંશી રાજપૂત અણ્ણીલીપુરની સેનામાં ભટ્ટરાજ હતો અને તે સેનાવિભાગમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવતો હતો. તેજપાળે પોતાના દૂતો સાથે જે ગુપ્ત પત્રો મોકલાવ્યા હતા તેમાંના એક પત્ર આ ભટ્ટરાજ પર પણ મોકલ્યો હતો. તેમાં જાબાલીપુરની રાજકન્યાનું અપમાન કરી, વીરમદેવ પોતાની રખાત સુકેશી સાથે અણ્ણીલીપુર આવતો હોવાના સમાચાર મંત્રીએ જણાવ્યા હતા. વીરમદેવ જાબાલીપુરની રાજકન્યાને પટરાણી કિંવા મહારાણી તરીકે સ્વીકાર્યા વગર સુકેશી જેવી હલકી સ્ત્રીને રાજરાણી બનાવવાનો નિર્ધાર કરી ચૂક્યો હોવાનું પણ તેમાં જણાવેલું હતું. આ પ્રમાણે ન થવા દેવા માટે અને જાબાલીપુરની રાજકન્યા(જે વીરમદેવની રાણી હતી તે)ના હિતને માટે સુકેશીનો ત્યાગ કરવાની વીરમને ફરજ પાડવા તેણે ભટ્ટરાજને સલાહ આપી હતી. મંત્રીએ વિશેષમાં જણાવ્યું હતું કે, વીરમ ઉદ્ધત હોવાથી અમારા રાણાને ગાંઠે તેમ ન હોવાથી બહારનું દુઆણુ વ્યાજખી લેખાય, તે ખાતર આપને સૂચના કરી છે. તો હકીકત ગુપ્ત રાખી સુકેશી માટે સખત વિરોધ જમાવશો. આ બાબત આપને સહકાર આપવા મેં પટરાણી માતા તથા મંત્રીશ્વર ચાર્યાગને પણ વિનંતિ કરી છે.

આ સિવાય ચાર્યાગ તથા સ્વમલદેવી પર પણ પત્રો લખી સુકેશી સાથે આવતા વીરમનો વિરોધ કરવાનાં સૂચન મંત્રીએ કરી દીધાં હતાં. ચાર્યાગ તથા સ્વમલદેવીને આ બાવતું હતું અને વૈદે બતાવ્યું. અને તેજપાળ પણ તે સમજતો હતો. તેજપાળની ગણતરી વિસળને ગાદીએ લાવવાની હતી. વીરમ સુકેશીને છોડશે નહિ અને વિરોધ ઉગ્ર બનશે તો વીરમ બાતલ થઈ, વિસળદેવ પર રાજગાદી માટેનો કળશ ઢળશે, એમ તેની માન્યતા હતી. ચાર્યાગ તથા સ્વમલદેવી ત્રિભુવન માટે મથતા હશે. જેથી તેઓ વીરમના વિરોધને ગમે તે

બહાને વધાવી લેશે, એવી તેજપાળની માન્યતા હતી અને તે ખરી પડી. તેજપાળના મનમાં એ પણ નિશ્ચિંત હતું કે, લૂણસાપા જેવા સિંહની હાજરીમાં પટ્ટણી રાજપુરુષો વિસળને છોડી ત્રિભુવનને તો રાજગાદી માટે પસંદ નહિ જ કરે. અને કદાચ તેમ થાય તો પણ વીરમહેવ કરતાં ત્રિભુવન રાજપાટે આવે તે ધોળકાના રાજપ્રકરણની દૃષ્ટિએ તથા જૈનમતના ઉત્કર્ષની દૃષ્ટિએ તેજપાળને વધુ ઠીક લાગ્યું.

આથી ધોળકા બેઠાં બેઠાં મંત્રીશ્વર તેજપાળે પટ્ટણમાં ખટપટનાં મહાત્મક ચાલુ કરી દીધાં. વીરમ પટ્ટણમાં પહોંચે તે આગમય તો રાજપુરુષોમાં આ વાત ચર્ચાતી થઇ ગઇ. જાળાલીપુરનો ચહુઆણુ ભટ્ટરાજ ગુપ્ત રીતે ચાર્યોગ, સ્વમલદેવી વગેરેને મળ્યો. તેણે ચાર્યોગને એટલે સુધી જણાવ્યું કે, વીરમહેવ સુકેશી સાથે રાજ્યાસને બિરાજશે તો સેનામાં બેઠેલી થઇ બળવો ઉઠશે.

ત્રિભુવન આ દરમ્યાન અણહીલપુર આવી ગયો હતો. તેણે મંત્રીશ્વર ચાર્યોગની મારી માગી. તેને ગઇ ગૂજરી ભૂલી જવા વિનંતિ કરી હતી. એટલે ચાર્યોગ પૂર્વવત્ તેના માટે પ્રયાસ કરવા કટીબદ્ધ થયો હતો. વિચક્ષણુ યુદ્ધિના ચાર્યોગે ચહુઆણુ ભટ્ટરાજને વિશ્વાસમાં લઇને પોતે સ્વયં તે પ્રમાણે જ વર્તવા સલાહ આપી. ભટ્ટરાજે તે કબૂલ કર્યું અને જરૂર પડે તો લૂણસાપા સામે પણ હથિયાર ઉપાડવાની તૈયારી બતાવી, આ રંગ જોતાં ચાર્યોગ તથા સ્વમલદેવીના પગમાં જોર આવ્યું.

X X X X

અણહીપુલરમાં વીરમહેવ સુકેશી નામની હલકી જાતની રખાત સાથે આવે છે, એવા સમાચાર ચાર્યોગે પ્રયાસ પૂર્વક ચાર બાણ ફેલાવી દીધા. તથા તેનો વિરોધ મજબૂત અને તે માટે ગુપ્ત રીતે લાગતાવળગતા માણસોને જાગૃત કર્યાં. જયંતસિંહ પાસે વિપુલ સૈન્ય બળ હતું તેથી તેને મેળવી લેવાની ચાર્યોગને ખાસ આવશ્યકતા જણાઇ. આ વિચાર તેણે સ્વમલદેવીને જણાવ્યો. સ્વમલદેવી પાસે આને માટે ચોલાડપી અન્ન તૈયાર હતું, તે અન્નનો પ્રયોગ તુરત જ કરવામાં આવ્યો.

ચૌલા મનમાં સમજતી હતી કે, પોતાના સમૃદ્ધ દેહ સૌંદર્યને વેચતાં ય તે રાજરાણી થઇ શકે તેમ ન હતી. જ્યંતસિંહદેવ જેવા તેના દેહની પાછળ મુગ્ધ થઇ ભમતા હતા, પરંતુ તેઓ તેનું દાસી-પણું મિટાવી તેને માનવંત ગૃહિણીના પદે કે રાણી પદે સ્થાપી શકે તેમ ન હતા. એ વાત ચાલાક ચૌલાના મનમાં સ્પષ્ટ થયેલી હતી. આથી તે પોતાની જાતને સુમલદેવી જેવાં પટરાણીની માનીતી દાસી તરીકે ધન્ય સમજતી. તેની આ સમજને લીધે જ તે જ્યંતસિંહના અપાર લાડકાડનાં પ્રદર્શનથી લોભાયા વગર પટરાણીની દાસી તરીકે જ રહેવામાં સ્વમાન સમજી હતી, અને સુમલદેવીને ચૌલા પોતાની મટી જ્યંતસિંહની થઇ જશે, એવી ભીતિ પ્રગટી હતી તે આજ કારણુને લીધે સાચી પડી નહિ.

જ્યંતસિંહદેવને ચૌલા લાંબે લાંબે અંતરે મળી પોતાના દેહની અપ્રાપ્યતાનો ખ્યાલ આપતી, જ્યંતસિંહ તેને લાંબે વખતે મળવા આવવા બદલ ઠપકા આપતો. તે ઠપકાને જ ચૌલા પોતાના સમૃદ્ધ સૌંદર્યના મૂલ્યનો સૂચક ગણી મનમાં મલકાતી. વીરમદેવના રાજ્યાભિષેક માટે સહસ્રલિંગ તળાવને કાંઠે શમિયાણા ખડા થઇ રજા હતા અને રાજપુરુષો દોડધામમાં પડ્યા હતા, તે વખતે ચૌલાએ જ્યંતસિંહને પોતાની હથેળીમાં રમાડવા માંડ્યો. નરને નારી સર્જનકાળથી એમ રમાડતી જ આવી છે ને !

“મંડળેશ્વર મહારાજ, તમે તો ઠગારા છો.” મંડળેશ્વર ચૌલાની પાસે આવી ખેસવા લાગ્યા, તે વખતે દૂર ખસી જઇને ચૌલા બોલી.

“કેમ ચૌલા એમ બોલે છે ?” જરા છોભીલા બનતાં મંડળેશ્વર બોલ્યા.

“કાંઈ નહિ. પુરુષો હોય છે જ એવા.” એક જ સ્ત્રી કે પુરુષનો ગુન્હો તે આખી જાતિનો ગુન્હો ગણી લેતાં જાતીય દુઢમાં પડેલાં નરનારી ભાગ્યે જ વિચાર કરવા થોભે છે.

“પ્રિય ચૌલા, આટલા પરિચયે પણ તું મને નથી ઓળખી શકી. બોલ, તારું હું શું પ્રિય કરું, કે મારામાં તને વિશ્વાસ આવે ?” એમ બોલતા મંડળેશ્વર દૂર હઠેલી ચૌલા તરફ અગસર થયા.

“મહારાજ, તમારા હાથમાં અણુહીલપુરનું રાજતંત્ર હવું ત્યારે તમે મને વચન આપેલું તે યાદ છે ને?”

“હા, બોલ, તારે શું જોઈએ છે? મારું વચન મને યાદ છે જ” લતા જેવા ચૌલાના દેહને પોતાના અંકમાં ઢાળતા મંડળેશ્વર બોલ્યા.

“મહારાજ, તમે વચને અંધારા છો, જોજો, ના પાડશો નહિ હો.”

“જયસિંહ પોતાના વચન ખાતર પ્રાણ અર્પવા હંમેશ તૈયાર જ રહે છે.” મંડળેશ્વરે ચૌલાના પ્રીડાયી લાલચોળ અનેલા કપોળ પર ચુંબન લીધું.

“તો મહારાજ, પટરાણીની વતી હું મારું છું કે, ત્રિભુવન કુમારને રાજપદે લાવવા તમે શપથ લ્યો.” પોતાના બંને કોમળ કર મંડળેશ્વરના ગળે વિંટાળતાં ચૌલા બોલી.

“ચૌલા, કાલ તો વીરમદેવનો રાજ્યાભિષેક થવાનો છે, તો એ શી રીતે બને?”

“તેની ચિંતા તમે ન કરો. શી રીતે બને તે પટરાણી બતાવશે. તમે વચન પાળવા માગતા હો તો ત્રિભુવનને પડખે રહેવાના સોમનાથ ભગવાનના નામના શપથ લ્યો.” ચૌલાની દ્રષ્ટિ મંડળેશ્વરના મુખ પર ઠરી રહી હતી. એ દ્રષ્ટિનું જાદુ મંડળેશ્વરને ભ્રમિત કરી રહ્યું હતું.

એ દિવસે મંડળેશ્વરને જીતીને પાછી વળતી ચૌલા, રાત્રે પટરાણીને મહેલે ગુપ્ત રીતે મળવા આવવાનું વચન પણ મંડળેશ્વર પાસેથી લેતી ગઇ. અને મંડળેશ્વરે તે વચન યથાર્થ પાળ્યું.

એ રાત્રે ચાર્ચીંગ, જયંતસિંહદેવ, ચૌહાણ બટ્ટરાજ તથા ત્રિભુવન વગેરેએ ગુપ્ત મંત્રણા કરી. ચૌહાણ બટ્ટરાજ ચાર્ચીંગના દાવને બરાબર સમજ્યો ન હતો. તે શૂરવીર પણ સરળ યોદ્ધા ચાર્ચીંગનું રમકડું બની ગયો હતો. જયંતસિંહે ચાર્ચીંગ જોડે મંત્રણા કર્યા પછી જોયું કે, વીરમદેવનો વિરોધ કરવાની યોગ્ય ભૂમિકા રચાઇ ગઇ છે. તેમાં સાથ આપવાથી પોતાને ખાસ ગંભીર જોખમ વહોરવાનું ન હતું, એમ પણ તેને લાગ્યું.

પ્રકરણ ૧૧ મું

રાજ્યાભિષેક

‘અણ્સમન્તે સમન્વ્યાન્તી ઠાલી મેહનત છું કરીએ ?
સમન્ત સમન્વ્યા નહિ સમજે, તો તેને પણ શું કહીએ ?’

વીરમદેવ સુકેશીને સાથે લઘુ આવેલ હોવાથી અણ્ડીલ-પુરમાં તેને માટે વિરોધનું વાતાવરણ જન્મ્યું હોવાની લૂણસાપાને ખબર પડી. પણ વીરમદેવને સમજાવી લેવાશે એમ તેણે ધાર્યું. આથી તેણે આ બદલ વિરોધ ઉઠાવનાર મુખ્ય રાજપુરુષો-ચાર્યીંગ, જ્યંતસિંહ વગેરેને જણાવ્યું કે, પોતે વીરમદેવને સમજાવી સુકેશીનો ત્યાગ કરાવશે. તેણે ચઢુઆણુ ભટ્ટરાજને પણ તેના વિરોધની ખાતમી ગુપ્તચરો દ્વારા મળવાથી બોલાવી મંગાવ્યો. અને તેને ખાત્રી આપી કે, પોતે વીરમદેવને હાથે ચઢુઆણુ રાણીને અન્યાય થવા દેશે નહિ. આ બધી તજવીજ લૂણસાપાએ કરી, છતાં ચાર્યીંગે ચઢાવેલી ચાવીઓ જરાયે નરમ પડી નહિ.

ધોળકાથી આવેલા વીરમદેવને માટે સહસ્રલિંગને કાંઠે જ એક ખાસ તંબુ ઉભો કરાવવામાં આવ્યો હતો. ત્યાં તેનો મુકામ થયો હતો અને તેની નજીક જ રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા માટે મોટા મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો. પ્રવૃત્તિઓમાં દટાઈ ગયેલા દાદાએ પૌત્રને કુશળ વર્તમાન પૂછ્યા અને પછી પોતે પોતાના કામે ચાલ્યા ગયા. તે પછી પ્રતિષ્ઠિત રાજપુરુષો વગેરેની સાથે વીરમદેવની મુલાકાત થઈ. મોડી રાતે જેમ-તેમ થોડો સમય મેળવી લૂણસાપા પૌત્રની પાસે ગયા. તેમનો હેતુ વીરમદેવને પોતાની ભૂલ સમજાવવાનો હતો. વીરમદેવ તેમની આજ્ઞા ભાગ્યે જ ઉઠાપતો હતો, એટલે તે આ પ્રસંગે પણ પોતાનું કહેવું માન્ય રાખશે, એવી વ્રદ્ધ લૂણસાપાની માન્યતા હતી.

લૂણસાપાએ વિસળદેવના તથા ધોળકાના રાજમંડળના સમાચાર પૂછ્યા પછી વીરમદેવને કહ્યું: “એટા, જો હું અત્યારે તારી આગળ

મારું દીલ ખોલું છું. પટ્ટણુનું રાજસિંહાસન પ્રાપ્ત કરવા પાછળ આપણી પાંચ પેઢીને તપ તપવું પડ્યું છે. માટે તું કાંઈ અવિચારી પગલું ભરીશ નહિ. મારી વાત તને સમજાય છે ને?”

“હા, દાદાજી પણ જરા સ્પષ્ટ વાત કરો.” વીરમે કહ્યું. તંબુમાં પડખેના યાગમાં બેઠેલી સુકેશી આ સાંભળતી હતી.

“તો તારું આ લક્ષ્મણે છોડી દે. ઉપપત્નીઓ રાખવી હોય તેટલી રાખજે. પણ રાજ્યાભિષેકને ટાણે તું આ શું લપ સાથે લાવ્યો છે?”

“કેાની, સુકેશીની વાત કરો છો તમે?”

“હા, તેને સાથે રાખીશ તો રાજસિંહાસન હાથતાળી દધ આપ્યું જશે માટે...”

“ભલે રાજસિંહાસન આપ્યું જાય, હું સુકેશીને ત્યજી શકીશ નહિ.” દૃઢતાથી વીરમદેવ બોલ્યો. સુકેશી પોતાનાં વચન સાંભળે છે, એ ખ્યાલે તેને વધુ દૃઢ બનાવ્યો.

લૂણસાપાએ વીરમને મોંઠે આવો જવાપ આજે પહેલવહેલો જ સાંભળ્યો. તે ગુસ્સે ગળી જમ કૂરી બોલ્યા: “વીરમદેવ, શત્રુઓ ટાંપીને ઉભા છે. તને આ મતિ શું સ્વીકૃત છે? મારું કયું કારવ્યું ધૂળ મળશે હો.”

“ભલેને ગમે તે થાય? સુકેશીને મારી જોડે જ સિંહાસને બેસાડવાની મારી ધમ્મ છે. તે પણ જાણી લ્યો.” ઉદ્ધત વીરમદેવની ઉદ્ધતાઈ સોળે કળાએ ખીલી ઉઠી. ‘મહારાજાધિરાજ’નું આવતું પદ તેને તે પદના ઉત્પાદક સમા લૂણસાપાને પણ વિસરાવી રહ્યું.

“જા, આલ્યો જ તારા વીરમગામમાં, ફાને તે કરજે ત્યાં રહીને. મહારાજા સિદ્ધદેવના સિંહાસને તારા જેવા રખાતોને લેખને બેસશે ખરું? અને એ રખાતોના કુમારોને પટ્ટણુની પ્રજા યુવરાજ તરીકે સ્વીકારશે ખરું?” લૂણસાપા સળગી ઉઠ્યા.

“કુમારપાળદેવ અને તેમના પૂર્વજો કયા હથેવાળે પરણેલી રાજપૂતાણીના જણ્યા હતા?” વીરમદેવે દાખલો દીધો.

“લાજે છે બોલતાં ચે જરા? છોકરા, તારી મતિ વિપરીત બની છે. માઈં માન. એટલું જ કર કે, હાલ સુકેશીને વીરમગામ મોકલી દે. રાજલગામ હાથ કર્યા પછી બોલાવી લેજે.”

“તેવી વાણીઆ વિદ્યા વીરમ નહિ કરે. હું તો સુકેશીની સાથે જ રાજસિંહાસન સ્વીકારીશ. તે મારી પટરાણી બનશે.”

“કુલાંગાર, શું બકે છે તું? શું પદ્મમાં તારા જેવા કાષ્ઠ રજપૂત નથી એમ? રાજલક્ષ્મી ચાલ્યો કરે છે, શા માટે કપાળ ધોવા બંધ છે?”

“તેની ચિંતા ન કરશો. મારો નિશ્ચય ફેરવાનો નથી.” વીરમે અવગણનાપૂર્વક કહ્યું.

લૂણસાપાએ જોયું કે વધુ બોલવું પથ્થર પર પાણી સમાન છે. પોતાનું આવું અપમાન પોતાના જ પૌત્રને હસ્તે થવું તે બહુ વાર સહન કરી શકે તેમ ન હતા. તે જેમ તેમ ઉભા થતાં બોલ્યા: “દુર્મતિ છોકરા, રાત્રે વિચાર કરી જોજે. સુકેશીને પણ પૂછી જોજે. પાછળથી પરતાપશ્વ. યાદ રાખજે કે હું મારા સ્વાર્થ માટે નહિ, પણ તારા જ ભલા માટે આ બધું સમજાવું છું. સવારે તારો છેવટનો જવાબ સાંભળીશ.”

લૂણસાપાના ગયા પછી સુકેશી વીરમદેવ પાસે આવી. તેણે વીરમદેવને દાદાની સલાહ પ્રમાણે વર્તવા અનુમતિ આપી. પણ વીરમદેવે માન્યું નહિ. ‘માઈં વચન અને ટેક એક છે.’ એમ કહી તે એકનો એ થયો નહિ. તેને કે સુકેશીને કાષ્ઠને તેમની વિરુદ્ધ વણાઈ રહેલી જાળની જરાય ખબર ન હતી. વીરમનો દૃઢ નિશ્ચય જોઈ સુકેશી થાકીને ચૂપ રહી. ‘ગમે તે રીતની બાંધછોડ થઇને પણ છેવટે વીરમદેવનો રાજ્યાભિષેક તો થશે જ.’ એમ તેના મનમાં આશ્વા પ્રગટી હતી. વીરમદેવના મનમાં શું હતું તે તો ખુદ વીરમદેવ પણ જાણતો ન હતો.

એ આખી રાત રાજચિંતાકારીને જાગતા જ રહેવું પડ્યું. મધરાત પછી જાતજાતના ચમકાવનારા સમાચાર ગુપ્તચરો તરફથી મળવા લાગ્યા.

“અભમંડળમાંથી તીરંદાને તથા પાયદળને લઇ અણુહીલપુર આવી પહોંચવાના તાકીદના હુકમો કર્યાવતીના સેનાપતિને જયંતસિંહે સમીક્ષાજમાં જ મોકલાવ્યા છે.” કિશોરે લૂણસાપાને ખબર આપી.

“જયંતસિંહદેવ આજે પટરાણી પાસે હતા ખરં?” ચિંતિત સ્વરે લૂણસાપાએ પૂછ્યું.

“હા, ત્યાં ગુપ્ત મંત્રણા થઇ છે. ચહુઆણુ પણ ત્યાં ગયો હતો.”

તેવામાં કિશોરનો એક સહકારી આવી પહોંચ્યો. તેણે જણાવ્યું: “મહારાજ, એક નોંધપાત્ર સમાચાર છે. અણુહીલપુરનું અધુ” સૈન્ય કાલે વીરમહેવની સામે થવાનું છે. બાકીના અર્ધા સૈન્ય વિભાગને તટસ્થ રાખવા પણ પ્રયાસો ચાલુ છે.”

“ભટ્ટરાજ ચહુઆણુજ આ ભાંજગડ ઉભી કરી હશે?” કિશોરે પૂછ્યું.

“હા, સુકેશીના પ્રશ્ન પર આ બધા વિરોધનો વંટેળ ચઢ્યો છે. પ્રાતઃકાળે શું થશે તે અનિશ્ચિત જેવું છે.” ગુપ્તચરે કહ્યું.

લૂણસાપા આ ઉપરાછાપરી આવતા સમાચારોથી ગૂંચવાઇ ગયા. તેમની ચાલુક્ય ભુદ્ધિને આજે પહેલી જ વાર મહાપરાજય મળવા જેવી પરિસ્થિતિ ઉભી થઇ હતી. જયંતસિંહદેવ તથા ચહુઆણુને સમજાવવા લૂણસાપા વિચાર કરી રહ્યા. પણ સવાર સુધીમાં તેવી સમજૂત થવી અશક્ય લાગી. કારણ ચાર્યીંગ અને સ્વમલદેવી એ બંને સરદારોને અગલમાં દાખી બેઠાં હતાં. “હતભાગી વીરમહેવ, તને આ શું સ્વપ્ન?” લૂણસાપા બમડ્યા અને તેમની આંખને ખૂણે એક અશ્રુબિંદુ દેખાયું.

ગુપ્તચરોને વિશેષ સમાચારો માટે રવાના કરી લૂણસાપા જીવનમાં પહેલી જ વાર અસહાયતાનો અનુભવ કરી રહ્યા. તેમણે વેરાઇ જતી હિંમતને જેમ તેમ એકઠી કરી મનમાં ચોજનાઓ ઘડવા માંડી, તેમણે પટ્ટણુના બાકી રહેલા સૈન્યમાંથી પોતાને ફેટલું સૈન્ય સહાયરૂપ થઇ શકે, તેની ગણતરી કરી. ધોળકાના સૈન્યના બળને પણ વિચારમાં લીધું. બીજા કયા મંડળીકા પોતાના પક્ષમાં ઉભા રહે તેમ હતા તેનો વિચાર કર્યો. લાંબા વિચારને અંતે પણ જાહેર યુદ્ધ ખેલવું સલામત લાગ્યું.

નહિ. એક વાર તો યવનસૈન્યની સહાય લેવા સુદ્ધાંતનો વિચાર કરી જોયો, પણ છેવટના પરિણામ વિષે તેમના મનમાં શંકા ઉઠવા લાગી. ધોળકાના જૈન મંત્રીશ્વર પ્રત્યે પણ મનમાં અવિશ્વાસ આવ્યો. વખતે એ ચાર્ચીયને મળી જાય તો? અને અત્યારે લૂણસાપા જેમને પોતાના ગણતો હતો તેવા ખીજ સરદારને ચાર્ચીંગ જેવો ત્રિયક્ષણ મંત્રી ગમે તે વખતે ફેડીને પોતાના પક્ષમાં લેઈ શકે તેવા સંભવ હતો. જાહેર યુદ્ધમાં પરાજિત થતાં અણહીલપુર કાયમ માટે છોડવું પડે. રાજના સર્વાધિકારી જેવું સ્થાન છોડ્યા પછી ભાવિમાં કદીએ આવો મોઢો ન મળી શકે, એ સ્પષ્ટ હતું. પણ જો અત્યારે સમાધાનથી વર્તી, પટ્ટણના રાજગઢમાં જ જડ નાંખી, યોગ્ય સમયની રાહ જુએ તો ભવિષ્યમાં કદાચ દૈવયોગે ખીજ તક મળવાનો સંભવ હતો. આમ વિચાર કરતાં લૂણસાપાએ જાહેર યુદ્ધનો વિચાર પડતો ચૂક્યો. મુત્સદ્દીઓ સમય પરખ્યા સિવાય તરવારનું નામ જ લેતા નથી. વારે ધડીએ વખત ઝોળખ્યા સિવાય ખાંડાં ખખડાવનાર તો તેમને મન નાદાન જેવા લાગે.

“સવારે વીરમ માની જાય તો એ જ એક રસ્તો હવે રહે છે.” નિરાશ લૂણસાપા ખમડ્યા અને હિંડોળા પર આડા પડી નિદ્રિત થવાનો વ્યર્થ પ્રયાસ કરવા લાગ્યા.

આતઃક્રાંતિ સહસ્ત્રિંગનો તીર પ્રદેશ ઢોલ, નગારાં, શરણાષ્ટ તથા ખીજ વાજિંત્રાથી ગાજી રહ્યો. કુમારી સરસ્વતી જાણે કાન ઢાળી ‘આ લોકો શું કરવા માંડ્યા છે?’ એમ સ્વાગત બેલતી દૂરદૂરથી આ અવાજ સાંભળી રહી હતી. અણહીલપુરની ચતુરંગી સેના, હાથી, ઘોડા અને સરદાર સામંતોની તથા લોકોની ભારે ઠઠથી સરોવર આશ્રિત નિશાળ મેદાન ક્ષુદ્રતાં અનુભવી રહ્યું.

વીરમદેવ મહારાજ પોતાના તંત્રીમાં પોષાક સજી રહ્યા હતા. ત્યાં વેદગર્ભરાશ્ત્રિ તથા લૂણસાપા આવી પહોંચ્યા. પોષાક સજવતા પાશ્વવાનને બહાર મોકલી લૂણસાપાએ પૌત્રને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પણ

તે નિષ્ફળ ગયો. થોડી જ ક્ષણમાં બંને શૂદ્ધ વીરમનાં વચનોથી અપ-
માનિત બની નિરાશ અને તંબુમાંથી બહાર આવ્યા.

વેદગર્ભરાશિએ લૂણસાપાને કાનમાં કહ્યું: “હવે હું હાલ મહારાજ
ભીમદેવની પાદુકા રાજ્યાસને પધરાવવાની વિધિ કરાવું છું. દરમ્યાન તમે
વિસળદેવને તેડાવવાની તથા તેને માટે રાજપુરુષોમાં સારી લાગણી પ્રગટા-
વવા પ્રયાસ કરો” હતાશ લૂણસાપાએ નિસાસો નાંખી સંમતિ આપી.

પછી રાજમંત્રીઓ અને મંડળેશ્વરોની મંત્રણા ચાલી. વેદગર્ભ-
રાશિએ મહારાજ ભીમદેવની રાજપાદુકા પધરાવવાનો વિધિ કરવાનો
પ્રસ્તાવ ચૂકી સૈની સંમતિ મેળવી લીધી. અણી ચૂક્યો સો વરસ
જીવે તે ન્યાયે ચાર્યોગે પણ વીરમદેવની કાંસ ટળી હતી, એટલે હવે
બધું હીક થશે, એમ માની તાત્કાલિક સંતોષ માન્યો. લૂણસાપાની
આજ્ઞાથી ઉદ્ધત વીરમદેવને નજર કેદ કરી, વીરમગામ પહોંચાડવા
ગોઠવણ કરવામાં આવી; અને વાદીત્રેના મગનભેદી નાદ તથા વિદ્વાન
વિત્રેના મંત્રોચ્ચાર સાથે મહારાજધિરાજની પાદુકાઓ રાજ્યાસને
પધરાવી, લૂણસાપાએ તેને નમન કર્યું અને ખીજ તમામ રાજપુરુષોએ
પણ પાદુકાને નમન કર્યું.

ખટપટમાં પડેલા રાજપુરુષોને ખીજ પ્રવૃત્તિમાં નાંખવાની તાત્કા-
લિક આવશ્યકતા સમજનાર વેદગર્ભરાશિએ તેજ વખતે મહારાજના
મૃત દેહની અંતિમ ક્રિયા કરવાનું જાહેર કર્યું. અને સૌ પોતપોતાના
મોઢા અનુસાર મૃત મહારાજ પ્રત્યેનું અંતિમ માન દર્શાવવાની
તજવીજમાં પડ્યા.

મહારાજની પાદુકાઓની આજ્ઞા નવો રાજ નક્કી થાય ત્યાં
સુધી ચાલુ રાખવાની હતી. વીરમદેવને બોદાવી ધરાય ગયેલા લૂણ-
સાપાએ વિસળદેવને એકાએક તેડાવી વાતાવરણને તંગ બનાવવાનું
યોગ્ય ધાર્યું નહિ. ચતુર લૂણસાપાએ પ્રથમ જયંતસિંહદેવને તથા
જાયાશીપુરના ચહુઆણ ભટ્ટરાજને વિશ્વાસમાં લેવાની અગત્ય જોઈ.
તેણે ભટ્ટરાજને તો સમજાવ્યો, અને ભટ્ટરાજે વિસળદેવનો રાજ્યા

ભિષેક થાય તો તટસ્થ રહેવાની ખાત્રી પણ આપી. પરંતુ જ્યંતસિં-
હદેવે લાચારી બતાવી કહ્યું; “હું ત્રિભુવનપાળ માટે વચનથી બંધાઈ
ગયો છું.” લૂણસાપા જ્યંતસિંહ પર મનમાં તો ખૂબ ખીજાયો પણ
ખીજ બતાવવાનો તે વખત ન હતો, એમ માની તેઓ ચૂપ રહ્યા.

સમલદેવી તથા ચાર્યોગે હાથ આવેલી તક જતી રહે નહિ તે
ખાતર ત્રિભુવનને રાજગાદીએ લાવવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. તેને જ્યંત-
સિંહદેવ, તથા નગરશેઠ અને ખીજ કેટલાક સરદારોએ ટેકા આપ્યો. સમય
ઓળખનાર લૂણસાપા ચૂપ રહ્યો. પોતાનું કંઈ ચાલે તેમ નથી એમ
તેને લાગ્યું. આવતા રાજનો વિરોધ કરી નાહક તેને અણુમતતા
થવાનું દક્ષ લૂણસાપાને યોગ્ય ન લાગ્યું, છેવટે લૂણસાપાએ પોતે થઈને
જ ચાર્યોગ તથા સમલદેવી સમક્ષ ત્રિભુવનનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો
પ્રસ્તાવ મૂક્યો.

એ દિવસમાં જ તૈયારીઓ થઈ ગઈ. અને મહારાજધિરાજ
ભીમદેવના ખાલી પડેલા રાજસિંહાસને, પરમેશ્વર પરમબટાકું શ્રીત્રિભુ-
વનપાળદેવનો યોગ્ય મુહૂર્ત જોઈ રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો.

અંતરમાં નિરાશા અનુભવતા મુત્સદ્દી લાવણ્યપ્રસાદે એ પ્રસં-
ગને હસતું મોં રાખી એવો તો દીપાવ્યો કે, સમલદેવી અને ચાર્યોગ
પણ તેની તારીફ કરી રહ્યાં.

પુરાતન દિલ્લી

(૧૯૧૧)—આ પુસ્તકમાં દિલ્લીની પુરાતન મહોજલાલી દર્શાવનાર ૪૦
સુંદર, આંખે લડી વળે એવાં ચિત્રો, અને તેની સંપૂર્ણ સમજૂતિ આપેલી
છે. દિલ્લી આજે પાટનગર છે. તે જોવા જનારે અને અંતરે રહીને ખ્યાલ કર-
નારાએ બન્નેએ આ ગ્રંથ રાખવા જોવો છે. ઇનામ તથા લાયકેરી માટે લાયક
ગ્રંથ છે. કિંમત રૂ. ૨-૦-૦.

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન (અહીં), એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કાટ-મુંબઈ

પ્રકરણ ૧૨ એ

ત્રિભુવનપાળદેવનો રાજ્યકારભાર

મહારાજ ત્રિભુવનપાળદેવની રાજકારકીર્દિ યશસ્વી બનાવવા રાજચિંતાકારી લૂણસાપા મહાશ્રમ લાઇ રહ્યા હતા. શરૂઆતમાં તેો સ્વમલદેવી તથા આર્યોગની સ્વયનાથી ત્રિભુવનપાળદેવ લૂણસાપા પ્રત્યે મનમાં સંશયપૂર્વક વર્તતા હતા. પરંતુ લાવણ્યપ્રસાદના થોડાજ અનુભવથી મહારાજને સમગ્રયુગ કે, રાજ્યની ધુરા એ વૃદ્ધ મુત્સદ્દીના હાથમાં જેટલી સલામત હતી, તેટલી ખીજા કામના હાથમાં ન હોઇ શકે. વળી શૈવમત પ્રત્યે જે ભક્તિ કૈલાસીના મરતી વખતના અનુરોધને લીધે ત્રિભુવનપાળ બતાવતો હતો તે પણ રાજકાજમાં અસરકર્તા નીવડી. ત્રિભુવનપાળના એ વલણથી વેદગર્ભરાશિ તથા લૂણસાપા બંનેને સંતોષ થયો; અને શૈવોમાં ત્રિભુવનપાળ પ્રત્યે તેમની પાછલી કારકીર્દિને લીધે જે અણગમો હતો તે પણ ભૂસાઇ જવા લાગ્યો.

ત્રિભુવનપાળના રાજ્યાભિષેક પછી થોડાજ મહિનાઓ બાદ મંત્રીશ્વર આર્યોગનો સ્વર્ગવાસ થયો. એટલે ત્રિભુવનપાળે નિખાલસતાથી લૂણસાપામાંજ સર્વ વિશ્વાસ મૂકવા માંડ્યો. લૂણસાપા પણ યુવાન રાજને ઉત્તરોત્તર પોતાનામાં વધુ વિશ્વાસ મૂકવા મન થાય તેવું વર્તન દાખવી રહ્યા. ત્રિભુવનપાળનો તેમણે અગાઉ કરેલો વિરોધ પોતે ભૂલી જઇને ત્રિભુવનપાળને પણ તે ભૂલાવવામાં તેઓ સફળ થયા. પરિણામે અણહીલપુર પટ્ટણમાં લૂણસાપાની સત્તા પૂર્વવત્ સ્થિર થઇ. જ્યંતસિંહદેવ જેવા પણ પૂર્વવત્ તેમનાથી અંગવા લાગ્યા. યુવાન મહારાજએ મહત્વની બાબતોની જવાબદારીઓ પણ લૂણસાપા પર નાંખી નિશ્ચિંતતા સેવવા માંડી.

કૈલાસના મૃત્યુ પછી ત્રિભુવનપાળનું માનસ બદલાઇ ગયેલું હતું. પરંતુ કૈલાસે તેની પાસેથી અંત વખતે લીધેલા વચનની ખાતર તથા તેના સલાહકાર-મિત્રો વગેરેની સમજવટથી તે રાજકારભાર મેળવવાની

પ્રવૃત્તિમાં પડ્યો હતો. સ્વમલદેવીએ ત્રિભુવનપાળને પદ્મજી તેડાવ્યો ત્યાંસુધી રાજ મળે ત્હોય શું ને ન મળે ત્હોય શું એવી ભાવના તેના મનમાં હતી. પરંતુ પદ્મજીમાં ચાલતી ખટપટો અને પ્રવૃત્તિઓ જોયા પછી તથા તે ખટપટોના નાયકનું પદ સ્વીકાર્યા પછી તે અલિપ્ત રહી શકે તે અશક્ય હતું. માણસ સ્વભાવ એવો છે કે, ધૃષ્ટીક વાર તેની આંતરવૃત્તિઓને બાહ્ય પ્રવૃત્તિ આવરી લે છે. અને તે રીતે છેતરાયેલો માણસ બાહ્ય પ્રવૃત્તિમય જ આંતરવૃત્તિઓ અનુભવે છે. ત્રિભુવનની પણ તેવી જ દશા થઈ હતી. અણુહીલપુરનાં ખટપટનાં ચક્રો પુરવેગથી ચાલતાં હતાં તે વખતે તે ત્યાં આવ્યો અને તેમાં સામેલ થયો. સામેલ થયા પછી તે પોતાનો આંતરિક અણુગમો વિસરી ગયો અને રાજ્યપ્રાપ્તિ માટે પોતાની બધી આંતર તેમજ બાહ્ય શક્તિનો વ્યય કરવા તૈયાર થઈ ગયો. રાજ્યપ્રાપ્તિ થઈ અને રાજ્ય થાળે પડ્યું એટલે પુનઃ કૈલાસી સાંભરી. જીવનની નિરર્થકતા અંતરમાં જાગી ઊઠી. અને જે ત્રિભુવન રાજ મેળવવા મથ્યો હતો તેજ ત્રિભુવન પોતાના અંતરને પૂછવા લાગ્યો: “ત્રિભુવન, કૈલાસીના પ્રેમને ભૂલીને તું આ શી આજ્ઞા પાળાઈ પડ્યો? તને રાજનો મોહ થયો?”

આ પ્રશ્ન ત્રિભુવનને રાજપાટ પ્રત્યે ઉદાસીન બનાવી રહ્યો. કૈલાસનાં ભૂતકાલીન સ્મરણો તેને વ્યાકુળ બનાવી રહ્યાં. રાજપાટ છોડી, કૈલાસના નામનો ભેખ લઈ ચાલ્યો જ્યાં એમ તેને થવા લાગ્યું. ખટપટની પ્રવૃત્તિઓની રાખમાં ઢંકાઈ ગયેલો તેનો કૈલાસ પ્રત્યેનો પ્રણય, રાખ ઊડી જતાં અંગારા ચગી ઊઠે, એમ ચગી ઊઠ્યો.

રાજ્ય તરફ ઉદાસીન બનેલા મહારાજાએ લૂણસાપાને બધી સત્તા સોંપી દીધી. ભીમદેવના કાળમાં લૂણસાપા જે સત્તા ભોગવતા હતા તે-તે કરતાં પણ સવાઈ સત્તા ત્રિભુવનપાળે તેમને અર્પણ કરી. વેદગર્ભરાશિને પણ શૈવમત તરફ ઢળેલા રાજાએ બહુમાન આપ્યું. વેદગર્ભરાશિને ત્રિભુવનપાળ મહારાજાએ રાજકુલાચાર્યની પદવી આપી તથા ધોળકાથી વિસળદેવને માનપૂર્વક પદ્મજી તેડાવી, પ્રથમ પંક્તિના

મંડળેશ્વર તરીકેનું માન આપ્યું. આ રીતે ત્રિભુવનપાળની અનુકૂળ રાજ્યનીતિથી પ્રસન્ન થઈ લાવણ્યપ્રસાદે રાજકારભાર શાંતિથી વહેવા માંડ્યો. ત્રિભુવનપાળની સત્તામાં અંજળયેલો જયંતસિંહદેવ પણ લૂણ-સાપાની સત્તા પ્રત્યે માનથી તથા વિશ્વાસથી જેવા લાગ્યો. આ રીતે અણ્ણહીલપુરના રાજતંત્રને લૂણસાપાએ ટૂંક મુદતમાં જ પોતાને અનુકૂળ બની ગયેલું જોયું.

કૈલાસના વિયોગ દુઃખથી દૂભાતા મહારાજ ત્રિભુવનપાળનું શરીર સુકાવા લાગ્યું અને યુવાનરાજ પટ્ટણની મોહક રાજલક્ષ્મીના અંકમાં પણ બેચેની અનુભવી રહ્યો. ઉંડા મનોદુઃખથી દૂભાતા રાજાએ કૈલાસના રમરણોથી અંકિત બનેલા શ્રીસ્થળમાં જ રહેવા માંડ્યું અને રાજસત્તાનાં સૂત્રો લૂણસાપાના હાથમાં મૂક્યાં. મહારાજ માટે રાત-દિન ચિંતા કરી રહેલા લૂણસાપાએ મોટા મોટા વૈદરાજો પાસે મહારાજના દેહની ચિકિત્સા કરાવો. વૈદોએ મહારાજને રાજરોગ ક્ષય લાગુ પડ્યાનું જણાવ્યું. જાતજાતની માત્રાઓ, ઔષધિઓ અને પ્રયોગો મહારાજના સ્વાસ્થ્ય માટે કરવામાં આવ્યાં. તો પણ મહારાજનું શરીર તો વધુ ને વધુ કૃષ થવા લાગ્યું.

યુવાન ત્રિભુવનપાળને સમજાયું કે, આ રાજરોગ પોતાના જીવનનો અંત આણ્યા સિવાય રહેશે નહિ. તેણે સત્કાર્યો કરવા માંડ્યાં. કૈલાસના પ્રિય શૈવમત પર તેના અંતરમાં ઉંડો પક્ષપાત પેદા થયો હતો. શ્રીસ્થળમાંના બ્રાહ્મણોને ખુલા હાથે દાન દક્ષિણાઓ આપી ત્રિભુવને શૈવમતવાદીઓની તથા ખાસ કરીને બ્રાહ્મણોની પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરી લીધી. શિવદત્ત જેવા ત્રિપ્રની કન્યા સાથે પ્રણયસંબંધ કર્યા વિષેની જૂની વાત તો બ્રાહ્મણો વિસરી જ ગયા.

“રાણાજી, એક બે ગામ પાત્ર વિપ્રોને દાન આપવાની મારી ઇચ્છા છે.” એક વખતે મહારાજાએ લૂણસાપાને કહ્યું.

“મહારાજની ઇચ્છા યોગ્ય છે. આવતી ફાલ્ગુન અમાવાસ્યાને રાજ સ્વર્ગપ્રહણ છે. તે વખતે જ સંકલ્પ મૂકાવી લઈશું.” લૂણસાપાએ સલાહ આપી.

“પરંતુ દાન કેને આપીશું, તે નક્કી કરવું જોઈએ.”

“આપણા રાજકુલાચાર્ય વેદગર્જરાશિ મહારાજને એકાદ મામ આપવા જોઈએ.”

“હા, ઠીક યાદ આવ્યું. એક ગામ તેમને જ અર્પણ કરીશું.” રાજ્યે સંમતિ આપી.

સંવત ૧૨૯૯ ના ફાલ્ગુનની અમાવાસ્યાને દિવસે સ્વર્ગમહાશ્વને ટાંકણે, સરસ્વતીમાં સ્નાન કરીને મહારાજધિરાજ ત્રિભુવનપાળે ભાંષળ તથા રાજપુરી ગામના દાનનો સંકલ્પ મૂક્યો.* આ બંને ગામો પોતાના નામે લેવાની વેદગર્જરાશિએ અનિચ્છા બતાવવાથી મહારાજ્યે તે ગામો સત્રાગાર (અન્નક્ષેત્ર)ના નિભાવ માટે તેમને અર્પણ કર્યાં.

આ દાન તથા મહારાજની ઉદારતાથી લોકો મહારાજ તથા લૂણસાપાની પ્રશંસા ગાવા લાગ્યાં.

* આ બદલતું સંવત ૧૨૯૯ ના ચૈત્ર સુદી ૬ ને સોમવારનું શાસનપત્ર મળી આવેલું છે. (જુઓ રાસમાળા ભાગ. ૧ લો ખીજી આવૃત્તિના પૃષ્ઠ. ૪૯૮, ૪૯૯, ૫૦૦)

નવો જમાનો, અમૃત કે ઝેર?

આ વાર્તામાં આદ્ય જમાનાની એક સ્વભિન્ન રસમય કથા છે. બપોરથી દેખાતી અમૃતમય છાંદગીમાં કોઈ કોઈ વાર ઝેર ક્યાં રહેલું છે તે સૂક્ષ્મતાથી વાંચનારને દર્શાવ્યું છે. વાર્તા અદ્ભુત અને રસિક છે. કી. રૂ. ૪-૦-૦

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાસુન બિહિંગ, એશીન્ટન ચર્ચ, કોટ, મુંબઈ

મકરણ ૧૩ મું સુકેશીની શેતરંજ

અણ્ણહીલપુર પટ્ટણમાં મહારાજ બનવાની નેમથી દબદબા પૂર્વક આવેલો વીરમદેવ, મહારાજ થવાને બદલે નજરકેદ બની વીરમગામ પાછો ફર્યો, તે તેના માટે કંઈ જેવીતેવી નામોશીની કથા ન હતી. એ નામોશી ભૂંસી નાંખવા માટે વીરમદેવ પોતાનો જીવ આપતાં પણ પાછો પડે તેમ ન હતું. નિઃશસ્ત્ર બનેલો હોવા છતાંય તેણે પટ્ટણી સૈનિકોને મુઠ્ઠા તથા લાતોથી નવાજ્યા હતા. વીરમગામ આવ્યા પછી એક દિવસ સુધી તો આધાપીધા વગર આવેશમાં આવેલા વીરમે આમતેમ આંટા મારી, પોતાની તકવાર હવામાં વિંઝ્યા કીધી. શું કરવું? કેનું માથું કાપવું? લૂણસાપાનું? વિસળનું? ત્રિભુવનનું? આખા પટ્ટણી સૈન્યનું? આવા આવા આવેશભર્યા તરંગોમાં ઉછળતા વીરમને શાંત પાડવાની કાંઈની પણ હિંમત આલી નહિ. સુકેશી પણ તેનાથી ડરીને એક દિવસ સુધી તો દૂર જ રહી.

વૈર અને રોષથી ધમધમી ઉઠેલા વીરમદેવે અણ્ણહીલપુર પટ્ટણને ઉઞેડી સમુદ્રમાં ફમાવી દેવાના, ધોળકાને પાતાળમાં ચાંપી દેવાના અને પટ્ટણીઓનાં લોહી પીવાના આવેશ અને ઘેલછાભર્યા વિચારો જ આખી રાત ક્યાં કીધા. સવારે તેનો આવેશ કંઈક કમી થતાં તેણે ઉઠતાં વેંત જ પોતાના વિપ્ર મંત્રીને બોલાવ્યો અને તેની સલાહ માગી.

“મહારાજ, ઠંડા પડેા. થનાર થમ્મ ગઈ. વળી વખત આવ્યે સૌ સારાં વાનાં થશે.” વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે વીરમદેવને શાંત કરવા કહ્યું.

“મારે વખત નથી જોઈતો. મારી તલવારનું પાણી આ પળે જ મારે જગનને બતાવવું છે। બોલો પહેલા પટ્ટણ કે ધોળકા?” આવેશ-ભર્યા સ્વરે વીરમે પૂછ્યું.

“મહારાજ, હાલ તો એકે નહિ. દક્ષ પુરુષો ઉતાવળ નથી કરતા. મનઃપૂર્ત સમાચારે। પુખ્ત વિચાર કરીને જ ડાલા માણસે કામ કરવું જોઈએ.”

બ્રાહ્મણનાં આ વચનો વીરમદેવને જ્ઞાત રાખી શકે તેમ ન હતું. તેણે પોતે જ જે તે નિર્ણય કરી લેવો ઇષ્ટ માન્યો.

“તમે તો લૂણસાપાના માણસ. તમારી સલાહ તો એવી જ હોય. હું હવે બીજાઓથી દોરાવવા માગતો જ નથી.” વીરમે મનમાં આવ્યું તે બોલવા માંડ્યું.

ઉદ્ધત વીરમને અત્યારે કંઈ કહેવું નિરર્થક છે, એમ સમજી બ્રાહ્મણ માનપૂર્વક નમન કરી જતાં જતાં બોલ્યો: “જેવી આપની ઇચ્છા. સંધ્યાવંદનની ક્રિયા આટોપવાની બાકી હોવાથી, હું રજા લઉં છું મહારાજ.”

બ્રાહ્મણ કારભારીના ગયા પછી વીરમદેવ સહજ વિચારે ચલ્યો. તેની સાન જરા ઠેકાણે આવવા માંડી. એકલા હાથે પછડાઇ મરવાથી પરાજય જ મળે, એમ સાદી સમજનો તરંગ ઉઠ્યો અને કંઈક યુક્તિપૂર્વક કામ લેવું જોઈએ, એવા વિચારનો દોર અનાયાસે તેના હાથમાં આવ્યો. આવેશની માત્રા ઉતરતી જતી હતી એટલે આ દોર તેને પકડવા જેવો જણાવા લાગ્યો. તેવામાં વળી લાગ જોઈ સુકેશીએ પણ મહારાજની તંગ મનોદશાને કુમાશ અપતો વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો.

“મહારાજ, મંત્રી બિચારા મૂંઝાઇને નાકા હો! આમ અમને ડારી ડારીને આધાં ક્યાં સુધી રાખવાં છે?” સુકેશીએ મીઠાસથી કહ્યું.

“સુકેશી, તુંય ડરે છે મારાથી?” અચાનક વીરમે પ્રછયું.

“હા જ તો. મેં તો ધાયું” કે, મારા હૃદયપિંજરમાંથીય મહારાજ નાસશે કે શું?”

“વજનાં પિંજર તોડનાર પ્રેમનાં સુકુમાર તંતુ નથી તોડી શકતા. પણ તું જુએ છે ને સુકેશી અત્યારે પ્રેમની વાત સાંભળવાય અવકાશ મારાથી લેવાય?”

“મહારાજ પ્રેમની વાત તો ઠીક છે, પણ આપ તો યુદ્ધની વાત-નેય પૂરી સાંભળતા નથી. યુદ્ધ એ કંઈ કેવળ શસ્ત્રોનું યુદ્ધ નથી હોતું, ચાતુરી અને બુદ્ધિના ગર્ભમાં શસ્ત્રો તો છુપાઇ બંધ છે.”

“તું શું કહે છે તે નથી સમજતું” શાંતિથી વીરમદેવે પૂછ્યું.

“સમજવા મથશે તો સમજશે. નહિ સમજવું હોય તો કાષ્ઠ સમજવનાર સફળ થવનો નથી.” વિચિત્ર રીતે બોલતી સુકેશીએ વીરમનું કુતૂહલ જાગૃત કરી તેને વાતચીત તરફ દોર્યો.

ચતુર સુકેશીએ વીરમને શાંત કરી તેને ‘બળ કરતાં કળ વધે,’ એ સૂત્ર સમજાવ્યું. સુકેશી કહે તેજ પૂર્વ દિશા માનનાર વીરમદેવે સુકેશીની વાત સાંભળી. સુકેશીએ અણહીલપુરમાં રાજ્યાભિષેક વખતે, લોકોને દેખાડવા પૂરતી પોતાને વીરમગામ મોકલાવી દેવા વીરમદેવને બહુ સમજાવ્યો હતો, પણ તેણે તે માન્યું ન હતું, પરિણામે રાજ-માદી ગૂમાવી નામોશી વહોરવી પડી. આ વાત પણ સુકેશીએ યોગ્ય શ્રદ્ધોર્થાં વીરમને સમજાવી. વીરમદેવને પણ આવેશમુક્ત સ્થિતિમાં એ જૂલ સમજાઇ. મહારાજાધિરાજ થતી વખતે સુકેશીને વીરમગામ મોકલાવી દેખ; રાજ્યસત્તા પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેને પટ્ટણુ બોલાવી ગમે તે થડે બેસાડત તો પણ લોકો કે રાજપુરુષો વિરોધ ન કરી શકત, એમ વીરમને સમજાવ્યું. વિરોધ કરત તો પણ એવા રાજવિરોધીઓને સત્તા વડે દાબી શકાત પણ ગઇ તિથિ તો જોશીયે નથી વાંચતો એટલે પાછલી જૂલને વિસારીને હવેથી તેવી જૂલ ન થાય, તે રીતે વર્તવાની સુકેશીની સલાહ વીરમદેવને ગમી ગઇ.

વર્ષોથી પટ્ટણુ તથા ધોળકાના રાજ્યપ્રકરણનો ખારીક અભ્યાસ કરી રહેલી સુકેશીએ જ વીરમદેવના મંત્રી તરીકેની ફરજ બજાવવા માંડી. આ નવા મંત્રીના મંત્રો સમજવામાં અને તે પ્રમાણે અમલ કરવામાં વીરમદેવને પણ આનંદ આવવા માંડ્યો. વીરમની હવેની જાડત ત્રિભુવનપાળ, લૂણસાપા અને વિસળ સામે જ મંડાવ તેમ હતું. તેથી લૂણસાપાના નામેલા આઠણ મંત્રીને આ કાર્ય માટે અયોગ્ય લેખી સુકેશીએ જ તેનું સ્થાન લીધું. સુકેશીની તીક્ષ્ણ શુદ્ધિ અને ચાતુર્ય આ પ્રસંગે જાણી ઉઠ્યું.

ઘોળકાના પાટવીકુમાર તરીકે ઘોળકાની ગાદી પરના પોતાના હક્કને માટે વિસળ સામે લડવાની યોજના વીરમદેવને ગમી. સુકેશીએ તે યોજના માન્ય રાખી. પણ લડાઈ ક્યારે અને કેવી તૈયારી પછી કરવી તે વિચારવા તેણે યોગ્ય સમય માગી લીધો. ઘોળકા હાથ થાય, તો પછી ત્યાંના બળ વડે અણહીલપુરના પ્રતિસ્પર્ધીઓને હંફાવી શકાય, એમ સુકેશીની માન્યતા હતી. વીરમ પણ પોતાનો હક્ક નષ્ટ કરનાર વિસળ પર ઓછો બળતો ન હતો. પણ આજ સુધી લૂણ-સાપાએ તેને આશ્વાસન આપ્યું હતું એટલે તે સખણો રહ્યો હતો, પરંતુ હવે તો લૂણસાપા પણ તેના દુશ્મન બન્યા હતા. એટલે હવે ક્યારે ઘોળકા પર ચઢીને પોતે વિસળદેવ તથા જિનમંત્રીનાં માથાં ઉડાવી દે તેની વીરમદેવને અધીરાઈ પ્રગટી હતી. પણ સુકેશીએ દક્ષતાથી તેને શાંત કર્યો.

એ સમયે લૂણસાપા તથા ત્રિભુવનના દુશ્મનોને સહાય કરે તેવી કાંઈ સત્તા સુકેશીને માલમ પડી નહિ. અણહીલપુરના જૂના દુશ્મન યવનો પર તેની આંખ ઠરવા લાગી. પરંતુ યવનો પણ મલેક કુટુમ્બદીનના મરણ પછી નરમ પડ્યા હતા. અણહીલપુરમાં તેમની સત્તા માત્ર નામની-મંડળિક જેવી રહી હતી. તો પણ તે લોકો પાસે સૈન્યબળ ત્રિપુલ હતું એટલે તે મદદ કરે તો જ લૂણસાપાની તથા તેના પૈત્ર વિસળદેવની સામે ચવાય, એમ ચતુર સુકેશીને લાગ્યું. યવનો ઘોળકાના મંત્રીશ્વર તથા લૂણસાપાની શેઠથી દયાઈ ગયા હતા તો પણ પ્રસંગ મળે તો પોતાની હુમ સત્તા પ્રાપ્ત કરવા ઇતેજાર હતા. આથી કરીમબક્ષ નામનો મુસ્લિમ પ્રતિનિધિ અણહીલપુરમાં હતો તેને લલચાવીને, તેની સાથે મંત્રણા કરવાનું સુકેશીને ઠીક લાગ્યું.

સુકેશીએ એટલી તો દક્ષતા દાખવી કે, કરીમબક્ષ વેશ બદલીને વીરમગામ આવી વીરમદેવ તથા સુકેશીને મળીને પાછો અણહીલપુર ગયો, તો પણ મંત્રી તેજપાળ કે લૂણસાપા બેમાંથી કાંઈને તેની ગમ પડી નહિ. કરીમબક્ષે વીરમદેવને સૈન્યબળની સહાય આપી પોતે દર

રહેવાનું કબુલ્યું હતું. લૂણસાપાના ગૃહકલહને પરિણામે પોતાને લાભ થતો હોય તો તે દૂર રહીને સાધી લેવાનું જાહેર તેણે કરીમખાન ન હતો. તે માટે થોડું ધણું જોખમ વેઠવું પડે તો તે પણ યવન પ્રતિનિધિને વધુ પડતું લાગ્યું નહિ.

યવનસૈન્ય ધોળકા તરફ કયો સખખ બતાવી કુચ કરતું આવે તો ધોળકાના રાજપુરુષોને વહેમ ન આવે તેનો વિચાર કરીમખાને અણુહીલવાડ બંધ કરવા માંડ્યો. તથા આ કામે કેને કેને સેનાધ્યક્ષ તરીકે તથા મદદનીશ તરીકે નીમવા તેનો પણ વિચાર કરી લીધો. પછી તેણે પોતાની આખી યોજના દિલ્હી મોકલાવી દીધી.

યવનનો હાથ મળવાથી ઉત્સાહિત બનેલી સુકેશી વીરમગામમાં શસ્ત્રસામગ્રી, વાહનો તથા લડવૈયાઓનો સંગ્રહ કરવા લાગી. પોતે પણ સ્વારી તથા નિશ્ચાનબાજ અને પટ્ટાબાજના દાવ શિખવા લાગી. ધોળકાના મંત્રીશ્વર તથા રાણાજી આ સમાચાર સાંભળી હસતા હતા. વીરમદેવ ચઢી આવે તો આ વખતે તેને પીલી નાંખવાની તક છે, એમ તે માનતા હતા. એટલે પોતાના વિપુલ સૈન્યબળ પર નજર રાખી તેઓ ચૂપ રહ્યા.

કરીમખાનના ગુપ્ત સંદેશવાહકે વીરમગામ આવી, દિલ્હીથી વીરમદેવને ગુપ્ત સહાય કરવા સંમતિ મળ્યાના સમાચાર જણાવ્યા, તે સંદેશવાહક સાથે મંત્રણા કરી, સુકેશી તથા વીરમદેવે યવનસૈન્ય કયે રસ્તે કયાં મોકલવું અને પોતાના કયા અધિકારીને તે સૈન્ય દોરવા કયે વખતે વીરમદેવ મોકલશે તે નક્કી કર્યું. પછી તે વિગતનો એક ગુપ્ત પત્ર તૈયાર કરી કરીમખાનને પહોંચાડવા ગુપ્તચરને આપવામાં આવ્યો.

વીરમદેવ સુકેશીની આ બધી ચતુરાઈ જોઈ મનમાં જ ગર્વ ધરી રહ્યો હતો. આવી વિચક્ષણ સુંદરી માટે પોતે અણુહીલવાડના રાજ્યાસનને લાત મારી હતી, તે યોગ્ય જ થયું હતું, એમ તેણે મનમાં આશ્વાસન મેળવ્યું. સુકેશી ખરેખર, મહારાણી થવાને યોગ્ય સુંદરી હતી એમ વીરમદેવની ખાત્રી થઈ. સુકેશીનું શુદ્ધિચાતુર્ય હાલના

સંજોગોમાં અબળ ખીસી નીકળ્યું હતું. તે રાતદિવસ, વિચારો, મંત્રણાઓ, મુલાકાતો અને આજ્ઞાપત્રો તૈયાર કરવા તથા કરાવવામાં જ મશગુલ બની હતી. યુદ્ધકળાની તેને માહિતી ન હતી. તો પણ તે વિષયમાં પણ તે એવાં સૂચનો કરતી કે જે બીજાઓને પ્રશ્નસાચોગ્ય લાગતાં. રાજનિતીની શેતરંજ, એ પહેલીજવાર પ્રત્યક્ષ રીતે ખેલવા ખેડી હતી. પણ એ રમતમાં એ જીતશે, એમ નાનકડા વીરમગામના રાજપુરુષોને લાગવા માંડ્યું.

સુકેશીએ આમ વીરમગામની સત્તાનું સ્વત્ર પોતાના હાથમાં લીધું હતું. તેણે લૂણસાપાના પક્ષના માણસોને વીરમગામ છોડાવી, નવા વિશ્વાસુ અને લાયક માણસોને તેમની જગાએ રાખ્યા હતા. પોતાના મંત્રોનું રહસ્ય સચવાય તે માટે તે હદપારની કાળજી રાખતી. અને દરેક માણસ પર તે ચોક્કસ નજર રાખતી.

આવી દક્ષતાથી વીરમદેવને સફળતાની સંપૂર્ણ આશા બંધાઈ. પરંતુ તે સફળ થતાં અગાઉ એક અણુધાર્યો બનાવ બન્યો અને સુકેશીની બાજુ અવળી પડી.

ચૂડેલનો વાંસો ^અ યૌ એક નદીની આત્મકથા

આ વાર્તાના બે ભાગોમાં અંપા નામની એક નદીની આત્મકથા છે. નાટકકાર તરીકે આપણી રંગભૂમિપર નાચનારાઓ કેવા પ્રકારનું જીવન ગુબરે છે તેનો રહસ્યમય પડદો ખુલ્લો કરવામાં આવ્યો છે.

બીજા ભાગમાં અમદાવાદમાં સાધુના વેશમાં કેટલો અનાચાર ચાલી રહ્યો છે તથા બંગાળામાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણની કન્યાઓના વરવિક્રયના રીવાજથી કેવા હાલબેહાલ થાય છે તેની કચ્છરસિક કથા છે. એ ઉપરાંત દિલ્લીની એક નામચીન વિધવા બાઈ દેવકુમારીના પ્રપંચો ખુલ્લા કરાયલા છે. આ બંને ભાગો પણ રસમય છે. વાંચવા માંડો તો જરૂર તેનો કેડો નહિ મૂકો એવી ખાત્રી છે.

ભાગ ૧ હો. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦. ભાગ ૨ જો કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સામુન મિલિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, ફાટ, મુંબઈ

PRABHURAM ANANT PHARMACY

પ્રભુરામ અનંત ઔષધાલય

મુલેશ્વર, મુંબઈ

અસરકારક અને ઉત્તમ દેશી દવાઓનો મોટો સંગ્રહ
જેને માટે પુના, મુંબઈ, અમદાવાદ, રાજકોટ વિગેરે એકઝીબીશનોમાંથી
સોનાના ચાંદ તથા ફર્ટ કલાસ સર્ટિફિકેટો મળેલાં છે
દરેક દવાનું પોસ્ટ પેકીંગ ખર્ચ જુદું પડશે

સ્થંભક

દુકૃતા અર્શને માટે ધણીજ ઉત્તમ
ઉપાય. મમે તેવી ભતનું લોહી પડતું હોય,
તે આ દવા ફક્ત ત્રણજ વખત લેવાથી
બંધ થઈ જાય છે.

કીંમત (૮ બાગવાળી) ઔસ ૧ ની
ખાટલીના રૂ. ૨.

KANAK

કનક.

ક્ષય, ઉધરસ, હમ અને આંધુ નબ-
જાર્ઠને માટે ધણીજ અસરકારક શુદ્ધ
સોનાની બનાવટની દવા.

માત્રા-પાંચ દીપાં કાચના વાસણમાં
એક ઔસ પાણી સાથે, દિવસમાં જગ્યા
પછી ત્રણ વખત. પાંચથી દસ વરસની
ઉમરનાં બાળકને માટે ૩ દીપાં, પાંચ
વરસની અંદરનાને ૨ દીપાં.

કીંમત ૧ ઔસની ખાટલીના રૂ. ૬,

જયાકુંવરનું પુસ્તક-‘ગુજરાતી’ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ તથા અહિંથી મળશે.

પત્રવ્યવહાર:-મેનેજીંગ હાયરેક્ટર પ્રભુરામ અનંત ફાર્મસી
વૈદ્યભુવન, કેપીટ્રૂટ સ્ટ્રીટ, મુલેશ્વર, મુંબઈ નં. ૨ એ શીરનામે કરવો.

અમૃત

ક્ષય, ઉધરસ, ઝીણા તાવ, નબજાર્ઠ
અને કબજિયતમાં એક ઉત્તમ ઔષધ
તરિકે વાળકરણ, સારક, અને લોહી
સુધારનાર એક પ્રયોગ તરિકે, તથા રોગી
અને નિરોગી બંને માટે એક પુષ્ટિદાયક
ખોરાક તરિકે આ ચાટણુ અમૂલ્ય છે.

કિંમત બરછી ૧ ના રૂ. ૩, ૩ા, ૪.
સાદું, રૂપેરી અને સોનેરી.

મધવંત

ડાયા બીટીસ. મધુમેહ માટે ખાસ
ઈલાજ મહિના દિવસના કોર્સના રૂ. ૧૨).
પરેજ તથા વાપરવાની વિગત
સાથે મોકલવામાં આવે છે.

ખીજ શાસ્ત્રોક્ત દવાઓ માટે એક
આનાની ટીકીટ ખીડી કેટલોમ મંગાવો.

પ્રકરણ ૧૪ મું

નિષ્કળ શિવદત્ત

રતનપોળ આગળ થઈને એક પટ્ટણી બ્રાહ્મણ દાઢી પસવારતો શિવશિવ એમ ધીમે બોલતો ચાલ્યો જતો હતો. સેંકડો માણસોથી ઉભરાતા રાજમાર્ગમાં તેના પર કોઈની નજર ન હતી. પરંતુ એક રજપૂત તેના તરફ કુતૂહલથી જોઈ રહ્યો હતો. તે પણ તેની પાછળ પાછળ જ ચાલતો હતો. થોડે ગયા પછી બ્રાહ્મણ એક મંત્રીમાં વળ્યો. રજપૂતે પાછળ ચાલતાં ચાલતાં તેને પૂછ્યું: “ભૂદેવ, ક્યાંથી આવો છો?”

આ સાંભળી બ્રાહ્મણે ચમકીને પાછળ જોયું. રજપૂતને બરાબર અવલોકી લઈ તે બોલ્યો: “તમારે કેમ પૂછવું પડે છે તે? હું શ્રીસ્થળથી આવું છું.”

“અમરતું જ પૂછ્યું, મહારાજ.” કહી રજપૂત તેની સાથે સાથે ચાલવા લાગ્યો.

“આમ ક્યાં જશો, ભૂદેવ? આ તરફ તો યવનની વસ્તી છે.” રજપૂતે થોડી વાર રહીને પૂછ્યું.

બ્રાહ્મણની આંખમાં જરા રોષ દેખાયો, રજપૂતે તે જોયો, પણ ચૂપ રહ્યો. “તમારે શું કામ છે તેનું, ભાઈ?” કહીને બ્રાહ્મણે એક નાનો ચોક્ક આવતાં રજપૂતની જરા પાછળ પડી રસ્તો ફંટાવી દીધો.

ફંટાયેલા રસ્તે બ્રાહ્મણ જરા આગળ ગયો તેટલામાં પાછળથી બૂમ પડી. “એ ચોર! ચોર! પકડો એને!” પાછળથી બે માણસો દોડતા આવતા હતા. બ્રાહ્મણ વાત સમજી જઈને દોડવા લાગ્યો. પણ તે સાંકડો નિર્જન રસ્તો પૂરો થતાં જ એક ચોક્ક આવ્યો, તે ચોક્કમાં ઉભેલા ઘોડેસ્વારે, ઘોડેથી કુદી પડી તેને પકડી લીધો. ઘોડેસ્વાર દ્રાવિડનો માણસ હતો. તેણે પેલા બ્રાહ્મણને પકડ્યો. તે જ વખતે પેલો બ્રાહ્મણ સાથે વાત કરનાર રજપૂત આવી પહોંચ્યો. તેણે સ્વારના કાનમાં કંઈક કહ્યું ને જરા હસીને સ્વારે બ્રાહ્મણને પેલા રજપૂતને હવાલે સોંપ્યો. બ્રાહ્મણની પાછળ પડેલા બે માણસોની મદદથી બ્રાહ્મણના હાથ બાંધીને

કબળો કરી લેઈ રજપૂત ચાલતો થયો. “લાવો ભદ્રેવ, તમારો ખડિયો ઉપાડી લઉં.” એમ વ્યંગપૂર્વક હસીને એક જણાએ આઠણના ખભેથી ખડિયો ઉપાડી લીધો. આઠણ માત્ર ડોળા કાઢી જોઈ રહ્યો.

આ ગરબડાટથી એકઠા થયેલા રાહદારીઓના ટોળામાંથી કાઢકે પેલા સ્વારને પૂછ્યું: “શું હતું, ભટલ ?”

“કંઈ નહિ. ચોરી કરીને એ આઠણ નાસતો હતો, તે મારા હાથે અચાનક પકડાઈ ગયો.” એમ કહીને ભટલ ધોડે ચઢી રવાના થયો.

આ ચોર તરીકે પકડાયેલો માણસ યવન પ્રતિનિધિ કરીમખશનો ગુપ્તચર હતો અને તે વીરમગામથી ગુપ્ત સંદેશો લઈ આવતો હતો. તેનો પીછો પકડનાર રજપૂત લૂણસાપાનો જ ગુપ્તચર હતો. યવન સરદારના ગુપ્ત સંદેશવાહકના ખડિયામાંથી દોરી, લોરા, પોથી, સંધ્યા-વંદનની સામગ્રી એવું જ નીકળ્યું. પરંતુ તેના શરીરની જડતી લેતાં કમરપટામાંથી એક કપડામાં સીવેલો ગુપ્ત પત્ર મળી આવ્યો. તે વીરમદેવે કરીમખશ પર લખેલો હતો, તે જ ગુપ્ત પત્ર હતો.

લૂણસાપાએ તે પત્ર વાંચ્યો અને તે ચમકી ઉઠ્યા. કરીમખશ પર તે બળી ઉઠ્યા. તે જ વખતે રોષે ભરાયેલા લૂણસાપાએ યવન પ્રતિનિધિને તેડાવી, તેનો પત્ર તેને વંચાવ્યો. કરીમખશ લૂણસાપાની સત્તા જાણતો હતો. તે ધારે તો યવનસત્તાને એક વાર તો કાયમને માટે ગુજરાતમાંથી નાબુદ કરી શકે તેમ હતું. તેણે લૂણસાપાની ધણી જ નરમ શબ્દોથી માણી માગી, અને વગર માગ્યે યોગ્ય નજરાણો આપવાનું પણ કહ્યું.

લૂણસાપાએ તેને ઉધડો લઈ, તાકીદ કરી: “અમારા ઝંઘડામાં વચ્ચે પડવાની તમારે શી જરૂર છે ? જો ફરી એવું થશે તો યવન-સત્તાને દિલ્હી પણ નહિ સંધરે, એ યાદ રાખજો.” કરીમખશ આજ્ઞા-પભર્યા સ્વરે લૂણસાપાને બવિધ્ય માટે ખાતરી આપી કિસ્મતને દોષ દેતો ચાલ્યો ગયો.

આ રીતે યવનસૈન્યની સહાય ન મળવાથી સુકેશી નિરાશ થઈ ગઈ. તેણે વીરમને વાર્યો છતાં વીરમ રોકાયો નહિ અને તેણે એકલે હાથે ઘોળકા પર ચઢાઈ કરી, તેનું પરિણામ નિશ્ચિત જ હતું. તેનું નાનું લશ્કર કપાઈ ગયું અને તે પોતે ધાયલ થઈને વીરમગામ પાછો ફર્યો.

ફરી નાસીપાસ થયેલો વીરમ વળી સુકેશીની સલાહથી થોડો વખત શાંત રહ્યો. સુકેશી હવે શું કરવું તેના વિચારમાં પડી ગઈ. તેને લડાઈનો રસ્તો હવે સલામત ન લાગ્યો. વારંવાર વીરમદેવ ઘોળકાની રાજસત્તા સામે જાહેર રીતે માથું ઉંચકે તે હવે ઘોળકાના મંત્રી ચલાવી લે તેમ ન હતું. આથી ટાઇ ગુપ્ત પદ્યુત્તર રચવાની સુકેશીને ઇચ્છા થઈ. રાજપ્રકરણની કાવ્યડમાં ઉંડો ઉતરેલો માણસ જાણે જ સ્વાર્થ સિવાય બીજું જોઈ શકે છે. સુકેશી પણ હવે એન કેન પ્રકારે વેચવાનું કાસળ કાઢવાનો રસ્તો શોધવા લાગી.

ગ્જાનિ તથા નિરાશાથી ઘેરાયેલો શિવદત્ત સંન્યાસી બન્યો, કિન્તુ પોતાની રત્ન જેવી કન્યાનું શીલ, ધર્મ, કર્મ અને દેહસુદ્ધાંત નષ્ટ કરનાર ત્રિભુવનપાળ ગુજરાતનો રાજા થાય, એ તેનાથી સહન ન થયું. લૂણસાપા પણ તે નરાધમની ઉપર છાયા ધરી, તેના પડખે પેઠા હતા. તેથી સમયસાધુ લૂણસાપા પ્રત્યે પણ સરળ બ્રાહ્મણ રાષ્ટ્રથી સળગી રહ્યો. પોતાનું જીવન, યશ્ન, માન બધું ધૂળધાણું કરાવનારા ત્રિભુવનપાળને સ્વહસ્તે ધૂળ ચાટતો કરવાની વૈરવૃત્તિ તેના ઉરમાં પ્રગટી નીકળી. શરીરપરના ભગવા અંચળાના રંગ જેવો જ વૈરનો ભગવો ભડકો શિવદત્તના અંતરમાં સળગી રહ્યો. સંન્યસ્તનું પરિપાલન તે વિસરી ગયો અને રાતદિવસ ત્રિભુવન પરનું વૈર લેવાના જ વિચારમાં તે દૂબેલો રહેવા લાગ્યો.

ત્રિભુવનપાળનો શત્રુ માત્ર તે વખતે વીરમદેવ જ હતો. તેના તરફ શિવદત્તનું ધ્યાન ગયું. એક જ સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે ભેગા થયેલા વૈરવૃત્તિવાળાઓનો આપસઆપસમાં જલદી મિત્ર બની શકે છે. અને પોતાના સૈદ્ધાંતિક મતભેદને પણ કંઈક અંશે જતા કરવા તૈયાર થાય

છે. વીરમદેવ અને શિવદત્તને પણ તે રીતે મેળ પડ્યો. ચતુર સુકેશીએ આ સંન્યાસી બાવાને જ ગુપ્ત શસ્ત્ર બનાવવા નિશ્ચય કર્યો.

વીરમદેવે વિસળદેવનું કાસળ કાઢ્યા પછી, ત્રિભુવનપાળપર ચઢાઈ કરી, તેનું માથું કાપી લાવવાની શિવદત્તને ખાત્રી આપી. તેણે કહ્યું: “ત્રિભુવનપાળ અને લૂણસાપાનું રક્ત મારી તરવાર પીશે ત્યારે જ મને શાંતિ થવાની છે.”

“મારી પણ તે જ નેમ છે. એ નહિ થાય ત્યાં સુધીમાં જો હું મૃત્યુ પામીશ તો પ્રેતભૂત થઈને પણ મારે એ જ કાર્ય માટે મથવું પડશે.” વૈરવૃત્તિની પ્રબળતાને લીધે જ્ઞાનબ્રહ્મ થયેલો વિપ્ર બોલ્યો.

“તો, શર્માજી તમે મને પહેલાં વિસળદેવને ઠેકાણે કરી દેવામાં સહાય કરો. પછી ધોળકાનું રાજ્ય મેળવી તે બળવડે જ પટ્ટણુની સત્તા ઉખેડી નાંખી, આપણા દુશ્મનોને આપણે ઠાર કરીશું.” સુકેશીનો બાણાવેલો ક્ષત્રિય વીરમ ધૈર્યથીચિત સાદું કરવા લાગ્યો.

મતિબ્રહ્મ થયેલો શિવદત્ત ઉત્તરોત્તર તેનું જ્ઞાતત્વ ગુમાવ્યે જતો હતો. વૈરની લાગણીમાં અંધ થયેલો તે વિપ્ર વિસળદેવનો ધાત કરવાની યોજનામાં સામેલ થવા કબૂલ થયો. ચતુર સુકેશીએ આ જાહાણુ-સંન્યાસીનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવાનો વિચાર મન સાથે કરવા માંડ્યો.

દાદી મૂંઝાવી સંન્યાસી બનેલો શિવદત્ત દેખાવમાં બદલાઈ ગયો હતો. ‘વાટયું’ ઓસડ અને મૂંડયો સાધુ ઓળખાય નહિ. જેણે લાંબી દાદી અને અર્ધશ્વેત કેશવાળા પડછંદ શિવદત્તને પ્રથમ જોયા હોય તે પરિચિત માંણસ પણ હાલના દાદી, મૂંઝ ને કેશ મૂંઝાવી સંન્યાસી બનેલા કૃષ્ણ શિવદત્તને ઓળખી શકે તેમ ન હતું. શિવદત્તનો આ સ્વાભાવિક વેશપલટો તેને એક કુશળ ભેદી પુરુષ તરીકે સફળ બનાવે તેમ હતું.

X X X X

શૈવધર્મી પિતાનો પુત્ર વિસળદેવ જૈનમત તરફ ઢળતો હતો તથા જિનમંત્રીઓ જોડે કાયમ સંપર્કમાં રહેતો હોવા છતાં શૈવ ચત્તને છેક બૂલ્યો ન હતો. સોમશ્વરદેવ જેવા પ્રતિષ્ઠિત રાજપુરોહિતને

સંપર્ક તેને શૈવમત પ્રત્યે પણ આકર્ષી રહેતો. એ આકર્ષણને વારસાઈ સંસ્કારોનો ટેકો પણ મળતો. વિસળદેવ રોજ સાંજના માત્ર એક જ અનુચર સાથે મલાવ કાઠે ફરવા આવતો. ત્યાંથી થોડે દૂર આવેલા પ્રાચીન ધવલકેશ્વરના શિવાલયમાં તે રોજ જતો ને દર્શન કર્યા પછી નગરમાં પાછો ફરતો. કાંઈ કાંઈ વાર ત્યાં આવતા સાધુ સંન્યાસીઓ જોડે થોડી વાર બેસીને જ્ઞાનવાર્તા પણ સાંભળતો. ઉપાશ્રયો અને જૈન દેરાસરોમાં જતો રાણો શિવદર્શન માટે નિયમિત આવતો તે જોઈ, આ જુની જગોના વૃદ્ધ સાધુને મનમાં સંતોષ રહેતો હતો.

થોડાક દિવસથી ધવલકેશ્વર મહાદેવની નિર્જન જગામાં એક અદ્ભુત સંન્યાસીઆવા હિમાલય તરફથી આવી વસ્યા હતા. તેમની સાથે એક અલ્પચારી પણ હતો. તે સંન્યાસી આવનાં બહુ જ વખાણુ કરતો. હિમાલયની અદ્ભુત જડીબુટ્ટીઓ, યોગવિદ્યાના અમત્કારિક પ્રયોગો અને વેદવેદાંતનું રહસ્યમય જ્ઞાન સ્વામીજીને હસ્તામલકવત્ હતું. હઠયોગના બળથી તો સ્વામીજી ૧૫૦ વર્ષ ઉપરની ઉંમરના હોવા છતાં ૫૦ વર્ષ જેટલા જ દેખાતા હતા. આ પ્રમાણે અલ્પચારી મહારાજ સ્વામીજીનાં વખાણુ કરતાં ચાકતા નહિ અને મહાદેવનો વૃદ્ધ સાધુ આ સાંભળીને બીજાઓને પણ તે વાત સંભળાવતો હતો.

નગરમાંથી લોકોનાં ટોળેટોળાં સ્વામીજીના દર્શનને આવવા લાગ્યાં પણ તે આખા સમાહ દરમ્યાન એક જ દિવસ મૌન છોડતા હતા, તેથી સ્વામીજીનાં વચનામૃતો સાંભળ્યા વગર જ, અલ્પચારીના મુખેથી તેમના વિષેનું માહાત્મ્ય સાંભળી લોકો પાછા ફરતા હતા. અલ્પચારી આવા કહેતા કે, સ્વામીજી કયાંય સ્થિર રહેતા નથી, પણ અહીં તેઓ હઠ-યોગનો એકાદ પ્રયોગ કરી રહ્યા છે, તેથી રોકાયા છે.

“એવો શું પ્રયોગ છે, મહારાજ?” એક માણસે પૂછ્યું.

“હું” તે જાણતો નથી, પણ સ્વામીજીના કહેવાથી એમ સમજાય છે કે, તે પ્રયોગ સિદ્ધ થતાં તે ધારે તે માણસને અમરત્વ આપી શકશે.

આ જવાબથી આખા ઘોળકાના લોકો ચમકી ઉઠ્યા. રાણા વિસળદેવ રોજ ત્યાં આવતા. તેમણે પણ આ વાત જાણીને સ્વામીજીની સાથે વાત કરવા ઇચ્છા દર્શાવી. બ્રહ્મચારીએ સ્વામીજીનું મૌન છુટે તે વખતે પધારવા કહ્યું. સ્વામીજી મૌન છુટે ત્યારે પણ થોડી જ વાત-ચીત કરતા હતા. તેમણે રાણાને સમજાવ્યું કે, પોતાનો પ્રયોગ પૂરો થયો છે, અને પોતે તે પ્રયોગની સિદ્ધિ અજમાવવા માત્ર એક યોગી પર પોતાનો પ્રયોગ સાધી, તેને અમર બનાવશે.

રાણા વિસળદેવને પોતાને અમર થવાની લાલસા જાગી. રાણો બીજા સપ્તાહમાં મૌન છુટવાના દિવસની રાહ જોવા લાગ્યો. તે દિવસે તેણે સ્વામીજીને પોતાની ઇચ્છા જણાવી, પોતાને અમરત્વ અર્પવા વિનંતિ કરી.

મહાકવિ સ્વામીજી કબૂલ થયા, પણ એક શરત મૂકી. “રાણાજી, તમારી આ ઇચ્છા પ્રયોગ પૂરો થતાં પહેલાં કાપને પણ સ્વમુખે જણાવશો, તો પ્રયોગ અદ્વજ જશે. ખોલો, તમે રોજરોજની વાતોમાં મંત્રીઓ સાથે મંત્રણા કરવા ટેવાઈ ગયેલા રાજમહારાજાઓ આ વાત જીરવી શકશો?” સ્વામીજીના આ પ્રશ્નને વિસળદેવે હકારમાં જવાબ આપ્યો અને પ્રયોગ માટેનો દિવસ ગુપ્ત રીતે નિર્ણયિત થયો.

મંત્રીશ્વર તેજપાળે આ અદ્વલુત સ્વામીની વાત સાંભળી અને તે તેને જોવા એક દિવસ આવ્યા. સ્વામીજીને જોયા ત્યારથી જ મંત્રીશ્વર વિચારમાં પડી ગયા હતા. રાત્રે તેમણે ધણે વિચાર કર્યો, પણ આ સ્વામીજીને ક્યાં જોયા હતા તે યાદ આવ્યું નહિ. છતાં તે સુખાકૃતિ મંત્રીશ્વરને પરિચિત લાગી. તે સુખાકૃતિ મિત્રની હતી કે શત્રુની તે પણ યાદ આવ્યું નહિ.

પરંતુ એક ગૂઢ પુરુષે, રાણા વિસળદેવ રોજ એ સ્વામીજી પાસે એકાંતમાં બેસે છે, એમ બીજે દિવસે મંત્રીને જણાવ્યું, ત્યારે તો મંત્રીશ્વર ચમકી ઉઠ્યા. રાણાને તેમણે સ્વામીજી વિષે પૂછતાં, રાણાએ વાત ઊઠાવી, તે પરથી ચાલુક્ય મંત્રી વહેમાન થયો. બીજે દિવસે તેના ગુપ્તચરે વધુ માહિતી આપી કે, આ સ્વામીના ચહેરાને મળતા ચહેરાવાળો

ખીજે એક સ્વામી, વીરમગામમાં એકાદ માસ પર જણાયો હતો. આ સંબંધી મંત્રી વિચારમાં પડી ગયો, તેની બુદ્ધિનાં ચક્રો ચાલુ થઇ ગયાં અને તૂટતા અંકડા સંધાઇ ગયા. “એ જ શિવદત્ત !” મંત્રીશ્વર મનમાં બબડી ઉઠ્યા.

ખીજે દિવસે, વિસળની ધાત કરવા માટે સ્વામીજી બની આવેલો શિવદત્ત મંત્રીશ્વરનો કેદી બની ગયો.

માબુ, પાવડર,
ફીમ, બોશન.

પાળ કાઢવા માટે સર્વોત્તમ
સાબીત થઈ ચુકેલ છે.

બનાવનાર : શ્રી.શ્રી.મહાજનની કું. મુંબઈ, ૨.

પ્રકરણ ૧૫ મું

વિસળદેવ યુવરાજ બને છે

મંત્રીશ્વર તેજપાળ વખતસર જાગૃત થયા ન હોત તો વીરમ-
દેવ તથા સુકેશીની પ્રેરણાથી આવેલો શિવદત્ત, યોગક્રિયાના પ્રયોગને
બહાને વિસળદેવ પર વિષપ્રયોગ કરી છટકી જાત. પણ રાણા વિસળ-
દેવના ચતુર મંત્રીની બુદ્ધિ જાગતી જ રહેતી હતી. શિવદત્તનો સંન્યાસી
વેશ જોયો તે ધડીએથી જ તે વિચારમાં પડી ગયો હતો. અંતે
શિવદત્તને પકડ્યો ત્યારે જ તે વિચારચક્ર શ્વાંત થયું.

શિવદત્ત લૂણસાપાનો જૂનો મિત્ર હોવાથી તેને ન્યાય કરવા માટે
મંત્રીશ્વરે તેને કેદીની સ્થિતિમાં જ અણહીલપુર મોકલાવી દીધો. લૂણ-
સાપાએ તેને માત્ર સખત ઠપકો આપી મુક્ત કર્યો. આ બનાવની
અસર શિવદત્ત પર બહુ ઊંડી થઈ. સંસારની નિઃસાર ખટપટો પર
તેને હવે ખરેખર વૈરાગ્ય આવી ગયો અને તે ખરેખરો સંન્યાસી બની
સીધો કાશી તરફ રવાના થઈ ગયો. આત્મકલ્યાણનો મહામાર્ગ છોડી
સંસારના કીચડમાં સંન્યાસી થયા પછી પણ પોતે ખૂંપવા લાગ્યો
હતો તે ખ્યાલ આવતાં તે પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો. પશ્ચાત્તાપની પુનિત
ગંગામાં માનસિક સ્નાન કરતો શિવદત્ત કાશી પહોંચ્યો ને ત્યાં ગંગામાં
સ્નાન કરી, વીતરાગ સંન્યાસીઓની જમાતમાં ભળી ગયો.

×

×

×

×

મહારાજ ત્રિભુવનનું શરીર ક્ષયથી વધુ ને વધુ ક્ષીણ અને નિર્બળ
થઈ રહ્યું હતું. એમની જીવનજ્યોત ધીમે ધીમે ઝાંખી પડવા લાગી
હતી. એ ઝાંખી પડતી જ્યોત થોડોક કાળ વીતતાં તદ્દન બ્લકાઉટ બશે,
એમ સૌના મનમાં ખાતરી થવા લાગી. ત્રિભુવનપાળ માટે ભૂતકાળમાં
મહાખટપટો આદરનાર વૃદ્ધ સ્વમલદેવી પણ ત્રિભુવનપાળનું નજીક
આવતું મૃત્યુ કળી શક્યાં. ગુજરાતના સિંહાસને ત્રિભુવનપાળ પછી ગમે
તે આવે તેમાં તેમને રસ ન રહ્યો. છતાં ત્રિભુવનપાળના મૃત્યુ પિત-
રાધઓ કરતાં ચતુર લૂણસાપાના વંશજ એ સિંહાસને આવે એ વધુ

ધૃષ્ટ હવું, એમ તો તેમને લાગતું જ હતું. પણ હવે એ ખટપટો તેમને અળખામણી લાગતી હતી. એટલે એ વૃદ્ધ મુત્સદ્દી નારી તટસ્થ ભાવે ઈશ્વરસ્મરણમાં પોતાનો કાળ વિતાવી રહી હતી.

લૂણસાપાએ જોયું કે, ત્રિભુવનપાળ થોડા દિવસ કે માસનો જ મહેમાન છે. પોતાના પૌત્ર વિસળદેવને ત્રિભુવન પછી ગુજરાતની ગાદીએ લાવવાની તક ફરી સાંપડતી હોય એમ તેને લાગ્યું. પોતાની મીઠાશબરી મુત્સદ્દી બુદ્ધિવંતે તેણે સધળા રાજપુરુષો તથા પ્રજાનાં મન જીતી લીધાં હતાં. એટલે હવે તેનો વિરોધ કરનાર કોઈ જ ન હતું. માત્ર ત્રિભુવનપાળના કેટલાક પિતરાઈઓ રોષે ભરાય તેમ હતું. પણ એ સોલંકીઓમાં કોઈ એવી પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ ન હતી કે જે લૂણસાપાને ડારી શકે. લૂણસાપાએ ધ્રુઝાતા દીપક જેવા ત્રિભુવનપાળનો જીવન મોગરો ખરી પડે તે પહેલાં વિસળદેવને તેને જ હસ્તે યુવરાજ તરીકે નીમાવી દેવાનો વિચાર કર્યો. પણ આ વાત પોતે થઇને મહારાજાને જણાવે તે અનુગતું લેખાય. આથી આ કાર્ય રાજકુલ શ્રી વેદગર્ભરાશિને સોંપાયું ને તે તેમણે ખુશીથી સ્વીકાર્યું. લૂણસાપાના વંશની લાંબી રાજસેવાનો બદલો તેમને થોડ્ય રીતે મળવાનો પ્રસંગ હવે આવ્યો હતો, એમ વેદગર્ભરાશિ પણ માનતા હતા. અને ગુજરાતના મહારાજાના બાવિ હિતની દૃષ્ટિએ પણ લૂણસાપાનો પ્રતાપી રાજવંશ ગુજરાતની ગાદીએ આવે એ જ તેમને ધૃષ્ટ જણાતું હતું.

x   x   x   x

“મહારાજાધિરાજ, એક વાત આપને કહેવાની અંતરમાં ધણાક દિવસથી ઘૂંટાઈ રહી છે.” એક દિવસ એકાંતમાં વેદગર્ભરાશિએ મહારાજાને કહ્યું.

“ખુશીથી કહો, દેવ. સંકાય રાખશે નહિ.” ત્રિભુવનપાળે કહ્યું.

“રાજેન્દ્ર, દેહ ક્ષણભંગુર છે. તે આજે પડે કે કાલાંતરે, તેનું બહુ મહત્વ તત્ત્વ જાણનારને હોતું નથી. એટલે હું દેહના ક્ષણભંગુરત્વને ખ્યાલમાં લઇને બે શબ્દો કહું તો મારું ન લગાડશે.”

“આપના કથનથી મને માહું લાગે જ નહિ, દેવ.” ક્ષીણ સ્વરે રાજા બોલ્યા.

“આપને સંતતિ નથી, નિઃસંતાન રાજવીના સિંહાસન માટે કેવા કાવાદાવા થાય છે તે આપ જાણો છો. તેવા કાવાદાવા બાવિર્માન થાય, તે માટે દીર્ઘદષ્ટિપૂર્વક વિચાર કરવો આપના જેવા સુગુને યોગ્ય છે.”

“મને પણ તે વિચાર આવે છે. હું તો હવે માસ બે માસ કે છ માસનો મહેમાન છું. પણ રાજની બાવિ લગામ માટે વિચાર કરવો યોગ્ય છે.”

“રાજેન્દ્રનો શું વિચાર છે તે બાબતમાં ?” આચાર્યે પૂછ્યું.

“મારી નજર લૂણસાપા પર ઠરે છે. ગુજરાતના મહારાજ્ય માટે તે જ લાયક છે.”

“એ ખરું પણ એ તો પાકું પાન કહેવાય, રાજેન્દ્ર.”

“તેમના પૌત્રને યુવરાજપદે નીમવા તે કબૂલ થાય તો ખીજા રાજપુરુષોનું મત લેષ અભિપેક્ષ કરી લઇએ. મને હવે મારો તો જરાયે ભરોસો નથી, દેવ.” રાજાએ અંતરની વાત કહી દીધી.

“આપનો વિચાર મને પ્રશ્નસ્ય લાગે છે. લૂણસાપાને હું કહીશ એટલે તે તો સંમત થશે જ. સૈકાઓથી ગુજરાતના સિંહાસનને વફાદારીપૂર્વક સાચવી રહેલા વાઘેલ વંશને જ ગાદીના વારસ તરીકે યોગ્ય લેખવામાં આપે અતિ ઉચિત સંકલ્પ કરેલો છે, તે સફળ જ થશે.” સંતુષ્ટ વેદમર્જરાશિએ કહ્યું.

“આમ થવાથી મારા નિકટના કેટલાક બાબાતો નારાજ થશે, પણ એ તો ગિરાસમાં વધારો કરી આપી એમને મનાવી લેવાશે.”

“યથાર્થ છે, રાજેન્દ્ર ! રાજમાં અસંતોષ રહેવા દેવો ન જોઈએ.”

“અસંતોષ નહિ જ રાખીએ, છતાંય નિરૂપાયે રહી જશે, તો તેને નિર્મૂળ કરવા લૂણસાપાની તરવાર સમર્થ છે.” નિસ્તેજ બનેલા રાજાના ક્ષીણ થયેલા મ્હોં પર જરા હાસ્ય છવાયું.

“રાણાના નામથી તો દિલ્હી બેઠા બેઠા થવનોય ફરડે છે, મહારાજ. અને પાણીદાર તરવારની ધાર જેવી લૂણસાપાની શુદ્ધિની ધાર પણ યુવરાતના રાજસિંહાસનના રિપુઓને ડારી રહી છે.” વેદગર્ભરશ્મિ પ્રશ્નસા કરી રહ્યા.

x

x

x

x

લૂણસાપા ત્રિભુવનદેવનું વલણ જાણી આનંદિત થયો. પોતાની લાંબી રાજસેવા અને ધીરજ તથા સહનશીલતાનો બદલો મળવાનો પ્રસંગ છેવટે ધૃષ્ટિરે આપ્યો, એમ તેને લાગ્યું. લૂણસાપાએ ધીમે ધીમે તમામ મંડિલકો, મંડળેશ્વરો, મંત્રીઓ, અને રાજ્યાધિકારીઓમાં આ કાર્યને અનુકૂળ વાતાવરણ પેદા કરી દીધું. લૂણસાપાનો પૌત્ર ત્રિભુવનપાળની પાછળ મહારાજ બને તે વાત સૌ રાજ્યકર્મચારીઓને મન જાણે સહજ જણાવા લાગી. એક કાળે ત્રિભુવનપાળનો પક્ષ લઇ, લૂણસાપાને નારાજ કરનાર જયંતસિંહદેવ આ પ્રસંગે પોતાની ભૂતકાળની ભૂલનો બદલો વ્યાજ સાથે આપવાના નિશ્ચયથી લૂણસાપાને પડખે હતો. વિસળદેવને યુવરાજ નિમવાના કાર્યમાં કાઠ આડો આવે તો તેની સામે એકલે હાથે લડાઈ કરવા માટે પણ આ કર્ણવતીનો મહામંડળેશ્વર તૈયાર થઇને બેઠો હતો.

ત્રિભુવનપાળ મહારાજના નિકટના બાપાતોમાં એક ભુવનપાળ સોલંકી નામનો બાપાત હતો. તે સ્વભાવે ઉગ્ર પણ બોળો હતો. તેનો સાડા પાંચ હાથ ઉંચો દેહ તેની સરળતાની સાખ પુરતો હતો. તરવાર ચલાવવામાં તે જેટલો થરો હતો તેટલો જ શુદ્ધિમાં પછાત હતો. પ્રસંગ ઝોળખવાની તેનામાં ચતુરાઈ ન હતી. પોતાની તરવાર માટે તેનામાં કંઈક વધારે પડતું અભિમાન પણ હતું અને એ અભિમાનને તેની મુર્ખતા પોષણ આપી રહેતી. ત્રિભુવનપાળ પછી રાજસિંહાસને ચઢવાનો પોતાને હક્ક છે, એમ તે છડેચોક કહેતો અને હવે પોતાને મહારાજધિરાજ બનવાનો સમય નિકટ આવી રહ્યાનું તે મનથી પણ માનતો હતો.

મહારાજ ત્રિલુવનપાળે લૂણસાપાના પૌત્રને યુવરાજ નીમવાની વાત ચર્ચા માંડી છે, એ સમાચાર લુવનપાળ સોલંકીના કાને પડતાં જ તે ચમકી ઉઠ્યો. તેના હાથ સળવળાટ કરી રહ્યા. પોતાના વારસાઈ હસ્તને પડતો મૂકી મહારાજ વાઘેલના ગિરાસીયાઓ પર શ્ચા માટે નજર નાંખતા હતા તે તેને ન સમજાયું. લૂણસાપા તથા ત્રિલુવનપાળ પ્રત્યે તે મનમાં જ બળી ઉઠ્યો. પરંતુ તે બંનેને કાંઈ રીતે મ્હાત કરવાની તાકાત તેનામાં ન હતી, એટલે તેનો આંતરિક રોષ વધુ મુંઘવાઈ રહ્યો.

રાજમઢમાં યુવરાજપદે વિસળદેવને નીમવાનો નિર્ણય કરવા મહારાજનું મંત્રીમંડળ તથા બીજા રાજ્યાધિકારીઓ અને મંડળેશ્વરો વગેરે એકઠા થયા હતા. લીલાદેવી તથા સુમલદેવી અને યવન પ્રતિનિધિ કરીમબક્ષ જેવી વ્યક્તિઓને પણ નિમંત્રણપૂર્વક બોલાવી હતી. લુવનપાળ તથા બીજા એક સોલંકી રાજપૂત પણ તે પ્રસંગે હાજર હતા. વેદમર્હરાશિ તથા જ્યંતસિંહદેવે વિસળદેવને યુવરાજ નીમવાની અમ્ય સમજાવી તથા મહારાજની પણ તે બાબતમાં સંમતિ હોવાનું જણાવ્યું. એકઠા થયેલા દરેક માણસને પોતાનો સ્પષ્ટ મત જણાવવા પણ કહેવામાં આવ્યું.

કાંઈને ખાસ વિરોધ કરવાનું હોય એમ લાગ્યું નહિ. પરંતુ લુવનપાળ તે જોઈ બળી ઉઠ્યો. તેણે કહ્યું: “મહારાજ, અમારું તો અસ્તિત્વ પણ આપ લૂલી જ નાઓ છો? અમે હજી જીવતા છીએ.”

“તમારા માટે પણ મહારાજએ યોજના વિચારી રાખી છે.” જ્યંતસિંહે કહ્યું.

“અમારે માટે શી યોજના વિચારી છે? અમે મહારાજની પાછળ ગુજરાતની માદીએ આવવાનો અમારો દાવો છોડી દેવા તૈયાર નથી. યોજના જે વિચારવાં હોય તે વાઘેલ શાખા માટે જ વિચારો.”

સજાજનો આ વિરોધથી ચમકી ઉઠ્યા. મહારાજએ ધીમેથી કહ્યું: “લુવનપાળ, તમે આ પ્રસંગે હઠ ન કરશો. તમે મારા નિકટના

ભાયાત છો તે હું નથી ભૂલ્યો. તમને મહામંડળેશ્વર બનાવવાનો મેં વિચાર કર્યો છે. યુવરાજ તો વિસળદેવ જ અને તે સૌને યોગ્ય લાગે છે.”

“અમને એ નિર્ણય કબૂલ નથી. ખીજના નિર્ણયને કબૂલ કરી લેનાર વૈશ્ય અમે નથી. અમે રાજપૂત છીએ, અમારી તરવાર સાથે છે.” ભુવનપાળ તપી ઉઠ્યો.

“સરદાર, મહારાજને આવો પડકાર ન થાય તે સમજો.” લશ્મીસાપાએ દૃઢ સ્વરે કહ્યું.

“રાણાજી, તમારું ધાર્યું અમે નહિ થવા હૈયે. અમે મંડળેશ્વરે બનીએ અને તમે વાઘેલના ગિરાસદારો અમારો હક્ક ખૂંટવી મહારાજ થશો, એ અમે સહન નહિ કરીએ. મહારાજ, આપનો નિશ્ચય નહિ ફેરવો તો સોલંકીઓ પોતાની તરવાર ઉઠાવતાં વાર નહિ કરે. “ભુવનપાળ ઉભો થઈ ગયો. રક્તવર્ણી તેની આંખ ફાટી ગઈ હતી. તેનો સાથીદાર રાજપૂત તેને શાંત કરી ત્યાંથી બહાર લઈ ગયો.”

પટ્ટણના દરબારમાં ભુવનપાળની કાંઈ મહત્તા ન હતી. તેના પડકારને સૌએ હસી કાઢ્યો અને વિસળદેવને યુવરાજ નીમવા નિર્ણય થયો.

યોગ્ય મુહુર્ત નક્કી કરી, વિસળદેવને પટ્ટણ બોલાવી યુવરાજ પદે તેનો અભિષેક કર્યો અને તે બદલનું લેખિત આજ્ઞાપત્ર મહારાજની મહોર-સહી સાથેનું તેને સુપ્રત કરવામાં આવ્યું.

મકરણ ૧૬ મું

બહારવટે

ભુવનપાળ સોલંકીમાં મુત્સદ્દીપણું ઓછું હતું, પણ મધ્ય-

યુગને માટે શોભારૂપદ લેખાતું ક્ષાત્રતેજ તેનામાં હતું જ. તે અપમાન કે નામોશીને જરાપણ સહન કરી શકે તેવો ન હતો. વિસળદેવને યુવ-રાજપદે નીમ્યાથી તેનું ક્ષાત્રતેજ સળગી ઉઠ્યું. તેણે પોતાના સર્વસ્વને ભોગે વિસળદેવ તથા ત્રિભુવનપાળને ઉપેડી નાંખવા નિશ્ચય કર્યો. તેના મિત્રોએ તેને ધણું સમજાવ્યો, પણ એવી વૈશ્યવૃત્તિને અનુસરવા યોગ્ય સમજ્યુંત એ ક્ષત્રિયને ગળે ઉતરે જ શી રીતે ? તે તો તરવાર અખડાવતો તૈયાર થઈ ગયો. કાં હું નહિ કે કાં વિસળદેવ નહિ. પોતાના બળનો કે સંજોગોનો વિચાર કરવા એસે તે સાચો ક્ષત્રિય નહિ, એમ ભુવનપાળ માનતો હતો.

વિસળ સામે દુશ્મનાવટ ધરાવતા વીરમદેવની મૈત્રી કરવાનો ભુવનપાળને વિચાર થયો. વીરમદેવના શૌર્ય માટે ભુવનપાળને પણ માન હતું. વીરમદેવ અને પોતે એક થાય તો વિસળદેવને ઉપેડી નાંખવો એ સહેલું થઈ પડે અને વિસળને ઉપેડી નાંખ્યા પછી ત્રિભુવનને ઠેકાણે લાવવામાં પણ ઝાઝો શ્રમ ન પડે, એમ ભુવનપાળને લાગ્યું. ભાવિમાં ગમે તે થાય, તો પણ વિસળદેવને તો ઉપેડી જ નાંખવો, એવો નિષ્ણય ભુવનપાળનો થઈ ગયો.

ભુવનપાળ તથા વીરમદેવે એકઠા થઈ, વિસળ સામે થવાનો તાગડો રચ્યાની વાત લૂણસાપાના જાણવામાં આવી ગઈ. ભુવનપાળ માણસો તથા હથિયારો એકઠાં કરવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યો હતો. આથી તે વીરમદેવને જઈ મળે અને બંને એકત્ર થાય તે પહેલાં તેમનું બળ તોડવાની આવશ્યકતા લૂણસાપાને જણાઈ.

લૂણસાપા વીરમદેવ પર ક્રુદ્ધ થયા હતા, તો પણ તેમના વત્સલ હૃદયના ઉંડાણમાં પિતૃપ્રેમનું એક શુભ નાનકડું ઝરણુ વહી રહ્યું હતું.

આથી વીરમદેવ વીરમગામમાં સખણો રહી પડ્યો રહે તો તેનો જે ગિરાસ હતો, તે તેની પાસે રહેવા દેવાની લૂણસાપાની આંતરિક ધચ્છા હતી. પરંતુ શિવદત્તને વિસળનો ધાત કરવાનું કાવતું રચવામાં વીરમે પ્રેરણા આપી હતી, તે જાણ્યા પછી લૂણસાપા હતાશ્ચ થયા. એ ઉદ્ધત છોકરો સુખે બેસશે નહિ ને પોતાના પિતૃકુળને સુખે રહેવા પણ દેશે નહિ, એ ખ્યાલથી લૂણસાપાનું અંતર દગ્ધ થવા લાગ્યું. વાઘેલ વંશની ખાતર એ ઉદ્ધત છોકરાને કેદ કરવો જ પડશે, એમ તેમના મનમાં ઠસવા લાગ્યું હતું.

પરંતુ જ્યારે લૂણસાપાએ, ભુવનપાળ સાથે વીરમદેવ મળી ગયો હતો, તે વાત જાણી, ત્યારે તો વીરમ પ્રત્યેનો રહોસહો સ્નેહ પણ તે વિસરી ગયા. એ કપાડી કુલાંગારને હવે છુટો રહેવા દેવો એ જ તેમને લયાવહ લાગ્યું. તેમણે મંત્રીશ્વર તેજપાળને ફરમાન મોકલ્યું કે, વીરમ ભુવનપાળ સાથે જોડાઈ જાય તે પહેલાં તેને કેદ કરી પદ્મણ મોકલાવી દો. ભુવનપાળને એકલાને તો ગમે તે વખતે પાંસરો કરી શકાશે. એવી લૂણસાપાની ગણતરી હતી.

તેજપાળ અને વિસળદેવના સલાહકારો તો વીરમદેવને પીલી નાંખવાની તકની રાહ જોતા જ બેઠા હતા, પરંતુ તેમને લૂણસાપાની કંઈક ધાક હતી એટલે વીરમદેવ સલામત રહ્યો હતો. હવે લૂણસાપાનું જ ફરમાન વીરમદેવને પકડવાનું હતું, એટલે તે કામમાં ધોળકાના મંત્રીને ધણો ઉત્સાહ આગ્યો. તેજપાળ તથા મંત્રી નાગડ સેના સાથે વીરમગામ પર ચઢ્યા. તેજપાળની મનની ધચ્છા તો વીરમદેવ પકડાય તો ઠીક અને ન પકડાય તો ઠાર કરવાની હતી, પણ આ વાત તેણે મનમાં જ રાખી હતી.

વીરમદેવને ધોળકાનું કટક પોતાની પર ચઢી આવતું હોવાના સમાચાર મળતાં જ તે ટટાર થઈ ગયો. એની નાનકડી સેના અને સુકેશી પણ તૈયાર થયાં. સુકેશીએ જાહેર લડાઈ ન કરતાં દાવ ખેલવાની સૂચના કરી, પણ વીરમદેવને તે ગમી નહિ. તેજપાળ મંત્રીને

સામે મોઢે પાણી બતાવવાના તેને ધણા જ કોડ હતા. સુકેશી નિરપાયે વીરમના અંગરક્ષક તરીકે તેની સાથે જ યુદ્ધમાં ચઢી.

ઘોળકાના અસંખ્ય સૈનિકોના મહાબળ સામે ટકવું વીરમને માટે મુશ્કેલ હતું. સામી છાતીએ લઢતાં તે ધવાયો અને સુકેશીની સ્વયનાપરથી તેને પાછો હઠાવી લઈ, લડત દેખાવ પુરતી ચાલુ રાખી. સુકેશી તથા વીરમને નાસવું પડ્યું. તેજપાળના કેટલાક સૈનિકો પાછળ પડ્યા, પણ તેમને સુકેશીએ દીર્ઘદષ્ટિપૂર્વક પ્રથમથી જીદ રાખેલા વીરમના તાબા સૈનિકોએ કાપી નાંખ્યા તે નાસવાનું શક્ય બન્યું. વીરમને સલામત રીતે સાથે લેઈ નાઠેલી સુકેશીએ દૂરના એક નાના ગામમાં થોડાક સૈનિકો, વાહનો અને છુપાવાની સગવડ પણ પ્રથમથી કરી રાખી હતી. ઘોળકાના પ્રચંડ બળ સામે હાર થવાની છે, તે એ ચતુર નારી પ્રથમથી સમજી ગઈ હતી. તેથી તેણે આગમચેતીથી બધી તૈયારીઓ રખાવી હતી. દુશ્મનના માણસો એકાએક ન સપડાવી જાય, તે માટે થોડાક ચારો પણ તેણે ગોઠવી દીધા હતા.

વીરમદેવ જ્યાં છુપાયો હતો ત્યાં વધુ રહેવું સલામત ન હતું. વળી તેને તે સંજોગોમાં આશરો આપનાર પણ કોઈ ન હતું. આ મુંઝવણમાં વીરમને છેવટે જાળાલીપુર સાંભર્યું. જાળાલીપુરમાં તેનો સસરો ઉદયસિંહ રાજસિંહાસને હતો, અને પોતાની રાણીને (જાળાલીપુરની રાજકન્યાને) વીરમદેવે સુકેશીના કારણે અપમાનિત કરી હતી, છતાં તે જ રાણી વીરમદેવને પોતાના પિતાને ત્યાં લઈ જવા તૈયાર બની. પોતાના સૌભાગ્યનાથ વીરમદેવની નિર્દયતા તે આર્થનારી અત્યારે ભૂલી ગઈ. દુશ્મનોના મોમાં પડેલા પતિની દયા ન ધરે, એવી નિષ્કુર નારી તે ન હતી. તેની ઉદારતા અપૂર્વ હતી. પોતાની શોક્ય સમી સુકેશીને વીરમદેવ માટે મરી શીટતી જોતાં, તેને પણ સાથે લેવાનું તેણે વ્યાજબી ગણ્યું. નિરપાય વીરમદેવ અને સુકેશીએ ન છુટકે જાળાલીપુર જવાની રાણીની માગણી કબૂલ રાખી. અને થોડાક માણસો સાથે વેશપલટો કરી તેઓ જાળાલીપુર તરફ ઉપડી ગયાં.

ઉદયસિંહ વીરમહેવનાં લક્ષણથી પરિચિત હતા, તે પણ પોતાની પ્રિય પુત્રીના કહેવા પરથી તેમણે વીરમહેવને સત્કારી, જાળાવીપુરની બહારની રાજવાડીમાં મુકામ આપ્યો. જાળાવીપુરનાં દાસદાસીઓ તથા નોકરવાહનો વગેરે વીરમહેવ તથા સુકેશીની સેવામાં હાજર રહેવા લાગ્યાં. વીરમહેવને આ ઓશિયાળું જીવન ગમતું ન હતું, પણ જ્યાં સુધી કંઈ માર્ગ જડી ન આવે ત્યાં સુધી જીજ્ઞે ઉપાય ન હતો.

ગુજરાત સાથે બહારવટે નીકળેલા જીવનપાળને વીરમે પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો. વીરમહેવને જીવનપાળે પોતાની સાથે બહારવટામાં સામેલ થવા જણાવ્યું. અને બધી રીતે નાસીપાસ થયેલા વીરમહેવને તે રસ્તો જ અનુસરવા યોગ્ય જણાવ્યો. જાળાવીપુરનાં થોડાંક માણસો સાથે લઇને સુકેશી, વીરમહેવ તથા જીવનપાળ બહારવટું ખેડવા નીકળી પડ્યા; ગુજરાતની ઉત્તર સરહદથી થોડે દૂરના કુંઝરોને પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવ્યા અને જોઈતી મદદ વગેરે જાળાવીપુરથી મંગાવવા લાગ્યાં. ગુજરાતનાં ગામડાં લાંગરાં તથા વણકારો લૂંટની એ આ બંને લાચાર રાજવંશીઓનું કર્તવ્ય થઈ પડ્યું.

આદર્શ રાજભક્તિ અથવા

પિશાય અને દેવ

(લેખક:-રા. રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર)

આ વાર્તાએ ‘ગુજરાતી’ના વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચી રાખ્યું હતું તે પુસ્તક

આકારે પ્રકટ થાય છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૨+૨૬૦=૩૦૨.

કિ. રૂ. ૧૧) ટપાલ અને વી. પી. ખર્ચ પાંચ આના અલગ.

મળવાનું ઠેકાણું:

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ટીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૧૭ મું

સુકેશીનું મન

વિસળદેવ તથા ત્રિભુવનપાળ સામે બહારવટું ખેલી તેમને મથરાવવાનું કામ સહેલું નહતું. ગુજરાતની ગુપ્તચરોની જાળ અને લુણ્ણસાપાનો બંદોબસ્ત વારંવાર બહારવટીઆઓને મુશ્કેલીમાં મૂકતો હતો. ભુવનપાળ અને વીરમદેવ બંને ખરા ધરવીર પુરુષો હતા, પરંતુ તેમનું આંધળું શૌર્ય ગુજરાતની સત્તાને ડારવા અસમર્થ હતું. દિન-પ્રતિદિન બહારવટીઆઓમાં નિરાશા પ્રસરતી હતી, પણ આદરેલું અધુરું મૂકવા જેવી તો તેમની સ્થિતિ જ નહતી, એટલે લૂંટફાટ અને ક્રુષ્ણ હાલ્યાઓથી તે ગુજરાતની સરહદને ત્રાસ આપી રહ્યા:

જાળાલીપુરથી વીરમદેવ તથા ભુવનપાળને મદદ મળે છે, એ વાતની જાણ થતાં લુણ્ણસાપાએ ઉદયસિંહ પર ઠપકાનો પત્ર લખી મોકલાવ્યો. અને બંને રાજદ્રોહીઓને પકડવામાં મદદ કરવા જણાવ્યું. આ પત્રથી ઉદયસિંહનું મન પલટાયું. સર્વ સંબંધીઓથી તળમયલા ઉછુંબલ વીરમને સહાય કરવામાં કાંઈ અર્થ તેને જણાયો નહિ. ગુજરાતની મહાન્ રાજસત્તાનો વિનાકારણે રોષ વહોરવો તેને ઇષ્ટ લાગ્યો નહિ. વીરમદેવ રાજગાદી મેળવે તો પણ તે પોતાની પુત્રીને તો સુકેશીની પાછળ જ રાખવાનો, એ ખ્યાલ પણ જાળાલીપુરના રાજાને આવ્યો. તેણે બહારવટીઆઓને મદદ કરવાનું બંધ કર્યું. જાળાલીપુરનાં કેટલાંક માણસો તો ઉદયસિંહની સ્વયનાથી વીરમને છોડી ચાલ્યાં ગયાં. વીરમનાં માણસોની સંખ્યા આથી ઘટી ગઈ. પણ તે નિરપાય હતો. ભુવનપાળની મોટી ટુકડીની તેને સહાય હતી, તે ખાતર તે મન વાળી શાંત રહ્યો.

મહારાણીપદની મહત્વાકાંક્ષા સેવનાર સુકેશીને હુંગરોમાં ચોરી-છુપીથી રહેવાનું ને નાસભાગ તથા ઉચાટથી ભરેલું જીવન અકળાવવા લાગ્યું. પ્રથમ તો તેને આશ્વા હતી કે, આ સ્થિતિનો અંત આવશે, પણ જેમ જેમ દિવસો જવા લાગ્યા ને વીરમ માણસો વગરનો બનવા

લાગ્યો તેમ તેમ સુકેશીની ચિંતા વધવા લાગી. ઉદયસિંહે પણ પોતાના જમાઇને ઉવેખવા માંડ્યો હતો, એટલે તેને ધરતીમાં ખીજ ડાઘતો આશરો ન હતો, એ ખ્યાલથી સુકેશીનું હૃદય બળી રહ્યું હતું. વીરમદેવ પર તેને વહાલ હતું, પણ તે વહાલ તેની આ સ્થિતિમાં જરા ડગમગવા લાગ્યું.

એક વખતનો મહાન વીરમદેવ આ દુઃખની વેળાએ ડાંણુ જાણે કેમ પણ સુકેશીને 'બિચારો' લાગવા માંડ્યો. તેના તરફ સુકેશીને જે આકર્ષણ હતું તેના બદલે હવે દયાએ તે સ્થાન લેવા માંડ્યું. સુકેશી કુંગરાળ મેલાણુમાં બેઠી બેઠી રાજ "શું થશે?" તેના વિચારો સાથે પોતાનું ભાવિ વીરમદેવ સાથે સંકળાઈ ગયા વિષેનો વિચાર પણ કરતી. તે શા માટે એમ માની લેતી હતી? તે ક્યાં વીરમદેવની પત્ની હતી? તે ગમે ત્યાં જઈ શકતી ન હતી? આ પ્રશ્નો તેના મનમાં ઉઠતા અને તે પોતે જ તેના જવાબો આપતી. પોતે વીરમદેવની પત્ની ન હતી, પણ પત્ની કરતાંય વિશેષ હતી; તેની પ્રાણેશ્વરી હતી, એવો ખ્યાલ મનમાં લાવી તે શાંત થતી. પરંતુ તે ખ્યાલમાં જોઈએ તેટલી ભાવના બીનાશ ન હતી એમ તેને ડાઘકવાર સમજાતું જ હતું.

રાજરાણીના ઠાઠથી રહેવા ટેવાયેલી સુકેશી બહારવાટયાના કુંગરાળ મેલાણુમાં અર્ધપશુ જેવું જીવન વિતાવતી. ભુવનપાળ પણ વીરમદેવનાં માણસો ધટી જવાથી તેના તરફ કાંઈક ઉપેક્ષાની નજરે જોતો થયો હતો. આની અસરથી વીરમદેવ તથા સુકેશી પ્રત્યેનું ભુવનપાળના માણસોનું વર્તન પણ પલટાવા લાગ્યું હતું. તે પ્રથમ જે માન અને સદ્ભાવ વીરમ તથા સુકેશી તરફ દાખવતાં તે ધટવા લાગ્યો હતો. સુકેશીને આ અસહ્ય લાગતું હતું. તે ભુવનપાળને પોતાની બુદ્ધિથી ધણી વાર પ્રસન્ન કરી ચૂકી હતી. પોતાની એ ચતુરાઈ, ઉત્તરોત્તર વધુ વિકસાવી બહારવાટયાના દળમાં પોતાના તથા વીરમના સ્થાનને ટકાવી રાખવા તે મથી રહી.

પણ ભુવનપાળ જોડેના સંસર્ગમાંથી તે ભુવનપાળના વિચારો કરતી બની. તે વિચારો તેને ભુવનપાળ અને વીરમદેવની તુલના કરવા

ત્રેરી રહ્યા. એ તુલનામાં ભુવનપાળ હાલના વીરમ કરતાં ઘણી વાર ચઢિયાતો લાગતો હતો. આ વિચારસરણી સુકેશીને દિનપ્રતિદિન સ્વાભાવિક બની ગઇ, પણ તેમાં રહેલું અસ્વાભાવિક તત્ત્વ તેના હૃદયમાં ધર કરવા લાગ્યું. વીરમનાં જ સ્વપ્નોમાં ચક્ર્યૂર રહેતી સુકેશી ભુવનપાળને વગર સમજીને ધડી ધડી પોતાના માનસમાં ખડો થયેલો જોવા લાગી. જો કે આ સ્થિતિ તેને પોતાને પણ ગમતી નહિ.

ભુવનપાળે સુકેશીને પ્રથમ જોઇ ત્યારથી જ તે મનમાં તેની તારીફ કરી રહ્યો હતો. જંગલના એકાંત જીવનમાં સુકેશીની હાજરીનો ખ્યાલ જ ભુવનપાળને હૃદયપટે મધુર ઝલુઝલાટી જગાવી મૂકતો. તે ઝલુઝલાટ દિનપ્રતિદિન મીઠા સંવેદનનું સ્વરૂપ પકડી રહ્યો હતો. સુકેશી સાથે વાર્તાલાપ કે ચર્ચા કરવામાં ભુવનપાળને અતિ આનંદ થતો હતો. એ આનંદની પળો તે શોધ્યા જ કરતો હતો. સુકેશી જેવા રતનનું સ્વામીત્વ પ્રાપ્ત કરનાર વીરમદેવ પર તેના અંતરમાં અપ્રગટ ઇર્ષ્યા પણ પ્રગટવા માંડી હતી. એક દિવસ સુકેશી પોતાની થાય, એ ખ્યાલ પણ ભુવનપાળને ડોલાવી ગયો. પછી તો ભુવનપાળ પટ્ટણની રાજગાદીને પણ સુકેશી માટે હુલ કરવા મન સાથે તૈયાર થઇ ગયો.

એક વાર તેણે વાતમાં જ સુકેશીને કહ્યું: “વીરમદેવે એક સ્ત્રીની રહ ખાતર ગુજરાતની ગાદી ગૂમાવી, એ વાતથી હું તે વખતે આશ્ચર્ય પામેલો, પણ તમને જોયા પછી તો થયું કે વીરમદેવનો નિર્ણય યોગ્ય હતો.”

“કેમ, એવું શા પરથી માન્યું?” સુકેશી હસી.

“શા પરથી? તમને જોયા પરથી જ તો. તમારે માટે ગુજરાતનું તો શું પણ ત્રિભુવનનું સામ્રાજ્ય પણ હુલ કરવા તૈયાર થઇ જવાય.”

“ધેણા છો, સરદાર, તમે તો.” પોતાના સૈદ્ધર્થની પ્રશંસાથી મુગ્ધ થતી સુકેશી બોલી. ઓશિયાળા વીરમની ઉપપત્ની તરીકે તે આ સરદારને રાજી રહેલો જોવા માગતી હતી.

“તમને જોયા પછી કોઇ ઘેરો ન બને એ વાત જ ખોટી. એક શ્લોકમાં કથન છે તેમ જ યોગી જીવવા પશુઃ । એ ન્યાયે તમને જોઇ ઘેરો ન બનનાર કાં યોગી હોય કે કાં પશુ હોય.” જીવનપાળે રસિક બનવાનો પ્રયાસ કર્યો.

સુકેશી જીવનપાળની પ્રશંસા સાંભળી કૃત્રિમ લજ્જા દાખવી સરદારને વધુ અકળાવી રહી. સરદાર એ સૌંદર્યને પોતાનું કરવાનો નિશ્ચય મન સાથે જ કરવા લાગ્યો. ગુજરાત સામે બહારવટું ખેડવા નીકળેલો જીવનપાળ વીરમદેવ સામે જ ગુપ્ત બહારવટું ખેલવા મનમાં ચિંતન કરી રહ્યો.

રોજરોજની વાતચીત, કટાક્ષો અને મોહક સંભાષણોથી સુકેશીના અંતરમાં જીવનપાળ બધી રીતે શ્રેષ્ઠ હોય તેમ તેના મનમાં ઠસવા લાગ્યું. એના મુખેથી પોતાની પ્રશંસા એકાદ વાર ન સાંભળે, તે દિવસે સુકેશીને એનું પડતું નહિ. વીરમદેવ પાસે લાંબો વખત ખેતી રહી નિરર્થક વાતો કરતાં હવે સુકેશીને કંટાળો આવવા લાગ્યો. વીરમદેવના કેટલાક અગટ દોષ જે તેણે આજ પૂર્વે પણ જોયા હતા તે તેને હવે હધુ ખૂંચવા લાગ્યા. વીરમની સુકેશી જાણે કોઇ અદ્રશ્ય બદુના બળે પલટાઇ રહી હતી. તે બદુ તે પોતે પણ જાણતી ન હતી. જાણતી હશે તો તે બદુના પરિણામની તેને ખબર નહિ હોય. જીવનપાળ પાસે તે કોઇને કોઇ બહાને હવે વધુ વખત ખેસવા લાગી.

શુદ્ધ કાઠીઆવાડી

ધીમાં બનાવેલ તથા મેવા મસાલાથી ભરપુર એસ-સના હલવાઓ તથા ગુલાબની બારીક તારની સુવરફેણી વેનીલાની જલેબી, જામનગીરી મેસુર, મગજ, મોહનધાલ, મલાઈના ખાળ તથા પફ, બુંદીના કેક, અઘરણીના લાડુ, દીલ્હીનો સોન તથા મલાઈનો સોન હલવો તથા દરેક જાતના સુકા હલવાઓ તેમજ બરફ હલવો હરવખત તૈયાર મળશે.

અમારી ત્રણે દુકાનોની મુલાકાત લેવા જરૂર પધારશો.

દ યા રા મ દા મો દ ર
મી ઠા ઇ વા લા

ચીરાખજાર	આંટશાહ	દાદર	માથેરાન
ટે. નં. ૨૪૭૭૭	૪૧૧૪૦	૬૦૪૧૨	૧૬

તા. ક. : માથેરાનમાં અમારું બાદશાહી

રોયલ હિન્દુ હોટેલ

પુર બહારમાં ચાલુ છે.

રીફ્રેશમેન્ટ પાર્ટી તથા ડીનર પાર્ટીનું કામકાજ સંતોષકારક રીતે કરી આપવામાં આવે છે.

માથેરાનનું ચોકખું મધ હરવખત અમારે ત્યાંથી મળશે.

પ્રકરણ ૧૮ મું આશિયાળી સુકેશી

વીરમહેવની અકળામણનો પાર ન હતો. તેને ચારે તરફથી નિરાશા ઘેરી વળી હતી. દાદાબાપ, સસરા, મિત્રો બધાંય તેને ઉવેખી ચૂક્યા હતાં. કોષ્ટને તેની ચિંતા તો શું પણ દયા સરખીયે ન હતી. તેની પત્ની પિતાના રાજમહેલમાં જઈ બેઠી હતી. અને તેની પ્રણયિની જે તેના પ્રાણના આધાર જેવી હતી તે પણ બદલાતી જતી હોય, એમ વીરમહેવને લાગતું હતું. આ વિચારથી વીરમહેવનું સરળ દિલ હયમચી ઉઠ્યું હતું. ચારે બાજુ ધન અધિકારથી ઘેરાયેલો તે લમણે હાથ દબાવે એક ટેકરી પર બેઠો હતો. સુકેશીનું વર્તન અને તેનાં ઉચ્ચારેલાં વાક્યો તે વારંવાર સ્મરીને વિચારતો હતો કે, એ વર્તન અને વચનોવાળી સુકેશી જાણે પ્રથમની સુકેશી જ ન હોય. ‘શું’ તે પોતાનાથી નારાજ બની હશે? તેને ત્રિભુવનપાળે બંબેરી હશે? સુકેશી શું ‘ખરેખરી ઠમારી નીવડશે?’ આવા પ્રશ્નોથી અકળાતો વીરમહેવ ભટ્ટાહિરની પ્રખ્યાત ઉક્તિ યાં ચિન્તયામિ મયિ સા સતતં ચિરકાનું સ્મરણ કરી રહ્યો.

પોતાના જેવા બધી રીતે નિષ્ફળ બનેલા એકાકી આદમીને દુઃખની વખતે સુકેશી જેવી સુંદરી તજ દે, એ કંઈ અસંભવિત ન હતું. છતાં સુકેશીનો વર્ષોનો પ્રેમ અને દૃઢ સ્નેહાકર્ષણ તેને એ વાત માનવા વારંવાર મના કરતાં હતાં. અરસપરસ વિરૂદ્ધ વિચારોના પ્રવાહની પ્રમત્ત અથડામણમાં વીરમહેવ ભમિત જેવો બની ગયો હતો.

“મહારાજ, શું વિચારમાં પડ્યા છો? આપણે માથે ચક્ર બમી રહ્યું છે.” પાછળથી આવતા વીરમના એક સૈનિક ધીમેથી કહ્યું. વીરમે તે વિચારલીનતાને લીધે સાંભળ્યું ન હતું. તેણે પ્રજ્વલ્યું: “શું વિચાર? કંઈ નવા બૂની છે?”

“મહારાજ, હવે નવા ને જૂની. આપણું ભાગ્ય પલટયું છે એટલે આખું જગત આપણે માટે પલટાઈ જવાનું. હવે તો આપણે ભાગ્ય સામે મોરચો માંડવો નકામો છે. મને આજે આ વાત દિવા જેવી સ્પષ્ટ થઈ ગઈ.” વિજયે કહ્યું.

“વિજય, તારા જેવો શૂરવીર આજે આવું કેમ બોલે છે? ક્ષત્રિયનો છેલ્લો મહાપુરુષાર્થ એ મૃત્યુ છે. તું એ કેમ આજે બૂલી ગયો?” પોતાની આંતર મથામણને પડતી મૂકી વીરમે પ્રશ્ન કર્યું.

“કંઈ નહિ, મહારાજ. પણ આજ તો હું સાચું જ બોલવાનો છું. આપની પડખે હું અને ખીજા ચારેક વિશ્વાસુ માણસો સિવાય હવે કોઈ નથી. યોગિનીપુરથી આવતી વેપારી વણઝારને લૂંટી હતી તે જાણીપુરની હતી. એટલે ઉદયસિંહજી હવે આપણને જંપવા નહિ દે. સમય પલટાય ત્યારે જ આવી અવળી મતિ સૂઝે છે.” વિજયે થોડીક વરાળ કાઢી.

“એ તો લુવનપાળે કહ્યું એટલે એ વણજાર લૂંટી. હવે જે થયું તે ખરું.”

“મહારાજ, એ લુવનપાળ જ આપનો દુશ્મન છે. હવે ચેતો ને અહીંથી નાસો.”

“કેમ આમ બોલે છે, વિજય? નાસીને ક્યાં જશું?” વીરમે ઢીલા સ્વરે પ્રશ્ન કર્યું.

“ગમે ત્યાં નાસો. અહીં રહ્યા તો હવે કુતરાના મોતે મરવાના. નામોશી થશે તે તો જુદી જ.”

“વિજય, મને તારું કંઈ નથી સમજતું. અહીં તેં એવું શું જાણ્યું કે, આમ ચમકી ઉઠ્યો છે?”

“મેં ઠીક જ જોયું છે, કુદરત આપણને ચેતાવે છે. મારું માનો તો હવે અહીંથી ભાગો, નહિ તો પસ્તાશું.”

“કાંઈ કહેતો નથી ને ગાંડી ગાંડી વાતો કરે છે. ક્યાં ભાગીને જવાનું હવે રહ્યું છે, તે તો ખતાવ?” વીરમે પીઠ પાછળના પથ્થરને અટકી જરા ટટાર બનતાં પ્રશ્ન કર્યું.

“ગમે ત્યાં જઈએ. પટ્ટણ કે ઘોળકા જઈ દાદાજીની માથી માગીએ. કે જાબાલીપુર જઈ ઉદયસિંહજીના પગ પકડી લઈએ.”

“નાદાન છોકરા, તું આ થું બોલે છે? હું દુશ્મનોના પગે પડું એમ?” વીરમદેવ તપી ઉઠ્યો.

“દુશ્મન અનેલા દાદા પાછા ‘દાદા’ બની શકશે. મારું માનો.” વિજયે હાથ જોડ્યા.

“દૂર થા, નાભાયક! તને તારો જીવ વહાલો લાગતો હોય તો ચાલ્યો જા, કુતરા!” કુર્ક વીરમનો હાથ કમરપરની તરવારની મૂઠ પર પડ્યો.

“માફ કરો, મહારાજ, હું જે મારા અન્નદાતાને છોડ દેવાનો વિચાર કરું, તો મારા પર આજ તૂટી પડે, પણ વાત જુદી રીતે વણસી છે.”

“તો જલદી કહી નાંખનો કાં નથી?” વીરમે જરા શાંત થતાં કહ્યું.

“મહારાજ, જે પક્ષિની તે દિવસે મુનસરને કાંઠે મેં તમને અતાવેલી તે જ આજે આપણે નાશ કરાવનાર પાંચાલી બની છે.”

“થું કહે છે તું? મને વહેમ તો હતો જ!” સડક થતો વીરમ બોલ્યો.

“મહારાજ, નજરે જોઈને ચાલ્યો આવું છું.” એમ કહી વિજય ધૂંટણુબર યથ વીરમદેવના કાનમાં મુખ રાખી કંઈક કહેવા લાગ્યો.

એ સાંભળતાં વીરમદેવ લાલચોળ બની ગયો. એના હોઠ સખ્તાપથી ખીડાઈ ગયા અને આંખમાં કેશર ઢોળાઈ રહ્યું. “મને નજરે અતાવ, બેનાં માથાં ઉડાવી દઉ.” વીરમ ઉભો યથ ગયો.

“મહારાજ, ઉતાવળા મ થાઓ. હવે જે આંધળીઆં કરશે તો એમનું ધાર્યું તો થશે જ ને આપણે બૂરા મોતે મરશું. યુક્તિથી કામ લેવાની જરૂર છે.”

વીરમદેવ જરા વાર વિચાર કરી બોલ્યો: “ઠીક, પણ મને તું એ નજરે અતાવ તો ખરો. મારે ખાત્રી કરવી પડશે.”

“મહારાજ, આપનાથી એ નહિ જોવાય. જોતાં જ શ્રદાવતાર ખની જશે. માટે જવા દો. સૌને યોગ્ય શિક્ષા થાય તેવો રસ્તો હું કાઢીશ.” વિજયે કહ્યું.

“ન જોવાય તેવુંયે જોવાનું મારે નશીમે હવે આવ્યું છે, વિજય. મારો જમણો હાથ, મારો પ્રાણ સુકેશી તેય આ વસમી વખતે બદલાઈ ગયો? એને માટે મેં પટ્ટણી રાજગાદીને લાત મારી વનવાસ લીધો તેનો આ રીતે તેણે બદલો આપ્યો?” વીરમદેવના હૃદયમનિ સદા અપ્રગટ રહેતો કોમળ ભાવ એકાએક પ્રગટી નીકળ્યો, તેની આંખ ભીની થઈ.

“જીવ ન બાળો, મારા અનદાતા ! દુષ્ટ સોલંકીનાં જ આ વાનાં છે. હજી સુધી તો સુકેશીદેવી અડગ જ છે.” વિજયે આશ્વાસન આપ્યું.

“સાચી વાત? વિજય, મને એમની વાતચીત સાંભળવા દે. હું શ્રીત જ રહીશ.”

“તમે શ્રીત રહી જ શકો નહિને ! હું તમને ઓળખું છું.”

“મારી તરવારના કસમથી કહું છું શ્રીત રહીશ. ચાલ મને ખરી વાત સમજવા દે.”

“મહારાજ, આ ડહાપણનું કામ તો નથી જ. રહેવા દો વિપરીત થશે. સૌ સમય ઓળખી લ્યો.” વિજયે વીરમને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો.

“બસ હવે, માયાઝીક ન કર. ચાલ તે ક્યાં આગળ બેઠાં છે?”

“મહારાજ, નહિ જ માનો?”

“ના, સમય ન ગુમાવ.” વીરમ તપ્યો:

“ચાલો ત્યારે, પણ જોજો છુંપા રહી વાત સાંભળીને ચાલ્યા આવવાનું છે. તરવારના કસમ ભૂલી ન જતા” એમ કહી વિજય આગળ થયો અને તેની પાછળ વીરમ ટેકરી ઉતરવા લાગ્યો.

ટેકરી ઉતરી જંગલમાં થોડોક ચકાવો લઇ તેઓ એક ઘીચ ઝાડીમાં ધીમે ધીમે ચૂપડાડીથી ચાલવા લાગ્યા. આગળ જતાં એક નાનકડું તળાવ જણાયું. તે તળાવને સામે કાંઈ એક ઝાડ તળે

સુકેશી પથ્થર પર બેઠી હતી. તેની સામે ભુવનપાળ સોલંકી ઉભો હતો. તે બતાવીને વિજયે વીરમને કાનમાં કહ્યું: “હવે પેલાં ભેલાં ને? વાત સાંભળવી હોય તો મારી પાછળ જરાય અવાજ ન માય તે રીતે ચાલ્યા આવો.”

રાતો પીળો થતો વીરમદેવ પાંદડું પથ્થર હાલે નહિ તેની કાળજી રાખી ઝાડોને ઓથે લપાતો વિજયની પાછળ ચાલ્યો. ઝાડોને ઓથે અર્ધ ચકાવો લઈ, સુકેશી તથા ભુવનપાળનો વાર્તાલાપ સંભળાય તેટલે દૂર એક ધટાવાળા ઝાડની ઓથે સંતાપને બંને ઊભા રહ્યા. વીરમની છાતી આ દૃશ્ય જોતાં જ ફાટવા લાગી હતી. સિંહની પેઠે તરાપ મારી ભુવનપાળની ડોક મરડી નાંખવા તે ઉત્સુક બન્યો, પણ તરવારના કસમ તેને યાદ આવ્યા એટલે શ્વાંત બની ઉભો રહ્યો.

“સરદાર, જાયાલીપુરનું કટક અને અણ્ણીલપુરની થોડી સેના આપણી ઉપર ચઢી આવવાની વાત ખરી છે?” સુકેશી ભુવનપાળને પ્રશ્નવા લાગી.

“હા, તમને શી ખબર તેની?” ભુવનપાળે પ્રશ્ન્યું.

“વાહ! અમે તે કંઈ બહારવટે આવ્યાં છીએ કે મહેમાન બને? ખબર ન કેમ પડે? પણ એ સેના આવશે તો શું થશે?”

“તમે શા માટે ચિંતા કરો છો? હું ને મારા માણસો તેમને આ હુંજરામાં ધૂળ ચાટતા કરી મૂકીશું. અમે કાંઈ વીરમદેવ પેઠે બીજાનાં બાવડાંપર આધાર રાખનારા નથી.” મૂંઝવે વળ દેતો સરદાર બોલ્યો. તેની દૃષ્ટિ સુકેશીના સૌંદર્યથી છલકાતા સરોવર જેવા દેહ પર તૃષ્ણાપુર બની રહી હતી.

“કેવું બોલો છો, તમેય સરદાર? વીરમદેવ મહારાજ તો સાચા કસરી છે.”

“હશે, તે પણ તમને વખત આવ્યે બતાવીશ. પણ તમે મેં પ્રશ્નલા પ્રશ્નનો જવાબ ન આપતાં આડી વાત કાઢી.” ભુવનપાળે કહ્યું.

છુપાયેલો વીરમદેવ આ સાંભળતો હતો. તે સુકેશીને મનથી જ પ્રશ્નસી રહ્યો. ડગી ઉઠેલી એ નારી હજી પતિત થઈ ન હતી તેની એને ખાતરી થઈ.

“તમારા જેવા યુવા પ્રવા મને ગમે છે, ત્યારે તો હું આવી એકાંત વિનોદની તક મેળવું છું, પણ મારો પ્રાણ અને દેહ વીરમદેવને ચરણે એક વાર અર્પણ થઈ ચૂક્યો છે. તે ઉચ્છિષ્ટ દેહ તમને ન ધરાય, સરદાર.”

“મને તેની પરવા નથી. વણસ્યાંધ્યા પુણ્ય જેવું લાગતું આ સૌંદર્ય તે ઉચ્છિષ્ટ હોય સુંદરી?”

સુકેશી નીચું જોઈ રહી. ભુવનપાળ ફરી બોલ્યો: “સુંદરી, હવે વીરમદેવને બૂલી જાઓ. એના અંગપરનાં લગ્નડાં હવે એનાં સગાં નથી.”

“એવું ન બોલો, સરદાર, હું તો વીરમદેવની જ રહીશ, તમે મને આહો છો તે મારું સદ્ભાગ્ય. હું તમારી સાથે હરવા ફરવામાં ગર્વ અને આનંદ લઉં છું. પણ...પણ...” સુકેશી આગળ ન બોલી શકી.

“પણ વીરમથી ડરો છો એમને? એમ ડરવાની જરૂર નથી, સુંદરી. ભુવનપાળના હાથ લાંબા છે.” એમ કહી સરદારે પોતાના હાથ પહોળા કર્યા. તે સુકેશી તરફ ધસ્યો.

“એમ ન કરો, સરદાર.” ઓશિયાળા જેવી સુકેશીએ આડો હાથ ધર્યો.

બાકુળ બનેલા સરદારે સુકેશીનું સુંદર મુખ પકડી ચુંબન લીધું. સુકેશીના ઓઠ ચુંબનના ઉચ્છવાસથી ચુંગળાઈ ગયા. “સુંદરી, તું મારી જ છે. હવે વીરમની નથી તેનું આ નિશાન.” ભુવનપાળે ફરી ચુંબન લીધું.

ઘટામાં છુપાયેલો વીરમ આ સહન કરી શકે તેમ ન હતું. તેણે ખભેથી ધનુષ્ય ઉતારી તીર ચઢાવવા માંડ્યું, પણ વિજયે તેને પગે પડી વિનવીને તીર પાછું બાથમાં ચૂકાવ્યું. “જરા સખર રાખો, મહારાજ.” વિજયે વિનવિતે કરી.

“સરદાર, સુકેશીનો મોહક દેહ તમે બલે કળને કરશો; પણ સુકેશીનું મન નહિ જતી થકો.” ઓશિયાળા જેવી સુકેશી બોલી. અને તે ચાલી જવા માટે ઉભી થવા લાગી.

“દેહમાં જ મન વસે છે, સુંદરી. દેહ જ સૌંદર્યનું અમૃત ધામ છે.” કહેતા જીવનપાળે સુકેશીને આથમાં લીધી. સુકેશી ઝીણી ઝીસ પાડી ઉઠી.

“સખર, નરાધમ!” બોલતો વીરમદેવ અડીમાંથી સિંહની પેઠે જીવનપાળ પર કૂલો.

મગજને ઠંડક
આપી વાળ
વધારવામાટે
ખુશબોદાર.

અંડા છાપ રજીસ્ટર્ડ

ગાંધીનું

બ્રામ્હી નેલ
વાપરો ★

બનાવનાર

દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

સી.સી.મહાજન એન્ડ કું.
મુંબઈ ૨

પ્રકરણ ૧૯ મું

સુકેશીને શાપ

તીર વેગે આવતા કુદ્ધ વીરમદેવને જોતાં જ ભુવનપાળ ચેત્યો. તેની પાછળ આવતા વિજયને પણ તેણે જોયો. પળમાં જ તેની મોહ-વિવશતા ઉડી ગઈ. બાથમાં પકડેલી સુકેશીને પડતી ચૂકી તે છલંગ ચારી દૂર હઠ્યો. સુકેશી ફસડાઈને બોંધ ગળડી પડી.

“ચાલ, નરાધમ હથિયાર ઉઠાવ.” રૌષાકુળ વીરમ ગળું ઉઠ્યો. તેણે પોતાની તલવાર ખેંચી કાઢી.

“મહારાજ, જરા શાંત થાઓ. સરદાર, તમે રૌષાકુળ ન થશો. મહારાજની સમજફેર થતી લાગે છે.” વિજયે પ્રસંગને સમાલી લેવાની ઇચ્છાથી વાત બદલવા પ્રયાસ કર્યો, પણ વાત વણસી ચૂકી હતી. તે વીરમદેવને આ દ્રશ્ય જોવા સાથે લઈ આવ્યો એ જ તેની ગંભીર ભૂલ હતી. એ ભૂલ બદલ તે મનમાં જ પરતાવા લાગ્યો.

“વિજય, ચૂપ થા. આજે કાં ફું નહિ, કાં ભુવનપાળ નહિ.” વીરમ સળગતી આંખે બોલ્યો.

ભુવનપાળ શાંતિથી, પણ પોતાના પર કુદી પડવા આતુર વીરમના દાવને ચૂકાવવાની તૈયારીથી ઉભો રહ્યો. તે વીરમદેવને પડકારવા તૈયાર બન્યો હતો, પણ વિજયના વચ્ચે બોલાયેલા શબ્દોએ તેને જરા વિચારમાં નાંખી દીધો.

ફસડાઈ પડેલી સુકેશી વીરમને જોતાં જ ચમકી ઉઠી. પોતાના રક્ષા સહ્યા સૌભાગ્યનો અંત આવ્યો હોય એમ તેને લાગ્યું. દેવપદ્મણના આચાર્યનો શાપ તેના કાનમાં ગૂંજી ઉઠ્યો. ભૂતકાળ જાણે તેની દષ્ટિ સમક્ષ ચત્રચિત્રની પેઠે એક બે ક્ષણોમાં જ પસાર થઈ ગયો. સુકેશીનો એ ભૂતકાળ તેને રહેંસી નાંખતા લાગ્યો. શૈશવથી માંડીને ગઈ કાલ સુધીનું જીવન જીવંત બની તેની આંતર આંખ આગળ ખડું થઈ ગયું.

સોમનાથ પદ્મજીની પ્રખ્યાત ગુણિકા સુમુખીને ત્યાં પોતે ઉછરતી હતી. સુમુખીને તે 'આ' કહીને બોલાવતી અને તેનાં અનેક લાડકોડને તે પાત્ર બની હતી. સુમુખીએ આ પુટડી છોકરીને પોતાનાથી સવાઈ બનાવવા નિશ્ચય કર્યો હતો, ચોસઠ કળા અને ચૌદ વિદ્યામાં તેને નિપુણ બનાવવા સુમુખીએ શિક્ષણ અને તાલીમની વ્યવસ્થા કરી હતી. વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓ, કવિઓ, ગવૈયાઓ, બજવૈયાઓ, નર્તકીઓ તથા ખીજ ગુણીજનો સુકેશીમાં અદૃષ્ટ રહેલાં કલા અને રસિકતાને પ્રગટ કરવા અને ધાટ આપવા મન મૂકીને મથી રહ્યાં હતાં. સુમુખીની પોતાની તાલીમ પણ ઓછી મળતી ન હતી. થોડા જ વર્ષોમાં સુકેશીને સૌંદર્યપ્રણુ દેહ યૌવનસુલભ તરવરાટ તથા મોહકતાની સાથે ઉચ્ચ પ્રકારનું કલા-નૈપુણ્ય દાખવી રહ્યો. સુકેશીનું હલનચલન, વાતચીત, વેશભૂષા અને ચતુરાઈ સર્વની પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરી રહ્યાં. જોતજોતામાં દેવપદ્મમાં તેની ખ્યાતિ થઈ ગઈ. વૃદ્ધ સુમુખીના જુના ધરાકો તેની હવેલીએ ફરી આવવા લાગ્યા, પણ શુદ્ધ સોનાની ટેડી જેવી પોતાની યુવાન કન્યાને સુકેશીએ આહકો માટે અસ્પૃશ્ય જ રાખી. પરિણામે સુકેશીનું મૃદ્ય અને પ્રશંસા અનેકગણાં વધી ગયાં.

સુમુખીનો વિચાર સુકેશીને કોઈ સમર્થ અને સમૃદ્ધ ગુણીજનને અર્પણ કરી, બારે મૃદ્ય મેળવવાનો હતો. યૌવન પુષ્પોના મધમધતા પરાગથી મસ્ત બનેલી સુકેશી પણ પોતાના ફાટફાટ થતા યૌવન અને રૂપને કોઈ એક જ રસિક ભ્રમરને પદે અર્પવા ઇચ્છતી હતી. ગણિકા-અવાસમાં ઉછરેલી હોવા છતાં, તેની વૃત્તિ ગૃહસ્થ કન્યા જેવી હતી. પોતાના રૂપ, વિદ્યા અને ચતુરાઈને યોગ્ય કોઈ સમર્થ યુવકની પ્રિય ગૃહિણી થવાના તેના કોડ હતા. દૂરદૂરના અણહીલવાડના તથા જુના-ગઢના રાજપુરુષો તેના સૌંદર્યના ઉપભોગ માટે તલસી રહ્યા હતા. પણ સુમુખીને સંતોષે તેટલું મૃદ્ય મળે નહિ ત્યાં સુધી તે આ મોંઘી રૂપ-મુંદરીને પારકી બનાવી દે તેમ ન હતું.

વર્ષોથી વિસારે પડેલી સુમુખીનું પાછું માન વધી ગયું હતું. સુકેશી જેવું રત્ન જલદી વટાવી તે માન ગૂમાવી દેવાની પણ સુમુખીને

ઉતાવળ ન હતી. દિનપ્રતિદિન રતનનું તેજ તો વૃદ્ધિ જ પામતું હતું. તેમાં તેને લાભ જ હતો, પરંતુ એક દિવસ વાતવાતમાં સુકેશીને તેણે તેની આસ્થાવસ્થાની વાત કહી. સુકેશી કોઇ પરદેશી વૈસ્વની બાળકી હતી અને તે દેવપદ્મમાં તેનાં માઆપથી વિખૂટી પડી જવાથી પોતાને હાથે ચઢી હતી. આ વાત જાણ્યા પછી સુમુખી પ્રત્યે સુકેશીને કંઈક ન સમજાય તેવો અભાવ પ્રગટયો. પોતે વેશ્યાપુત્રી ન હતી તે બાનથી તેનું મસ્તક ઉભત રહેવા લાગ્યું. પોતે કોઇક પ્રતિષ્ઠિત શ્રીમંત કે સત્તાધીશની હૃદયરાણી બનવા બધી રીતે લાયક હતી, એમ તેના મનમાં ખાત્રી થઇ.

પણ જગત્ તો તેને સ્વરૂપવતી વેશ્યાપુત્રી જ ગણતું હતું. એટલે જે જે રૂપધેલા માણસો તેની પાછળ ફરતા હતા, તે તેને પત્ની બનાવવા માટે નહિ, પણ ઉપપત્ની બનાવવા માટે જ ફરતા હતા. આ વાતની સુકેશીને જાણ થતાં તે સળગી ઉઠી. “ઉપપત્ની બનવા કરતાં હું મૃત્યુને પસંદ કરીશ.” તે મન સાથે બબડી ઉઠી, પણ એક બે સૌંદર્યધેલા યુવાનોનો દાણો દાખી બોતાં તે હતાશ બની. તેઓએ તેને પત્ની બનાવવા અશકત હોવાનું જણાવ્યું. તેઓ ધારે તો પણ તેને પત્ની બનાવી શકે નહિ, સમાજ તે થવા દે નહિ, એમ પણ તેઓએ જણાવ્યું. ઉચ્ચ વર્ણના હિંદુઓમાં કોઇ પણ પોતાને પત્ની તરીકે સ્વીકારશે નહિ તેવી સુકેશીને થોડા જ વખતમાં જાણ થઇ ગઇ. પણ આથી તો એનો આત્મા પ્રકોપ કરી રહ્યો. સમાજના એ આઘાતનો તેના હૃદયમાં પ્રત્યાઘાત પડ્યો. તે દર્દીત પીસી બોલી: “હું બૂબે મરીશ તોય કોઇની રખાત તો નહિ જ બનું.”

સુમુખી પોતાને કોઇ મોટા શ્રીમંતની રખાત તરીકે ગોઠવી દેવા મથી રહી હતી, એ વાત જાણતાં સુકેશી ચેતી ગઇ. તેણે સુમુખી પ્રાસેથી નાસવામાં જ સલામતી જોઇ, પણ નાસવું સહેલું ન હતું. નાસીને જવું પણ ક્યાં? પડકારતાં પણ કેટલી વાર? પણ મૂંઝવણમાંથી તેને એક વિચાર સ્પર્ધ્યો. “પોતાને પત્ની બનાવે એવું દુનિયામાં કોઈ નહિ હોય?” આ પ્રશ્ન તેને વિચાર કરતી બનાવી.

‘દેહં પાતયામિ વા અર્થં સાધયામિ।’ સુકેશીએ દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો. હવેલીની પાછલી બારીએથી રોજ દિવસમાં બે વાર રસ્તેથી જતો આવતો એક પુટડો નવજુવાન તેની નજરે પડતો હતો. થોડા થોડા ધાટે ધડેલું એનું શરીર અને બદનની તાજગીભરી લાક્ષી એને કામ-દેવ જેવો મોહક બનાવી રહ્યાં હતાં. એની આંખી ફૂટેલી મૂછ અને તેની નીચે આવેલા ધાટીલા મોહક ઓષ્ઠ સુકેશીને તેના તરફ આકર્ષી રહ્યા હતા. તે જુવાન વારંવાર સુકેશી તરફ તાકીને તૃષ્ણાતુર નયનોને શાંત કરવા મથતો. જાણે એ રસ્તે થઇને સુકેશીને જોવાની પડતી મૂકી આગળ જવું તેને ગમતું ન હોય તેમ તેના પગ કઢી આપતા. એની દ્રષ્ટિ જાણે સુકેશી પાસે પ્રેમની બિક્ષા માગી રહેતી. સુકેશીને એ યુવાનની ૨૯ લાગી ગઇ હતી.

પણ એ તો યવન હતો. તેથી શું થયું? યવન જો તેને પોતાની પત્ની બનાવવા કબ્જા થાય, તો તેનું યવનપણું સુકેશીને મન વસે તેમ ન હતું. હિંદુઓ તો તેને ચાકરડી બનાવવા માગતા હતા. જ્યારે આ યુવાનની સુખાકૃતિ જ સુકેશીને કઢી આપતી હતી કે, તે એને એની પત્ની બનાવી દેશે. બંનેના હૃદયના બાવ આંખોમાં આવી પ્રગટ થવા લાગ્યા. એથી આગળ વધતાં વાર્તાલાપની પણ શરૂઆત થઇ. સુમુખીની ચોકી છતાં, મિલન માટે સ્થળ અને સમય મળી ગયાં અને સુકેશી મનથી તે યવન જુવાનની પત્ની બની ગઇ.

એ પુટડો જુવાન મલેક ઇઆહીમ દેવપટ્ટણુમાં થોડાં વર્ષોથી આવેલા, એક શ્રીમંત વેપારીનો પુત્ર હતો. ધનની તેને લાં ઊંચા ઉડતી. માતા-પિતાનો તેના પર સ્નેહ હતો અને બાપારમાં તે પોતે પણ દિનપ્રતિ-દિન નિપુણ બની રહ્યો હતો. દેવપટ્ટણુના રાજ્યાધિકારીઓ આગળ પણ તેની સારી શાખ હતી. તેણે રતિનું માન મૂકાવે એવી સુકેશીને પોતાની બનાવવા હામ બીડી.

પણ નસીબ એ ડગલાં આગળ ને આગળ જ હોય. સુકેશીના નસીબે રાત્રે મલેક સાથે નાસતાં તે પ્રાંગક (નગરપાળ)ના હાથે પકડાઇ

ગમ્. સુયુષ્મીને આ વાતની જાણ થતાં જ તે સળગી ઉઠી. પોતે હજારો દ્રમ્ય ખરચી જેને ઉછેરી હતી, જેને માટે તે બિખારી બની હતી, તે નાલાયક છોકરીને આમ ખેવફા બનેલી જોઇ, તેના ઉશ્કેરાટનો પાર રહ્યો નહિ. “રાંડને આખું જીવન સડ્યા કરે એવી શિક્ષા કરું ત્યારે જ હું ખરી.” ગણિકાએ મનમાં નિશ્ચય કર્યો.

સુકેશીની મોટી મોટી કિંમતથી માગણીઓ આવેલી તે જતી કરી, એક ગૃહસ્થ પાસેથી થોડો ધણી રકમ લઇ, તેણે સુકેશી સોમનાથને અર્પણ કરી દીધી. મહાદેવ આગળ નૃત્ય, માયન કરવું અને ત્યાં વાસ કરી, સૌના વિકારી દષ્ટિપાતો ઝીલતાં ઝીલતાં બળ્યા કરવું, એ ત્યાં કર્તવ્ય હતું. સુકેશીનું હૃદય રડી ઉઠ્યું. પણ તેને માટે બીજો ધલાજ ન હતો. મહાદેવના સ્થાનમાંથી નાસવાનું પણ શક્ય ન હતું. તે હવે ભગવાન સોમનાથની જ મીલકત બની હતી.

પણ સુકેશીનું સ્વરૂપ અહીં ઢાંક્યું રહે તેમ ન હતું. દેશદેશાવરમાંથી આવેલા લોકો તેના નૃત્યથી મોહિત થવા લાગ્યા. ભગવાન સોમનાથના દર્શનથી ય વધુ રસ આ નટીના દર્શનમાં લોકો દેખવા લાગ્યા. સોમનાથના આચાર્યના શિષ્યો પણ આ નવી નર્તકીના મોહક નૃત્યથી બાન બૂલી જતા હતા. સોમનાથના મંદિરની અંદરની શાંત સૃષ્ટિ આ નર્તકીના આગમની સાથે ચંચળ બની ને ઉંચી નીચી થવા લાગી. જાણે આવાસના જડ પથ્થરોય આ નર્તકીને આંખ ઢાળી જોઇ રહ્યા હોય એમ આચાર્યના શિષ્યોને લાગવા માંડ્યું. સુકેશી સૌની ચચાનો વિષય થઇ પડી.

આચાર્યને એક માનીતો શિષ્ય આ નટી તરફ પક્ષપાતની નજરે જોવા લાગ્યો. ઝરુઆતમાં તે કહેતો: “આ તો સાચેસાચ જોગમાયા છે. એનું નૃત્ય અને ગાન ભગવાનની સમાધિને પણ ડોલાવી દે તેવું સુંદર છે.”

આ પ્રશંસા કરનાર શિષ્ય સુકેશીની પાછળ ભગવાન લાગ્યો. સુકેશી પણ પોતાના હૈયાના ઉછળતા ડોડને છુદાતા સહન કરી શકતી

ન હતી. તેના પર સુમુખીએ કરેલા અત્યાચારથી બળ્લ રહેલી સુકેશીએ સોમનાથના મંદિરને વિકારથી સજામાંવી મૂકવા વિચાર કર્યો. તેનું રૂપ તેને આ આખતમાં સારી સહાય કરે તેમ હતું. તેણે વારંવાર પોતાની પાછળ ભમતા પેલા શિષ્યને કટાક્ષો અને મિષ્ટ ભાષણથી વશ કરી લીધો. વારંવાર તે એકાંતમાં પેલા શિષ્યને પટાવતી, પણ તેને પોતાનાથી દૂર ને દૂર જ રાખતી.

પણ એમ લાંબો વખત ચાલ્યું નહિ. સુકેશી પણ જરા પીગળી. શિષ્યે અને તેણે નાસીને દેશાંતરમાં જઈ પતિપત્ની તરીકે રહેવા નિશ્ચય કરી લીધો. ભાગવાની ગોઠવણુ શિષ્યે કરી લીધી.

મધરાતે ભાગી નીકળતાં, કમલાએ દાઢીવાળા આચાર્ય જ તેમને દરવાજા બહાર અથડાયા. આચાર્ય રોષથી કંપી ઉઠ્યા. શિષ્યે પગે પડી માથી માગી લીધી, પણ સુકેશી તો અડગ જ ઉભી રહી. આચાર્ય તેની વૃત્તિ પરખી જઈ બોલ્યા: “કમ દુષ્ટા, ભગવાનને અર્પણુ કરેલો દેહ પામર માનવીને માટે બ્રહ્મ કરવો છે?”

“હા, મને જો મંદિરમાં રાખવી હોય તો રાખો. હું એ જ કરવાની. મારે ભગવાનને નથી પરણવું. હું તો તમારા કોઈ શિષ્યને જ મારો પતિ બનાવીશ.”

“જા કુલટા, હજારો વર્ષે તું જ એક ભગવાનના મંદિરને પતિત કરનારી નીવડી. તને જવા દઉં છું, પણ યાદ રાખજો, તને પતિ મળશે, તો પણ તે તારે જ પાપે પાયમાલ થશે. તું વનવગડે રઝળીને મરીશ. જા દૂર થા ભગવાનના ધામમાંથી.”

પ્રકરણ ૨૦ મું

ઉદય અને અસ્ત

મધરાતે અંધારધેર્યા રસ્તા પર સુકેશી દોડવા લાગી. તે ક્યાં જતી હતી તેનું એને જ્ઞાન ન હતું. માત્ર સોમનાથના કારાગૃહ જેવા મંદિરથી તે દૂર ને દૂર નાસી રહી હતી. આચાર્ય તેને જતી કરી હતી, પણ તે મંદિરની રૂઢિ વિરૂદ્ધ હતું. એટલે પાછળ કદાચ માણસો પકડવા દોડે તેની એને ખીક હતી. સવાર સુધી દિશાના જ્ઞાન વગર સુકેશી દોડ્યેજ ગઇ. પછી તે ઠેર ઠેર રખડી, પાસે વાટ ખરચી જોયું લીધું હતું તેમાંથી પોતાનું ગુજરાન કરવા લાગી. તે પોતાના અદીક પતિને શોધતી હતી, પણ એમ પતિ ક્યાંથી જડે ?

ચતુર સુકેશીએ છેવટે પોતાની કળાને બળે માનભેર ગુજરાન ચલાવવા નિશ્ચય કર્યો. પોતાની પાસેની રહી સહી મૂડી વડે તેણે સાજ તથા માણસો રાખ્યા અને નૃત્યના મોહક અભિનય તથા રૂપ છટા વડે, બલ્લભલાને ડોલાવી સુરણું મહારોના ઢગ પોતાને ચરણે કરાવતી ગામે ગામ ફરવા લાગી. સમૃદ્ધિ વધતાં સુકેશીનો પતિ માટેનો આદર્શ ઉચ્ચ બનવા લાગ્યો. તેની મહત્વાકાંક્ષા વધવા લાગી. દેશાટનથી તેનું જ્ઞાન તથા માહિતી વધવા લાગ્યાં. રાજઓ અને રાજપુરુષો તેને લોભાવવા લાગ્યા. આ સંજોગોમાં તેના મનમાં રાજરાણી થવાની અભિલાષા જાગી ઉઠી. તે અભિલાષાને માટે તે અનેકાનેક યોજનાઓ ઘડતી પ્રવાસ કરવા લાગી.

એવામાં તેણે વીરમદેવને જોયો, તે તેને ગમ્યો અને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાઓને પણ ત્યાં ફળિત કરવા તક મળશે, એમ તેને લાગ્યું. આથી તે મન અને દેહથી એકનિષ્ઠપણે વીરમને વરી. વીરમે તેને પોતાનાથી શક્ય તેટલે દરજ્જે પત્ની બનાવી હતી. અને તેને માટે ગુજરાતના રાજસિંહાસનને પણ લાત મારી હતી. વીરમદેવે પોતાની ખાતર થું થું વેડ્યું હતું, પોતાના જેવી અનાથને કેવી ઉદારતાથી સનાથ કરી હતી તે ખ્યાલથી સુકેશીનું અંતર રડી ઉઠ્યું. તેને સોમ-

નાથના આચાર્યનો શાપ યાદ આવ્યો. જલ્દી આજે જ તે શાપ સાચો પડવાની પળ આવી લાગી હોય એમ તેને લાગ્યું. આ બધો ખ્યાલ અને ભૂતકાળની સ્મૃતિ સુકેશીના મનમાં એટલી તો ઝડપથી રમી રહી કે, વિજયના ખોલવાથી વિચારમાં પડેલો ભુવનપાળ કાંઈ પણ નિશ્ચય કરી શકે, તે આગમય તો સુકેશી વિચારના સાગરમાં ડૂબકી મારી નિશ્ચયરૂપી મોતી સાથે ઉપર આવી ગઈ હતી.

“મહારાજ! મહારાજ! મારું સંબળો. તરવાર મ્યાન કરો.” સુકેશી ખોખરા સાદે બોલી. એનો કંઈ ગદ્ગદિત બની ગયો હતો.

“ચૂપ રહે, સુકેશી. વિજય, તને હું આજા કરું છું કે, તારે આ યુદ્ધમાં વચ્ચે પડવું નહિ. હું એકલો ને ભુવનપાળ પણ એકલો જ છું. અમારા દુન્દુમાં વચ્ચે ન પડશો. ચાલ ખૂટલ.” કહી વીરમદેવે હવામાં તરવાર વીંઝી.

ભુવનપાળ ચેત્યો. તેણે તરવાર ખેંચી ખભે બેરવેલી ઢાલ હાથમાં લીધી. વીરમનો પ્રથમ ધા ચુકવી તે ઢાલથી રક્ષણ કરતો દાવ શોધતો ધૂમવા લાગ્યો. બંને યોદ્ધાઓની ઢાલ તથા તલવારોના ખડખડટથી જંગલ ગાળી ઉઠ્યું. બંને વીર હતા, પ્રયત્ન હતા, કુશળ લડવૈયા હતા, કાંઈ કોઈને જલદી થાપ આપી શકે તેમ ન હતું. સુકેશી અને વિજય ચિત્રવત્ બની જોઈ રહ્યાં હતાં. ભુવનપાળ દગાબાજી ન ખેલી જાય તેની જ વિજયને ચિંતા હતી.

સુકેશીને થયું કે, આજે જરૂર દેવપદ્મના આચાર્યનો મધરાતે ઉચ્ચારેલો કારમો શાપ સાચો પડશે. તે સ્થિતિ ન રહી શકી. પોતાના શરીરને સ્પર્શતી વખતે જ તેણે ભુવનપાળના પેટમાં પોતાની કટાર ખોસી ન દીધી એ બૂલ તેને સમજાઈ. વીરમદેવ જેવા અણુભોલ રતનને-પોતાના પ્રાણાધિક પ્રિયતમને તેણે જ આ જોખમમાં મૂક્યો હતો. તેણે શા માટે ભુવનપાળને પોતાના શરીર સાથે છૂટ લેવા દીધી એ બૂલ, એ પ્રાયશ્ચિત્ત માટેનો વખત વીતી જવાની બીજી તેના અંતરમાં પ્રગટી, એકાએક તેણે નિશ્ચય કરી લીધો ને તે કટાર ખેંચી

ચોદાઓના અઆધાતમાં ધસી ગઇ. શું થયું તે કાંઈ જુએ તે પહેલાં તે તરવારથી કામળ વેલ કપાઇને ભોંય પડે તે રીતે જીવનપાળની તરવારથી કપાઇને સુકેશી ઢળી પડી.

વીરમહેવે આ જોયું પણ તે ન જોયા બરાબર થયું. તે ચોદો અત્યારે રૌદ્રરસના આવેગમાં ભાન બૂધ્યો હતો. વિજયે પળવાર વચ્ચે ફરી પડવા વિચાર કર્યો પણ વીરમની આગ્રા સંભાળી તે શાંત રહ્યો. તેણે ધાવલ સુકેશીના દેહને ઉપાડી લીધા. તે બેભાન બની ગઇ હતી. વિજય તે વખતે સુકેશીની શુશ્રૂષા કરી શકે તેમ ન હતું. તે દંદ ખેલી રહેલા ચોદાઓ પર આંખ રાખી રહ્યો હતો. તેને વીરમની બહુ ચિંતા હતી. જીવનપાળના માણસો પણ ગમે તે પણ આવી પહોંચવાની બીતિ હતી.

જીવનપાળ એક બે વખતે જરા ધવાયો. વીરમના જોટલી દક્ષતા તેની ન હતી. તે વાત લક્ષ્યમાં આવતાં વિજય જરા ઉત્સાહિત બન્યો. પણ તે જ પળે તેની આંખ ફાડી નાંખે તેવો બનાવ એકાએક બની ગયો. કુશળતાથી ધૂમતો વીરમહેવ હવે જોતજોતામાં શત્રુને કાપી નાંખશે એમ વિજયને જીવનપાળની અપદ્વિતા પરથી જણાવા લાગ્યું. પણ તે જ પળે સામેની ઝાડીમાંથી એક તીર સજ્યસજ્યાટ કરતું આવ્યું. અને તેણે વીરમહેવની છાતી વીંધી નાંખી, શત્રુ પર કુદી પડવા ઉછળેલો વીરમહેવ લથડ્યો ને તેની તરવાર છુટી ગઇ. તે જ પળે જીવનપાળની તરવારે તેને બેનાઇ વઢ કાપી નાંખ્યો.

“દગો ! દગો” કરતો વિજય તરવાર ખેંચી ઉછળ્યો. તેણે જીવનપાળ પર કુદી વીરમનું વેર લેવા નિશ્ચય કર્યો, પણ તે જ પળે એક સૈનિક દોડતો આવી બંનેની વચ્ચે ઉભો રહી બોલ્યો : “સપ્તર ! સપ્તર, સરદાર ! દુશ્મનો ચઢી આવ્યા છે. આ ધર મેજે શું વિનાશ વહોરી બેઠા છો ?”

આવનાર જીવનપાળનો મદદનીશ હતો. તે આ કાંડ જાણતો જ ન હતો. તેણે વિજયને તથા જીવનપાળને લઢતા રોક્યા. તેને ગુસ્સાથી

નિરખતો ભુવનપાળ બોલ્યો: “તું દૂરથી હમણાં. આ વિજયને પણ એના કાફરની સાથે પરભોક પહોંચાડી દઉં, પછી તારી વાત સાંભળુ.”

“સરદાર, જાળાલીપુર અને પટ્ટણનું સંયુક્ત દળ આવ્યું છે ને સામેની તળેટીમાં લડાઇ જમી છે. આપ જલ્લદી ત્યાં ચાલો, નહિ તો આપણા માણસો પાછા ભાગશે તો અહીં ઘેરાઇ જશું.” સૈનિકે પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ ટુંકામાં આપ્યો.

“મારા વિના દુશ્મનો નહિ જ હશે?” આત્મમ્લેષાધા પૂર્વક ભુવનપાળે પૂછ્યું.

“ના, ના સરદાર, આ ઝંઘડો અત્યારે દાટી દો. પ્રથમ ત્યાં ચાલો, નહિ તો સરદાર વગર આપણાં માણસો પાછાં હશે. ચાલો, વિલંબ ન કરશો.”

“હા, ચાલો! વિજય, તને તારા મહારાજ પાસે મોકલવા હું મુરત આવી પહોંચું છું. અધીરો ન થતો.” એમ કહી સુકેશીના દળેલા હાતરફ નજર નાંખતો ભુવનપાળ જવા લાગ્યો. સુકેશીની શુશ્રૂષા માટે વિજયને કંઈક કહેવા તેને ઇચ્છા થઇ પણ તે ચૂપ રહ્યો.

તેણે પેલા સૈનિકને કહ્યું: “સુકેશીની સારવાર માટે એક બે માણસો મોકલાવી દો.”

“હા, ત્યાંથી જ મોકલાવીશું.” જેતું તમામ ધ્યાન યુદ્ધમાં જ રાજવાયેલું હતું તે સૈનિકે વિચારમગ્ન ચિત્તે જ જવાબ વાળ્યો. તેને એ ઘાત ધ્યાન આપવા જેવી ન લાગી.

“પણ, મહારાજ, આપે કવચ તોપ ધારણ કર્યાં હોત તો સારું. મામલો ગંભીર છે.” સૈનિકે ભુવનપાળને સૂચના કરી.

“હવે સમય નથી. ચાલ, કવચ વગર યુદ્ધમાં ન ચઢે એવો ભુવનપાળ કાયર નથી.” ગર્વથી ભુવનપાળ બોલ્યો. વીરમને દગાથી માર્યાની ઘાત ભૂલીને તે તે બદલ મનમાં ગર્વ લઇ રહ્યો હતો. સુકેશી-ધવાયેલી પુકેશી જીવશે તો તે પોતાની જ બનશે એ વાતે પણ તેને પ્રમત્ત પનાવી મૂક્યો હતો. કવચ ટોપ વગર જ તે યુદ્ધસ્થાને જઇ પોતાના માણસોને શરૂ ચઢાવતો મોખરે થયો.

વિજય પળવાર આવેશમાં આવી ગયો હતો, પણ પછી શાંત થયો. ચારે બાજુ ભુવનપાળના માણસોથી ઘેરાયેલી તબેડીમાં તેનું શૌચ નકાચું જાત ને મરતા મહારાજ તથા સુકેશીના જાનનું દુઃખનો અપમાન કરત એમ તેને લાગ્યું. આથી તે ભુવનપાળના મદદનીશને જોતાં જ શાંત થયો. યુદ્ધસ્થાન તરફ રવાના થતા ભુવનપાળનાં કટાક્ષ વચનો પણ તેથી જ તે મૂંગો મૂંગો સાંભળી રહ્યો હતો.

ભુવનપાળ ગયો એટલે ઢગલો થઇ પડેલા વીરમદેવના દેહ પાસે વિજય બેઠો. પેડું તીર સાંધનાર ભુવનપાળનો ગુપ્ત રહેલો માણસ પણ લડાઇમાં ચાલ્યો ગયો હશે, એમ તેણે માન્યું અને ન ગયો હોય તો પણ તેને પકડવાની તેની ઇચ્છા ન હતી. વીરમદેવનો દેહ નિશ્ચેષ્ટ બની ગયો હતો. વિજયની આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં. તે જેમતેમ ઉપરણાથી આંસુ ઢોળતો ઉઠ્યો અને તેણે સુકેશીની નાડ તપાસી. તે બેલાન હતી, પણ તેનામાં જીવ હતો એમ વિજયને જણાયું.

વિજયે પાસેના તળાવમાં કપડું ભીંજવી લાવીને બેલાન સુકેશીના મુખમાં તથા આંખ પર જળસિંચન કર્યું ને પછી તેને પવન નાંખવા લાગ્યો. થોડી વારે સુકેશીની આંખ ઉઘડી. વિજયે ફરી મુખમાં જળસિંચન કર્યું. સુકેશીએ ક્ષીણ અવાજે કહ્યું: “તમે, વિજયસિંહ અહીં છો?”

“હા, બા.” વિજયે પવન નાંખતાં કહ્યું.

“વિજયસિંહ, મહારાજ ક્યાં છે? એમને મારી પાસે બોલાવો. મારા મહારાજને મૂકી મારો જીવ નહિ જાય.”

“બા, મહારાજ તો શત્રુના દગાનો ભોગ બની પરલોકમાં જઇ બેઠા છે.”

“હેં મારા મહારાજ, મારા નાથ ગયા? વિજયસિંહ સાચું કહે.”

“સાચું કહું છું બા, આ સામે જ એમનો દેહ પડ્યો છે, પણ એ તો ગયા.” વિજયની આંખમાંથી આંસુ ઝરતાં હતાં.

“ક્યાં છે મારા પ્રભુ?” કહેતી સુકેશી લોહી નીતરતા શરીરે બેઠી થઇ ગઇ. પણ બેઠી થતાં જ લોહીનો ધોધ છાતીમાંથી વહેવા લાગ્યો ને તે બોંય પટકાઇ ફરી બેથઇ બની ગઇ.

વિજયે ફરી ફરી જળસિંચન કર્યું, અને બુઝો પાડી: “બા, બા,” પણ તે ન બોલી. “બા, બા,” વિજયસિંહના મદ્દગદ કંઠને અવાજ નિર્જન વનમાં પડ્યો પાડી ઉઠ્યો. તેના મહારાજની માનીતી સુકેશી-તેની સુકેશી બા મહારાજને પહોંચી વળવા માટે, વધારે છેડું પડે તે પહેલાં વિદાય થઈ ગઈ હતી.

વિજયની આંખમાંથી આવણુ ભાદરવો વરસી રહ્યો. ક્યાંય સુધી તે બંને મૃતદેહોની સમીપ નાના બાળકની પેઠે રડતો બેસી રહ્યો. દૂર દૂર તળેટીમાંથી યુદ્ધના પોકાર અને જયગર્જનાઓ સંભળાઈ રહી હતી. વનનાં ઝાડવાં માયાં નીચાં ઢાળી રડતા વિજય તરફ આશ્ચર્યથી જોઈ રહ્યાં હતાં.

“પળે પળે પલટાતા સ્થૂલદેહને માટે તે વળી રડવાં શાં?” એમ જાણે ઝાડવાં કહી રહ્યાં હતાં. એ જોતા (વિજયે) પોતાનાં આંસુ લૂછવા માંડ્યાં.

x

x

x

x

વીરમદેવના મૃત્યુથી લૂણસાપાને દુઃખ તો થયું, પણ રાજ-સત્તાનો અને કુટુંબનો દ્રોહી ગયો તેટલા પૂરતી નિશ્ચિંતતા તો થઈ જ. ભુવનપાળ પણ જળાલીપુર તથા અણુહીલપુરના સંયુક્ત સૈન્ય સાથે લડતાં કપાઈ મૂઝો, એટલે પટ્ટણુનું રાજ્ય નિષ્કંટક બન્યું. લૂણસાપા વાઘેલવંશને વરેલી પટ્ટણુની ભાવિ રાજલક્ષ્મીને નજરે દેખવા લાગ્યા.

વેદગર્ભરાશિ તથા લૂણસાપા બંને અણુહીલપુર પટ્ટણુના રાજ-પ્રકરણના નીલ ગગનપટમાં, ઢૂળી જતો સોલકંકનો સ્વર્ણસ્ત નજરે જોઈ રહ્યા હતા, એ આશ્ચર્યના સ્વર્ણના છેલ્લા ઝાંખા કિરણ જેવો ત્રિભુવનપાળદેવ ઉતરતા અધિકારમાં વિલીન થઈ રહ્યો હતો. પણ તેજ પળે ગગનપટની સામી ભીતિ-પ્રશ્નિમાના ઉદયમાન પ્રશ્ન-કુંડ જેવો વાઘેલ વંશનો ચંદ્ર ચઢી રહ્યો હતો, એ અમી વર્ષાવતા ચંદ્રના તેજમાં નહાતા લૂણસાપા પેલા સ્વર્ણસ્તને એક સામાન્ય પરિણામ તરીકે જ લેખી રહ્યા.

ઉદય અને અસ્ત, દિવસ અને રાત્રિ તથા સુખ અને દુઃખ એવા એવા દ્વન્દ્વોથી ઘેરાયેલા વિશ્વની ધટમાળ પર તત્ત્વચિંતન કરતા વૃદ્ધ વેદગર્ભરાશિએ દિવસ અને રાત્રિના જેવા બે યુગોનું જોડાણ નજરે જોયું. જાણે આયમતા યુગ કરતાં હવે આવવાનો યુગ નિસ્તેજ હોય એમ તેમને લાગવા માંડ્યું.

“લણસાપા, તમારી જીદ્દને કાટ ચઢતો અટકાવે એવું હવે ગુજરાતમાં કોઈ ન રહ્યું.” વેદગર્ભરાશિ હસ્યા.

“ધીમે ધીમે હથિયારોને ય કટાવા વખત આવશે દેવ.” રાણાએ જાણે આવતા યુગનું બાવિ ઉચ્ચાર્યું.

સર, નાઇટોથી માંડીને શ્રમજીવીઓ પર્યંત
એક સરખું વપરાતું
સૌંદર્ય વર્ધક વરલકરની જગવિખ્યાત
બનાવટો (રજીસ્ટર્ડ) વાળ વધારવામાં બીનહરીફ

વરલકર પ્રાણી

વાપરો.

એજન્સી માટે લખો:—વરલકર

જીનો હનુમાન મલી મુંબઈ ૨.

ગુજરાતનો યુગાંતો દીપક

અને

ઈસ્લામી સત્તાનો ઉદય

ગુજરાત-પાટણના છેલ્લા હિંદુ રાજા કરણ વાઘેલાના શાસનકાળના અંતિમ સમયની સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા

(૧૯૩૬)-અત્યાર સુધીમાં ઐતિહાસિક વાતોમાં કેટલીક વાર લોકોની માન્યતાઓનો શંકામેળો થયેલો આધુનિક સત્યશોધકને માલમ પડ્યો છે, તેમણે શોધ ચલાવીને લોકોની આંતરે આવતી માન્યતામાં ખણે ફેરફાર કર્યો છે. કરણ જેવો શ્રદ્ધાસંપન્ન ધાર્મિક રાજા પ્રધાનની પત્નીને છોડે અને તે પ્રધાન છેક દિલ્લી જઈ યવન બાદશાહ અલાઉદ્દીનને, પેટનો બાળ્યો ગામ બાળવા, બોલાવી લાવે, કરણ રાજા સુસલમાનો સાથે યુદ્ધ ન કરતાં ડરીને નાસી જાય, પાછળથી તેની રાણી કમળાદેવીને સુસલમાનો ઉપાડી જાય અને દિલ્લી મોકલી દે અને ત્યાં તે સુલતાન અલાઉદ્દીનની માનીતી બેગમ અને, પાછળથી કમળાદેવી સુલતાનને પોતાની પાછળ રહી ગયેલી પુત્રી દેવળદેવીને તેડી લાવવા માટે સૂચના કરે અને મલેક કાઠુર દક્ષિણ ઉપર ચડાઈ કરતાં દેવળદેવીને તેડી લાવે અને તેના શાહજાદા ખીજખાન સાથે લગ્ન કરવામાં આવે વગેરે ચાલી આવતી કપોલ કલિપત વાતો નવી શોધખોળ પછી નિરાધાર પૂરવાર થઈ છે. એ વાત આજે અભ્યાસક્રોને ગળે ઉતરે, તેવી નથી છતાં છેલ્લી શોધખોળને પરિણામે, વિશ્વાસપાત્ર આધારો લખને, યુદ્ધ કલ્પનાને આશ્રયે કરણધેલાનું જીવન અને તેના ગુજરાતની સ્વતંત્રતા સાચવી રાખવાના પ્રયત્નો નવી દિશામાં જ વાચકને લઈ જાય છે. સુસલમાનોની વટાળ પ્રવૃત્તિ, હિંદુ ધર્મને સંરક્ષવાની તમન્ના, મલેક કાઠુરનો પૂર્વ ઇતિહાસ, દુર્દેવ સામે ટક્કર ચીલવાની હિમ્મત, સંવેદશીનો ત્યાગ વગેરે બાબતો નવી જ રીતે વર્ણવી છે. ગુજરાતનો યુગાંતો દીપક હોલવાતાં, હોલવાતાં પણ ઝળકે છે, આશા આપે છે અને નષ્ટ થાય છે. પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૪૩.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

ગુજરાતના વેરની વસુલાત

‘ગુજરાતનો યુગ્મતો દીપક’ પછીના સમયની

ઐતિહાસિક સચિત્ર વાર્તા

(૧૯૩૭)—ગુજરાતના છેલ્લા હિંદુ રાજા કરજી વાઘેલાએ હાર્યા પછી, પાટણ છોડ્યા પછી દેવગિરિમાં રહી ગુજરાત પાછું સર કરવા કેવા કેવા પ્રયત્ન કર્યા, તેણે અલ્લાઉદ્દીન પરતું વેર કેવી રીતે વાળ્યું, મલેક કાપુરને કેમ ફેડાવ્યો, તે જાણવા માટે આ પુસ્તક ધણી બાબતો પુરી પાડે છે. કણદેવ બાચલો હતો, તે પરઝીલ પટ હતો, વગેરે લોકોની ખોટી માન્યતામાં આ પુસ્તકે જબરો પલટો આણ્યો છે. આ વાર્તા ગુજરાતના યુગ્મતો દીપકના અનુસંધાનરૂપે લખાઈ છે અને તેમાં કણ વાઘેલા એ પાટણ પડ્યા પછી બાગલાણના કિલ્લામાં જઈ વસી પાટણ પાછું મેળવવાના કરેલા પ્રયાસોનું વર્ણન કરેલું છે. ઐતિહાસિક ઘટનાઓના પાયા ઉપર કલ્પનાની ખૂબી ભરી ઇમારત રચવામાં આવી છે. જે વાંચતાં ધણું નવું જાણવાનું મળી આવશે. દેવળદેવીના લગ્નની ચિંતા, જમાઈની પસંદગી, તે સમયનું દિલ્હીનું વાતાવરણ, ગુજરાત અને દક્ષિણના રાજા રામદેવના ઐતિહાસિક પ્રસંગો, ગુજરાતમાં મુસલમાનોની ધમપછાડ, અલ્લાઉદ્દીનનું ખૂન મલેક કાપુરે કરાવ્યું, મલેક ગાદી પર આવ્યો; મલેકનું ખૂન સુશીરખાને કયું, મુબારક ગાદીએ આવ્યો; મુબારકનું ખૂન ખુશરૂએ કરાવ્યું અને ખુશરૂ ગાદીએ આવ્યો; તેણે દિલ્હીમાં હિંદુ ધર્મની સ્થાપના કરી હિંદુ રાજ્ય ચાલુ કરવા કેવો પ્રયત્ન કર્યો; ખુશરૂએ પાંચ મહિના હિંદુ તરીકે રાજ કયું; વટલાયલા હિંદુનું શુદ્ધિકરણ; તખ્તખખાન સાથે ભડતા ખુશરૂનું રણ-મેદાનમાં મરણ વગેરે પ્રસંગો એક પછી એક રજુ થતા જાય છે અને વાંચનારને ચકિત કરી વાર્તાનો પ્રવાહ ત્વરાથી આગળ વધે છે.

પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૬૬.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સામુલ બિહારી, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોલ, કુલ્લુ

મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ

અથવા

ખાલસાનું ખરપર

(૧૮૩૪)-સન ૧૮૫૭ ના હિંદીઓનાં સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાના આદિ-લનમાં ઝાંસીનાં મહાન રાણી અહમ્યાબાઈએ કેવી બહાદુરીથી અંગ્રેજો સામે કામ લીધું હતું તેનો આબેહુબ ચિતાર આ ઐતિહાસિક પુસ્તકમાં રજુ થાય છે. એક અંગ્રેજ સર હુરોઝ લખે છે કે, ‘શત્રુઓ (હિંદીઓ) તરફથી સહુથી મહાન વ્યક્તિ રણમાં પડી તે એક સ્ત્રી હતી; તે બીજા કોઈ નહીં પણ ઝાંસીની રાણી.’ ‘ધોડેસ્વાર લસકરના ઉપરી તરીકે પુરૂષનો પોષાક પહેરી એણે શત્રુઓ (અંગ્રેજો) પર હલો કર્યો અને છેવટ સુધી એકલે હાથે યુદ્ધ કરી વીર ગતિને પામી.’ ૧૮ વર્ષની વયે વિધવા થયા પછી રાજકારભાર સંભાળી જગતને ચારિત્ર્ય શુદ્ધિનું અલૌકિક અદ્ભુત દર્શાવે તેણીએ પૂરું પાડ્યું છે. તેની વીરતા અને ચારિત્ર્ય વિશુદ્ધિ માટે બે મત છે જ નહીં. એક અંગ્રેજ લેખક તેના સંબંધમાં નાટક લખી તેના ચારિત્ર્યને ડાઘ લગાડવાનો પ્રયાસ કરેલો; પરંતુ તેના જખાણમાં સત્યાંશ માલુમ પડ્યું નથી, તે માત્ર તેના બેભાનની કલ્પના જ હતી. એમ આ વાર્તામાં જણાવ્યું છે. નાની વયથીજ તેણે ધોડેસવારી તેમજ રાજ ચલાવવાના કામકાજનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેમાં તે આગળ જતાં પાવરધી થઈ હતી. તેણે જે વીરતાથી ૧૮૫૭ ના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં ભાગ લીધો છે તેનો સુંદર ચિતાર તેમજ તે સમયે નાના સાહેબ વગેરેએ કરેલી યોજના તે વખતના હિંદના કેટલાક રાજાઓની મનોવૃત્તિ વગેરેનો ચિતાર આ પુસ્તકમાં જોવા મળે છે. ઝાંસી અંગ્રેજ સરકાર સાથે જોડાઈ ખાલસા થાય તે પહેલાં લક્ષ્મીબાઈએ કેટલી દક્ષતા, દૂરદેશી વડે રાજવહીવટની આંટીધુંટી ઉઠેલી તે જાણવાને આ પુસ્તક અભોડ છે. પૃષ્ઠસંખ્યા ૨૫૦. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફિન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, ગુંધાધામ.

શત્રુંજયનો શ્યામ

અને

જોગણીનું ખપ્પર

(૧૯૩૨)-નાયક નવલ્લુ અને બાલંદનીનો રોમાંચક પ્રેમ વાંચવા જેવો લેખક આ વાર્તામાં નવલ કથાકાર શ્રી. મુનશીની શૈલીને અનુસર્યો છે, તેથી તેમાં વલ્લુવેલા પ્રેમપ્રસંગો, રાજ ખટપટ, યુદ્ધની વાર્તા, રીસા-મણા, મનામણા જરૂર વાચકને મળી જશે. જામનું પાત્ર તો વાચકને આકર્ષી જ રાખે છે. જોગીના ખપ્પરમાં કયા કયા બત્રીશ લક્ષણોએ હોમાયા હતા તે જાણવાને વાર્તા જ વાંચવી જોઈએ. નાયિકા ચક્રવર્તીએ રાણીના સ્વર્ગમાં આરંભથી અંત લગી સુખટોને પોતાના પ્રાણનું પાન કરાવી સમરંગણમાં દેશને કાળ ઝુઝવા કેમ પ્રેર્યા, અને પોતે ચંડીનો પાઠ ભજવ્યો, તે અદ્ભુત કથા આ વાર્તામાંથી વાંચકને સાંપડશે.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

પાટણની પ્રતિષ્ઠા

(૧૯૩૩)-સિદ્ધરાજ જયસિંહે પાટણની પ્રભુતાનાં પગરણ કીધાં, પણ પાટણ-પ્રતિષ્ઠા તે કુમારપાળે જ કરાવી. આ વાર્તામાં સિદ્ધરાજ નસંતાન મૃત્યુ પામવાથી ત્રિભુવનપાળનો પુત્ર કુમારપાળ કેવી રીતે ગુજરાતની ગાદીપર આવે છે જોન ધર્મનું પ્રાણલ્પ માનીતી અને અણુમાનીતી રાણીઓના કાવાહાવા, કુમાર પાળનું અવસાન; અન્યપાળ, લીમદેવ અને મૂળરાજની પાટણની પ્રતિષ્ઠા સાચવી રાખવાના પ્રયત્નો, છેવટે પાટણની પ્રતિષ્ઠાનો ધ્વંસ અને પડતીનો પ્રારંભ વગેરે વર્ણનો એક પછી એક અપાઠ્યધંધ રજૂ થાય છે. ગુજરાતનો વાર્તામય ઇતિહાસ સરળ રીતે વાંચવાને આ પુસ્તક અતિ સુંદર છે. ચિત્રો પણ પાને પાને છે. લાયબેરીઓ માટે પાકું પુકું બાંધ્યું છે.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટંગ પ્રેસ

સામુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન ચર્ચ, કોટ, મુંબઈ

અમરેશરી કટારી

અને

તોગારી તલવાર

(૧૯૩૧)-આ વાર્તામાં બાદશાહ શાહજહાંનને, નાગે-
રના સોઠોડવંશી રાજા અમરસિંહે બર દરબારમાં કટારી ચલાવી
ઢવે ગભરાવી નાંખ્યો હતો અને ત્રાહે ત્રાહે પોકરાવી હતી
તેનું શૈભાંચકારક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. વીરરસ અને
કરૂણરસથી ભરપૂર છે.

બીજી, તેથી પણ વધારે અદ્ભુત વાર્તા તો તોગાજીની
તલવારના તરખાટની છે. શિર કાપીને કબંધ અવસ્થામાં પણ
પોતાના હાથથી તલવાર ચલાવવાનું જોર અને શ્રદ્ધા રાખનાર
વીર તોગાજીએ આ વાર્તામાં કમાલ કરી છે. તોગાજીની સ્ત્રી પણ
તેની પાછળ બહાદૂરીથી સ્વાર્પણ (સતી) કરે છે તે વાંચી તેને
શ્રદ્ધાંજલિ આપ્યા વિના ઠાઈ પણ રહી નહિ શકે. અદ્ભુત અને
કરૂણરસની ટોચ આવે છે.

ત્રીજી, ગુજરાતના હળવદના રાજા રાયસિંહે અકબર બાદ-
શાહના દરબારમાં તેના 'એક્રા'ને ઉંચકી હથેલીથી ભીંતમાં પટ-
કાવી મોત નિપજાવ્યાની વીરરસથી ભરપૂર વાર્તા છે.

કીંમત રૂ. ૩-૦-૦ ધટાડેલી કી. રૂ. ૨-૦-૦ ટ.ખ. ૦-૫-૦
ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સાસુન બિલ્ડિંગ, એસ્ટ્રી-સ્ટ્રીટ સર્કલ, મેડ, મુંબઈ

મહારાજધિરાજ

સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયની ઐતિહાસિક
સચિત્ર નવલકથા

(૧૯૩૫)-ધણી દંતકથાઓમાં સહ્ય ધટના થોડી અને અસલ ધટના ધણી ઓતપ્રોત ઘણ ગણ હોય છે. ગુર્જર નરેશ અને સતી જશ્નમા ઓઠણુનો પ્રસંગ તેવી દંતકથામાંનો એક છે. પ્રસ્તાવનામાં આવી વાર્તામાં સત્યાશ્વત્થ કેટલું છે તેની વિદ્વાતાભરી ચર્ચા કરવામાં આવી છે. સતી જશ્નમા ઓઠણુનો શ્રાપ, સહસ્રલિંગ તળાવમાં પાણી રહેવા માટે માયા ઢેડતું બલિદાન, માળવા પર સિદ્ધરાજ જયસિંહની ચઢાઈ, મૃણાલ અને મુંગલ; લીલાદેવી અને જયસિંહ; બર્બરની બીહામણી વાર્તા; વાહડ અને સમરચનો પ્રેમપ્રસંગ; શોભન મહેતા અને પ્રેમ કુંવરની રસથાળ, જયસિંહ સિદ્ધરાજ કેમ કહેવાયો, સિધ્ધોનો રાજ કાઢતું સાહસ વગેરે પાણીના પ્રવાહ જેવી સરળ શૈલીમાં આખી વાર્તા લખાઈ છે. છેવટે સહસ્રલિંગનો ઇતિહાસ આપ્યો છે. ગુજરાતનો નાથ રાજધિરાજ કેમ કહેવાયો તે બધ્યા પછી સિદ્ધરાજ મહારાજધિરાજ કેમ કહેવાયો તે બધ્યું જરૂરી છે. સિદ્ધરાજ પાટણની ગાદીએ થઈ ચઢેલા રાજપૂત રાજ્યોમાં વિશેષ વિખ્યાત અને પ્રભાવશાળી છે. તેણે લોકકલ્યાણના અનેક કાર્યો કર્યાં છે. તેણે ગુજરાતની કીર્તિ ગુજરાતની બહાર ફેલાવી છે અને ગુજરાતની સંસ્કારિત વધારવા બારે જહેમત ઉઠાવી છે. એવા એક રાજવીની કથા વાંચતાં અનેરો આનંદ અનુભવાય છે. પ્રકરણ પર પ્રકરણ ચાલ્યા જ નય અને એક્ટી બેઠેજ વાર્તા પુરી કરવાની ઇચ્છા થાય તેની અમો ખાત્રી આપ્યે છીએ. ૫૪ સંખ્યા ૩૨૮. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાહુન બિહારી, એલ્ફિન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

અમરગર્જના અથવા

સુપુત્રિ અને જાગરણ

(૧૯૩૦)—આ વાર્તામાં મહારાણા પ્રતાપની પછી ગાદીએ આવેલા રાણા અમરસિંહે મહાન ભોગલ બાદશાહ અકબરને હંકાર્યો તેનો ઇતિહાસ, એક રસ ભરેલી પ્રેમકથા અને આત્મ-ભોગ તથા બ્રહ્મચર્ય, ટેક, શૂરવીરતાના અદ્ભુત ગોઠવેલાં પ્રસંગો છે. મેવાડ(મારવાડ)ના મહારાણા પ્રતાપસિંહના યુવરાજ મહારાણા અમરસિંહના જીવનની પ્રધાન ઘટનાઓને આ રસિક નવલકથામાં ગુથવામાં આવી છે. પ્રતાપનો પુત્ર અમર ખેટિ રસ્તે ચઢી ગયો હતો, તેને દેશભક્ત ચંદાવને ધર્મપરાયણ બનાવ્યો અને તેના હાથે દેશોદ્ધારના કામો કેવા કરાવ્યા, તેનું સુંદર બ્યાન વાચકાને સરળ શૈલીમાં જાણવા મળે છે. ભોગલ શહનશાહ જહાંગીર સામે લડી મેવાડની સ્વાધીનતા, હિંદુ ધર્મ તથા હિન્દુ જાતિની રક્ષા માટે અમરસિંહ ૧૭ વખત લડીને, અમર થઇ ગયો છે. ૧૮ મી વખતે ભોગલ શહનશાહ જહાંગીર જીત્યો અને અમરસિંહ હાર્યો. કાળબળ પારખી અમરસિંહ રાજ સંન્યાસ લઇને પુત્ર કર્ણસિંહને રાજ-ગાદી સોંપી પોતે નિવૃત્ત થયા, તે કર્ણનાં પ્રસંગ વાચકને ગદ્-ગદ્દિત બનાવી મૂકે છે. આ ઐતિહાસિક નવલકથામાં પ્રેમ પ્રસંગોને વીણી લેવામાં આવ્યા છે. કેટલાંક પ્રકરણો:—અખળા કે સખળા? આકર્ષણ. ચંદાવત કૃષ્ણનો ઉપદેશ. લાવણ્યમયી અને પ્રમીલા. જહાંગીર નૂરજહાન પ્રેમગોષ્ઠી. સુંબન. મુગલ પરાજય. અમર સંન્યાસ. વગેરે પૃષ્ઠ ૨૧૦.

કીંમત રૂ. ૩-૦-૦. ધટાડેલી કીં. રૂ. ૨-૦-૦ ટ.ખ. ૦-૪-૦

‘જુજશતી’ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, ૩૧-જુનિય

મહારાણી વિક્ટોરીયાનું

જીવનચરિત્ર

કર્તા:- હથ્થારામ સૂર્યરામ દેસાઈ.

આ રાજતેજોમયિ ઇંગ્લાંડની મરહુમ મહા-
રાણીનું સુંદર બોધદાયક ચરિત્ર છે. તે સુંબઈ
ઈલાકાના તથા ગાયકવાડના સરકારી ફેળવણી
ખાતાએ છનામ તથા લાયબ્રેરીમાં રાખવા
માટે મંજૂર કરેલું છે. કૌમલ રૂ. ૧-૮-૦

મસ્ત ફકીરના

હાસ્ય પ્રસંગો

મસ્ત ફકીર ને કેણુ નથી બાણુ? તેમના હાસ્ય રસના પ્રસંગોના
વર્ણનથી તેઓ સર્વેને બહુતા છે. તેમની શૈલી સરળ અને રસુલ છે.
કાનજીભાઈની રાસલીલા' હસાવી પેટ દુખાડશે. 'ચકરાભાઈનું' સગપણ'માં,
રેફેના સ્ટેશનના સ્ટાફોને ખ્યાલ આવશે. 'માનવ પ્રકૃતિ' માનવતા સમજાવે
છે. 'બુરાબાઈની બીબ્મપ્રતીક્ષા' ગાંધીજીની નકલ કરનારાઓનો પરિચય કરાવે
છે. નખરાળો નાવલીઓ, ડાકટરના હાથ, મોઝાના હોડ, મનુષ્ય મેનેજર
આજકાલનો બી. એ. વગેરે પૃષ્ઠ ૨૦૫.

કિં. રૂ. ૧-૮-૦,

વી. પી. દપાલથી કિં. રૂ. ૧-૧૪-૦

'ગુજરાતી' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

આસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કાલ-સુંબઈ

ગુજરાતી પ્રેસનું સંસ્કૃત સચ્ચૈષિક ભાગવત

મૂળ સંસ્કૃત શ્રીમદ્ભાગવત બહુ મોટા અક્ષરોમાં છૂટા પાના પર છાપેલ છે અને તેના પરની સંસ્કૃત ચૈષિકા ટીકા પણ વ્યાસોને, પુરાણીઓને સમાહમાં વાંચવા સુખમ પડે તેવા મોટા સંસ્કૃત અક્ષરોમાં છાપેલી છે.

શ્રીમદ્ભાગવતના (૧) શાસ્ત્ર, (૨) સ્કંધ, (૩) પ્રકરણ અને (૪) અધ્યાય; એ ચારેની સરળ સમજણ આપવામાં આવેલી છે.

વેદસ્તુતિ પરની શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની ટીકા અને ઠાકિકા બન્ને સાથે છે.

પૃષ્ઠસંખ્યા: ૧૯૦૦ વજન ૮૧૧ રતલ

કિં. રૂ. ૧૪ તરત માટે રૂ. ૧૨

ટપાલ ખર્ચ રૂ. ૩ અલગ

અગાઉથી રૂ. ૫) મોકલી રહેવે રસ્તે મંગાવો.

મળવાનું ઠેકાણું:—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

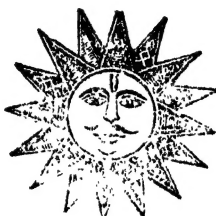
સાસુન ગિલ્ડિંગ, એલફિન્સ્ટન સર્કલ, કોલ-મુંબઈ

જ્યાં જુવો ત્યાં છેતરામણ.

કોઇપણ વસ્તુ ભેગભેગ વિનાની, ખાત્રીની, અસલ
ભેગવતાં ઘણી મહેનત પડે છે અને સંઘાણ
રાખવાની ખાસ જરૂર રહે છે.

અસલ કેસરનો રાજા

શુદ્ધ, પવિત્ર
સુગંધીદાર

દર વર્ષનું
પ્રખ્યાત
અનેડ, સર્વોત્તમ

સૂરજ છાપ કેસર

(૨૪૨૮૬ ટ્રેડ માર્ક)

વાર તહેવારે, જ્ઞાતિ જમણમાં કે લગ્નની પાટીમાં; ઘેર
મંદિર કે વાડીમાં; દૂધમાં, ખીરજમાં, વેદમીમાં, પકવાનમાં
અને છેવટે શરબતમાં સૂરજ છાપનું કેસરજ વાપરો.
ઓછામાં ઓછું ૦૧ ઔંસ (૧૧ તોલો) પણ મળે છે.
જેનો દેહરે આ જ કેસર વાપરે છે. ફક્ત નાચે
ઠેકાણેથીજ ખરીદો:-એકલા વેચનારા

એસ. નારાયણની કુંપની

૨૯, હમમ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

